DUMITRU VELCIU

ION NECULCE

„Cugetarea ascuțită și puțintel sceptică, pe care o găsim în proverbe, expresia colorată și plastică, alternanța de zîmbet și tristețe, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, le găsim în cel dintăi povestitor artist al nostru, Ion Neculce, care nu e un mare cărturar cum au fost Costineștii, și care vorbește ca un răzaș sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove, Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuși. În marginile limbii simple și înțelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseți artistice. Letopisețul său mi-i carte de căpătăi, — și de cîte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare."

Mihail Sadoveanu

DUMITRU VELCIU

ION NECULCE

Oameni de seamă

EDITURA TINERETULUI

Desenul de pe copertă executat după o sculptură de CORNELIU GRECU

Ilustrațiile din acest volum sînt reproduse după stampe, manuscrise etc. aflate la Biblioteca Academiei, cu excepția fotografiilor referitoare la satul Prigoreni, care au fost realizate de Alex. Apetroaiei.

CUVÎNT ÎNAINTE

Pentru marea majoritate a iubitorilor de literatură din ţara noastră cronicarul Ion Neculce este un nume binecunoscut şi Cronica *lui, împreună cu istorisirile din* O samă de cuvinte *reprezintă un bun intrat de mult în conştiinţa chiar şi a celor care nu studiază cu un interes special operele de căpetenie ale literaturii noastre vechi. La această meritată popularitate, lăsînd la o parte valoarea operei însăşi, a contribuit în primul rînd şcoala, Neculce figurînd, de zeci de ani, printre clasicii literaturii române, iar în anii din urmă, pe lîngă şcoală, excelenta ediţie ştiinţifică datorată acad. Iorgu Iordan. Această ediţie, difuzată în zeci de mii de exemplare, nu se mai află de mult în librării, ceea ce constituie o dovadă dintre cele mai grăitoare a audienţei, din ce în ce mai largi, pe care o află în rîndul maselor de cititori vechiul tezaur al operelor literare de curată simţire şi tradiţie românească.*

În ciuda acestei acceptări unanime a cronicarului şi a unor preţioase contribuţii la cunoaşterea şi înţelegerea operei lui — cum sînt : bogatul studiu introductiv la amintita ediţie Iorgu Iordan, capitolul Neculce din Literatura română veche *de Al. Piru, reprodus şi în* Istoria literaturii române, *vol. I, publicată de Academia Republicii Socialiste România, sau reeditarea mai vechilor exegeze ale lui G. Călinescu şi Şerban Cioculescu, ca să ne referim la cele mai reprezentative lucrări din ultimii ani — se poate afirma totuşi că Neculce*

omul, şi, prin om, opera lui, păstrează încă nevalorificate posibilităţi de cunoaştere şi interpretare.

Biografia lui, aşa cum este prezentată în marea majoritate a articolelor ce i s-au consacrat (cu toată valoarea operei, Neculce nu s-a bucurat încă de o monografie ştiinţifică), are în genere un caracter mult prea liniar, cu tendinţe simplificatoare, şi se bazează, ca informaţie, în cea mai mare parte pe datele extrase din cronică. Se poate spune, fără nici o exagerare, că ceea ce se comunică îndeobşte şi astăzi în legătură cu viaţa lui Neculce nu justifică nici pe departe cei 116 ani de cercetare istorico-literară care s-au scurs de la prima schiţă biografică asupra cronicarului, publicată de Mihail Kogălniceanu în 1852. Biografiile curente, chiar şi cele de riguroasă ţinută ştiinţifică, conservă încă serioase inadvertenţe, preluate de la predecesori, în legătură cu înaintaşii familiei cronicarului, dintre care unii au avut o influenţă hotărîtoare asupra formării lui, în legătură cu dregătoriile deţinute de el sau cu diferitele proprietăţi ce le-a avut. Sînt lăsate deoparte multe amănunte semnificative pentru om şi operă, iar altele au rămas cu totul nesemnalate. S-au cercetat destul de fugar, ca să dăm cîteva exemple, cultura cronicarului, raporturile cu contemporanii — nu ne referim numai la cei de prima mărime, ca Dimitrie Cantemir — raporturile cu rudele — cu excepţia Cantacuzineştilor, pentru care Şerban Cioculescu a prezentat interesante observaţii, deşi unghiul de vedere este, după noi, discutabil — poziţia lui Neculce faţă de înaintaşii săi în domeniul scrisului etc.

Prezentarea biografică de faţă, urmărind să dea o imagine cît mai cuprinzătoare asupra cronicarului ca om, încearcă să completeze asemenea lacune, valorificînd numeroasele comunicări de acte împrăştiate prin zeci de publicaţii, multe neluate în seamă pînă acum, ca şi documentele originale — unele inedite — aflate în depozitele Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Pentru anumite etape mai confuze, în special referitoare la înaintaşii familiei, la dregătorii, am efectuat prealabile cercetări personale de clarificare.

Nu ne-am ferit să includem în expunerea noastră şi fapte, socotite, în genere, ca minore — cumpărări de proprietăţi, împrumuturi băneşti, litigii de diferite naturi etc. — eliminate de regulă în biografiile anterioare, dar care, prin frec-

venţa lor în viaţa cronicarului, indică, după părerea noastră, condiţiile şi atmosfera perioadei feudale în care a trăit şi şi-a scris cronica Ion Neculce. Am căutat să surprindem, şi din asemenea fapte minore, omul cu interesele, reacţiile şi aspiraţiile lui, pentru a contribui la o mai limpede înţelegere şi interpretare a celui care rezultă din cronică. Pentru că — lucrul este de acum în afară de orice îndoială — cronica lui Neculce, cu tot aspectul ei de cruditate, de naivă sinceritate, este un material prelucrat, transformat, filtrat prin prisma vederilor politice şi uneori a intereselor personale ale autorului.

Prezentîndu-i viaţa pe firul propriei lui cronici, în completare cu un bogat material documentar, am urmărit să construim, fără deosebite intenţii de literaturizare, o imagine cît mai apropiată de cea reală, ferindu-ne să estompăm cu totul orice slăbiciuni omeneşti, a căror cunoaştere s-a dovedit de atîtea ori utilă în conturarea trăsăturilor sufleteşti ale creatorilor de literatură şi artă. De asemenea, am căutat să fim cît mai expliciţi în privinţa limitelor gîndirii istorice impuse cronicarului de condiţiile originii sale şi ale orînduirii feudale în care a trăit.

A fost în intenţia noastră — şi se va judeca în ce măsură am reuşit — ca, în contextul unei biografii largi, să desprindem, dintre meandrele actelor dictate de interesele de clasă ale feudalului şi de pasiunile mărunte ale omului — care, şi unele şi altele, lasă urme în cronică — trăsătura fundamentală care îl ridică peste asemenea acte, dominînd omul şi opera : sentimentul de profundă rezonanţă al dragostei de ţară, al ataşamentului de pămîntul natal, patriotismul care îl apropie şi îl leagă de marii înaintaşi, cronicarii Grigore Ureche şi Miron Costin, şi de prestigiosul contemporan Dimitrie Cantemir.

Lucrarea am completat-o cu un glosar *pentru explicarea cuvintelor vechi, provenind, mai ales, din citatele din cronică. Pentru acreditarea plusului de informaţie ce-l aducem, şi care contrazice o parte din datele biografice curente vehiculate despre Neculce, am indicat în note, la finele volumului, sursele documentare folosite.*

Înainte de a încheia aceste rînduri, ne facem o plăcută datorie de a aduce, şi pe această cale, deosebitele noastre mul-

ţumiri tov. prof. Dan Simonescu şi tov. Dan Zamfirescu pentru preţioasele observaţii şi sugestii făcute la lectura lucrării în manuscris, precum şi tov. Virgiliu Ene, redactor principal al Editurii tineretului, care, cu răbdare şi tact, a depus, alături de noi, o muncă stăruitoare şi competentă la finisarea acestei cărţi.

Autorul

I STRĂMOŞII ŞI PĂRINŢII

„Ioniţă, marele spătar, [...] den viţa şi sămînţa Cantacozineştilor..."

Radu Greceanu, cronicarul

Cititorul neprevenit, care a străbătut cu interes paginile celor 82 de ani de istorie a Moldovei, cuprinşi în cronica lui Neculce, covîrşit de farmecul limbii populare a cronicarului, închide cartea cu sentimentul că povestitorul, cu dragoste fierbinte pentru pămîntul ţării sale, care se apleacă de atîtea ori cu înţelegere şi la nevoile celor săraci şi umili, trebuie să fie un coborîtor al vechilor răzeşi moldoveni, iubitori de glia părintească, ajuns acum, prin împrejurări favorabile, în rîndurile boierilor dregători ai ţării sau, poate, chiar un urmaş direct al bătrînilor boieri din vremurile de glorie ale domniei lui Ştefan cel Mare.

Şi totuşi, în opoziţie cu aceste gînduri pe care le-ar putea naşte o primă lectură a operei, capriciile soartei au ţinut să-i aşeze obîrşia departe de pămîntul iubit al Moldovei.

Dacă Neculce, asemenea domnitorului şi prietenului său Dimitrie Cantemir, ar fi fost ros şi el de ambiţia de a-şi împodobi cu orice preţ arborele genealogic cu ascendenţe princiare, el n-ar fi fost nevoit să recurgă, ca domnescul său contemporan, la confecţionarea de genealogii fictive, care să-l conducă în urmă pînă la vreun mare han tătar, în măsură să-i asigure multdoritele certificate de nobleţe [1]. Familia lui, de mai multe ori înrudită cu diferiţi domnitori ai Moldovei şi ai Ţării Româneşti, era coborîtoare, pe linie maternă, direct dintr-o binecunoscută spiţă a unor împăraţi, care au ocupat cîndva gloriosul scaun al Bizanţului.

Într-adevăr, prin bunicul dinspre mamă, marele vistier al Moldovei Iordache Cantacuzino „cel bătrîn", familia cronicarului urcă pînă la Cantacuzinii ce apar în istoria imperiului bizantin din secolul al XI-lea, şi care au dat, mai tîrziu, pe tronul de la Constantinopol, împăraţi ca Ioan Cantacuzino (1341—1355) şi fiul său Matei (1355—1356), precum şi diferiţi despoţi ai Moreei sau Lesbosului.

Strămoşul de care se leagă în mod nemijlocit descendenţa Cantacuzinilor, care au ajuns în ţările române, este Mihail Cantacuzino, poreclit de turci Şaitanoglu, adică „fiul satanei", cămăraş al ocnelor împărăteşti turceşti, boier foarte bogat şi influent în Constantinopol, omorît de turci pe la 1578. Bogăţia şi situaţia lui influentă pe lîngă mărimile imperiului turcesc le-a moştenit fiul său Andronic, cunoscut şi în istoria noastră pentru faptul că, prin stăruinţele lui pe lîngă prietenii din capitala imperiului otoman, a reuşit să obţină numirea ca domn în Ţara Românească a lui Mihai Viteazul, în al cărui divan, pe la 1599, se pare că era vistier. După un genealogist al familiei, de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ar fi fost şi el omorît de turci în Constantinopol, asemenea tatălui său, pentru că a refuzat să-şi lepede credinţa creştină şi să treacă la mahomedanism.

Andronic Cantacuzino a avut şase fii, din care cinci — Mihail, Constantin, Enache, Toma şi Iordache — aduşi în ţară, în jurul anului 1620, de Radu Mihnea, domn în mai multe rînduri în Muntenia şi Moldova, şi-au împletit viaţa cu istoria celor două ţări româneşti, ocupînd importante dregătorii în divanele domneşti, mai ales ca mari postelnici şi mari vistieri, funcţii pentru care îi recomandau cunoaşterea limbilor străine şi deosebita lor pricepere în mînuirea finanţelor [2].

Cel mai mare dintre fraţi, Mihail, a fost postelnic în Moldova sub Alexandru Iliaş şi, mai apoi, vistier mare sub Miron Barnovschi. El este tatăl viitorului domn Dumitraşcu Cantacuzino, ale cărui domnii în Moldova, deosebit de grele pentru ţară, Neculce le prezintă, pe bună dreptate, în culori din cele mai negre, deşi domnitorul îi era unchi, fiind văr primar cu mama cronicarului.

Un rol politic însemnat a jucat, în Ţara Românească, Constantin Cantacuzino, postelnic din 1625, cunoscut acolo, fără dregătorie, încă din primele domnii ale lui Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş. El este tatăl marelui cărturar muntean

stolnicul Constantin Cantacuzino, şi al domnului Ţării Româneşti Şerban Cantacuzino. După cum se ştie, acesta din urmă nutrea gîndul măreţ de a uni sub conducerea lui creştinătatea balcanică împotriva turcilor, pentru a-i izgoni din Europa şi a se instala astfel în scaunul împărătesc de la Constantinopol al străbunilor săi bizantini. Una din fiicele postelnicului, Stanca, a fost mama lui Constantin Brîncoveanu, astfel încît Ion Neculce îi venea văr de-al doilea domnitorului muntean. Rudenia nu l-a împiedicat însă pe Neculce, cum vedem din cronică, să critice cu maximă severitate acţiunile antimoldovene ale vărului său, ca şi atitudinea şovăielnică — contrară intereselor taberei creştine, cum o considera cronicarul — adoptată de domnul muntean în timpul conflictului rusoturc din 1711, atitudine care ar fi constituit, după aprecierea lui Neculce, una dintre principalele cauze ale înfrîngerii ruse de atunci.

O carieră dintre cele mai strălucite, ca dregător în Moldova, a avut Toma Cantacuzino. Începînd ca postelnic al treilea, în 1623, el ajunge mare sulger, apoi mare stolnic, iar pe la 1644 mare vornic al Ţării de Sus. În 1659, sub Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu, devine mare vornic al Ţării de Jos, a doua treaptă în rîndul marilor dregătorii de divan ale Moldovei, funcţie pe care o deţine pînă la sfîrşitul domniei lui Eustratie Dabija. Moare prin anul 1668. O fiică a lui, Nastasia, căsătorită cu vornicul Ion Racoviţă, a fost mama viitorului domn al Moldovei Mihai Racoviţă, văr de-al doilea cu Ion Neculce. Nici această legătură de rudenie, ca şi în cazurile lui Dumitraşcu Cantacuzino şi Brîncoveanu, nu-l va împiedica însă pe cronicar să judece cu toată asprimea neajunsurile domniilor moldovene ale lui Mihai Racoviţă.

Mai puţin cunoscut dintre fraţi este Enache, pe care îl aflăm, din documente, mare vistier în Moldova, pe la 1631, sub Moise Movilă.

În sfîrşit, ultimul dintre cei cinci fii ai lui Andronic, stabiliţi în ţările româneşti, şi pare-se cel mai tînăr dintre ei, a fost Iordache Cantacuzino, bunicul dinspre mamă al cronicarului, din care se trag, în linie bărbătească, Cantacuzinii moldoveni [3]. Deşi apare mai tîrziu în slujbe oficiale — îl găsim, prima oară, ca vistier al treilea abia în 1632 — el nu a avut o carieră dregătorească mai puţin strălucită decît fratele

său Toma sau decît celălalt frate, Constantin postelnicul, din Ţara Românească.

Iordache ajunge mare vistier la începutul domniei lui Vasile Lupu, cu care era cumnat prin căsătoria cu Catinca Bucioc, sora Tudoscăi, întîia soţie a domnitorului. Datorită acestei înrudiri el se bucură de multă favoare în timpul lui Vasile Lupu şi îşi păstrează rangul de vel-vistier, cu o întrerupere de cîţiva ani — o bucată de vreme a fost şi mare spătar — pînă la sfîrşitul lungii domnii a acestuia. După înfrîngerea lui Vasile Lupu de către Gheorghe Ştefan, Iordache se refugiază peste Nistru, la cazaci, dar amăgit de noul domn se întoarce în ţară, „ca un miel spre giunghiere", cum spune Miron Costin [4], şi, fiind „de casa lui Vasile Lupu", are de suferit, împreună cu fratele său Toma, o puternică prigoană din partea lui Gheorghe Ştefan. „Şi apoi, prindzind pre amîndoi fraţii — arată Neculce — i-au închis pre amîndoi fraţii împreună cu doamna lui Vasilii-vodă la Buciuleşti. Şi acolo multă groază le făcè, şi umbla noaptea cu luntrea pe apa Bistriţii, de-i spăriè că-i vor răsturna în Bistriţă. Şi le-au luat tot ce au avut, şi sate, şi haine, şi odoară, şi bucate, şi bani gata noaodzăci de mii de galbeni de aur ungureşti. Şi au trimis pre armaşul cel mare, pre Hăbăşescul, să-i omoară."

Fără îndoială, cei doi Cantacuzini n-ar fi scăpat cu viaţă din mîinile lui Gheorghe Ştefan, hotărît să omoare cît mai neîntîrziat nişte adversari incomozi, a căror influenţă şi uneltiri în favoarea lui Vasile Lupu i-ar fi putut primejdui domnia, abia cîştigată, de n-ar fi intervenit în grabă pentru ei proaspătul domn muntean Constantin Şerban. La rugămintea fratelui lor Constantin — postelnicul din Ţara Românească — Constantin Şerban ceru eliberarea imediată a Cantacuzinilor, ameninţînd în caz contrar cu stricarea prieteniei dintre cele două ţări şi chiar cu război. Căpitanul muntean, trimis cu scrisorile către domnul Moldovei, a făcut drumul, de la Bucureşti la Iaşi, călare, într-o zi şi-o noapte, faptă puţin obişnuită, care i-a atras porecla de „Uşurelul". „Şi aşè cu această tîmplare — spune Neculce — i-au iertat Gheorghii Ştefan-vodă pre aceşti doi boieri şi li-au dat moşiile înapoi, iar altă nemică nu le-au dat din ce le luasă."

Iordache Cantacuzino reintră în divanul domnesc, ca mare paharnic, în anul 1658, în timpul domniei lui Gheorghe Ghica, iar sub urmaşul acestuia, Ştefăniţă Lupu, redevine mare vis-

tier, restituindu-i-se şi restul de moşii confiscate de Gheorghe Ştefan. În anul 1661, sub Eustratie Dabija, el este ridicat la rangul de mare spătar, după ce îşi căsătorise fiica mai mare, Safta, cu Lupaşcu Buhuş, fiul vitreg al domnitorului. „Şi încuscrindu-să Dabije-vodă cu Iordachi — zice Neculce în cronică — l-au pus spătarŭ mare, şi n-au spătărit multă vreme ş-au murit Iordachi spătaru, care cu multă pofală şi cu mare jele despre toţi pemintenii l-au îngropat înŭ Bărnovschii, că, măcar că era grec, omŭ strein, dar era om bun ; să punè tare pentru peminteni la domnie." Expresia „nu multă vreme", a lui Neculce, subînţelege totuşi un interval de vreo trei ani, pentru că Iordache Cantacuzino a murit în 1664, după 31 martie, cînd apare menţionat în documente, pentru ultima dată ca fiind în viaţă.

Memoria lui a fost cinstită în cuvinte încă mai elogioase decît ale lui Neculce de un alt mare cronicar, Miron Costin, contemporan mai tînăr al vistierului. Referindu-se la sfaturile chibzuite pe care Iordache şi fratele său Toma le dădeau în divan lui Vasile Lupu, cronicarul apreciază admirativ că asemenea „capete de-abea de au avut cîndva această ţară, sau de va mai avea". Iar în alt loc, referindu-se din nou la înţelepciunea celor doi fraţi Cantacuzini, spune „că ce oameni au fostŭ aceşti doi aicea în ţara aceasta, [mai] ales Iordachie visternicul, fără scrisoarea mea credzŭ că va trăi numele lor în véci într-această ţară de pomenirea oamenilorŭ, den omŭ în omŭ". [5]

Desigur că aprecierile, fără rezerve, de mai sus sînt, în mare măsură, subiective : Neculce era nepot de fiică lui Iordache, iar Miron Costin fusese ajutat material în tinereţe de marele vistier, în casa căruia a şi trăit o bucată de vreme, făcîndu-şi ucenicia de boier ; ele îşi au izvorul în limitele gîndirii istorice a celor doi cronicari, ei înşişi reprezentanţi ai marii boierimi.

Cei doi Cantacuzini au fost realmente personalităţi deosebit de influente în vremea lor, impunîndu-şi cuvîntul în divanul unor domnitori cu suficientă autoritate ca Vasile Lupu şi chiar în privinţa numirii unor domni ai ţării, cum a fost cazul cu Eustratie Dabija sau cu Gheorghe Duca, în prima domnie. Ei nu au acţionat însă dincolo de marginile intereselor lor de clasă, iar marile dregătorii obţinute şi situaţia politică la care au ajuns le-au folosit pentru a-şi agonisi — în

dauna ţăranilor cu pămînt puţin — averi uriaşe, comparabile, într-o anumită măsură, cu cele ale lui Brîncoveanu. Iordache Cantacuzino, de pildă, deţinea, la un moment dat, nu mai puţin de 181 moşii (60 de sate întregi, 30 de sate date uneia din fiicele sale şi 91 alte posesiuni) [6], fără a mai vorbi de bani, odoare, haine scumpe şi alte lucruri de valoare.

Marele vistier Iordache Cantacuzino a fost căsătorit de două ori : prima dată, cum s-a arătat, cu Catinca Bucioc, cumnata lui Vasile Lupu, a doua oară cu Alexandra, fiica marelui logofăt al lui Vasile Lupu, Gavrilaş Mateiaş, de asemenea boier influent şi bogat proprietar de sate, originar din Bucovina, cumnat prin soţia sa Sîrbca cu domnitorul Miron Barnovschi, sub care îşi începuse cariera dregătorească. Prin Sîrbca şi Miron Barnovschi, familia cronicarului mergea în urmă la o altă spiţă domnească, cea a Movileştilor, a cărei origine Neculce o istoriseşte într-una din binecunoscutele sale legende din *O samă de cuvinte*. Din căsătoria cu Alexandra, Iordache Cantacuzino a avut patru copii : Safta, căsătorită cu Lupaşco Buhuş, Maria, căsătorită cu marele vistier Gheorghe Ursachi, Catrina, mama cronicarului Ion Neculce, şi Iordache, ajuns la rangul de mare stolnic. Un alt fiu, cunoscut sub numele de Toderaşco Iordachi, din prima căsătorie cu Catinca Bucioc, a avut şi el o bogată activitate dregătorească, ocupînd, curînd după moartea tatălui, funcţia de mare spătar şi apoi, timp de mulţi ani, pe cea de mare vistier.

Dat fiind ascendenţa, cum rezultă din cele arătate, nu poate fi vorba de o origine munteană a mamei cronicarului, sugerată mai de mult şi reluată de curînd, [7] şi, în orice caz, nu pe această cale se pot explica muntenismele ce apar în unele copii ale cronicii lui Neculce.

Alexandra Cantacuzino, bunica dinspre mamă a cronicarului, confundată şi de ultimii biografi ai lui Neculce cu Catinca Bucioc, a supravieţuit vistiernicului Iordache mai bine de 25 de ani. Fire energică, hotărîtă, în tot acest timp ea a administrat cu mînă sigură averea uriaşă ce i-a lăsat-o soţul, pe care a şi mărit-o, războindu-se mai tot timpul, aşa cum ne-o arată documentele, cu proprietarii vecini care căutau să-i ştirbească hotarele moşiilor. Ea şi-a căsătorit în chip fericit copiii, menţinînd la un nivel ridicat prestigiul familiei Cantacuzino. A murit prin 1690, în Ţara Românească — unde se

refugiase cu familia, din 1668, de frica invaziei polone — la rudele cantacuzineşti de acolo.

Alexandra Cantacuzino, bunica, este strîns legată de anii copilăriei viitorului cronicar care va aminti de „moaşa" sa „Iordăchioaia" şi de anii petrecuţi alături de dînsa, nu fără o uşoară notă de nostalgie, într-o scrisoare tîrzie, spre bătrîneţe. De asemenea, ea este legată şi de opera lui Neculce, constituind, cum vom vedea mai departe, primul său mentor spiritual, iar prin povestirile ei sursa unora din faptele relatate în *O samă de cuvinte,* precum şi în partea de început a cronicii. [8]

Dacă, vorbind despre strămoşii cronicarului din partea mamei, datele cunoscute ne-au permis să mergem, în urmărirea lor, pînă în secolul al XI-lea, în miezul istoriei Bizanţului, în ceea ce priveşte înaintaşii familiei pe linie paternă informaţiile de care dispunem sînt cu mult mai sărace. Datele documentare cunoscute pînă astăzi nu ne conduc în urmă cu mai mult de o generaţie, dincolo de tatăl cronicarului. [9]

Dintr-un act de pe la 1740 — o genealogie a familiei domnitorului Vasile Lupu — aflăm că o persoană, al cărei nume nu este menţionat, a ţinut două soţii : cu prima, o vară primară a lui Vasile Lupu, a avut un băiat, Stamatie — fost mare stolnic şi apoi postelnic mare la Vasile Lupu şi la alţi domni următori, mort prin 1670 — şi o fată, cunoscută sub numele de Arhonda Mironeasa ; cu a doua soţie, despre care nu se ştie nimic, necunoscutul a avut ca fiu pe Neculce vistierul, tatăl cronicarului Ion Neculce.

Cine era şi de unde venea acest necunoscut bunic al cronicarului Ion Neculce, prins în spiţele genealogiei lui Vasile Lupu şi transmis posterităţii fără nici o identitate ? Nici un document nu mai aduce în privinţa lui vreo lumină suplimentară.

Numele — putem presupune că şi bunicul cronicarului se chema Neculce — derivare, cu sufixul *ce,* de la rădăcina numelui de persoane Nicolae, are sonoritate autohtonă şi o largă circulaţie în ţările româneşti, deşi sufixul *ce* trimite la origine în sudul Dunării. Documentele ne arată acest nume destul de frecvent în Moldova secolului al XVII-lea, iar în Ţara Românească încă de pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea, el fiind purtat şi de unii dintre diecii cancelariei domneşti din Tîrgovişte şi Bucureşti. Dată fiind înrudirea prin alianţă

a familiei Neculce cu Vasile Lupu, acesta din urmă adus în Moldova din Ţara Românească de către domnitorul Radu Mihnea, împreună cu alte familii de boieri munteni, dintre care unele s-au încuscrit cu rude de-ale lui Vasile Lupu, este posibil ca şi bunicul dinspre tată al cronicarului să fi venit în Moldova, cu aceeaşi ocazie, din Ţara Românească.

În legătură cu originea familiei, după indiciul pe care-l prezintă porecla de Hiotul sau Heotie, adică originar din insula Hios, atribuită lui Stamatie postelnicul, fratele vitreg al lui Neculce vistierul, s-a emis părerea că aceasta ar fi grecească, fără să se poată aduce vreun document care să întărească o asemenea ipoteză. Pe de altă parte, pe temeiul legăturilor de rudenie, mai mult sau mai puţin apropiate, constatate între familia Neculce şi familiile Duca, Hadîmbul (cu numele căreia se identifică o altă poreclă a lui Stamatie postelnicul) şi Cîrste-Hurmuzachi, originare din Macedonia, s-a sugerat ideea că familia cronicarului ar putea fi de origine macedo-română. Lipsa unor documente care să dea certitudinea asupra uneia sau alteia din ipoteze nu ne îngăduie să tragem o concluzie categorică cu privire la originea ramurei paterne a familiei cronicarului. În orice caz, greci sau aromâni, înaintaşii dinspre tată ai lui Neculce îşi au obîrşia dincolo de Dunăre, în Peninsula Balcanică sau în Arhipelag, de unde trebuie să fi venit în Moldova, probabil cu treburi comerciale, către sfîrşitul secolului al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea, eventual după o trecere temporară prin Ţara Românească, ca atîţia mulţi alţi negustori creştini din imperiul turcesc, care, în căutarea de cîştiguri, şi-au încercat norocul şi pe pămîntul ţărilor româneşti.

Tatăl cronicarului este cunoscut sub numele de Neculce vistierul, desigur vistier al doilea sau al treilea, pentru că nu întîlnim, în secolul al XVII-lea, un Neculce în rîndul marilor vistieri ai Moldovei. Era o slujbă relativ măruntă, reprezentînd abia un început de carieră dregătorească, pe care trebuie s-o fi primit cu sprijinul fratelui vitreg, marele postelnic Stamatie.

El apare în documente, pentru prima oară, într-un act din 28 noiembrie 1660, cînd cumpără cu „trei sute de galbeni, tot bani gata", de la rude ale fostului domnitor Vasile Lupu, satul Drăguşani, în ţinutul Dorohoiului, iar ceva mai

tîrziu, de la aceleaşi rude, diverse alte proprietăţi în ţinuturile Bacău, Iaşi şi Tecuci, precum şi case în Iaşi.

Aceste cumpărături, făcute într-un timp relativ scurt, dovedesc o stare materială bună a lui Neculce vistierul şi este îndoielnic că din modesta slujbă de vistier al doilea sau al treilea realiza tatăl cronicarului sumele de bani necesare. Legăturile de rudenie ale lui Neculce vistierul cu familiile Duca, Hadîmbul şi Cîrste-Hurmuzachi, cunoscute — mai ales ultima — pentru relaţiile lor cu negustorii greci şi aromâni din Meţovo-Rumelia, ne îndreptăţesc să credem că, în această perioadă, principala sursă de venituri a tatălui cronicarului a constituit-o negoţul. Către aceeaşi concluzie ne îndreaptă şi faptul că, între hîrtiile rămase de la familia Neculce, cumpărate de Academia Română în 1906, s-a găsit o autorizaţie de comerţ în Rusia, din 1664, pe numele unui negustor grec, iar mai tîrziu însuşi Neculce vistierul apare amestecat în operaţiile de comerţ pe care le făcea viitorul său cumnat, marele vistier Gheorghe Ursachi, cu neguţătorul polon Alexandru Balaban, şi el de origine macedo-română.

Tatăl cronicarului nu reuşeşte însă să-şi valorifice cumpărăturile de sate şi case de la rudele lui Vasile Lupu, deoarece ele îi sînt răscumpărate pe temeiul *dreptului de protimisis* — drept de prioritate — de către marele clucer Gheorghe Ursachi, marele vistier de mai tîrziu. Prin dreptul de protimisis, de care se făcea uz adeseori în cazurile de vînzare-cumpărare, în trecut, în ţările româneşti, rudele apropiate ale vînzătorilor, coproprietarii şi vecinii moşiei — „răzaşii", cum se numesc în documentele timpului aceştia din urmă — erau îndreptăţiţi să răscumpere, într-un anumit interval de timp, plătind preţul vînzării, proprietăţile cumpărate de un „strein", adică de o persoană din afara celor trei categorii de „protimisari" menţionate, dacă înstrăinarea nu se făcuse cu învoirea lor. În cazul de faţă, Uraschi, căsătorit cu o nepoată de frate a lui Vasile Lupu, era mai îndreptăţit la cumpărarea sau răscumpărarea moşiilor în cauză, în timp ce Neculce vistierul nu avea, de fapt, un grad precis de înrudire cu neamurile domnitorului moldovean, intrînd în categoria „streinilor".

Este de reţinut că, luîndu-se cuvîntul „strein" — folosit în actele privitoare la răscumpărarea satelor lui Neculce vistierul — în accepţiunea greşită de „străin de neam", timp de

mulţi ani s-a vorbit, pe această bază, de originea străină a familiei Neculce.

Disputa pentru moşii între Neculce vistierul şi Gheorghe Ursachi se pare că a durat pînă prin anul 1667, cînd trebuie să fi intervenit o împăcare între cei doi, deoarece, chiar în acest an, Neculce vistierul cumpără din nou de la aceleaşi rude ale lui Vasile Lupu un loc de casă şi părţi de case în Iaşi, fără ca în calea lui să mai întîlnească opoziţia lui Ursachi.

Nu se cunoaşte cauza neaşteptatei împăcări între cei doi, dar ea trebuie pusă în legătură cu activitatea lor comună de comerţ, în care îi aflăm cîţiva ani mai tîrziu. Ursachi, vistierul cel mare, fire întreprinzătoare, paralel cu exploatarea numeroaselor sate pe care le deţinea şi în afară de comerţul cu vite şi lemn, îşi înjghebase, cu timpul, un puternic şi rentabil comerţ de „potasă" — cenuşă de salcie — produsă în instalaţiile sale de ardere din ţinutul Vaslui, pe care o trimitea în asociaţie cu negustorul polon din Liov, de origine din Rumelia, Alexandru Balaban, pînă la Dantzig, la ţărmurile Mării Baltice. Este probabil că, lărgindu-şi din ce în ce mai mult acest comerţ, Ursachi simţea nevoia unor colaboratori cît mai pricepuţi în treburile comerciale, în măsură să-i asigure o bună reprezentare faţă de clienţii şi asociaţii săi dinafară. Alături de alţi români, aromâni şi greci, mai mult sau mai puţin cunoscuţi în comerţul din acea vreme, Ursachi îl va fi recrutat şi pe Neculce vistierul, pe care îl recomanda în acest sens practica lui de neguţător. Legăturile lor de afaceri sînt confirmate de actele procesului ce a avut loc în Polonia, în 1671, pentru limpezirea unor datorii între Ursachi şi Balaban, unde, între alţi tovarăşi ai marelui vistier, apare şi numele lui Neculce, pentru care Ursachi se obligă să plătească lui Balaban 300 de scuzi.

Prin anul 1670 Neculce vistierul se căsătoreşte cu Catrina Cantacuzino, fiica fostului mare vistier şi spătar Iordache, acum decedat, şi, cu această ocazie, primeşte din partea soacrei, Alexandra, „Iordăchioaia visterniceasa", o dată cu soţia, o zestre deosebit de mare, aşa cum se cuvenea unei descendente a bogatei familii a Cantacuzinilor. În afară de numeroase fălci de vie şi sălaşe de ţigani, în zestrea mamei cronicarului au intrat atunci nu mai puţin de 21 de sate întregi, patru jumătăţi de sate şi două pătrimi de sat, „cu vecini şi cu tot vinitul", în opt ţinuturi ale ţării.

Era într-adevăr o zestre impunătoare, care îl situa dintr-o dată pe modestul vistier al doilea sau al treilea Neculce în rîndul marilor latifundiari ai ţării. Această cotitură în viaţa lui va fi hotărîtoare şi pentru unicul său descendent, viitorul cronicar Ion Neculce, care, aşa cum vedem din cronică, nemaiavînd nimic comun cu activitatea de început — ca neguţător — a tatălui său, se va simţi legat de interesele boierimii, mare proprietară de pămînt, în rîndurile căreia va tinde să se integreze.

Saltul spectaculos realizat de Neculce vistierul, atît pe plan material, cît şi pe cel social, a ridicat la unii biografi ai cronicarului o întrebare legitimă : ce anume îl recomanda pe acest neguţător, lipsit de o strălucire deosebită şi fără ranguri boiereşti înalte, să intre, prin căsătorie, şi în asemenea condiţii de zestre, într-o familie atît de însemnată ca aceea a Cantacuzinilor moldoveni. Lăsînd la o parte părerea, infirmată ulterior, că mama cronicarului ar fi fost mută,[10] defect fizic care ar fi deschis calea unei mezalianţe, trebuie să vedem aici sprijinul şi recomandarea marelui vistier Gheorghe Ursachi, ginere şi el, de prin 1666, al bătrînei Iordăchioaie, în urma căsătoriei cu Maria, sora mai mare a Catrinei. Uraschi era interesat ca unul dintre principalii săi colaboratori, cu ajutorul căruia îşi ducea la bun sfîrşit importante treburi comerciale, să fie un om în care să poată avea deplină încredere şi, natural, cu atît mai mult putea corespunde unei atari condiţii o rudă apropiată, un cumnat. Este util de arătat, în această privinţă, faptul că Gheorghe Ursachi, care la un moment dat, aşa cum am văzut, avusese unele neînţelegeri şi judecăţi pentru moşii cu tatăl cronicarului, a lăsat în familie, după moarte, imaginea unuia care binemerita din partea urmaşilor, lucru ce se întrevede şi la Ion Neculce însuşi. Departe de a-l blama, ca un resentiment pentru neajunsurile pe care acesta le crease tatălui său în disputele pentru moşii, fapt ce nu se poate să nu-i fi ajuns ulterior la ureche lui Ion Neculce, cronicarul găseşte cuvinte de caldă compătimire pentru fostul mare vistiernic, victimă a lăcomiei pentru avere a domnitorului Gheorghe Duca. Şi cu toate că Ursachi se făcuse vinovat faţă de acest domnitor, prin pîra lui la Poartă, care l-a costat pe Duca mazilirea în a doua domnie — practică pe care Neculce o condamnă sever în cronică, în alte ocazii — aici, în cazul lui Ursachi, dimpotrivă, aruncă anatema împotriva domnitorului şi consi-

deră ca o binemeritată pedeapsă a lui Dumnezeu sfîrşitul nefericit al celei de a treia domnii a acestuia : „Aşè au făcut Duca-vodă lui Ursachi, şi pe urmă i-au plătit Dumnedzău şi Ducăi-vodă".

Bogat proprietar de pămînt, Neculce vistierul se va mai fi ocupat, în parte, de treburile comerciale comune cu Ursachi, dar, în mai mare măsură, va fi fost nevoit, prin forţa lucrurilor, să se intereseze din ce în ce mai îndeaproape de administrarea şi exploatarea numeroaselor sate pe care le deţinea. Aşa se face că, în 24 noiembrie 1672, îl vedem pe „dumnealui Neculce biv-vistiernic", stabilit împreună cu soţia în satul Prigoreni, în ţinutul Cîrligăturii, participînd, alături de o seamă de „megieşi şi oameni buni", la delimitarea, de către un vornicel domnesc, a unui loc vecin cu Prigorenii săi. Utilizarea particulei *biv*, adică fost, pe lîngă titlul de vistiernic, era de bună seamă efectul dizgraţiei ce-l atinsese, în a doua domnie a lui Gheorghe Duca, atît pe Neculce cît şi pe protectorul şi tovarăşul său de afaceri, Gheorghe Ursachi.

După data de 24 noiembrie 1672 nu mai avem nici o ştire despre tatăl cronicarului care s-a stins de timpuriu, probabil de vreo boală, prin 1677 sau mai devreme, căci la 15 iunie 1679 o aflăm pe Catrina Neculce căsătorită cu cel de al doilea soţ, Enache grămăticul.

Din căsătoria lui Neculce vistierul cu Catrina a rezultat un singur copil, viitorul cronicar Ion Neculce, care „rămăind mic de părinţi, de tată", cum însuşi mărturiseşte într-o scrisoare de mai tîrziu, din 1732, nu s-a putut bucura multă vreme de mîngîierea şi protecţia paternă.

Recăsătorirea Catrinei Neculce a avut loc prin 1678 sau începutul lui 1679, căci trebuie să avem în vedere — după moartea primului soţ — cel puţin anul de doliu, care, potrivit canoanelor bisericii, se respecta cu severitate.

Mama cronicarului rămîne în continuare la Prigoreni cu noul soţ, dar copilul, Ion, din prima căsnicie, este luat de bunica Alexandra şi crescut la moşia acesteia, la Blăgeşti, lîngă Paşcani, unde ea locuia cu fiul mai mic, Iordache.

Despre Enache grămăticul, înainte de căsătoria lui cu Catrina Neculce, se cunoaşte foarte puţin. Din lipsa unor date clare cu privire la persoana lui, a fost confundat, pînă nu demult, cu Neculce vistierul, căruia i-a îmbogăţit identitatea — prin sîrgul necritic al unor biografi ai cronicaru-

lui — cu puţinele atribute şi fapte care i se pot pune totuşi pe seamă. Dintr-o scrisoare de mai tîrziu a uneia din fiicele sale, se ştie că era om „spudeos", adică învăţat, cunoscător de limbă greacă şi posesor şi cititor de cărţi greceşti. [11] Nu se cunoaşte încă nimic din activitatea lui de „grămătic" — scriitor de acte, copist de manuscrise, diac de cancelarie domnească — pe care trebuie să i-o presupunem, totuşi, suficient de bogată, de vreme ce cuvîntul care o defineşte a devenit parte integrantă a numelui său. Dacă ar putea fi identificat — cum sîntem înclinaţi să credem — cu un Enachie diacul, meritoriu scriitor de acte particulare şi de cancelarie domnească, cam între anii 1660—1680, căruia i se atribuie undeva şi menţiunea de „diiacul vistiarnicului Ursachii", [12] am avea şi explicaţia căsătoriei sale cu Catrina Neculce, la prima vedere tot atît de puţin aşteptată ca şi întîia căsătorie a mamei cronicarului cu Neculce vistierul. Gheorghe Ursachi, cumnatul Catrinei, persoană influentă în familie, găsea astfel ocazia ca, ajutîndu-şi cumnata să se recăsătorească, să-i creeze o bună situaţie materială şi socială şi fostului său diac, faţă de serviciile căruia avea, probabil, motive de recunoştinţă.

Curînd, după căsătoria cu Catrina, întîlnim pe Enache grămăticul devenit proprietar al numeroaselor sate din zestrea soţiei, judecîndu-se, la 15 iunie 1679, cu vecinul său, fostul hatman Grigore Hăbăşescul, pentru o bucată de loc lîngă Prigoreni, numită Rîtul, pe care o cîştigă. [13] Ceva mai tîrziu, în acelaşi an, îl pîrăşte din nou la divanul domnesc pe acelaşi vecin, pentru o altă bucată de loc, tot lîngă Prigoreni, dar de data aceasta e „dat rămas", pentru că, aşa cum spune actul de cercetare, încheiat de oamenii domniei, „au îmblat fără cale, că nu şi-au fost socotit cum scrie ispisocul". [14] Potrivit practicii înaintaşilor din partea soţiei, pe urma cărora primise atîtea moşii, Enache grămăticul încearcă şi el să-şi mărească numărul proprietăţilor. Astfel, la 23 iunie 1680 cumpără o prisacă în Cîrsteşti, în ţinutul Cîrligăturii [15], la 26 decembrie acelaşi an obţine, prin danie, părţi de sate în Laiu şi Siminiceni, în ţinutul Roman [16], iar peste cinci ani îl găsim cumpărînd din nou părţi de moşie la Soci, în ţinutul Neamţ. [17]

Pe lîngă calitatea de grămătic, cel de al doilea soţ al mamei cronicarului este cunoscut şi pentru funcţia sa de „că-

măraş de ocnă", adică administrator, din partea domniei, al minelor de sare de la Tîrgul-Ocna, funcţie pe care a primit-o, poate, tot cu sprijinul lui Gheorghe Ursachi. El a deţinut această slujbă, măruntă în ierarhia dregătorească, dar, se pare, aducătoare de bune venituri personale, în mai multe rînduri, [18] ultima dată de prin 1680—1682 pînă în vara lui 1686, cînd este ucis, chiar acolo la Tîrgul-Ocna, de podgheazuri polone care invadaseră şi jefuiau ţara. [19]

La mai puţin de zece ani după moartea primului soţ, Catrina Neculce rămînea deci văduvă, în condiţii tragice, pentru a doua oară.

Din căsătoria ei cu Enache grămăticul au rămas două fete, născute după 1680. Cea mai mare, Maria, s-a căsătorit cu Ştefan Luca, ajuns mare vistier în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, însărcinatul domnului moldovean pentru încheierea tratatului de alianţă cu Rusia de la Luţk, din 1711, tovarăş de idei şi de convingeri politice al cronicarului şi, în acelaşi timp, tovarăş de suferinţă, pentru o bucată de vreme, în exilul care a urmat înfrîngerii trupelor ruseşti la Stănileşti. Cealaltă, Sanda, fiica mai mică, s-a căsătorit cu căpitanul de margine Done, din Ţara Românească, ajuns şi el mare vistier acolo, în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat.

Catrina Neculce a supravieţuit ultimului soţ aproape 20 de ani, trăind la Prigoreni, alături, cîtăva vreme, de cei trei copii, reuniţi temporar în casa părintească, după moartea bunicii Alexandra, la întoarcerea din Ţara Românească. Se pare că era o fire slabă, nereuşind să se impună copiilor mai mari, care i-au nesocotit voinţa la împărţirea averii părinteşti, nedreptăţind-o pe sora mai mică, Sanda. Protestele ei, după aceea, cum luăm cunoştinţă dintr-o scrisoare de mai tîrziu a Sandei, au rămas şi ele fără urmări. Mai trăia încă la 4 martie 1704 cînd vinde, împreună cu fiul Ion şi ginerele Ştefan Luca, satul Pohorlăuţi, din Bucovina, în vederea cheltuielilor de nuntă a fiicei mai mici. [20] Trebuie să fi murit însă curînd după această dată, ceea ce ar explica şi amînarea, din cauza doliului în familie, a proiectatei căsătorii a Sandei.

Obscură ca origine şi avere prin ramura paternă, ascendenţa familială a cronicarului Ion Neculce se leagă, dinspre mamă, de prestigiul şi strălucirea materială a influentei familii, cu rădăcini imperiale, a Cantacuzinilor, prin care viitorul cronicar se va situa în rîndurile marii boierimi moldovene.

Această descendenţă nobiliară, de curentă notorietate între contemporani — cronicarul muntean Radu Greceanu vorbeşte, la un moment dat, despre Neculce ca de un vlăstar „den viţa şi sămînţa Cantacozineştilor“ [21] — nu va fi niciodată scoasă în relief de cronicarul nostru care, dintr-un sentiment de decenţă, nu a făcut uz decît de merite ce le putea alătura propriei persoane.

Din rîndul ascendenţilor pe care i-a cunoscut se detaşează bunica, Alexandra Cantacuzino, „Iordăchioaia cea bătrînă“, româncă din Bucovina, a cărei influenţă va contribui hotărîtor, încă din primii ani ai copilăriei, la formarea spirituală a viitorului cronicar.

II COPILĂRIA ŞI ADOLESCENŢA

„...rămăind mic de părinţi, de tată, am crescut în casa dumisale Iordăchioaiei visterniceşăi cei bătrîne, care mi-au fost mie moaşă..."

Neculce, scrisoare autografă din 1732

Data naşterii cronicarului Ion Neculce nu se cunoaşte cu certitudine. Se pare că s-a născut prin anul 1672, cum se poate deduce dintr-o tîrzie scrisoare autografă, din 10 iulie 1732, adresată domnitorului de atunci, Grigore Ghica, în care, printre altele, arată că are vîrsta de „şesedzăci de ai". [1]

Lumina zilei a văzut-o, probabil, la Prigoreni, lîngă Tîrgul-Frumos, sat unde se stabilise după căsătorie şi îşi avea principala moşie tatăl său, Neculce vistierul.

Se născuse sub semnul unor zile de grea cumpănă pentru mult frămîntata ţară a Moldovei, aşa cum vor fi atîtea altele de acum înainte, pe care le va reda în cronică, împletite în cea mai mare parte cu propria lui viaţă, şi ea nu de puţine ori amar încercată. Chiar în acel an, 1672, se încheiase, cu mare vărsare de sînge, răscoala ţăranilor, tîrgoveţilor şi boierinaşilor orheieni, conduşi de Hîncu şi Durac, care se ridicaseră cu armele împotriva dărilor împovărătoare cu care îi apăsa domnia lui Gheorghe Duca. Nu se aşternuse încă liniştea după jafurile şi omorurile lăsate în urma lor de tătarii cu ajutorul cărora Duca învinsese şi pedepsise crunt oastea răsculaţilor, cînd o nouă ameninţare se ivi asupra ţării. Împărăţia turcească, dornică să-şi recîştige prestigiul pierdut în urma unor repetate înfrîngeri, suferite în drumul spre centrul Europei, îşi îndrepta privirile către Polonia, slăbită de lupte feudale interne, unde urmărea cucerirea Cameniţei, în speranţa unei izbînzi uşoare şi spectaculoase.

În vara anului 1672, o puternică oaste turcească, avînd în frunte pe sultanul Mahomed al IV-lea, trecu în Moldova, îndreptîndu-se spre hotarul de miazănoapte. În drum, sultanul își opri o vreme armatele la Țuțora, lîngă Iași, și vizită în două rînduri cetatea de scaun a Moldovei, unde Gheorghe Duca, temător de pierderea domniei, îi făcu o primire măreață. Sultanul, cu întreaga suită, a străbătut Iașul călare, pînă dincolo de „tîrgul boilor", urmat, pe jos, de domnul Moldovei cu boierii săi, iar drept dovadă de supremă atenție, de-a lungul drumului pe unde călca cortegiul s-au întins pe ulițe bucăți de atlas și tafta.

Nesprijinită de oștile polone dinlăuntrul țării, Camenița, apărată abia de vreo 6000 de dragoni, a fost luată aproape fără luptă de turci care o transformă în cetate întărită de hotar.

Neculce povestește că, după luarea Cameniței, vizirul a cerut să stea de vorbă cu un boier moldovean mai înțelept. Noul domn, Ștefan Petriceicu — Duca, fusese mazilit de sultan puțin înainte de atacarea Cameniței — l-a trimis pe Miron Costin, viitorul cronicar, „din toți boierii țării mai de treabă la voroavi". „Și mărgînd Miron la cortul viziriului, pusu-l-au viziriul de au șădzut înaintea lui. Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu : pare-le lor bine c-au luat împărăția Camenița, au ba ? Iar Miron au răspunsu că să teme a spune drept. Vizirul s-au jîmbit a rîde și i-au dzis să grăiască, să nu să teamă. Atunce Miron au dzisŭ că «sintem noi moldovenii bucuroși să să lățească [împărăția turcească] în toate părțili cît de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască». Atunce viziriul iară au rîs și i-au dzis : «Drept ai grăit»". Culegînd din amintirile bătrînilor boieri întîmplarea de mai sus, care nu se află în izvoarele scrise folosite de Neculce pentru redarea cuceririi Cameniței de către turci, el a menționat-o în cronică drept o dovadă, demnă de a fi făcută cunoscută urmașilor, cu privire la simțămintele patriotice ce-l animau pe bătrînul său înaintaș în ale scrisului.

Așa cum ne apare din cronică, îndurerat de cîte ori turcii ori alți dușmani rup bucăți din pămîntul Moldovei, sau mîndru și fericit atunci cînd hotarele țării se întregesc măcar temporar, în fața întrebării puse lui Miron Costin, Neculce însuși ar fi dat, fără îndoială, același răspuns.

În primăvara anului următor, turcii atacă din nou Polonia, dar de data aceasta, după o luptă crîncenă la Hotin, sînt bătuţi de armata condusă de Sobieski, viitorul rege, înfrîngere la care a contribuit în mare măsură şi trecerea în tabăra polonă, chiar acolo pe cîmpul de luptă, a armatelor Moldovei şi Ţării Româneşti, în frunte cu domnitorii de atunci, Ştefan Petriceicu şi Grigore Ghica. Victoria polonilor a rămas însă fără urmări, deoarece învingătorii, antrenaţi în disputele lor interne, s-au retras curînd din Moldova, luînd cu ei şi pe Petriceicu-vodă, în scaunul din Iaşi fiind instalat de turci, în noiembrie 1673, Dumitraşcu Cantacuzino, unchiul cronicarului. Domnia acestuia înseamnă însă o grea încercare pentru biata ţară. Temîndu-se de o nouă intrare în Moldova a polonilor, pentru a-l reinstala în domnie pe Petriceicu, Dumitraşcu Cantacuzino acceptă, pentru paza sa, ca tătarii să ierneze în ţară.

Jafurile şi fărădelegile la care s-au dedat tătarii în această iarnă, redate de Neculce după letopiseţul anonim de care s-a folosit pentru prezentarea evenimentelor din această vreme, constituie un adevărat act de acuzare împotriva domnului care îşi urmărea numai interesele personale şi, în acelaşi timp, o pagină de caldă compătimire pentru suferinţele fără margini ale locuitorilor de rînd, cărora le-a revenit tot greul în întreţinerea tătarilor, aşezaţi la iernat prin sate : „...tătarîi sînt lupi apucători, pradă, robăscu, bat şi căznescu pe creştini, neavîndu grije, nici strînsoare de mîrzacii lor. Şi tătarîi nu mînca, ca joimiri, ce mînca gospodarii, ce mînca tot carne de vacă şi de oai, de nu-i putè să-i biruiască cu hrana, pe dînşii şi pe caii lor. Că un sac de ordzu da pe dzi unui cal, şi cît nu putè să mînînce un cal într-o dzi îl deşerta din traişte şi-l strîngè deuseghii, şi dac-îl şi fîrşè bietul om ordzul din groapă, iar tătarul îl făcè pe om de cumpăra ordzul cela ce strîngè el de pen traişte. Mîncat-au tot, şi pîne, şi dobitoc, ş-au jăcuit tot păn'la un cap de aţă. Pe mulţi au şi robit cu furiş, femei, fete, copii. Rămas-au bieţîi oameni numai cu sufleteli, bătuţi şi strunciunaţi, cum era mai rău şi mai amar, cum nu să poată nice a scrie, nice a să povesti caznele şi ucisurili lor ce au avut de tătari."

Aşa au fost, în Moldova, anii în care şi-a început viaţa şi şi-a trăit prima copilărie viitorul cronicar, ani de frămîntare continuă pentru ţară, de grele lipsuri şi nevoi ce apăsau, mai ales, asupra ţăranilor truditori ai pămîntului. Neştiutor încă

de toate acestea, fiul lui Neculce vistierul îşi va fi purtat fără grijă primii paşi ai copilăriei pe meleagurile din jurul casei părinteşti din Prigoreni, sat mai adăpostit, prin aşezarea lui către mijlocul ţării, de zvînturările războaielor cu polonii sau de incursiunile tătarilor. Asemenea celuilalt Ion, de mai tîrziu, din Humuleştii Neamţului, se va fi bucurat şi el din plin de plăcerile scăldatului în apa pîrîului care curgea în preajma satului natal, de hîrjoana cu copiii de-o seamă cu el pe islazurile satului, de atîtea jocuri nevinovate care fac hazul şi mulţumirile copilăriei. Curînd, însă, moartea neaşteptată a lui Neculce vistierul va aşterne o umbră de durere peste limpezimea acestor ani, şi amintirea tatălui, prea devreme pierdut, întipărită în mintea copilului, va ieşi la iveală peste mulţi ani, spre bătrîneţe, în scrisoarea din 1732 către Grigore Ghica, în care evocarea incidentală a copilăriei se împleteşte cu rememorarea tristului eveniment : „...rămăind mic, de părinţi, de tată..."

Cronicarul nu va mai evoca în altă parte persoana tatălui, dar faptul că nu s-a putut apropia sufleteşte de Enache grămăticul, cel de al doilea soţ al Catrinei Neculce, a cărui omorîre, în 1686, de către poloni, o prezintă în cronică fără emoţie, ca pe a unui străin, este un indiciu că imaginea tatălui bun, pe care fără îndoială apucase să-l cunoască, îi rămăsese vie în memorie.

Orfan de tată, Neculce este crescut în continuare de bunica Alexandra — „Iordăchioaia cea bătrînă" — la Blăgeşti, lîngă Paşcani, unde se mai afla şi Iordache, viitor stolnic, ultimul fecior al Iordăchioaiei. Anii petrecuţi alături de bunica Alexandra au o deosebită însemnătate pentru formarea sufletească a viitorului cronicar. Aici, în casa Iordăchioaiei, la vîrsta cînd impresiile şi educaţia primită sînt determinate pentru tot cursul vieţii, Neculce a luat contact cu întreaga bogăţie a tradiţiilor româneşti pe care Alexandra Cantacuzino le adusese din Bucovina, unde se născuse şi îşi petrecuse copilăria şi o bună parte din tinereţe. Nu întîmplător, în anii maturităţii şi bătrîneţii, ca staroste de Cernăuţi şi apoi ca mare vornic al Ţării de Sus, cronicarul va căuta să cunoască mai îndeaproape această regiune şi-şi va aşeza temporar acolo, la Boian, nu departe de Cernăuţi, o a doua reşedinţă a familiei sale.

Fiind cel mai mic nepot, cît şi pentru a-l sustrage tristei situaţii, de orfan, în care se afla, copilul va fi fost înconjurat cu

deosebită căldură de dragostea bunicii şi, în serile lungi de iarnă, multe poveşti cu Feţi-frumoşi şi Cosînzene îi vor fi încîntat aceşti ani ai copilăriei. Dar, alături de povestirile de simplă imaginaţie, bunica Alexandra îi va fi prezentat în acea vreme, tot sub formă de poveşti, şi numeroasele tradiţii de largă circulaţie în popor în legătură cu faptele unor importante personalităţi ale istoriei noastre, şi îndeosebi cu privire la glorioasa figură a lui Ştefan cel Mare. Faptele de arme şi patriotismul măreţului domnitor îl vor fi impresionat puternic pe viitorul cronicar. Povestirile culese din gura bunicii Alexandra au constituit, fără îndoială, prima sursă din care şi-a adunat Neculce faptele despre „Ştefan-vodă cel Bun", pe care le va reda mai tîrziu în cele nouă istorisiri din ale sale *O samă de cuvinte*.

Dacă avem în vedere legăturile de familie ale bunicii Alexandra, este foarte probabil că ea a constituit sursa de informaţie a cronicarului şi pentru o serie de alte povestiri, mai apropiate în timp, din *O samă de cuvinte*. Între acestea se situează, în primul rînd, cele două istorisiri în legătură cu Miron Barnovschi [2]. Domnitorul fusese chemat de turci la Constantinopol, în 1633, sub pretextul reînnoirii domniei, dar ajuns acolo este închis şi după puţin timp ucis, ca urmare a uneltirilor lui Vasile Lupu, care va ocupa curînd tronul Moldovei. Documentele arată că Gavrilaş Mateiaş, viitorul mare logofăt, tatăl Alexandrei, a însoţit pe Barnovschi — cumnatul său — la Constantinopol, făcînd parte din suita acestuia, şi a stat lîngă el pînă în ultimele-i clipe. Ca rudă apropiată, Gavrilaş Mateiaş a fost desemnat, împreună cu Costin postelnicul, tatăl cronicarului Miron Costin, executor testamentar de către nefericitul domn moldovean. Este firesc ca, după întoarcerea de la Constantinopol, Mateiaş să fi povestit în primul rînd în familie cele petrecute acolo, cu toate amănuntele călătoriei şi morţii tragice a rudei sale domnitorul, fapte ce se vor fi păstrat şi transmis mai departe prin intermediul membrilor familiei, copiii lui Mateiaş.

Din aceleaşi povestiri ale bunicii şi de la unchiul său Iordache stolnicul trebuie să fi reţinut viitorul cronicar numeroasele ştiri privitoare la cei doi bătrîni Cantacuzini — Toma şi Iordache — ce apar în unele din istorisirile din *O samă de cuvinte* şi în partea de început a cronicii. Pentru aceasta pledează faptul că aceleaşi întîmplări, deşi apar şi la alţi cronicari, la Neculce abundă în amănunte suplimentare, care vă-

desc o sursă bine informată, din imediata apropiere a celor două personaje.

Asemenea istorisiri le va fi cules viitorul cronicar din gura bunicii cu copilărească curiozitate la început, apoi, pe măsură ce creştea — bunica a murit cînd el avea 17—18 ani — cu sentimentul mîndriei că făcea parte dintr-o familie de oameni de seamă, cu fapte pilduitoare în istoria ţării, a căror memorie o va cinsti, mai tîrziu, prin cuvintele de laudă, pe care le-a înscris, la adresa lor, în cronică.

În acest timp, Catrina Neculce, mama cronicarului, se recăsătorise cu Enache grămăticul şi locuiau la Prigoreni, împreună cu cele două fete, Maria şi Sanda, născute din această a doua căsătorie. În cei aproape opt ani cît a trecut pînă la omorîrea, în 1686, de către poloni, a grămăticului, nu se poate ca, împreună cu bunica, Ion Neculce să nu-şi fi vizitat la Prigoreni de mai multe ori mama şi surorile. Cu aceste ocazii, viitorul cronicar, de vreo 12—14 ani acuma, avînd cel puţin un început de instrucţie în casa Iordăchioaiei, va fi luat cunoştinţă cu interes de activitatea de grămătic, de scriitor de acte şi manuscrise, a lui Enache. În acelaşi timp, cunoscător, într-o oarecare măsură, al limbii greceşti — bunica convieţuise cu Iordache, marele vistier, grec de origine, mai bine de 20 de ani, iar tatăl său, Neculce vistierul, aromân sau grec, avea în orice caz cultură grecească — el va fi fost atras şi de „cărţile greceşti", foarte probabil şi româneşti, ale acestui „spudeos", cum am văzut că-l numeşte mai tîrziu, cu mîndrie, cea mai mică dintre fiicele sale. Şi dacă contactul sporadic cu preocupările şi mediul de cultură din casa lui Enache grămăticul nu poate avea o importanţă majoră, hotărîtoare pentru viitoarea activitate a cronicarului, în orice caz el constituie un îndemn în plus, o treaptă mai mult pe calea apropierii lui de slova scrisă.

Timpurile erau încă tulburi şi războaiele între puterile creştine şi turci, care antrenau de fiecare dată şi ţările româneşti, se ţineau lanţ. După înfrîngerea grea suferită la Hotin, în 1673, turcii reuşesc să-şi întărească din nou poziţiile în Podolia, învingînd oştile polone într-o nouă bătălie, hotărîtoare, la Juravna, în 1677. Odată consolidată poziţia în aceste părţi ale imperiului, ei îşi reîntorc privirile către centrul Europei. În vara anului 1683, o puternică armată de ieniceri şi spahii, sub conducerea aprigului vizir Kara Mustafa, avînd alături armatele

Ţării Româneşti şi ale Moldovei, în frunte cu domnitorii Şerban Cantacuzino şi Gheorghe Duca, asediază Viena. Şi, în timp ce locuitorii strălucitorului oraş, după două luni de încercuire, se gîndeau cu groază la clipa cînd, înfometaţi şi vlăguiţi de asediu, vor fi nevoiţi să deschidă porţile în faţa cuceritorului, iată că o armată polonă, sub conducerea lui Sobieski, apărută pe neaşteptate, pune pe fugă pe asediatori, eliberînd oraşul şi mîntuind creştinătatea de pericolul infiltrării turcilor în centrul Europei.

Această victorie ridică prestigiul Poloniei care tinde să se amestece din ce în ce mai des în treburile Moldovei, prin expediţii de pedepsire împotriva domnilor susţinuţi de turci. Polonii reuşesc să-l prindă, în anul 1683, chiar în noaptea Crăciunului, pe Gheorghe Duca, la întoarcerea sa de la asediul Vienei, şi pun în scaun, în locul lui, din nou, pe Ştefan Petriceicu. Nu pentru multă vreme însă, deoarece, la trei luni numai, în martie următor, turcii aduc în scaun, pentru a doua oară, pe Dumitraşcu Cantacuzino.

Venit, ca şi în prima domnie, cu aceleaşi gînduri de a face avere şi a duce viaţă de huzur, noul domn găsea de data aceasta o ţară hămesită de foame, după cîţiva ani de secetă cumplită, şi cu bruma de recoltă stricată de incursiunile tătare şi polone, că „era oameni tot leşinaţi şi morţi pe drumuri şi pe uliţi, cît să mînca om pe om", spune cronicarul.

În opoziţie cu starea jalnică a ţării, Neculce înfăţişează comportările deşănţate ale domnitorului, ale cărui trăsături fizice şi morale, redate cu o virulenţă pamfletară ce iese din comun, se îmbină într-un portret în negru, demn de antologie: „Dumitraşco-vodă era un om bătrîn, grec ţărigrădean de neamul lui, de Catacozoneşti. [...] Şi era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad. Şi dup-aceste, după toate, era bătrîn şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie, care o chema Aniţa, ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţinè în braţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită. Şi era tînără şi frumoasă şi plină de suleiman, ca o fată de rachieriţă. Şi o triimitè cu carăta domnească, cu siimeni şi cu vornici şi cu comişi dzuoa amidzidze mari pe uliţi, la feridiu şi pe la mănăstiri şi pe la vii,

în primblări. Şi făcè şi pe boieri de-ş triimitè giupînesăle cu dînsa. Şi după ce viniè de la primblări, triimitè giupînesilor daruri, canaveţe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dînsa în primblare. Şi după ce s-au mazilit, au luat-o cu dînsul ş-au dus-o în Ţarigrad cu dînsul ş-aù măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. [...] Că el, de bătrîn, dinţi în gură n-avè. Dimineaţa îi încliè, de-i punè în gură, iar sara îi descliè cu încrop şi-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mînca."

Starea tragică a ţării, în contrast cu neruşinarea domnitorului, smulge cronicarului tînguiri de sinceră durere, pe care le vom mai întîlni în cronică şi cu ocazia altor împrejurări asemănătoare : „Oh ! oh ! oh ! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceştia ai avut ! Ce sorţi de viiaţă ţ-au cădzut ! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag pănă astădzi în tine, Moldovă !"

Prin comportările lui, Dumitraşcu Cantacuzino îşi îndepărtează o bună parte dintre boierii moldoveni, care fug în Ţara Românească, la Şerban Cantacuzino, în aprigă duşmănie cu domnul Moldovei, deşi îi era văr primar. Această duşmănie îi va aduce lui Dumitraşcu pierderea domniei, pentru că Şerban Cantacuzino, înţelegîndu-se cu sarascherul turc de la Obluciţa şi folosind mărturiile boierilor fugiţi din Moldova, mai ales ale Gavriliţeştilor, va obţine, în iunie 1685, numirea ca domn a lui Constantin Cantemir. Cu această ocazie, Cantemir se angajează în secret faţă de domnul muntean să nu iasă din cuvîntul acestuia şi să nu fie potrivnic creştinilor, că „gîndul şi gătirea lui Şerban-vodă era să fie el împărat în Ţarigrad".

Plecarea din Iaşi a lui Dumitraşcu Cantacuzino dezlănţuie în capitala Moldovei o puternică reacţie populară împotriva slujitorilor greci ai domnitorului. Amintind de multele rele pe care le făcuseră şi mai înainte, în cele două ţări româneşti, slujbaşii greci aduşi din Constantinopol de diferiţi domnitori, cronicarul găseşte ocazia să dezvolte împotriva lor un vehement rechizitoriu. În comparaţii de mare plasticitate, cronicarul dă curs atît durerii moldoveanului, care nu se mai simte stăpîn în propria lui ţară, cît şi nemulţumirii boierului autohton, care se vede îndepărtat din slujbele curţii domneşti — cazul lui Neculce, mai tîrziu, în cîteva rînduri — de interesaţi care nu

urmăreau decît propria lor căpătuială : „Aşè socotescu eu cu firea mè această proastă : cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupii să nu mînînce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova şi în Ţara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mînca aceste doao ţări, cum le mînîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul mieu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stîngi, apa o iezăşti şi o abaţi pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în laturi, într-un adăpost şi de odihneşti, soarele intră în nuor, noaptea cu întunerecul trece şi să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău. Numai cîndu nu poate să facă rău să arată cu blîndeţe, iar inima şi firea, tot cît arŭ putè, este să facă răutate."

Asemenea cuvinte şi aprecieri de o asprime puţin obişnuită, pe care le întîlnim de mai multe ori în cronică, nu exprimă, cum greşit s-ar putea înţelege, ura şi revolta cronicarului faţă de poporul grec, Neculce însuşi avînd în vine, cum ştim, sînge grecesc. Ele se îndreaptă numai împotriva „clientelei" greceşti a domnitorilor, împotriva acelora care, prin pofta lor de înavuţire, participau la acţiunea de exploatare nemiloasă exercitată de turci asupra ţărilor româneşti, cu ajutorul domnilor trimişi de ei din Fanar. În mai multe rînduri, cronicarul va cuprinde, obiectiv, sub caracterizări asemănătoare şi boieri autohtoni, lipsiţi de milă şi de omenie faţă de populaţia de jos a ţării, după cum, chiar domnitori greci, care au dovedit oarecare înţelegere faţă de nevoile celor săraci şi umili — cum a fost Constantin Mavrocordat, de pildă — vor primi aprecierile lui binevoitoare.

Constantin Cantemir, ridicat în scaun de turci şi legat în credinţa faţă de aceştia prin cei doi fii, Antioh şi Dimitrie, ţinuţi pe rînd ostateci la Constantinopol, nu a putut face jocul dublu la care se angajase faţă de Şerban Cantacuzino, astfel că Moldova trebuie să suporte, ca represalii, repetate atacuri din partea polonilor. Un asemenea atac s-a produs în vara lui 1686, în al doilea an al domniei lui Cantemir, cînd armata poloną intrată în Moldova, sub conducerea lui Sobieski, s-a dedat la sălbatece jafuri şi omoruri, punînd sub foc numeroase aşezări boiereşti şi o bună parte din recolta, şi aşa slabă, din acel an deosebit de secetos. Un francez, secretarul particular al lui Sobieski, care l-a însoţit pe rege în această campanie,

arată în însemnările sale că în Moldova nu plouase de trei ani, căldurile erau insuportabile, lacurile şi mlaştinile secaseră, iar în Bahlui se mai găsea apă numai în porţiunile sale cele mai adînci. Pe locurile unde fuseseră mlaştini, acum uscate de secetă, se vedeau crăpături atît de largi şi adînci încît în ele putea intra cu totul un om.[3] Polonii devastează ţara pînă dincolo de Iaşi, după care se opresc de teama turcilor şi tătarilor. În Iaşi, părăsit de Constantin Cantemir, unde Sobieski se întoarce, el este întîmpinat de o seamă de boieri moldoveni, favorabili creştinilor, în frunte cu mitropolitul Dosoftei. După relatările lui Dimitrie Cantemir, regele polon, care ar fi cunoscut şi limba română, învăţată de la soldaţii lui de origine moldoveană, petrecînd cîteva zile în Iaşi cu boierii ce l-au primit acolo, de-ar fi vorbit în limba ţării, ar fi condus hora moldovenească în cîntecul lăutarilor şi i-ar fi alcătuit lui Constantin Cantemir un cîntecel românesc, pe care l-a prezentat el însuşi celor de faţă :

Costandine,
Fugi bine,
Nici ai casă
Nici ai masă
Nicè dragă jupînească !

aluzie la fuga lui Constantin Cantemir din Iaşi şi la faptul că domnul era văduv. [4]

Venind, cu ajutor turcesc şi tătăresc, dinspre sud, unde se refugiase, domnul moldovean reuşeşte să scoată din ţară oastea invadatoare polonă, slăbită de desele hărţuieli ale tătarilor şi lipsită de hrană din cauza secetei cumplite ce bîntuia Moldova. Retrăgîndu-se, Sobieski ia cu el şi pe mitropolitul Dosoftei, autorul traducerii în versuri româneşti a *Psaltirii,* care nu-şi va mai vedea niciodată meleagurile peste care păstorise.

Sensibil la faptele de cultură şi admirator deschis al personalităţilor culturale din vremea sa, Neculce nu omite să scoată în evidenţă, cu această ocazie, aşa cum făcuse în *O samă de cuvinte* cu Nicolae Milescu şi cum va face mai tîrziu, în cronică, cu Constantin Duca şi cu Nicolae şi Constantin Mavrocordat, bogata şi temeinica pregătire cărturărească a mitropolitului : „Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Şi era neam de mazîl ; prè învăţat, multe

limbi ştiè : elineşte, lătineşte, sloveneşte şi altă adîncă carte şi-nvăţătură, deplin călugăr şi cucernic, şi blînd ca un miel. În ţara noastră pe-ceasta vreme nu este om ca acela". Acolo, în Polonia, unde îşi tipărise încă din 1673, la Uniew, traducerea *Psaltirii*, „îl punè craiul Sobeţchie de s-îmbrăca cu hainele cele scumpe şi odoarăle mitropoliei ţărîi noastre, de făcè leturghii la dzile mari şi iordan la Boboteadză, dup-obiceiul ţărîi noastre, de să mira craiul şi toţi domnii leşeşti şi lăuda de frumoasă ţărămonia ce are biserica ţărîi noastre".

Jafurile şi distrugerile din această vară ale polonilor nu au rămas fără urmări nici pentru familia cronicarului. Tatăl vitreg, Enache grămăticul este omorît, cum ştim, în Tîrgul-Ocna, unde se afla cu slujba de cămăraş de ocnă, iar conacul părintesc din Prigoreni este ars, ca şi casele din Paşcani ale bunicii Alexandra. În faţa acestei situaţii, bătrîna Iordăchioaia, capul familiei, hotărăşte ca, pînă ce se vor mai linişti lucrurile în Moldova, să se retragă cu toată casa la rudele cantacuzineşti din Ţara Românească, mai adăpostită prin poziţia ei geografică de năvălirile polone şi tătărăşti. Se prea poate ca această plecare să fi fost încurajată şi de o invitaţie mai veche din partea lui Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, nepotul Iordăchioaiei, care, cu un an înainte, trecuse prin Iaşi, chemat de turci împotriva polonilor.

Sub oblăduirea Iordăchioaiei au plecat atunci, în vara anului 1686, în Ţara Românească, Catrina Neculce, văduvă a doua oară, cu Ion şi cele două fete, Maria şi Sanda, încă destul de mici, precum şi Iordache, viitor stolnic, cu soţia sa Ileana, din neamul Catargieştilor. Drumul nu va fi fost prea liniştit pentru călătorii moldoveni, din pricina tătarilor, chemaţi de turci să ajute la izgonirea polonilor şi care mai rătăceau în cete, ici şi colo, după pradă, chiar prin Ţara de Jos. Abia dincolo de Milcov, în ţara soră şi vecină, vor fi răsuflat uşuraţi de asemenea primejdii, grăbind spre Bucureşti, unde-i aşteptau rudele cantacuzineşti.

În cei patru ani de şedere în Muntenia au locuit, de bună seamă, atît în Bucureşti, unde Cantacuzinii aveau întinse proprietăţi pe malul Dîmboviţei, cam prin dreptul podului Mihai-vodă de astăzi, cît şi pe la moşiile acestora din Drăgăneştii de Vlaşca şi Roşiorii de Vede, locuri, pare-se, binecunoscute de Neculce, şi de care aminteşte repetat în cronică. Gazda lor trebuie să fi fost, în primul rînd, stolnicul Constantin Canta-

cuzino, marele cărturar, a cărui soție, Safta, era nepoată de fiică Iordăchioaiei.

Dacă bejenarii moldoveni n-au găsit în Țara Românească, cum vom vedea, liniștea și siguranța deplină pe care o căutau, în schimb cei patru ani de ședere aici îi putem socoti deosebit de utili pentru formarea intelectuală a viitorului cronicar.

Atît cît va fi rămas prin București, a putut avea sub ochi bogata activitate culturală ce se desfășura în acea vreme aici, de la traducerile și tipăriturile de cărți religioase, culminînd cu *Biblia lui Șerban,* pînă la cronicile pline de nerv ale lui Stoica Ludescu sau anonimul Bălenilor, ce prezentau, în planuri opuse, istoria țării, potrivit intereselor grupurilor de boieri în numele cărora scriau.

Asupra tuturor domina, de la înălțimea culturii și gîndirii sale umaniste, stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul cronicarului, cu întreaga și multilaterala sa activitate. Cu studii înalte, făcute la Universitatea de renume european din Padova, bun cunoscător al clasicilor greci și latini, pregătit în filozofie, fizică, astronomie și matematici, stolnicul Constantin Cantacuzino era recunoscut de contemporani ca o mare autoritate științifică. Frații Radu și Șerban Greceanu i se adresau pentru lămurirea pasajelor mai dificile din textele religioase grecești pe care le traduceau, iar oameni de știință din străinătate, ca generalul-conte Marsigli, de pildă, făceau apel la el atunci cînd aveau nevoie de date istorice și geografice cu privire la țările și poporul român.

Nu este greu de închipuit admirația și interesul cu care tînărul său nepot moldovean trebuie să-i fi urmărit bogata activitate intelectuală în cei patru ani cît a stat în preajma lui. Din *Istoriia Țării Rumânești,* la care stolnicul Cantacuzino începuse să lucreze cu cîțiva ani înainte, Neculce va fi luat cunoștință, pentru prima oară, de latinitatea poporului român, de continuitatea elementului roman în Dacia, de originea comună a celor două țări vecine, Moldova și Muntenia, ca și de „basna" lui Simion Dascălul cu privire la originea moldovenilor, combătută vehement de stolnic, lucruri pe care, mai tîrziu, le va cunoaște, cu ochii maturității, și din lucrările lui Miron Costin.

Poate că nu apare întîmplător faptul că, în *O samă de cuvinte,* Neculce a înțeles să adune istorisirile „ce sîntu audzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni" și să valorifice tradiția populară, cînd știm că unchiul său stolnicul în *Predoslo-*

via la *Istoriia Ţării Rumâneşti,* vorbind de izvoarele folosite, aminteşte de „nişte spuneri şi nişte poveşti" rămase „den om în om" de la „bătrînii ce povestesc de cele ce au fost", ca şi de „cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor şi a altor vrednici oameni, ce au lucrat, cari dupe la lăutari şi dupe la alţi cîntători auzim..." [5] După cum, poate, nu este întîmplătoare nici rezerva pe care o adoptă, şi unul şi celălalt, faţă de valoarea de document istoric a unor asemenea surse de informaţie. Chiar dacă nu putem vorbi în mod hotărît de o influenţă directă a stolnicului, ca istoric, asupra viitorului cronicar moldovean — acesta din urmă era încă prea tînăr pentru a reţine şi înţelege, de pe acum, în întreaga lor însemnătate, asemenea lucruri, destul de noi şi puţin obişnuite pentru el — în orice caz, contactul cu prestigiosul său unchi i-a stimulat cu siguranţă interesul pentru preocupări de natură intelectuală şi, în primul rînd, pentru cercetarea şi cunoaşterea istoriei ţării sale.

Deşi Neculce nu-l laudă deschis pe stolnic, cum va face cu Miron Costin, celălalt mare înaintaş al său în domeniul scrisului, el nici nu-l critică cu severitate aşa cum procedează faţă de majoritatea Cantacuzinilor munteni, inclusiv ruda acestora Brîncoveanu. Uneori cronicarul chiar îi apreciază unele fapte, aşa cum se întîmplă, de pildă, atunci cînd stolnicul îl sfătuieşte şi chiar îl ameninţă pe Brîncoveanu să nu primească domnia Moldovei, pe care acesta înclina s-o accepte, în 1703, alături de cea a Ţării Româneşti. Altă dată, spre a diminua blamul ce ar fi putut plana asupra stolnicului pentru învinuirea de otrăvire a lui Şerban Cantacuzino, Neculce introduce această ştire cu formula eufemistică *„dzic"* — „dzic să-l fie otrăvîtŭ fraţii lui, stolnicul Costantin şi spătarul Mihai, că era un om groznic" — formulă folosită de el, cu aceeaşi intenţie eufemistică, cum vom vedea, şi într-o împrejurare privitoare la Miron Costin, şi pe care o aplică ori de cîte ori urmăreşte să minimalizeze un fapt sau cînd indică o sursă orală, nesigură. Prin astfel de distincţii, Neculce emite de fapt o apreciere de valoare, dovedind că în conştiinţa sa stolnicul se situa pe o altă treaptă decît restul rudelor munteneşti.

Şederea în Ţara Românească a familiei lui Neculce nu a fost totuşi atît de liniştită pe cît speraseră bejenarii moldoveni, căci după moartea, suspectă, a lui Şerban Cantacuzino, în al doilea an al domniei lui Constantin Brîncoveanu, are loc

intrarea în ţară a austriacilor, conduşi de generalul Heissler, care ocupă şi Bucureştii, urmată de invazia tătarilor, chemaţi să ajute la izgonirea lui Heissler.

Martor al acestor evenimente, cronicarul le va descrie cu multă culoare şi în amănunţime în cronică. El arată pe larg prigonirile la care Brîncoveanu, după luarea domniei, supune pe soţia lui Şerban Cantacuzino spre a-i lua averile, punerea sub pază a fiului şi a celorlalte rude ale fostului domn, uneltirile lui aga Bălăceanu, ginerele lui Şerban, pe lîngă nemţii lui Heissler, cu care intră în ţară, alăturarea de nemţi a feciorului fostului domnitor care „într-o sară s-au îmbrăcat cu haine proaste ş-au ieşit pentre straja de la Drăgăneşti ce-l păziè", eliberarea doamnei lui Şerban de către Heissler, parlamentările dintre Brîncoveanu şi generalul austriac — „ş-au mîncat, ş-au vorovit cinci, şesă ceasuri" —, invazia tătarilor şi retragerea nemţilor, care iau cu ei şi pe văduva lui Şerban Cantacuzino. „Iar pe ţară au strîcat-o rău tătarii, că numai căce n-au luat robi, iar altă ce-au găsit tot au luat. Că acolo — spune Neculce ca un cunoscător al locurilor — sînt munţii goli, nu pot să s-ascundză oameni şi dobitoaceli, şi era vreme şi de iarnă. Ce au rămas oameni numai cu sufleteli."

În timpul acestor tulburări, care au atins şi locurile pe unde trebuie să se fi adăpostit şi familia cronicarului, a murit probabil şi bunica lui Neculce, Alexandra Cantacuzino. Crescut în preajma ei mai bine de 12 ani, cronicarul îi va păstra o duioasă recunoştinţă, iar pentru a-i menţine trează amintirea în sînul familiei va numi pe unul din fiii săi, Alexandru.

După moartea bunicii, restul familiei — cronicarul, mama sa, cele două surori şi unchiul, fratele mamei, Iordache Cantacuzino, stolnicul, cu soţia Ileana — se întoarce în 1690, în Moldova, aşezîndu-se la Prigoreni, sau poate la Paşcani, unde îşi avea casele Iordache stolnicul, deoarece în cei patru ani de refugiu satul Blăgeşti se împrăştiase şi se pustiise.

Plecat din Moldova la vîrsta de 13—14 ani, către sfîrşitul copilăriei, Neculce se întorcea acum acasă adolescent, cu un cîştig preţios de învăţătură, realizat pe lîngă eruditul său unchi cantacuzin, cu un plus de experienţă de viaţă, pe care i l-au dat evenimentele trăite acolo, dar mai ales cu un sentiment sporit de dragoste pentru Moldova sa natală, aşa cum ni-l va dezvălui şi mai tîrziu, în alte împrejurări, care l-au obligat la o îndelungă înstrăinare. Căci, deşi peisajul muntenesc se

asemăna în mare măsură cu cel al provinciei sale de baştină, iar firea, graiul şi obiceiurile locuitorilor Ţării Româneşti nu prezentau deosebiri izbitoare faţă de cele ale moldovenilor, Neculce a încercat acolo un cert sentiment de înstrăinare, iar faţă de munteni, în general, şi faţă de majoritatea rudelor sale cantacuzineşti în special, a păstrat, aşa cum reiese din cronică, o atitudine puţin binevoitoare, care merge de la ironie şi persiflare pînă la grave acuzaţii — ca în cazul lui Brîncoveanu, de pildă — privind efectele dăunătoare, atît pentru Moldova cît şi pentru Ţara Românească însăşi, ale politicii lor, apreciată de cronicar drept filoturcească.

Această atitudine este, în bună măsură, şi reflexul disputelor dintre Brîncoveanu şi Cantemireşti, de aceştia din urmă Neculce fiind legat atît prin rudenie, cît şi — cum vom vedea mai departe — prin convingerile sale politice.

III PRIMELE DREGĂTORII. CĂSĂTORIA, PROPRIETAR DE MOŞII

„Pe-cee vreme şi eu, Ion Neculce vel-vornicŭ, eram tînăr postelnicŭ..."

Neculce, cronica

Nu trecuse un an de la întoarcerea familiei Neculce din Ţara Românească cînd liniştea Moldovei fu tulburată de o nouă incursiune polonă. Îndîrjit de lipsa de hotărîre a lui Constantin Cantemir de a se alătura deschis taberei creştine, către sfîrşitul verii anului 1691, Ioan Sobieski, îndemnat şi de „munteni, de Brîncovanul", „învăţat ca să facă rău acestei ţări" — cum spune Neculce — coborî cu armata în Moldova, prin Botoşani, pînă la Cotnari şi Tîrgul-Frumos, în apropierea Prigorenilor familiei Neculce. De acolo, fiindcă se înrăutăţise vremea şi-l ameninţau tătarii, se întoarse pe alt drum, ocupînd şi întărind cu oaste Cetatea Neamţului, Suceava şi o serie de mînăstiri.

În cursul acestei expediţii are loc memorabila luptă pentru apărarea Cetăţii Neamţului, susţinută de către cei nouă plăieşi împotriva unei întregi armate polone, episod relatat de Dimitrie Cantemir în *Istoria imperiului otoman*, în *Descrierea Moldovei* şi în *Viaţa lui Constantin Cantemir*, şi care a constituit subiect de inspiraţie pentru binecunoscuta schiţă a lui Negruzzi, *Sobieschi şi românii* — deşi prozatorul o aşază greşit în 1684 — pentru piesa lui Alecsandri *Cetatea Neamţului sau Sobieschi şi plăieşii români*, ca şi pentru nu mai puţin cunoscuta baladă, plină de savuroasă ironie, *Cetatea Neamţului*, a lui George Coşbuc.

Nici această expediţie polonă nu s-a bucurat de un succes mai mare decît cea din 1686, deoarece, către ieşirea din ţară, polonii au fost prinşi de un viscol deosebit de puternic

şi de o molimă care au dus la pieirea a numeroşi ostaşi şi aproape a tuturor cailor, obligîndu-i să-şi lase armamentul greu la Ropcea, pe Siret, pînă în anul următor, cînd au trimis să-l ridice. „Dzic că nice craiul mai n-au fostu avînd cal să-ncalece“ — menţionează cronicarul, pentru a evidenţia marile dificultăţi ale acestei grele retrageri polone.

În anul următor, un eveniment intern, cu implicaţii dureroase pentru cultura şi literatura noastră, va întuneca acest sfîrşit de domnie a bătrînului Constantin Cantemir : uciderea fraţilor Velicico şi Miron Costin, cronicarul, acesta din urmă încă în plină putere creatoare. Este, de fapt, un episod al luptei pentru putere dintre cele două principale facţiuni boiereşti ce se înfruntau în Moldova, în timpul domniei lui Constantin Cantemir : de-o parte Cupăreştii, în frunte cu Iordache Ruset vistierul, cărora li se alăturase şi Lupul Bogdan, ginerele domnitorului şi viitor socru al cronicarului Ion Neculce ; de altă parte Costineştii, avînd alături de ei pe Gavriliţeşti. Cupăreştii, care ţineau în mînă conducerea întregii ţări sub Cantemir, vedeau în Costineşti, pe atunci cei mai bogaţi boieri din Moldova şi cu largi relaţii în Polonia vecină, adversarii lor cei mai primejdioşi. Nu de puţine ori, aşa cum relatează cronicarii, cei doi fraţi Costineşti înfruntau pe Iordache Ruset şi chiar pe domn pentru grelele dări ce le impuneau ţării : „«Mai des cu păharăle, măria ta, şi mai rar cu orînduieleli“ — se adresau cei doi Costineşti lui Cantemir-vodă, spune Neculce — că ţara îi iertată de la Poartă, ş-ei vrè să-ţi dai măria ta sama odată şi nu-i putè». Şi Velicico — continuă cronicarul — şi mai tare totdeuna să sfădiè cu Cantemir-vodă şi cu Iordachi visternicul“.

Nemulţumiţi de rolul secundar ce-l aveau în conducerea treburilor ţării, ca şi de atitudinea lui Constantin Cantemir, care începuse să se bizuie, într-o încercare de a ieşi de sub dominaţia marilor boieri, pe boierinaşii mai mărunţi, „ficiori de mojîci codreni şi gălăţeni“, din locurile de baştină ale Cantemireştilor, grupul boierilor Costineşti hotărăşte să înlăture pe Cantemir, cu ajutorul lui Constantin Brîncoveanu, spre a urca în scaun pe Velicico Costin, mare vornic al Ţării de Sus. La începutul toamnei anului 1691, folosind prilejul nunţii lui Ion Palade, cumnat cu Velicico, ei se adună la Băcani, în apropiere de Bîrlad, unde, se pare, Miron Costin n-a participat, pentru a-şi stabili planul de bătaie ; dar unul dintre com-

plotişti, marele clucer Ilie Ţifescu, zis Frige-vacă, temîndu-se de urmări, destăinuie totul domnitorului. Acesta procedează cu răbdare în urmărirea vinovaţilor şi cînd se convinge, din mărturia unui alt complotist, în decembrie 1961, de uneltirile lor, hotărăşte să fie prinşi. Unii dintre părtaşi reuşesc totuşi să scape în Ţara Românească, la Brîncoveanu, dar printre cei prinşi se află şi Velicico Costin. Plin de mînie, domnul îl bate cu buzduganul şi-l aruncă la beci. „Deci neprietinii lui Velicico — arată Neculce, înţelegînd printre aceştia în primul rînd pe Iordache Ruset — atunci au şi aflat vreme de-au dzis lui Cantemir-vodă : «De vreme că te-i grăbit de l-ai bătut, nu-l lăsa viu. Păzeşte de-l omoară, că, d-è scăpa viu, mîne, poimîni el ne omoară pe toţi»". Fără să gîndească mai mult, domnul porunci să i se taie capul. „Şi au stătut acolo de faţă, pentru credinţă, fiiul său [al domnitorului] Dumitraşco beizadè pînă ce i-au tăiat capul" — relatează un cronicar contemporan [1], deşi Dimitrie Cantemir va declara, mai tîrziu, că n-a ştiut nimic despre această execuţie. „Şi aflară atunce neprietinii vreme — continuă Neculce în acelaşi ton — de-u dzis lui Cantemir-vodă : «Acmu, de vreme c-ai omorît pe Velicico, triimite de prinde şi pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară. Ori vinovat, ori nevinovat, să nu scapi, c-apoi încă a hi mai rău şi de tine şi de noi». Deci Cantemir-vodă nu ş-au socotitŭ viiaţa lui că era trecut cu bătrîneţeli, om de 70 de ai, de numai cît nu-i sosîsă ceasul şi lui, ce s-au potrivit neprietinilor şi nu ş-au cruţat sufletul. Ce ca un tiran au triimăs pe Macrei, vătavul de păhărnicei, cu slujitori din Roman de l-au luat de-colo, de la casa lui de la Bărboşi, de l-au dus păn-în Roman, şi i-au tăiat capul. Şi cînd l-au găsit Macrei acolo la Bărboşi, atunce-i murisă şi giupîneasa. Şi nemic nu ştiè de sfatul frăţine-său sau de a celoralalţi boieri, că nu era amestecat cu ceielalţi boieri la sfat." Iar mai departe : „Dzisu-i-au slujitorii, cînd l-au găsit la Bărboşi, să fugă, că nu-i departe, în Neamţu, iar el n-au priimitŭ, ştiindu-să drept. Gîndiè că l-or duce la Ieş şi s-a îndrepta. Iar după ce i-au vinit Macrei, şi viind zapciu după zapciu să piară, nu l-au mai îngăduit ş-au pus de l-au tăiat în Roman. Şi mult s-au rugat lui Macreiu să-l ducă păn-în Ieşi, iar Macrei, ca un om rău şi de nemic, nu i-au fostu milă de sufletul stăpînu-său şi s-au grăbit de l-au omorît. Că de l-ar hi dus în Ieşi, poate s-ar hi îndreptat şi n-ar hi perit. Că multe slugi să tîmplă la domni vrednice,

de nu să grăbescu şi ferescu pe stăpîni de păcat, şi pe urmă cad la laudă şi despre stăpîn, şi despre oameni, şi despre Dumnedzău. Iar acesta, ca un varvar, nefiind de neam, n-au socotitŭ".

În această prezentare dramatică şi plină de compasiune a uciderii lui Miron Costin — atît de deosebită de relatările sumare şi uscate ale celorlalţi cronicari, ca şi de expunerea lui Dimitrie Cantemir, interesată în apărarea memoriei tatălui său — simţim că Neculce a pus mai mult decît indignarea contemporanului care asistă la omorîrea nedreaptă a unui nevinovat. Dincolo de severele imputări pe care le adresează domnului şi de condamnarea hotărîtă a lui Macri, „varvar" şi „om de nemic", se întrevede aici durerea sinceră a cronicarului, a omului de condei, pentru pieirea aceluia pe care îl considera o minte deosebit de înţeleaptă, ca şi cel mai demn înaintaş al său în scrierea istoriei Moldovei.

Pentru că este evident, din modul în care apare Miron Costin în cronica lui Neculce, că acesta din urmă nutrea înaintaşului o netăgăduită admiraţie pentru calităţile lui de scriitor, de cetăţean şi de patriot. Mărturie în această privinţă sînt nu numai cuvintele de laudă din *Predoslovie*, dar mai ales faptul că, ori de cîte ori se iveşte prilejul, şi cu deosebire în împrejurări importante pentru ţară, cronicarul nostru aduce în primul plan figura lui Miron Costin, îi comentează în chip favorabil hotărîrile şi sfaturile, iar în cîteva rînduri îi reproduce cuvînt cu cuvînt, cum am văzut, replici ce pot fi considerate, pe bună dreptate, model de înţelepciune politică sau de conştiinţă patriotică, demne de a fi făcute cunoscute urmaşilor. „Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi a strămoşilor noştri!" — cuvinte rostite, de asemenea, de Miron Costin în clipe de mare cumpănă pentru ţară, citate de atîtea ori pînă în zilele noastre, au fost reţinute şi reproduse de Neculce, atît pentru înaltul lor mesaj patriotic, cît şi pentru via actualitate pe care ele o reprezentau pentru contemporanii cronicarului.

Confruntarea datelor istorice a scos la iveală, în zilele noastre, faptul că Miron Costin, filopolon consecvent, a militat în permanenţă pentru eliberarea ţării de sub turci cu ajutorul polonilor, astfel încît se poate ca el să nu fi fost atît de străin de conspiraţia urzită împotriva unui domn aservit turcilor, ca bătrînul Constantin Cantemir, în măsura în care ne lasă Ne-

culce să înţelegem acest lucru. Dar cronicarul nostru, ca şi alţi contemporani, a fost sincer şi pe deplin convins de totalul neamestec al lui Miron Costin în complotul contra lui Cantemir, şi paginile din cronică, în care el prezintă omorîrea înaintaşului său, rămîn expresia caldă şi curată a omagiului cu care contemporanul mai tînăr se simţea dator patriotului şi cărturarului, cu ale cărui aspiraţii de eliberare a Moldovei de sub turci şi preocupări de a scrie istoria ţării se identificase pe de-a-ntregul.

După omorîrea Costineştilor, bătrînul Cantemir şi-a mai dus domnia un an şi patru luni, într-o continuă dispută cu Brîncoveanu, care urmărea să aşeze pe tronul Moldovei pe viitorul său ginere, Constantin Duca, apoi şi-a dat şi el obştescul sfîrşit, chinuit însă, după cum spune Neculce, de grele remuşcări pentru uciderea celor doi boieri : „mult să căiè ce-au făcut şi de multe ori plîngè între toată boierimea şi blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat".

Tragedia fraţilor Costin, care i-a zguduit pe contemporani, a avut un puternic ecou şi în generaţiile următoare, sub impresia mai ales a cuvintelor pline de simţire ale lui Neculce. Un *Cîntec vechi*, prezentat de Costache Negruzzi ca „descoperit" şi copiat de el la Cotnari, de la un bătrîn care îl ştia de la tatăl său, dar, foarte probabil, o creaţie personală a scriitorului, trimis spre publicare, în 1843, la *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* [2], a avut o asemenea răspîndire şi circulaţie în popor, încît a fost cules şi tipărit mai tîrziu, cu mici modificări, ca o „baladă poporală", de folcloristul transilvan At. M. Marienescu [3]. Cam la fiecare patru versuri revine, ca un laitmotiv, refrenul formulat după Neculce :

„Domnule ! Măria ta !
Cu paharul îndeseşte
Iar cu birul mai răreşte !"

Finalul, cu căinţa domnului, e lucrat, de asemenea, după cronica aceluiaşi :

„Cum pe ei i-a omorît
Domnul pe loc s-a căit,
Căci îndată ce-nopta
Amîndoi i s-arăta
Şi-i zicea : Măria ta !..."

Acelaşi ecou se regăseşte şi în *biografia istorică* a lui Bălcescu, în lucrarea asemănătoare a lui Asachi, în lunga poezie, de 52 de strofe, *Executarea fraţilor Costineşti*, a lui Gh. Tăutu, în *legenda istorică* a lui Bolintineanu şi în altele asemănătoare, care au resuscitat contemporanilor generaţiei patruzecioptiste şi unioniste sumbra tragedie din domnia lui Constantin Cantemir. [4]

Remarcabilă prin conţinutul ei de accentuat dramatism, pus în valoare prima dată de Neculce, tema şi-a găsit locul şi în literatura secolului nostru, ocazionînd lucrări demne de reţinut, cum sînt, de pildă, dramele lui Iorga sau Ion Luca, diverse romane, povestiri istorice şi altele.

În locul fostului domn, boierii credincioşi Cantemiriştilor, în frunte cu Bogdan hatmanul şi Iordache vistierul, ridicară în scaun, înainte de a avea asentimentul Porţii, aşa cum erau aleşi domnii odinioară, în vremea deplinei independenţe a ţării, pe tînărul fecior al acestuia, Dimitrie. Noul ales nu putu însă să-şi păstreze scaunul mai mult de trei săptămîni, deoarece pînă să-i vină confirmarea turcilor, cerută ulterior, Brîncoveanu, folosindu-şi cu abilitate relaţiile la Poartă şi imensele sale posibilităţi materiale, reuşi să obţină caftan de domnie pentru Constantin Duca, fiul fostului domn Gheorghe Duca „cel bătrîn", care sosi în ţară prin iunie, încărcat cu mari datorii băneşti făcute la Ţarigrad.

Principalul sfetnic al noului domn este Lupul, feciorul lui Gavriliţă Costache, care nu se bucurase de favoruri în domnia lui Constantin Cantemir şi care, acum, caută să se răzbune pe boierii ce sprijiniseră pe Cantemireşti. Lupul Bogdan şi Iordache Ruset reuşesc să fugă în Polonia, astfel că setea de răzbunare a noilor conducători se revarsă asupra boierinaşilor ridicaţi de Constantin Cantemir : „Început-au a prinde pe boierinaşii lui Cantemir, cei rădicaţi din neamuri proaste, ce dzicè Cantemir că i-a faci neamuri, şi-ncepură a-i bate ş-a-i închide pen temniţi şi pe la simeni. Şi-i sărăciră, de rămaseră cum le-u fostu postrigul, mojîci. Iar unii, dintr-aceli bătăi au şi nebunit, de-u rămas nebuni. Şi pe cale le făcusă, că vai de boierul ce să roagă mojîcului".

Deşi Neculce nu comentează favorabil această domnie a lui Constantin Duca, datorită birurilor grele pe care domnul le-a pus pe ţară şi a faptului că era unealta lui Brîncoveanu, el priveşte cu satisfacţie persecuţiile la care sînt supuşi foştii

boieri ridicaţi de jos de Constantin Cantemir. În această atitudine, pe care Neculce a manifestat-o şi atunci cînd a prezentat domnia lui Constantin Cantemir, iese în evidenţă poziţia de clasă a cronicarului, membru al marii boierimi moldovene, care îşi vedea ameninţate privilegiile la care se considera îndreptăţit, prin originea sa, de ridicarea unei noi păturі de dregători din rîndul mazililor şi o boierinaşilor de mîna a doua. Condus de interesele clasei sociale din care făcea parte, Neculce situa, astfel, pe noii dregători pămînteni, care nu aveau o veche origine boierească, în acelaşi plan în care situase, cu altă ocazie, pe slujbaşii greci aduşi din Constantinopol şi ridicaţi în boierii de diferiţi domnitori, în timp ce greci de origine, ca de pildă bătrînii Cantacuzini, din care se trăgea el însuşi după mamă, sînt apropiaţi şi asimilaţi vechilor boieri pămînteni cu dragoste de ţară. Este, şi aceasta, una dintre contradicţiile şi limitele gîndirii istorice ale lui Neculce, care n-a reuşit să depăşească, în această privinţă, condiţiile orînduirii social-economice în care a trăit.

În prezentarea acestei prime domnii a lui Constantin Duca, tînăr de numai 17 ani, deşi „om foarte învăţat bine la carte", Neculce scoate în evidenţă toată nechibzuiala unui domn lipsit de experienţă, care se lasă condus de sfetnici, fie mînaţi de răutate, ca Lupul Costache, fie nu îndeajuns de înţelepţi în sfaturile lor, ca Nicolae Costin. După cheltuieli mari făcute înainte de a intra în ţară — cum s-a mai spus — el se angajează în altele interne, organizînd petreceri costisitoare, care duc la secătuirea vistieriei domneşti.

Iată, mai întîi, nunta domniţei Ileana, sora domnului, cu Nicolae Costin, cronicarul, feciorul lui Miron Costin, „nuntă frumoasă domnească", urmată, spre toamnă, de căsătoria domnului însuşi cu Maria, fiica lui Constantin Brîncoveanu. Mireasa domnească sosise în Iaşi însoţită de mama ei, doamna Stanca, soţia Brîncoveanului, de unchiul Constantin Cantacuzino stolnicul şi de mulţi boieri şi jupînese din Ţara Românească, din care nu lipseau numeroase alte rude cantacuzineşti ale familiei Neculce. Ceremonia s-a desfăşurat potrivit tradiţiei populare româneşti, domnul însuşi, „ca un mire, împodobit şi cu surguci în cap şi cu mare alaiu", s-a dus călare spre a-şi lua mireasa de la casa unde fusese găzduită, după care a condus-o la mînăstirea Golia, unde îi cunună un fost patriarh de Ţarigrad, ce se întîmplase în acea vreme în Iaşi. „Şi de acolo

purcesă cu mare alaiu pen mijlocul tîrgului de sus şi pen tîrgul de gios păn' la curţile domneşti." „Şi boierimea a doo ţări nuntiră 3 săptămîni cu mare pofăli şi podoabe şi cu feluri de feluri de muzice şi pelivănii, de mirare în tîrgu în Ieşi." „Pe-cee vreme şi eu, Ion Neculce vel-vornicŭ, eram tînăr postelnicŭ şi mergèm cu alţi postelnici împreună, cu toiegeli a mînă, pe gios, înaintea domnului." Era un fericit prilej pentru tînărul urmaş moldovean al Cantacuzinilor de a-şi revedea, după trei ani, rudele la care locuise în Ţara Românească, dar mai ales de a-l revedea pe acel mult învăţat stolnic, căruia, acolo în Muntenia, îi urmărise cu admiraţie şi dragoste lucrul în scrierea istoriei ţării.

În această toamnă a anului 1693 — în noiembrie a avut loc nunta lui Constantin Duca — înregistrăm deci, chiar din spusele conicarului — şi o spune cu neascunsă plăcere — prima lui intrare în slujbele domneşti, cu dregătoria de postelnicel. Era vorba, desigur, de o dregătorie destul de măruntă, de una din acele trepte de ucenicie dregătorească, rezervată mai ales feciorilor şi rudelor de boieri, prin care se urmărea în primul rînd dreptul de a sluji în preajma domnului, de unde, cu timpul, se putea ajunge la boierii de mai mare însemnătate. Îl adusese acolo, de bună seamă, unchiul său, fratele mamei, Iordache Cantacuzino, acum mare stolnic în divanul lui Constantin Duca, în timp ce, în acelaşi divan, un văr, Vasile Cantacuzino, era mare spătar, iar altul, Ilie, mare comis.

Postelniceii — din rîndul cărora făcea parte tînărul Neculce — în număr de şapte cei de rang mai mare şi de douăzeci şi patru cei de rang mai mic — aflaţi sub diriguirea marelui postelnic, al cincilea dregător al ţării, şi a postelnicului al doilea şi al treilea, aveau însărcinarea, cum ni-i prezintă Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* [5], să se ocupe de patul şi de odaia de culcare a domnitorului, iar la diverse ceremonii publice mergeau înaintea domnului, în mînă cu toiegele ce reprezentau semnul dregătoriei lor.

Era, pentru viitorul cronicar, un prim început de activitate publică, dar care îi va deschide, cu timpul, drumul către treburile politice ale ţării, de care se simţea atras şi către care va tinde să se apropie din ce în ce mai mult de acum înainte. Fostul vel-vornic al Ţării de Sus, care îşi punea acum pe hîrtie, în liniştea amurgului de carieră dregătorească, amintirile unei vieţi de zbucium ce-i adusese efemere satisfacţii dar

şi multe, foarte multe decepţii şi necazuri, îşi va fi privit cu îngăduinţă entuziasmul juvenil al începuturilor dregătoreşti, dar mîndru totuşi de cariera sa, pe care şi-o rememorează o dată cu istoria ţării, nu va omite, aşa cum face şi acum, poate dintr-o nostalgie uşor de înţeles, să-i puncteze de fiecare dată etapele.

Constantin Duca, pentru a-şi acoperi datoriile personale la Ţarigrad, ca şi pentru plata dărilor ţării către Poartă, sub îndemnul sfetnicilor săi, Lupul Gavriliţă Costache şi Dumitraşcu Ceaurul, scoase un nou şi greu impozit pe ţară : „văcăret, de vac-un zlot şi de cal un leu să dè tot omul, de să trage acel obicei spurcatŭ păn-astădzi în pămîntul nostru. Că orice domnu vine îi drag acel obicei şi nu-l mai lasă". Domnului şi sfetnicilor săi nu le-au fost milă de lacrimile săracilor asupra cărora apăsa din greu acest nou impozit, „că lacrîmile săracilor — spune cronicarul — nice soareli, nice vîntul nu le poate usca". „Şi-n scurtă vreme cădzu blăstămul mai degrabă pe Dumitraşco Ceaurul vel-logofătŭ, fiind sfetnic, că-i scurtă Dumnedzău viiaţa. Că muri cum îi mai rău, în dub frenţit, şi i să istovi şi casa lui şi 3 ficiori a lui ce-au avut. Să stînsă pomenirea lui cu sunet, şi moşîile lui cădzură la mîni streine."

Vehemenţa şi înverşunarea cronicarului împotriva văcăritului şi dregătorilor care l-au îndemnat pe domn să-l aplice se explică, la Neculce, nu numai prin grija faţă de nevoile săracilor — pentru care arată interes şi în alte împrejurări — dar mai ales prin faptul că acest impozit atingea cu deosebire pe boieri, deţinători în mod obişnuit ai unui mare număr de vite. Neculce, care, ca boier, nu făcea excepţie de la regulă — primise la căsătorie o bună parte din zestre în vite de muncă şi de prăsilă — încerca aici, nemărturisit, o pledoarie „pro domo".

În al doilea an al domniei, Duca mai scoase şi alte dări : un zlot pe pogonul de păpuşoi şi patru lei pe pogonul de tutun ; apoi un al doilea „văcăret" pe vite. În urcarea continuă şi strîngerea grăbită a impozitelor, domnul era împins îndeosebi de socrul său Brîncoveanu, care se pusese chezaş la Poartă pentru o mare parte din datoriile lui şi care, întrevăzînd că domnia lui Duca, în Moldova, nu va avea un sfîrşit prea îndepărtat, zorea să obţină banii pentru a nu fi obligat să-i plătească el. De altfel, aşa cum remarcă şi cronicarul, această domnie a lui Duca se caracterizează printr-o intensă

influenţă şi imixtiune munteană : „era numai cu numeli domnu, că-l stăpîniè muntenii. Pe cine dzicè muntenii, pe aciie boieriè, şi ce dzicè, acie făcè". „Şi el, fiindu-le gineri, să nu-i mînie, sîliè să le facă voia..."

Tînărul şi neexperimentatul domn, bun la fire, de altfel, şi de loc rău intenţionat, dar neajutat de sfetnici, cade din greşeală în greşeală. La porunca turcilor de a transporta proviziile armatei la Cameniţa, el le pierde la poloni, şi pentru a face să nu ajungă ştirea la Poartă, caută să-l otrăvească pe trimisul ce-o ducea, fapt ce-i atrage şi mai mari neajunsuri. Încercînd să dezpecetluiască şi să citească scrisorile secrete ce le trimitea de la Constantinopol, prin Iaşi, la francezi, printr-un rezident al său, fostul principe al Transilvaniei Emeric Thökoli — Neculce îl numeşte Tucul-grof — Duca este descoperit la un moment dat de francezi. Pentru a-şi ascunde fapta, îl închide şi apoi îl sugrumă în secret pe rezidentul fostului principe transilvănean. Acest lucru nu-i ajută decît să-şi adauge încă o învinuire în faţa turcilor, care hotărăsc să-i cerceteze pe ascuns faptele şi apoi să-l mazilească, în caz că învinuirile se vor dovedi întemeiate. Aflînd despre această cercetare secretă, Duca, cu sfatul cumnatului său Nicolae Costin, cheamă în taină din Cetatea Neamţului, încă ocupată de poloni şi joimiri moldoveni, credincioşi polonilor, vreo trei-patru sute de moldoveni, care atacă şi ucid pe turcul trimis cu cercetarea, după care se retrag cu pace în cetate. Pentru a acoperi bănuielile, domnul însuşi se preface a-i urmări cu armata pe ucigaşi, în retragerea lor, pînă aproape de Cetatea Neamţului. Lucrul însă se află imediat şi nu-i de mirare : „Trei, patru sute de oameni, ce taină va să fie ? Că un om şi nu poate ţinè taina, dar atîţe ! Au stînsu bine focul cu paie !", spune cronicarul. Ca să-şi repare greşeala, răspîndi vestea că atacul fusese organizat de Lupul Bogdan şi Iordache Ruset, oamenii Cantemireştilor, refugiaţi la Neamţ, care şi-ar fi luat şi jupînesele şi le-au dus în cetate. Mai mult, spre a-şi cîştiga laude de la Poartă, trimise într-o noapte pe hatmanul Antiohie Jora să atace aşezările de pe lîngă cetate, pentru a-i prinde pe cei doi boieri ai Cantemireştilor ; dar aceştia, preveniţi, se mutară înăuntru şi încercarea nu reuşi. În schimb, dintr-o încăierare întîmplătoare cu o altă ceată moldo-polonă, Antiohie Jora hatmanul reuşeşte să-l prindă pe Constantin Turculeţ, căpitan moldovean în slujba polonilor, aprig duşman al turcilor care

puseseră un important premiu pe capul lui. Vestea îl umplu de bucurie pe Constantin Duca „gîndind că-şi va astupa greşeala lui ce făcusă". Şi pe cînd domnul se pregătea să predea turcilor, cu surle şi tobe, pe acest ostatec preţios, îi şi sosi vestea că-i mazil şi în locul lui a fost numit de Poartă Antioh Cantemir, feciorul lui Constantin Cantemir-vodă. „Deci — zice cronicarul, folosind înţelepciunea populară — îndată să schimbă bucuria în scîrbă", că „cine sapă groapa altuie dă într-însa. Aşè dă Dumnedzău, că pasărea vicleană dă sîngur-în laţŭ." În cele din urmă îl pierdu din mînă şi pe Turculeţ, făcut scăpat de caimacamii lui Antioh Cantemir, spulberîndu-i-se speranţa de a-şi îndulci, cît de cît, soarta în faţa turcilor.

Cu pierderea domniei se resemnează însă mai puţin doamna lui Duca, fata Brîncoveanului, care „fiind tînără şi dezmerdată de tată-său, să bociè în gura mare munteneşte : «Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din Bucureşti pîn' în Ţarigrad şi, dzău, nu ne va lăsa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt !»". Neculce găsea ocazia să însemneze, chiar şi în această formă glumeaţă, încă o împunsătură la adresa lui Brîncoveanu, pe care-l ţinea vinovat de multe din necazurile ce apăsau asupra Moldovei.

Domnia lui Antioh Cantemir înseamnă revenirea la conducerea principalelor treburi ale ţării a foştilor sfetnici ai lui Constantin Cantemir : Lupul Bogdan, hatmanul, cumnat domnului, şi Iordache Ruset, mare vistier. Domnul se poartă cu înţelepciune, încearcă să se împace cu Brîncoveanu, duce cu bine la capăt cîteva însărcinări primite din partea turcilor, de a transporta provizii în Cameniţa şi, în acelaşi timp, se înţelege pe ascuns şi cu polonii, ca aceştia să nu mai calce ţara cu podgheazurile lor : „Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia", conchide cronicarul pentru a caracteriza purtarea cuminte, lipsită de semeţie, a domnitorului.

Dar Brîncoveanu nu era de loc împăcat cu bunul mers al domniei lui Antioh şi, împreună cu Constantin Duca, mazil în Ţarigrad, şi cu cei cîţiva boieri moldoveni refugiaţi în Ţara Românească, unelteşte în continuare la Poartă împotriva domnului Moldovei. Toate aceste uneltiri le dejoacă însă cu multă pricepere Dimitrie, fratele mai tînăr al domnului, capuchehaie la Constantinopol, care se bucura acolo de multă încredere din partea unora din mai marii împărăţiei. „Şi spăiriesă pe munteni

prè tari, că mai în toate lunile cheltuiè Brîncovanul cîte cinci, şesă sute de pungi. Şi nu era nice de-o laudă, nice moldovenilor, nice muntenilor, de-atîta cheltuială", completează cronicarul. Pentru a face faţă acestor mari cheltuieli, Antioh Cantemir a scos şi el văcărit pe ţară, doi ani, dar văzînd cît de greu apasă asupra locuitorilor, „făcu mare legătură cu blăstăm de la patrierhi şi lăsă ca să nu mai fie acel obiceiu spurcat aice în ţară. Şi cît au fostu el domnu nu l-au mai scos nice al doo domnie".

În vara anului 1697, după serioase pregătiri, împărăţia turcească porni un nou război împotriva austriacilor. O oştire numeroasă, avînd în frunte pe însuşi sultanul Mehmet, plecă din Adrianopol îndreptîndu-se spre Belgrad, de unde urma să atace poziţiile austriace din Bosnia. În suita sultanului se afla şi tînărul Dimitrie Cantemir, care va fi martor ocular şi va descrie, cu multe amănunte, această nouă, nenorocoasă, campanie turcească. Din drum, el se repezi cîteva zile la Iaşi „cu trebi împărăteşti" şi, întors în tabăra turcă, reuşi abia în ultimul moment, intervenind pe lîngă vizir, să înlăture pe un Alexandru Davidel, fecior de mazil, de altfel om învăţat, că „avè ceteală, pravilă mare", care, spune Neculce, „nu ştiu ce i se părè lui, că îmbla pentru domnia Moldovei". „Ş-aşè au lipsit de n-au luat domnia, cît s-ar rumpe un păr."

După cîteva ciocniri răzleţe, lupta hotărîtoare între turci şi austriaci, conduşi de principele Eugeniu de Savoia, general experimentat în luptele cu turcii, se dă pe apa Tisei, la Zenta (Neculce o numeşte Varadin), la 11 septembrie 1697, şi se soldează cu un dezastru pentru oştile otomane. Cu date şi fapte cunoscute, probabil, din relatări ulterioare ale lui Dimitrie Cantemir, Neculce redă această luptă în cronică într-o prezentare semnificativă, în care aglomerarea amănuntelor privitoare la panica şi confuzia din tabăra turcească, ca şi cifrele — exagerate — asupra pierderilor acestora, lasă să se întrevadă satisfacţia intimă a cronicarului. Pacea, care se încheie la 26 ianuarie 1699, la Karlowitz, pe timp de 25 de ani, consfinţeşte cedarea Transilvaniei către austriaci, turcii păstrînd Banatul. Important pentru Moldova este că polonii, participanţi şi ei la această pace, se angajează să părăsească cetăţile şi mînăstirile întărite ce le deţineau în Moldova, primind în schimb din partea turcilor cetatea Cameniţei, cu întreaga Podolie şi Ucraina pînă la Nipru.

Predarea Cameniţei în mîna polonilor se făcu în vara anului 1699, operaţie la care fu angajat de turci şi domnul Moldovei, spre a ajuta cu bivoli şi care la strămutarea armamentului greu şi muniţiei din Cameniţa în cetatea întărită a Tighinei, pe care turcii o păstrau în continuare pe Nistru. Părăsirea Cameniţei de către turci fu primită cu mare bucurie în ţară, pentru că aprovizionarea ei cu alimente şi întreţinerea trupelor turceşti şi a cailor lor, în trecere spre această cetate, constituia, cum se exprimă unii contemporani [6], o povară pentru Moldova, aproape mai grea decît însuşi haraciul.

Şi astfel, arată Neculce cu mîndrie patriotică, „rămasă ţara toată în mîna lui Antiohii-vodă".

„Şi atunce — la cedarea Cameniţei — eram şi eu, Ion Neculce vel-vornicŭ, pe acie vreme vătavŭ de aprodzi", îşi notează cronicarul, cu grijă, următoarea treaptă dregătorească la care ajunsese, după cea de postelnicel, pe care i-o cunoaştem. Era o slujbă de mai mare răspundere, legată de aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate în urma judecăţilor divanului domnesc.

„Vătaful de aprozi — spune Dimitrie Cantemir — este mai mare peste aprozii divanului şi împlineşte cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca şi banii ce se hotărăşte să se dea îndărăt. El arată locul celor care stau alături de domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mînă un bici cu mînerul poleit cu argint." [7]

Un logofăt de cancelarie domnească, Gheorgachi, care a scris tîrziu, prin 1762, după moartea lui Neculce, o *Condică* a ceremonialului de la curtea Moldovei, vorbeşte, folosind şi pe Miron Costin [8], în cuvinte de laudă despre această dregătorie, numărată printre acele „boierii a curţii carii au osăbită rînduială" : „Şi aciastă breaslă a aprozii, la domnii cei vechi, pînă la Radul voievod, s-au păzitu rînduiala cinstii lor, însă şi la alţi domni mai încoace ; că au fostu foarte cinstiţi aprozii şi îmbla cu şarvanale şi la boierii cei mari de cinste aprozii îmbla cu poroncile domneşti ; şi cîndu mergea la casa boierilor, ori în ce cinste de boierie era acel boieriu, eşiia înaintea lui şi-l priimiia cu şlicul a mînă şi băgîndu-l în casă, stîndu boieriul în picioare şi cu aprodul, îi da poronca domnească şi punea pe aprod de şădea şi apoi şădea boieriul. Şi aprozii aceia încă să făciia din oameni de cinste, cum şi din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor. Cel dintîi, anume [Iordache]

ci-au venit în Moldova, întîi aprod au fost şi pe urmă s-au cinstit cu alte boierii, agiungîndu pînă la starea cea mai de cinste a boieriilor." [9]

Cronicarul nostru începea, deci, să calce cu rîvnă pe treptele dregătoreşti, cinstite în trecut, la începutul carierei lor, şi de înaintaşii săi dinspre mamă, pregătindu-se să se ridice, asemenea lor, spre slujbe noi, mai însemnate, legate tot mai strîns de treburile principale ale conducerii ţării. Mai tîrziu, pe vremea cînd îşi va scrie *Cronica*, în faţă cu textul *Letopiseţului* lui Miron Costin, care vorbea de gloria trecută a acestei dregătorii, Neculce, istorisind întîmplarea „aprodului Purice", devenit Movilă, din *O samă de cuvinte*, va găsi ocazia să facă unele consideraţii amare în legătură cu decăderea „aproziei", în opoziţie, poate, şi cu însemnătatea pe care o mai păstra această slujbă, cu mai bine de treizeci de ani în urmă, atunci cînd o obţinuse el : „Dar şi aprodzii atunoe nu era din oameni proşti, cum sînt acum, ce era tot ficiori de boieri. Şi portul lor : era îmbrăcaţi cu şarvanele, cu cabaniţe".

Nu ni s-a păstrat nici un document din care să putem afla în ce măsură şi cu cîtă pricepere şi-a dus la îndeplinire tînărul vătaf de aprozi, din vara anului 1699, slujba de încredere cu care îl cinstise domnitorul. Se prea poate ca proaspătul slujitor al divanului domnesc de judecată, mereu cu ochii mai sus, să fi dovedit îndeajuns zel în împlinirea însărcinărilor ce i-au revenit, de vreme ce Antioh-vodă s-a gîndit să-i încredinţeze curînd o nouă dregătorie, de mai mare însemnătate.

Fapt este că, puţine zile după 8 martie 1700, cînd, vătaf de aprozi încă, îşi împărţea, cu verii şi mătuşile dinspre mamă, robii ţigani — partea lui şi-a surorilor lui — provenind din patrimoniul cantacuzinesc [10], Ion Neculce fu ridicat la rangul de mare agă şi rînduit de domnie să îngrijească de cele ce-i trebuiau la gazdă solului polon Rafael Leszczynski. Polonul, în drum spre Ţarigrad, unde trebuia să stabilească cu turcii unele detalii privind aplicarea tratatului de pace încheiat la Karlowitz, trecînd prin Moldova, ajunsese în Iaşi, „în luna lui martie, vineri în săptămîna cea mare dintîi a postului mare" [11], şi acum făcea o vizită protocolară domnitorului ţării. Alegerea marelui agă pentru îngrijirea şi protecţia unui sol atît de însemnat — Leszczynski era ginerele hatmanului Iablonovski şi făcea parte din rîndurile marii nobilimi poloneze — nu era de loc întîmplătoare. Marele agă era un grad militar însemnat,

comandantul ostaşilor pedeştri din oraş — al darabanilor şi seimenilor — şi în această calitate răspundea de paza capitalei Moldovei.

Nobilul leah, orgolios şi arogant, i-a impus lui Antioh Cantemir condiţii de etichetă puţin obişnuite — pentru unele amănunte s-a tocmit cu domnul Moldovei zile în şir — condiţii pe care Neculce, direct angajat în această primire, le-a cunoscut desigur, pe unele consemnîndu-le cu precizie în cronică, nu fără cîteva aprecieri pline de amărăciune : „Deci acel sol să ţinè prè mare, după cum li să şi cade să să ţie, că n-au călcare de nime şi sînt nelipsiţi di cele trebuitoare, ce le trebuiescu, şi nu ştiu pedeapsa sărăciii aceştii lumi ca noi. Şi i-au răspunsu lui Antiohii-vodă, de-i va ieşi înainte să-l întimpine la giumătatea de scări a cerdacului, va vini la cinste, iar de nu-i va ieşi înainte aşè, nu va vini. Deci aşè s-au aşedzat : să să scoboare Antiohii-vodă pănă la trii scări şi solul să să suie iar pănă la trii scări. Şi la al şapteli scară, unde este giumătatea, să să închine unul altuie, şi aşè alături să margă pănă în casă. Şi la băut tot odată să bè amîndoi". În relatarea polonă [12] se menţionează însă că solul polon ar fi fost întîmpinat nu la jumătatea scării, ci la treapta de jos, considerînd probabil că minima concesie făcută gazdei cobora prea mult prestigiul de mare nobil al leahului.

În discuţiile purtate în timpul mesei, ca şi după aceea, Leszczynski a fost deosebit de plăcut impresionat de erudiţia şi simţul politic al fratelui domnitorului, Dimitrie, aflat în Iaşi, cu care s-a întreţinut îndelung în limba latină.

Domnia lui Antioh Cantemir, acum în al cincilea an, lipsită de războaie costisitoare, începuse să dea roade bune pentru ţara întregită cu oraşele şi cetăţile eliberate de poloni şi, mai de curînd, cu Bugeacul lăsat liber de nohaii plecaţi, din dispoziţia turcilor, să locuiască în stepele Donului de unde veniseră. Se întorc în satele lor ţăranii fugiţi cu ani înainte de greutatea birurilor, se întemeiază, cu slobozenie domnească de dări, noi aşezări pe marginile ţării, vin acasă, iertaţi de domn, cei mai mulţi dintre boierii pribegiţi prin ţările vecine.

Dar asemenea lucruri nu erau pe placul Brîncoveanului, duşmanul de totdeauna al Cantemireştilor, care caută pe toate căile să-l scoată din scaun pe Antioh. Prin oamenii săi de la Poartă încearcă mai întîi să ridice domn pe un Toderaşco de la Galaţi, fost neguţător, om chipeş, dar rău, „varvar" şi

„tiran", spune cronicarul, cum „nu era alt om pre aceli vremi în ţară. Că de-ar fi fost acela domnu în Moldova, nici un boeriu, până în doao, trii luni n-ar fi rămas viu în ţară. Acel feliu de milă avè Brîncoveanul-vodă pe ţara noastră a Moldovii şi pe boieri". Turcii nu-l acceptă, astfel că, în cele din urmă, prin influenţa solului nemţesc de la Poartă, alegerea cade asupra fostului domn Constantin Duca, pentru care îşi dă asentimentul şi Brîncoveanu, deşi domnul muntean, căruia nu-i mai era ginere, fiindcă între timp îi murise soţia, nu-l mai agrea în aceeaşi măsură ca mai înainte. Imediat după anunţarea mazilirii lui Antioh Cantemir, capegi-başa căută să-i prindă pe Bogdan hatmanul şi pe Iordache Ruset, consideraţi de Duca drept principalii lui duşmani, dar aceştia, ajutaţi de Antioh şi de o parte din boieri, scapă travestiţi din palatul domnesc şi fug în Polonia.

Aşa s-a încheiat, după cinci ani, prima domnie a lui Antioh Cantemir. „Şi părè tuturor rău de dînsul — spune cronicarul — şi-l pomeniè de domnu bun, până în dzua de astădzi, că avè năroc la toate." „...Că numai şapte, optu luni — către sfîrşitul domniei acestuia, cum arată Neculce — didese Dumnedzeu de era răsuflare în ţară şi să bucurasă ţara tare. Dar de ar fi ţinut şepte, optu ani sau dzece aşè, n-ar fi putut oamenii şi dobitoaceli a încăpe în ţară."

Schimbarea de domnie, întîmplată la 14 septembrie 1700, aduce lui Neculce, la mai puţin de un an, pierderea rangului de mare agă, ca unul ce-l obţinuse în domnia adversarului. Asocierea acestui titlu cu numele cronicarului, fără particula *biv*, adică fost, cum îl aflăm într-o seamă de documente ulterioare, nu trebuie interpretată decît ca un simplu act de complezenţă, obişnuit în practica diecilor de cancelarie din acel timp. Pentru poziţia sa „pro Cantemir", Neculce nu va primi nici o dregătorie în cei trei ani ai domniei lui Constantin Duca, ceea ce explică, în bună măsură, asprimea cu care judecă evenimentele acestei domnii.

Constantin Duca intra în ţară cu noi datorii, ce se adăugau celor rămase încă din prima domnie, astfel, că după ce îşi numeşte boierii, între care nu lipsea Nicolae Costin, cumnatul său, hatman, puse din nou dări grele pe ţară, sub îndemnul sfetnicului său cel mai de încredere Panait Morona, velpostelnic, care „să potriviè cu stăpînul său la o fire". Pentru a-şi aşeza cît mai bine lucrurile la Poartă, trimise cîţiva boieri

cu tot felul de plîngeri împotriva celor doi fraţi Cantemir, aflaţi în Ţarigrad, dar aceştia, avînd încă prieteni acolo, îi dejoacă planurile, reuşind chiar să atragă împotriva lui Duca şi pe munteni.

Văzîndu-se lipsit de sprijin şi temîndu-se şi de uneltirile celor doi boieri credincioşi Cantemireştilor, fugiţi în Polonia, Duca trimise acolo pe episcopul de Roman, care-i aduse în ţară, „la pămîntul lor", cu jurămînt de milă şi iertare din partea domnului. Şi după ce-au venit acasă Bogdan hatmanul şi Iordache vistierul „totdeauna trimitè la dînşii, de le lua împrumutări mari, pungi de bani, şi-napoi nu le mai da nemic", şi nici în boierii nu i-a pus, bănuindu-i pentru credinţa lor faţă de Cantemireşti.

În această vreme, după întoarcerea celor doi boieri pribegi din Polonia, în vara anului 1701, şi-a rostuit viaţa şi fostul agă Ion Neculce, luînd în căsătorie pe Maria, fiica lui Lupul Bogdan, hatmanul. Căsătoria fusese stabilită, probabil, încă din ultimul an al domniei lui Antioh Cantemir, pentru că surprindem, în prima jumătate a anului 1700, o seamă de pregătiri, iniţiate şi susţinute de Neculce însuşi, care tind la delimitarea unor drepturi ale Catrinei, mama cronicarului, din vechiul patrimoniu comun al Cantacuzinilor. La 8 martie 1700, se stabilesc, prin liste nominale, ţiganii robi ce vin în partea „vărului" Dumitraşcu Ursachi stolnicul, a „unchiului" Iordache Cantacuzino stolnicul, a „mătuşii" Safta Lupăşceasa şi a „Catrinii visternicesii, maica dumisale Ion Neculce" [13], iar la 1 mai acelaşi an, Ion Neculce întocmeşte personal un „izvod de zapisă şi urici şi ispisoace ci-am luat de la lele Iliana — soţia răposatului unchi Iordache stolnicul — pentru părţile de moşii ce s-au vinit în partea noastră" [14], adică în partea Catrinei Neculce, a cronicarului şi a surorilor lui. Căsătoria nu se va fi făcut atunci din cauza mazilirii lui Antioh Cantemir şi a fugii în Polonia a viitorului socru.

Cît priveşte alegerea la care se oprise socrul Bogdan hatmanul, boier influent şi rudă cu Antioh Cantemir, aceasta se explică prin faptul că viitorul ginere făcea parte dintr-o familie care se recomanda în suficientă măsură prin ea însăşi, iar pe deasupra era înrudit şi el, prin alianţă, cu Antioh, ca văr de-al doilea al Casandrei, fiica fostului domn muntean Şerban Cantacuzino, cu care Dimitrie Cantemir, fratele domnului, se căsătorise în 1699.

Se prea poate însă că, în afară de astfel de recomandări, agerul vlăstar al Cantacuzinilor, care, în mai puţin de un an, săltase din dregătoria relativ măruntă, de vătaf de aprozi la treapta de mare agă, în rîndul boierilor de divan din *starea întîia*, cum o defineşte Dimitrie Cantemir, se remarcase în slujbele ce le îndeplinise, prin suficiente calităţi, care au atras atenţia unui bun cunoscător al oamenilor şi al treburilor politice, cum era experimentatul dregător hatmanul Lupul Bogdan. [15]

Fiu al jicnicerului Gheorghe Bogdan, decapitat de Gheorghe Duca în octombrie 1679, pentru uneltiri împotriva domniei, Lupul Bogdan s-a impus curînd în slujbele domneşti. Mare agă în 1683, el ajunge la o situaţie deosebit de influentă în timpul domniei lui Constantin Cantemir, de a cărui familie se leagă, în 1683, prin căsătoria cu Ruxandra, fiica domnitorului. Cunoscută din documente, ca şi din cronici, şi sub numele de Lupa, după numele soţului, Ruxandra se născuse din a doua căsătorie a bătrînului Cantemir cu Roxanda, din neamul Gane, strămoşii scriitorului moldovean Nicu Gane. [16] Ca ginere al lui Constantin Cantemir, Bogdan este ridicat mare spătar, iar la începutul anului 1690 este numit hatman, comandantul oastei moldovene, în locul lui Velicico Costin, în care domnul nu mai avea suficientă încredere. Împreună cu Iordache Ruset, cu care „leagă frăţie", cum spune Neculce, a condus ţara în tot timpul domniei lui Constantin Cantemir, cu măsuri de multe ori aspre şi împovărătoare pentru sărăcime, care îi atrag aprecieri severe şi din partea cronicarului, viitorul său ginere : „Aceşti doi — e vorba de Bogdan hatmanul şi Iordache Ruset — schivernisîè şi mînca ţara, cum le era voia". Credincios familiei Cantemir, după moartea socrului, împreună cu Iordache Ruset, Lupul Bogdan l-a ridicat în scaun, pentru scurt timp, pe cumnatul său Dimitrie, dar, în urma numirii de către turci ca domn a lui Constantin Duca, pribegeşte în Polonia şi lucrează pentru aducerea la tron a celuilalt cumnat, Antioh, sub care, în prima domnie, redevine hatman.

Acum, în a doua domnie a lui Constantin Duca, cum am văzut, revenit în ţară, nu se bucura de încrederea domnului, gîndind la readucerea în scaun a unuia din cumnaţii Cantemireşti.

Bogdan hatmanul era om aspru la fire şi nu suferea împotrivire din partea duşmanilor săi. Un cronicar anonim po-

vesteşte că în domnia dintîi a lui Antioh Cantemir, un boierinaş, Ştefan Boul, l-a suduit, din semeţie, pe Bogdan hatmanul în faţă, iar a doua zi „l-au văzut oamenii, cînd s-au deşteptat, pe Boul spînzurat de laturea tîrgului". [17] Pentru a reuşi să cumpere moşia Ceucani, în ţinutul Tutovei, de la Ilie Ţifescu, zis Frige-vacă, denunţătorul conspiraţiei lui Velicico Costin, l-a ameninţat pe acesta că îi „va pustii casa", după care proprietarul i-a cedat-o fără să mai primească bani. Chiar şi actul de delaţiune al lui Ţifescu a fost explicat, în parte, ca o încercare a acestuia, terorizat de atotputernicia lui Bogdan, de a recîştiga încrederea familiei asupritorului său. [18]

Lupul Bogdan nu era însă străin de treburile culturale. În prima domnie a lui Antioh Cantemir el răspundea de bunul mers al tipografiei domneşti, în care a apărut, în 1698, în greceşte şi româneşte, *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, iar o carte de slujbă religioasă, tradusă din greceşte de Eremia Cacavela şi tipărită, tot acolo, în 1697, cuprinde o predoslovie semnată de însuşi Lupul Bogdan, „cîrmuitor aceştii ostenele". S-au găsit voci care au susţinut că traducătorul cărţii ar fi fost chiar hatmanul moldovean. [19]

Spirit politic clarvăzător, el întrevedea creşterea forţei militare a vecinilor de la răsărit şi întreţinea corespondenţă cu dregători ruşi şi cu hatmanul Ucrainei. În februarie 1700, făcea cunoscut ruşilor trecerea prin Iaşi, spre Constantinopol, pentru negocieri de pace, a emisarilor lor Ukrainţev şi Ceredeev, cu care s-a şi întreţinut, în luna septembrie a aceluiaşi an, cînd aceştia s-au înapoiat, prin Iaşi, primiţi de Antioh Cantemir, în preajma mazilirii sale. [20] Ginerele, Ion Neculce — care îşi va dovedi, alături de Dimitrie Cantemir, în 1711, o hotărîtă orientare filorusească — avea, deci, încă de pe acum, în familie, un mentor influent, în măsură să-i lumineze, şi în această direcţie, căile politice de urmat.

Prin foaia de zestre din 11 iulie 1701 — „moşii, ţigani, bucate ce-am dat fiilor noştri, lui Ion aga şi Marii, să să ştie" — semnată de Lupul Bogdan, „biv-hatman", Maria aducea soţului o avere destul de bună : trei sate întregi şi părţi din alte sate, cîteva pogoane de vie, precum şi un număr destul de mare de vite de muncă şi de prăsilă.[21] Nu era o zestre prea impunătoare, aşa cum văzuse viitorul cronicar că primeau la căsătorie fetele din familia, mult mai bogată, a Cantacuzinilor, dar so-

crul mai avea încă doi băieţi şi o fată care îşi aşteptau şi ei partea de moştenire.

În anul următor îşi împart averea părintească cei trei copii ai Catrinei Neculce, şi proaspătul căsătorit are prilejul să-şi rotunjească simţitor numărul proprietăţilor, adăugînd zestrei primite din partea soţiei încă şapte sate, în diferite ţinuturi ale ţării. [22] De două dintre acestea — Prigoreni, în ţinutul Cîrligăturii, lîngă Tîrgul-Frumos, unde îşi va scrie cea mai mare parte a cronicii, şi Boian, în Bucovina — se va simţi legat în mod deosebit cronicarul. Apărarea hotarelor acestor sate, ca şi a celorlalte pe care le deţinea, de numeroasele încălcări ale vecinilor, îi vor consuma de acum înainte mult timp şi energie, în procese îndelungi şi repetate, purtate în faţa divanelor domneşti de judecată.

Împărţeala averii părinteşti, iniţiată, se pare, de cei doi copii mai mari, Ion şi Maria, fără asentimentul mamei şi în lipsa surorii mai mici, Sanda, ar fi nemulţumit-o pe aceasta din urmă, [23] şi ecouri ale nemulţumirilor ei se vor face simţite, multă vreme după aceea, pînă şi în raporturile dintre urmaşii Sandei şi urmaşii cronicarului şi ai Mariei.

În acest timp, în ţară, nemulţumirile creşteau, atît în rîndul boierilor, cît şi al oamenilor de jos, din ce în ce mai greu apăsaţi de dări. Strîmtorat tot mai mult de creditori, Constantin Duca ridică numărul „ciferturilor", dare ce se plătea de patru ori pe an, la opt, strică jurămîntul lui Antioh Cantemir, scoţînd din nou „văcăretul" şi introduce un nou impozit în natură „de tot mascurul şi de un stup, cîte-o ocă de miere şi de ceară", că „oamenii începură a să spăriè şi a fugi".

Boierii ce erau ţinuţi deoparte, în frunte cu Iordache Ruset, iau legătura cu Constantin Brîncoveanu, nemulţumit şi el de faptul că Duca nu mai înţelegea să-i dea ascultare. O parte dintre ei, printre care fraţii Gavriliţeşti, Mihai Racoviţă, Ilie Frige-vacă şi Bogdan hatmanul însuşi, împreună cu alţii vreo cincizeci mai mărunţi, fug în Ţara Românească, cîţiva — Ilie Cantacuzino, Balş, Dumitraşcu Ursachi, văr al cronicarului, Ion Sturdza — în Ţara Ungurească, iar alţii în Polonia. „Iară Iordachi rămas-a în Ieşi, cu mare grijă, făcîndu-să bun şi nu ştiè nemic." Speriat de „mestecăturile" ce i-ar putea face atîţia boieri fugiţi din ţară, Duca cheltuieşte bani grei şi, cu

firman de la Poartă, reuşeşte să aducă înapoi o parte din pribegi, dar pe cei mai neînsemnaţi. Unul din duşmanii principali, socrul cronicarului, rămînea în Ţara Românească, astfel că, pentru a scăpa de el „triimisesă Duca-vodă pe Dumitraşco Buhuş să omoare pe furiş în Bucureşti pe Bogdan hatmanul. Ce Buhuş, ca un fecior de boieiŭ şi de neam — apreciază Neculce — n-au vrut să fac-acel lucru tălhăreścu şi, după ce-u mărsu, au spus lui Bogdan şi Brîncovanului".

Dar Brîncoveanu este hotărît să-l scoată din domnie pe Duca. Ferindu-se de Bogdan hatmanul, credincios Cantemireştilor, faţă de care domnul muntean nutrea aceeaşi ură statornică, el trimite în Moldova, sub pretextul unei solii către Duca-vodă, pe Hrisant, viitor patriarh de Ierusalim, care mijloceşte pe ascuns o înţelegere cu Iordache Ruset, pînă mai ieri duşman înverşunat. Brîncoveanu îi propunea lui Iordache să se lepede de Cantemireşti, oferindu-i încuscrirea, prin logodirea uneia din fiicele sale cu Nicolae, feciorul Cupărescului, şi-i cerea să arate pe cine socoteşte să fie domn în Moldova. „Şi-ndată făcu [Iordache] logodnă şi priimi să să lepede de Cantemireşti. Pe Antohi-vodă încă l-au rugat Brîncovanul — îşi aminteşte Neculce — să-i dè fata şi să să lepede de prieteşugul Cupăreştilor, şi n-au priimit, iar el, cum îi vini zamanul, îndată priimi cu bucurie." În ceea ce priveşte persoana viitorului domn, Iordache propune pe Mihai Racoviţă, fostul spătar din domnia lui Antioh Cantemir, pentru că era rudă Brîncoveanului, dar mai ales pentru că era şi „de casa lui", a lui Iordache, „rudă aproapi, şi va faci pecum i-ar hi voia lui, şi va mînca ţara cum au mîncat-o şi la Antiohi-vodă".

Se întîmplă însă că, în acel timp, în urma schimbării vizirului, însuşi Brîncoveanu, chemat la Adrianopol, unde era împăratul, este pe cale să-şi piardă scaunul, dar cu experienţa şi cu banii de care dispunea, îşi apropie în aşa măsură pe noul vizir încît nu numai că i se confirmă domnia, dar i se oferi şi cea a Moldovei. Consultînd însă pe unchiul său, Constantin stolnicul Cantacuzino, acesta îl sfătui să nu primească „şi să-ş păzască treaba şi grija ţării sale", astfel că, mazilirea lui Duca fiind hotărîtă, Brîncoveanu îndemnă pe vizir să lase ţara să-şi aleagă domn pe cine va voi, ştiind bine că treburile sînt pregătite pentru alegerea lui Mihai Racoviţă.

Peste puţină vreme Constantin Duca fu luat din Iaşi de turci, iar pînă la venirea noului domn fu lăsat caimacam Iordache Ruset, de curînd ridicat de Duca, străin de orice bănuială, mare vornic al Ţării de Jos. Pe urma domnului mazil au plecat din ţară, către Adrianopol, unde se afla şi Brîncoveanu, cu o seamă de boieri de ai săi, un mare număr de boieri moldoveni, pentru a-l pîrî pe Duca şi a-şi alege noul domn, aşa cum hotărîse Poarta şi domnul muntean.

IV ÎN VIRTEJUL TREBURILOR POLITICE

„Atunce, tîmplîndu-să de eram şi eu de casa lui Antiohi-vodă, m-au fostu pus Mihai-vodă şi pe mine într-acel izvod, să mă prindă. Şi păn-a sosi săimenii la gazdă-mi, eu amŭ prinsu de veste ş-am apucat de-amŭ încălecat de am fugit în Ţara Leşască."

Neculce, cronica

Întreaga ţară scoase un oftat de uşurare la vestea mazilirii lui Constantin Duca-vodă, în vara anului 1703, trăgînd nădejde că noul domn, Mihai Racoviţă, boier de ţară, pămîntean, va aduce iertare măcar pentru o parte dintre multele şi grelele „orînduieli" pe care le aşezase pe ţară trecuta domnie.

Fost mare spătar în domnia lui Antioh Cantemir, Racoviţă fusese ales domn al Moldovei, lucru puţin obişnuit pe atunci, de o adunare a boierilor moldoveni şi munteni, ţinută la Arnăut-Chioi, lîngă Adrianopol, puţin timp după mazilirea lui Duca. La această adunare, pe lîngă boierime, ar fi luat parte, dacă ţinem seama de cele povestite de Dimitrie Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, şi reprezentanţi ai celorlalte stări, dintre care nu lipseau oamenii de jos, „jalea şi tragerea neamului moldovenesc" [1]. Dar cuvîntul cel mai greu, hotărîtor în alegerea noului domn, nu l-au spus, fireşte, reprezentanţii celor de jos, ci domnul Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu şi capul Cupăreştilor, Iordache Ruset vornicul, mînaţi, şi unul şi celălalt, de interesul de a avea pe tronul Moldovei un om pe care să-l poată conduce după voia lor.

Surprinzînd ridicolul acestei „alegeri", abil regizată de Brîncoveanu şi uneltele sale, cronicarul îl scoate în mod intenţionat în evidenţă, accentuînd asupra atitudinii de falsă modestie dezinteresată a alesului: „Să făcè a nu-i plăcè să priimască domnia, ca şi fata cie ce dzisă unui voinic: «Fă-te

tu a mă trage, şi eu oi merge plîngînd». Aşè să făcè şi Mihai-vodă că nu-i trebuieşte domnia".

Desigur că, alături de ceilalţi — boieri, tîrgoveţi şi ţărani — trăgea speranţe de mai bine şi tînărul fost agă Ion Neculce, ţinut deoparte în domnia lui Constantin Duca. Nu i se împliniseră, ce-i drept, aşteptările că va reveni la tron ruda familiei, fostul domn Antioh Cantemir, amăgit în încercările lui de a dobîndi din nou scaunul Moldovei de uneltirile şirete ale lui Iordache Ruset vornicul. Neculce se mîngîia însă cu gîndul că acum, cînd în noul divan al lui Racoviţă fusese ridicat mare vornic al Ţării de Sus, socrul său, Lupul Bogdan, iar un văr dinspre mamă, Dumitraşcu Ursachi, era mare stolnic, i se deschideau şi lui căile pentru paşi mai mari şi mai repezi pe treptele, atît de rîvnite, ale demnităţilor boiereşti. Aceasta, cu atît mai mult cu cît nici domnitorul nu era pentru el un străin. Văr de-al doilea, prin rudele cantacuzineşti după mamă, Neculce gîndea că se poate socoti printre apropiaţii şi favoriţii lui Racoviţă.

N-a trecut însă multă vreme pînă să iasă la iveală, limpede pentru toată lumea, că nădejdile puse în această schimbare de domnie nu erau îndreptăţite. Căci Mihai-vodă, după cîteva treburi mai înţelepte, cum a fost repararea şi înnoirea bisericii din curtea domnească sau ridicarea unei alte biserici cu hramul la Sfîntul Lazăr, trebuindu-i bani pentru susţinerea domniei la Poartă, s-a apucat, după îndemnul lui Iordache Ruset vornicul, să aşeze şi el grele dări pe ţară. Între acestea, a produs multă nemulţumire în ţară „rumta cu pecetluit", darea prin care fiecare gospodărie era impusă cu o anumită sumă anuală, ce se plătea în patru „ciferturi", nu totdeauna potrivită cu mărimea veniturilor, înscrisă într-o hîrtie cu pecetea vistieriei domneşti — de unde numele — care se înmîna celor impuşi, prin vorniceii sau vătămanii satelor. Văzînd că o parte dintre ţărani reuşesc totuşi să se sustragă acestui impozit, înşelînd vigilenţa vorniceilor, domnul şi sfetnicii săi într-ale visteriei au hotărît să-i scoată la mezat, dîndu-i în seamă ciocoilor, ca pe „goştina de oi", pe toţi cei scăpaţi fără „pecetluit".

Nici tînărul Neculce n-avea cuvinte să fie mulţumit de noua domnie. Mihai Racoviţă, după ce, în 1704, îl „dăruise" din proprietatea domnească, mai mult de ochii lui Lupul Bogdan vornicul şi cu preţul unor însemnate cantităţi de

miere date „în trebile ţării" — de fapt, domnului — cu o bucată de loc din hotarul Tîrgului-Frumos, lîngă moşia părintească a Prigorenilor,[2] nu i-a mai dat nici o dovadă de încurajare în privinţa rîvnitelor ranguri boiereşti, neînnoindu-i nici cel puţin agia cea mare, obţinută în domnia lui Antioh. Situaţia l-a afectat, de bună seamă, pe preaîncrezătorul tînăr şi, în cronică, în prezentarea boieriilor pe care le acordase domnul la înscăunare şi a oamenilor de care se înconjura, apare limpede nemulţumirea partizanului Cantemireştilor, lăsat deoparte de către noul domn, ridicat în scaun de Brîncoveanu: „pusă [...] pe cumnatu-său Ilie Frige-vacă vel-spătar, [...] şi pe cumnatul său Pălade vel-visternic, [...] şi pe frate-său Dumitraşco Racoviţă vel-comis [...]. Şi neamul lui, toţi era tari şi mari, cine de capul lui, cum vrè, aşè făcè.[...] Iar cei streini sta în laturi de mansipuri, că nu putè încăpè de Cupăreşti, şi de neamul lui, şi de slugeli lui".

Resemnat, deocamdată, în ceea ce priveşte perspectivele obţinerii unei dregătorii, fostul agă s-a retras către moşiile sale, trecîndu-şi vremea cu diferite alte îndeletniciri, de mai mică însemnătate, înlăuntrul familiei. Aşa se face că, în 4 martie 1704, îl vedem pe Ion Neculce, biv-aga, împreună cu cumnatul Ştefan Luca, fost vistier al doilea, participînd, alături de maică-sa, Catrina Neculce, la vînzarea satului Pohorlăuţi, din Bucovina de nord.[3] Cumpărător era medelnicerul Constantin Turculeţ, rudă a familiei, vestitul rohmistru moldovean din slujba regelui polon, a cărui moşie se învecina cu Pohorlăuţii. Nu cu puţină emoţie şi admiraţie îl va fi privit atunci tînărul fost agă pe neînfricatul luptător împotriva turcilor şi tătarilor, „hainul cel mare" — cum îl numeau turcii — care ţinea drumul Cameniţei şi ale cărui vitejii, aproape legendare, începînd din vremea domniei lui Constantin Cantemir, erau bine cunoscute şi dincolo de hotarele Moldovei, pînă la Constantinopol. Şi, fără îndoială, nu numai nevoia prezentării obiective a unor fapte de istorie, ci şi mîndria că putea alătura luptei atît de populare împotriva asupritorilor turci pe un membru, chiar ceva mai depărtat, al familiei, a făcut ca, mai tîrziu, în cronică, să apară atît de bogate, colorate şi pline de căldură episoadele privitoare la Constantin Turculeţ.

Peste cîteva luni, Neculce semna, ca martor, pentru o nouă cumpărătură a lui Constantin Turculeţ medelnicerul, de la

Ileana, văduva stolnicului Iordache Cantacuzino, unchiul cronicarului, [4] şi actul arată că Turculeţ cumpără la rugămintea vînzătorilor, „fiind şi dumnealui rudă cu Gavrilaş, fost mare logofăt, moşul nostru".

Pe la începutul anului 1705, Ion biv-aga, împreună cu cumnatul său Ştefan Luca au o pricină pentru satul Siminiceni, în ţinutul Romanului [5] — sat ce aparţinuse cîndva răposatului mare vistiernic Iordache Cantacuzino, bunicul dinspre mamă al lui Neculce — şi care acum se afla înconjurat, din toate părţile, de alte proprietăţi ale familiei lui Neculce şi ale lui Ştefan Luca. Potrivit obiceiului pămîntului, la orice vînzare, proprietarul avea îndatorirea ca, înainte de a vinde, să întrebe mai întîi, de nu vor să cumpere, pe rudele sale şi, în lipsa acestora, pe „răzaşi", adică pe proprietarii vecini cu moşia. Folosindu-se de acest drept, Neculce şi cumnatul său se plîng domniei că ultimul proprietar a înstrăinat acel sat fără să-i întrebe în calitatea lor de „răzaşi", şi că noul cumpărător a „intrat în mijlocul moşii lor unde n-au avut nice un amestec". În divanul de judecată, ţinut la 1 februarie 1705, se recunoaşte dreptatea „răzaşilor" şi cumpărătorul satului este „dat rămas din toată legea a ţării". Se pare însă că Neculce nu ţintea să obţină pentru sine drepturi de proprietate asupra Siminicenilor, ci făcea numai un serviciu cumnatului Ştefan Luca, pentru a-l ajuta să răscumpere o moşie la care avea, după legea ţării, drepturi de întîietate.

Dar astfel de treburi de mică însemnătate, limitate, cele mai multe, la cercul restrîns al familiei şi al moşiilor, nu puteau satisface ambiţiile tînărului aspirant la demnităţile de divan, a cărui nerăbdare creştea din ce în ce mai mult. Nemulţumit de lipsa de încredere pe care o simţea din partea lui Mihai Racoviţă, Neculce, îndemnat fără îndoială şi de socrul său Lupul Bogdan, partizan al Cantemireştilor şi dregător cu suficientă experienţă în treburile politice, s-a hotărît să plece la Constantinopol spre a fi de folos lui Antioh Cantemir în acţiunile pe care acesta le întreprindea acolo pentru a-şi netezi drumul spre o nouă domnie. El trebuie să fi plecat din ţară către sfîrşitul lui februarie sau în cursul lunii martie 1705, pentru că la 1 februarie l-am văzut judecîndu-se pentru Siminiceni. Dacă n-a fost prezent, în cetatea de reşedinţă a sultanilor, la întocmirea *talhîşului*, prin care marele vizir propunea pe Antioh ca domn, şi nici la actul prin care sultanul

îşi dădea, la 12 februarie 1705, învoirea hotărîtoare, scriind pe talhîş, cu mîna lui, „să se facă întocmai !", în orice caz a putut fi martor la o bună parte din etapele ceremonialului prin care Antioh Cantemir a fost învestit, pentru a doua oară, cu titlul de domn al Moldovei, ceremonial plin de fapt specific oriental, dar şi de tradiţie creştină bizantină, pe care Dimitrie Cantemir, ca un bun cunoscător, îl prezintă pe larg în *Descrierea Moldovei.* [6]

Potrivit unui obicei, ce se respecta cu grijă la toate înnoirile de domni, după obţinerea confirmării scrise a sultanului, noul domnitor era chemat la palatul vizirului pentru a fi înştiinţat, în mod oficial, de faptul că i s-a atribuit domnia. Introdus la marele vizir, după ce trecea, mai întîi, pe la chehaia-beg, locţiitorul acestuia, noul domn era primit cu un grav şi ceremonios „Hosi gheldin, beg !", adică „Bun venit, Doamne !", după care urma un întreg discurs. Înştiinţîndu-l, în termeni pompoşi, că datorită demersurilor făcute de el pe lîngă sultan a reuşit să-i obţină domnia Moldovei, vizirul îl prevenea asupra însemnatelor îndatoriri ce-i reveneau faţă de Înalta Poartă :

„Datoria ta va fi, deci, să fii cu credinţă, să te arăţi recunoscător faţă de asemenea mare milostenie împărătească ; prietenii şi duşmanii noştri să fie şi ai tăi, să-ţi cîrmuieşti supuşii cu îndurare, să aperi pe cei drepţi, pe cei ticăloşi să nu-i ierţi ; să te mulţumeşti cu veniturile pe care legea şi obiceiurile ţării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supuşii tăi, sultanului însă să-i trimiţi la curte haraciul ce se cuvine şi peşcheşurile la vremea hotărîtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuie să ştii că sfîrşitul tău nu va putea fi într-altfel decît nenorocit."

La aceste cuvinte, domnul răspundea turceşte, în termenii cuveniţi, după care vizirul îl îmbrăca, în mod solemn, cu tradiţional *caftan domnesc,* o haină lungă, de culoare albă, cusută cu fir de mătase şi împodobită cu fireturi galbene, strălucitoare. Apoi domnul, sărutînd mîna vizirului, se retrăgea în încăperile lui chehaia-beg, unde aştepta să i se pregătească alaiul care să-l conducă la patriarhia ortodoxă spre a fi încoronat, potrivit tradiţiei, ca domn creştin. Acest alai se compunea din douăzeci şi patru de ceauşi, în frunte cu căpetenia lor, un număr de agalari şi ici-agalari ai vizirului, boierii moldoveni care se găseau la Constantinopol, precum şi diferiţi boieri greci din oraş, prie-

teni ai domnului, care ţineau să-i arate că se bucură, alături de el, de obţinerea domniei. În mijlocul lor, mergea domnul călare pe un cal frumos împodobit, ales anume pentru această solemnitate din grajdurile vizirului. Pe tot parcursul era salutat şi i se dădeau onorurile de către populaţia civilă şi de militari, ca şi marelui vizir. Ajuns la biserica cea mare a patriarhiei, era întîmpinat, la poarta dinspre drum, de preoţii de mir. Ceauşii rămîneau în stradă, iar el, cu însoţitorii creştini, pătrundea în curtea bisericii şi descăleca la scară, unde era primit de episcopii şi mitropoliţii prezenţi în oraş ; la intrarea în biserică îi ieşea înainte însuşi patriarhul care îl binecuvînta, apoi intrau împreună în biserică, unde domnul săruta icoanele, după care se aşeza în strana hotărîtă pentru domnii Moldovei, în timp ce protodiaconul începea să rostească ectenia : „Încă ne rugăm pentru binecredinciosul, prealuminatul şi preaînălţatul nostru domn, să-i dea lui biruinţă, tărie, sănătate şi noroc, şi Domnul Dumnezeul nostru să-l ajute şi să-l călăuzească şi să-i pună la picioare pe toţi vrăjmaşii săi".

Apoi domnul îl urma pe patriarh în altar, unde îngenunchea, iar patriarhul, punîndu-i patrafirul pe cap, îi citea rugăciunea care odinioară se citea la încoronarea împăraţilor bizantini şi-l ungea cu mir. La încheierea slujbei religioase, săruta mîna patriarhului, care-l blagoslovea din nou şi pleca, condus de acesta, pînă la scara unde fusese întîmpinat la venire. Întors la palatul său, domnul cinstea — după obiceiul turcesc, — pe slujbaşii vizirului, cu cafea şi dulceţuri şi le împărţea bacşişuri. În zilele următoare se îndeletnicea cu plata banilor ce datora pentru dobîndirea domniei şi cu plocoanele pe care trebuia să le împartă diferiţilor puternici ai Porţii.

Cînd se socotea că a dat cel puţin jumătate dintre acestea, i se trimiteau *tuiurile* — două steaguri împodobite cu cozi de cal alb — şi *sangeacul*, un alt steag, insemnele domniei, operaţie ce se desfăşura cu o pompă cu totul deosebită. Cele două tuiuri şi sangeacul erau purtate, cu mare alai, de la locul lor de păstrare pînă la palatul domnului, însoţite de tabulhana, muzica militară împărătească, şi de un număr mare de slujbaşi turci. Alaiul era însoţit, de asemenea, de boierii moldoveni, aflători la Constantinopol, îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, trimişi anume de domn să participe, din partea sa, la preluarea celor două insemne domneşti. La palatul domnului, miralem-aga, păstrătorul steagurilor împărăţiei, cu capul

plecat, îi preda acestuia sangeacul şi tuiurile, cu urări de domnie lungă, iar domnul le săruta şi-i cinstea pe oaspeţi cu bacşişuri. În semn de mare preţuire, tabulhanaua rămînea să cînte, în continuare, la palatul domnului, cîteva zile în şir.

În felul acesta se va fi petrecut, de bună seamă, şi ceremonialul de numire şi încoronare, pentru a doua oară ca domn al Moldovei, a lui Antioh Cantemir. Neculce, care ieşea pentru prima dată din hotarele ţărilor româneşti şi care nu cunoscuse, pînă atunci, oraşe mai mari decît Iaşii şi Bucureştii, va fi privit cu mult interes şi curiozitate acest oraş, deosebit de mare pentru acel timp, în care bogata civilizaţie orientală, patronată de urmaşii Profetului, tindea să acopere vestigiile, încă strălucitoare în numeroase locuri, ale măreţei civilizaţii bizantine de odinioară. O bună ocazie pentru viitorul cronicar de a-i cunoaşte, chiar acasă la ei, cu calităţile, dar mai ales cu defectele lor, pe turci, asupra cărora va emite, mai tîrziu, în cronică, severe, dar drepte judecăţi.

Între timp, Antioh Cantemir, după ce vizirul îi confirmase domnia Moldovei, se îngriji să fie trimis cît mai neîntîrziat la Iaşi capegi-başa rînduit cu anunţarea mazilirii lui Mihai Racoviţă şi, o dată cu acesta, trimise şi un om de-al său, prin care înştiinţa, cu carte scrisă anume, că întăreşte caimacam, pînă ce va ajunge în scaun în Iaşi, pe cumnatul său Lupul Bogdan.

Dar veştile de acest fel aleargă mai repede decît cei ce le poartă. În timp ce Racoviţă se străduia, punînd dări tot mai grele pe ţară, să strîngă banii pentru asigurarea domniei, se iscă pe neaşteptate zvonul, venind din Ţara Românească, că Antioh Cantemir a îmbrăcat caftan de domnie. De teamă, Iordache Ruset vornicul şi alţi cîţiva boieri ce se ştiau vinovaţi faţă de Antioh-vodă fugiră în Ţara Românească, încă înainte de a sosi trimisul turc cu mazilirea. Mihai Racoviţă, neliniştit de cele auzite, chemă la sine pe Lupul Bogdan vornicul pentru a-l ispiti mai îndeaproape în legătură cu zvonurile privitoare la venirea la domnie a cumnatului său Cantemir. Acesta, neinformat încă asupra celor întîmplate, căută, în mod sincer, să-l liniştească pe domn, spunîndu-i că şi-a făcut spaimă degeaba şi că el nu cunoaşte nimic din faptele despre care se vorbeşte. Dar Racoviţă se răzbună asupra lui Bogdan : „Prepun oamenii — arată Neculce — şi vorovăscu de dzic că atunce, ştiind Mihai-vodă pe Bogdan că este om vrednic şi temîndu-să că după ce-a vini cumnatul său, Antiohi-vodă, domnu, l-a schi-

vernisi bine la domnie, să-i fie dat atunce în cafè otravă. Care şi can samăn-acel lucru să fie fostu şi can adevărat, că curund s-au şi bolnăvitu şi peste cinci, şesă luni au murit, după ce-au vinit Antohi-vodă, şi boala lui într-acel chip au priceput-o doftorii la moartea lui. Dè-hi aşè, va da samă la Dumnedzău".

Sosirea capegi-başei la Iaşi, după cîteva zile, a confirmat zvonurile de mazilire a lui Racoviţă, iar Lupul Bogdan şi-a luat în primire rolul de caimacam, îngrijindu-se, totodată, ca domnul mazil să plece la Ţarigrad cu cinste şi fără vătămarea averii, aşa cum cereau obiceiurile cele vechi.

Antioh Cantemir nu s-a grăbit însă să se întoarcă în ţară. Înşelat, în încercarea lui anterioară de a obţine domnia, de şiretenia lui Iordache Ruset, a socotit mai înţelept să nu purceadă în Moldova, la scaunul din Iaşi, pînă ce nu-şi aşază cu cît mai multă chibzuinţă domnia la Poartă. Aşa că a mai zăbovit o bucată de vreme în capitala împărăţiei turceşti, pînă a sosit acolo Mihai Racoviţă. Apoi, luînd martori pe boierii moldoveni ce-i avea cu sine, precum şi pe alţi cîţiva ce veniseră acolo după mazilirea lui Racoviţă, a găsit ocazia să-l pîrască pe acesta că ar fi ridicat din ţară două biruri şi alte dări pe care nu le-ar fi vărsat la împărăţie, oprindu-le pentru sine, încît Racoviţă, după cum spune Neculce, martor ocular, părăsit de boieri şi neputînd să se dezvinovăţească, a făcut şi închisoare la Constantinopol din această pricină.

Văzînd că fraţii Cantemir sînt din nou în vederile turcilor, Constantin Brîncoveanu a socotit mai prudent pentru el să-şi ascundă deocamdată vechea duşmănie ce-o nutrea acestora şi să încerce o împăcare cu ei. Prin trimisul său Ştefan Cantacuzino, feciorul stolnicului, el se leagă cu Antioh „să nu să mai pîrască la Poartă unul pè-lalt, să să strîci ţărîli cu cheltuiala, şi-ncă să s-agiute unul pe alalt cu prieteşugul". Domnul muntean se obligă să-i plătească lui Dimitrie Cantemir, capuchehaie a fratelui său Antioh, în Ţarigrad, cîte zece pungi de bani pe an, „să nu mai îmble amestecînd" . „Ca să spăriasă Brîncovanul că i-a sminti domnia, pentru multă cheltuială şi pagubă ce-i făcè totdeuna." De asemenea, i-a făcut pace lui Antioh Cantemir şi cu Iordache Ruset, acesta lepădîndu-se de fostul domn Mihai Racoviţă. Dar asemenea încercări de împăcare nu puteau fi de durată, din lipsa de sinceritate a lui Brîncoveanu, care, spune Neculce, cu o plastică comparaţie, „aşè au ţinut de bine această paci, pecum ţin cînii vinerili".

Odată aşezată domnia la Poartă, atît dinspre partea lui Mihai Racoviţă cît şi a lui Brîncoveanu, noul domn socoti că a venit timpul să se înfăţişeze sultanului, aşa cum era obiceiul, pentru a-şi cere voie să meargă să-şi ia în primire domnia. În ziua hotărîtă, Antioh Cantemir, îmbrăcat într-un caftan bogat împodobit şi avînd pe cap o cucă frumos lucrată din pene de struţ, intră la sultan, ţinut de subsuori de doi capugi-başa şi însoţit de patru dintre boierii de frunte ce se aflau cu dînsul la Ţarigrad. La intrare făcu o plecăciune cu capul pînă la pămînt, lucru pe care-l repetă, înaintînd în interiorul încăperii, la al treilea şi la al şaselea pas, aşa cum cerea protocolul cînd cineva se prezenta înaintea padişahului. La un semn al sultanului, marele vizir, închinîndu-se şi el pînă la pămînt în faţa stăpînului său, adresă domnului următoarele cuvinte, dinainte pregătite, pe care acesta le ascultă cu smerită supunere :

„Sultanul, stăpînul nostru, care este mîntuirea lumii întregi, cunoscîndu-ţi credinţa şi cinstea, s-a milostivit asupra ta şi ţi-a dat domnia Moldovei. Deci şi de acum încolo să fii credincios şi să slujeşti cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, cărora toată lumea trebuie să se supună, şi să-i fii plecat pururea. Pe supuşii împăratului, care să fie sănătoşi şi fericiţi, să-i aperi şi să-i cîrmuieşti cu blîndeţe. Să fii credincios şi să bagi de seamă la tot ce fac duşmanii, să trimiţi veşti sigure despre ei în orice ceas, avînd grijă de aceasta din răsputeri. Altminterea, ştii ce te aşteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovăţire deşartă nu-ţi va folosi !“

La aceste cuvinte, domnul îşi făcu cuvenitul legămînt de credinţă, după care ieşi din încăpere de-a-ndaratelea, spre a nu întoarce spatele marelui padişah. Afară îl aştepta un cal arăbesc, cu frîu de aur, bătut cu pietre scumpe, şi acoperit cu o harşa cusută în aur şi argint, dar din partea sultanului ; de o parte a şelei atîrna o spadă, iar de cealaltă un buzdugan. A doua zi primi firmanul de domnie, scris cu litere de aur, fiind înştiinţat, totodată, că trebuie să plece cît mai degrabă spre ţară, întrucît nici un domn nu putea rămîne la Constantinopol mai mult de o săptămînă după ce fusese primit de sultan.

Era pe la începutul lui mai 1705 şi trecuseră aproape trei luni de cînd sultanul îşi dăduse prima învoire, hotărîtoare, pentru numirea sa ca domn al Moldovei. Pregătirile de plecare nu mai durară mult şi, în cîteva zile, era gata de drum cu tot

alaiul său şi boierii care-l însoţeau. În preziua plecării, după obicei, mai făcu o vizită de rămas bun marelui vizir care îl îmbrăcă cu *iciun-caftan* sau caftanul de bun rămas, precum şi altor viziri şi puternici ai împărăţiei, împărţindu-le cu dărnicie peşcheşuri, „după cumu-i obiceiul turcilor, de-l faci prietin cu dare".

Martor al acestor penibile tribulaţii băneşti, care se ascundeau sub faldurile caftanelor „dăruite" cu generozitate şi sub măreţia cuvintelor solemne spuse cu emfază protectoare, Neculce avea să le caracterizeze, mai tîrziu, în cronică într-o formulare succintă şi expresivă, plină de indignare, dar şi de ironie : „aşè sintu prieteşugurile turcilor. Cini dă mai mult, acela-i mai prietin şi mai bun".

Plecarea din oraş se făcu cu mare pompă şi alai. În fruntea convoiului mergeau călăreţii moldoveni, care veniseră cu domnul, urmaţi de o muzică moldovenească de pauce şi trîmbiţe, peste care flutura, în semn de pace, un steag alb între cele două tuiuri de domnie primite de la Poartă. Urmau capuchehaia domnului — grecul Dimitrie Caragea — care-l conducea, şi boierii aflaţi la Ţarigrad, flancaţi, în semn de cinste, de cîte un rînd de ceauşi, după care veneau, cu îngrijitorii lor, cei şapte armăsari de soi, împodobiţi cu harşale de mare preţ, pe care domnitorul, ca şi vizirii, avea dreptul să-i ia cu dînsul. În sfîrşit, urma domnul, călare, înveşmîntat în caftan domnesc şi cu cealmà pe cap, avînd de-a stînga, care se socoteşte partea cea mai de cinste la turci, pe ischimne-agasi, demnitarul însărcinat de sultan să-l aşeze în scaun, iar de-a dreapta pe sangeac-agasi, purtătorul de grijă al sangeacului. Alaiul se încheia cu muzica turcească, deosebit de zgomotoasă, şi slujitorii domnului şi ai slujbaşilor turci ce-l însoţeau pe drum. Chiar dacă ordinea arătată nu se respecta cu stricteţe pe întreg parcursul, de fiecare dată cînd se intra într-o cetatea sau într-un tîrg alaiul îşi lua aspectul său ordonat şi sărbătoresc. Drumul se urmă, în acest fel, prin Adrianopol, Burgas, Şumla, Silistra, Babadag. Aci, Antioh-vodă, cu boierii săi, făcu o vizită sarascherului turc, gîndind că nu strică să mai adauge o verigă în plus lanţului cu care îşi întărea această nouă domnie, după care, prin Măcin, trecu Dunărea la Galaţi. Acolo, lîngă saivantul întins pe malul Dunării, fu primit, potrivit tradiţiei, de boierii Ţării de Jos şi de unii dintre cei ai Ţării de Sus, ce putuseră veni pînă aici, care-i urară bun venit în ţară.

Înainte de a-şi relua drumul, petrecut de boieri, către scaunul din Iaşi, domnul a mai făcut o oprire, de două zile, la Iveşti, nu departe de Galaţi, la moşia lui Lupul Bogdan caimacamul, unde soţia acestuia, Ruxandra sau Lupa, cum o numeşte cronicarul — sora lui Antioh-vodă şi soacra lui Neculce — l-a primit şi l-a cinstit ca pe un domn ce era.

Pe drum, pînă la Iaşi, la toate conacele — Prival, Puţeni, Bîrlad, Vaslui, Scînteie — a făcut, după obicei, divan, cercetînd, împreună cu boierii ce-l însoţeau, pricinile celor ce-i cerşeau judecată şi făcînd dreptate. În apropierea Iaşilor, înainte de a intra în oraş, fu întîmpinat de Lupul Bogdan, caimacamul său, şi de ceilalţi boieri care, din diferite cauze, nu putuseră veni înaintea lui la Galaţi. Apoi, în ziua de 21 mai 1705, cu aceeaşi pompă cu care ieşise din Constantinopol, intră în Iaşi, ducîndu-se direct la biserica Sfîntul Nicolae, locul de încoronare a domnilor moldoveni, unde-l aşteptau cei patru episcopi, în frunte cu mitropolitul, precum şi toţi egumenii mînăstirilor din Iaşi.

După slujba religioasă de încoronare, care se desfăşură în acelaşi mod ca şi cea săvîrşită la patriarhia din Constantinopol, plecă îndată la palatul domnesc unde, în sala cea mare a divanului, îl aştepta ischimne-agasi pentru ceremonia oficială de înscăunare. În faţa tuturor boierilor, a mitropolitului şi episcopilor, a căpitanilor de oaste şi a tîrgoveţilor cu cea mai bună stare din Iaşi, împuternicitul sultanului puse să se citească firmanul de numire, după care îl îmbrăcă pe domn cu un caftan anume adus şi-l instală în scaunul domnesc, în timp ce afară erau trase lovituri de tun şi muzica militară turcească începea să cînte. În schimbul caftanului, domnul îi dărui lui ischimne-agasi o blană de samur ; se mai făcură daruri boierilor din divan, potrivit unei vechi obişnuinţe, după care toţi marii boieri ce erau de faţă se înfăţişară noului domnitor sărutîndu-i mîna şi poalele hainei, chemaţi şi recomandaţi pe rînd acestuia, în ordinea rangului lor, de către marele postelnic. Urmară boierii de rangul al doilea şi apoi cei de rangul al treilea, recomandaţi, fiecare, de postelnicul rangului respectiv.

A treia zi, după obicei, noul domn îşi numi boierii : pe Antioh Jora vel-logofăt, pe Lupul Costache vel-vornic al Ţării de Jos, pe Nicolae Costin, biv-hatman; vel-vornic al Ţării de Sus, pe Lupul Bogdan caimacamul, hatman, pe Macsut vel-postelnic, pe Ilie Cantacuzino vel-spătar, pe Savin Zmucilă vel-ban —

boierie ce acum se aşeza, pentru prima dată, cu temei la acest rînd —, pe Dabije clucerul, vel-paharnic, pe Lupul Colivarul vel-vistiernic. „Iar mai ales şi mai de cinste era cumnatul său, Bogdan hatmanul. Toate trebile şi cheverniseleli ţării era după dînsul. Numai nu putè, că era bolnav", spune Neculce. Hătmănia ce i-o dăduse lui Bogdan, deşi mai scăzută în ierarhia marilor dregătorii ale sfatului domnesc decît vornicia cea mare, ce-o avusese pe vremea lui Racoviţă, constituia însă o funcţiune cheie — controlul şi conducerea oştirii — şi ea fusese într-adins încredinţată unei rude apropiate, persoană de încredere, deoarece, în acele vremi tulburi şi uşor schimbătoare, era de mare însemnătate pentru siguranţa şi chiar pentru viaţa domnului.

Urcarea în scaunul ţării a unei rude destul de apropiate aduce şi lui Neculce, acum de vreo treizeci şi trei de ani, satisfacţia unei boierii de mai mare importanţă, deşi nu încă în rîndul marilor dregătorii din sfatul de taină al domnului. Recunoscător pentru ataşamentul ce i-l dovedise la Constantinopol, cînd urmărea obţinerea domniei, şi pentru adeziunea dată cu ocazia pîrei împotriva lui Mihai Racoviţă, după mazilirea acestuia, Antioh Cantemir, cu prilejul acordării boieriilor, l-a cinstit pe nepotul său cu dregătoria de mare sulger. Aceasta era a şasea demnitate, ca rang, în rîndul boieriilor de divan de starea întîia, care urmau după cele nouă mari dregătorii din sfatul de taină al domnului, şi însemna, fără îndoială, o ridicare simţitoare faţă de rangul de vel-agă avut înainte, cu şase trepte mai scăzut.

Ca sulger mare, ajutat de cel de-al doilea şi cel de-al treilea sulger, Neculce răspundea de aprovizionarea zilnică cu carne a bucătăriei şi cămării domneşti, cît şi a oficialilor turci care veneau în ţară sau a eventualilor oaspeţi ai domniei, misie nu deosebit de grea fiindcă în acea vreme, chiar în condiţii mai puţin prielnice, negoţul de vite era relativ înfloritor. Cu această demnitate îl aflăm într-un act din 30 iulie 1705, întărind cu semnătura lui, alături de marii boieri ai divanului lui Antioh Cantemir, mărturia unui fost „vecin" care revenea, „de bună voie" pe pămîntul proprietarului. [7]

Către sfîrşitul anului, la 1 noiembrie 1705, îl întîlnim din nou în acte pe „Ion vel-sulgear", cumpărîndu-şi, cu 20 de lei, la Bizingheşti, în ţinutul Putnei, o bucată de vie şi jumătate de pogon de livadă, „fiind dumnealui răzeaşi acolea şi mai din

nainte vreme cu nişte vii di zeastri ce i-au dat socrul dumisale dumnealui hatmanul Bogdan" [8].

Dar Neculce n-a rămas mult timp în demnitatea de mare sulger. Pe la sfîrşitul lui noiembrie sau începutul lui decembrie 1705, abia la vreo şase luni de la intrarea în Iaşi a lui Antioh-vodă, după o solie în Ţara Românească, muri Lupul Bogdan hatmanul, sfetnicul cel mai de seamă al domnului. [9] „Care la moartea lui — spune Neculce — multă jele au avutŭ Antohi-vodă şi boierimea şi ţara, de boier moldovan, cap întreg şi cunoscător la giudeţe şi vrednicŭ la toate trebile, cu-nţelepciune. Care tuturor le-au părut rău de păgubirea ce-au păgubit ţara, iar mai cu dedinsu lui Antiohi-vodă i-au rămas rană nevendecată." Moartea hatmanului Lupul Bogdan a produs o adîncă perturbare în domnia lui Antioh Cantemir, dar, în acelaşi timp, a prilejuit lui Ion Neculce ridicarea, pentru prima dată, în rîndul marilor dregători din sfatul de taină al domnului. Fiind nevoit, după moartea lui Lupul Bogdan, să-şi completeze divanul, Antioh Cantemir, în 1706 — de „Anul nou", cînd se făceau în mod obişnuit schimbările de dregători — a numit pe Antioh Jora hatman, iar în locul acestuia, ca mare logofăt, pe Ion Buhuş ; pe Ilie Cantacuzino, din dregătoria de mare spătar, l-a făcut mare vistier — era o tradiţie în Moldova ca această funcţie, care cerea anumite cunoştinţe şi pregătire în domeniul financiar, să fie încredinţată unor membri ai familiei Cantacuzino — iar în locul lui Ilie Cantacuzino, ca mare spătar, fu numit, în fine, Ion Neculce, ridicat, cum singur spune, din sulgeria cea mare.

Ca mare spătar Neculce ocupa al şaselea rang în rîndul marilor dregători din sfatul de taină al domnului, după marele logofăt, cei doi mari vornici — al Ţării de Jos şi al Ţării de Sus — după hatman şi marele postelnic, fiind rînduit înaintea marelui paharnic şi a marelui vistier. Dregătoria de mare spătar, chiar dacă nu era, după cum credea Miron Costin, o moştenire a unui rang asemănător de la curtea plină de fast a împăraţilor bizantini, apărea pe primul plan, în cadrul curţii domneşti moldovene, cu ocazia ceremoniilor publice şi a marilor sărbători la care lua parte şi domnul. La astfel de ocazii, marele spătar, îmbrăcat în haină ţesută în fir de aur şi purtînd pe cap o căciulă împodobită cu pietre scumpe, mergea imediat în urma domnului, ducînd pe braţul stîng sabia domnească şi în mîna dreaptă buzduganul, semne ale puterii domneşti, care

simbolizau dreptul de viaţă şi de moarte al acestuia asupra supuşilor săi. Din punct de vedere administrativ, marele spătar avea sub conducere jumătate din ţinutul Cernăuţilor, de unde-şi trăgea şi veniturile la care îi dădea dreptul această dregătorie.[10]

Rămas fără sprijinul şi îndrumarea plină de înţelepciune a lui Lupul Bogdan, Antioh Cantemir căzu sub influenţa nefastă a lui Ilie Cantacuzino, marele vistier, şi a lui Panait Morona, fost postelnic, acum fără rang în divan, dar ţinut în cinste de domn, care, puşi pe îmbogăţire, îl îndeamnă să scoată tot mai multe biruri pe ţară. „Şi să potrivis-amîndoi aceşti doi boieri într-o fire, după cum să dzice «calul rîios găseşte copaciul scorţos» : iuţi, mîndri, mincinoşi, făţarnici, giurători pentru hiece, amăgitori. Care, cît era Antiohi-vodă de straşnic la mînie, că de multe ori la divan cu buzduganul asvîrliè în oameni cei vinovaţi, şi tare şi drept conoscător la giudecată, dar nu ţinè mînia mult, şi nu-l putè nime întoarce din dreptate la giudecată, nice iubiè minciuneli, dar aceşti doi boieri ce mai sus s-au pomenit îl întoarseră pe Antiohi-vodă, de li să potriviè."

În timp ce, în prima domnie şi în prima jumătate a celei de-a doua domnii, cît a fost ajutat de Lupul Bogdan, Antioh Cantemir a domnit cu înţelegere faţă de ţară, acum, influenţat în rău de cei doi dregători amintiţi, el nu se mai bucură, ca mai înainte, de simpatia boierilor şi a poporului. Sub îndemnul lui Ilie Cantacuzino, în această a doua domnie, Antioh Cantemir a scos pe ţară, printre alte „orînduieli", fumăritul, cîte un zlot de toată casa, vădrăritul, cîte doi bani de vadra de vin — de care erau scutiţi însă boierii şi mazilii de la aga în sus, fapt apreciat de Neculce, care vedea lucrurile, în primul rînd, de pe poziţia sa de boier — cornăritul, cîte un leu de tot boul de negoţ şi altele.

Este de remarcat, aici, obiectivitatea şi consecvenţa cronicarului care ia atitudine împotriva noilor biruri, care apăsau cu deosebire asupra poporului, asupra oamenilor de jos, criticînd cu asprime comportarea lui Ilie Cantacuzino vistierul, deşi acesta îi era văr primar. Neculce nu se sfieşte să critice, pentru acelaşi motiv, şi pe Antioh Cantemir, cu toate că faţă de domn, cu care era, de asemenea, rudă, ar fi avut motive de recunoştinţa, pentru că acesta îl ridicase în dregătoria de mare spătar.

Curînd după obţinerea noului titlu de dregător, „Ion vel-spătar", preocupat să-şi mărească proprietăţile, cumpără cu

„trei merţă de pâine", o bucată de loc, în Bizingheşti, în ţinutul Putnei, lîngă viile ce-i dăduse ca zestre socrul său. [11]

De o deosebită cinste se bucură Neculce, din partea domnului, la începutul anului 1706, cînd fu trimis, ca împuternicit personal al său, să-l reprezinte la Bucureşti, la nunta lui Dinu, feciorul mai mare al lui Brîncoveanu, care lua în căsătorie pe Ana, fiica vornicului Ion Balş din Moldova. După cum arată Radu Greceanu în cronica sa,[12] nunta a avut loc în casele banului Cornea, din Bucureşti, naş fiind Constantin Cantacuzino stolnicul, unchiul socrului mare, şi a ţinut timp de aproape două săptămîni, de la 28 ianuarie pînă la 8 februarie. Ea s-a desfăşurat într-un cadru strălucitor de fast şi bogăţie, cum numai Brîncoveanu putea să-şi îngăduie, care l-a impresionat adînc pe trimisul moldovean, învăţat cu o viaţă ceva mai sobră, făcîndu-l să noteze mai tîrziu, în cronică, că „nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască". Neculce şi-a putut întîlni atunci rudele şi cunoscuţii din Ţara Românească şi va fi revăzut, cu emoţie, parte din locurile pe unde, cu aproape douăzeci de ani în urmă, refugiat cu familia „de răul leşilor", îşi petrecuse patru ani din viaţă.

Constantin Brîncoveanu l-a înconjurat cu multă atenţie pe solul lui Antioh Cantemir, şi, după ce i-a mulţumit pentru osteneala de a lua parte la nunta fiului său, l-a dăruit cu un contăş cu pacele de samur, haină purtată numai de domni şi de boierii cei mari. Neculce a plecat spre casă la 13 februarie, nu înainte de a fi prezentat domnitorului Ţării Româneşti, după veselia nunţii, propunerea lui Antioh Cantemir privind înapoierea în Moldova, cu promisiune de iertare, a unor boieri fugari, cum erau Palade vistiernicul, cumnatul fostului domn Mihai Racoviţă, şi Preda stolnicul. Aceştia se refugiaseră în Muntenia, unde, împreună cu Dumitraşcu Racoviţă comisul, fratele fostului domn, fugit mai de mult acolo, complotau împotriva lui Antioh-vodă pentru readucerea în scaun a lui Racoviţă. Că „muntenii — spune Neculce — era cu 2 obrază : arăta prieteşug şi cătră Antohi-vodă, şi cătră partea lui Mihai-vodă. Şi aşè politiciè lucrurili de îmbe părţili." Dar această latură, politică, a soliei lui Neculce nu s-a bucurat decît parţial de succes la Brîncoveanu. Domnul muntean a refuzat să-l trimită înapoi, în Moldova, pe Palade vistiernicul, dar l-a gonit în schimb în Transilvania, la Braşov, de unde însă putea să unelteasca, în continuare, împotriva lui Antioh. Ne-

mulţumit, domnul Moldovei a pus seimenii de i-au distrus lui Palade casele din Iaşi, închizîndu-i şi jupîneasa.

Şi în ţară a surprins Antioh-vodă uneltiri împotrivă-i din partea lui Iordache Ruset, omul lui Racoviţă, care-şi apropiase pentru scopurile sale ascunse şi pe Ilie Cantacuzino vistierul. Drept pedeapsă, pe Iordache Ruset îl închise pentru o bucată de vreme, iar pe Ilie Cantacuzino îl scoase de la visterie, menţinîndu-l însă în „cinste", cum zice Neculce, „pentru voia stolnicului Costantin din Ţara Munteneasică, fiindu-i unchi".

În această vreme Neculce, vel-spătar, ia parte la lucrările divanului şi-l găsim semnat, alături de ceilalţi boieri, într-un act de mărturie a divanului, din 23 martie 1706, pentru Antioh Cantemir, care cumpărase, în ianuarie, o parte din satul Chircani, la ţinutul Fălciului, în vecinătatea moşiilor rămase de la tatăl său Constantin Cantemir. [13]

În calitatea lui de mare spătar, de care aparţinea, cum s-a mai spus mai înainte, jumătate din ţinutul Cernăuţilor, Neculce îşi petrecea, de bună seamă, o parte din timp cu treburile în acel ţinut, locuind, cum este de aşteptat, mai mult pe la moşia sa Boianul, situată în valea Prutului. S-a păstrat un act de la Antioh-vodă, din 16 mai 1706, prin care domnitorul trimite la Cernăuţi la „cinstitu şi credinciosu boiarinul nostru, dumnealui Ion Neculcea, vel-spătar, fiind cu slujbă la acial ţinut...", să judece, în calitatea lui de membru al divanului, pricina pentru un vad de moară, în satul Stroieşti, şi să dea carte la mîna celor cărora le va găsi dreptate, „ca, de s-ar mai trăgea la vreo pîră, să avămu ştire". [14]

În anul următor, în primăvară, Neculce primi dovada unei deosebite încrederi din partea domnitorului. Venindu-i lui Antioh-vodă poruncă de la Poartă să meargă degrabă la Tighina, în acel timp raia turcească, cu toată boierimea şi cu salahori să lucreze, alături de munteni şi de tătarii din Bugeac, pentru întărirea cetăţii, acesta, pe durata lipsei din capitală, lăsă caimacami în Iaşi pe Iordache Ruset vornicul, pe Ilie Cantacuzino, fost vistier, pe Ilie Catargiul, actualul mare vistier şi pe Ion Neculce, vel-spătar. Prin alegerea făcută, Antioh Cantemir înţelegea, desigur, să alăture experienţei necontestate în conducerea treburilor ţării a celor doi bătrîni dregători garanţia proaspetei sale legături de rudenie cu Catargiul, care ţinea acum, în a doua căsătorie, pe Ecaterina Bogdan, nepoată de soră a domnitorului, dar mai ales ataşamentul fără rezerve, ve-

rificat din plin anterior, ce i-l dovedise tînărul vel-spătar. Era o bună asigurare împotriva unei eventuale surprize neplăcute ce l-ar fi putut aştepta pe Antioh din partea mult preaversaţilor Iordache Ruset şi Ilie Cantacuzino, care, nu de mult, îşi descoperiseră, cum am văzut, lipsa lor de credinţă faţă de domnul Moldovei.

Pe lîngă treburile publice, de care răspundea acum în calitatea îndoită de mare spătar şi de caimacam, Neculce se îngrijea şi de treburile sale personale. Astfel, îl întîlnim, la 15 mai 1707, cumpărînd, „cu 80 de lei bătuţi", o bucată de loc din hotarul Tîrgului-Frumos, în vecinătatea moşiei sale Prigoreni, de la Toader pîrcălabul şi Ştefan postelnicul, feciorii lui Grigore Hăbăşescul, fost hatman. Cei doi fraţi Hăbăşeşti erau la mare nevoie de bani, fiind strînşi îndeaproape de nişte turci cărora le erau datori. În lipsa altor posibilităţi, ei se rugară vecinului Neculce să cumpere, ca „răzaş", această bucată de loc, după ce nimeni din neamul lor nu se oferise să-i scoată din impas. Neculce nu trebuie să fi fost, nici el, prea înlesnit de bani la această cumpărătură, de vreme ce vînzătorii menţionează în act că „dumnealui spătarul încă au luat bani cu datorie de la turci de ni-au dat nouă, văzîndu-ni că sîntem la nevoie şi n-au avut ce să faci dumnealui pentru rugămintea noastră". [15]

În vara anului 1707, pe la Sîn-Petru, trebuie să fi avut loc căsătoria surorii mai mici, Sanda, cu vel-căpitanul de margine, mai tîrziu mare vistier, Done sau Donie, din Ţara Românească. Încă din martie 1704, mama, Catrina Neculce, împreună cu fiul Ion şi ginerele Ştefan Luca, căsătorit cu cealaltă fiică Maria, vînzînd satul Pohorlăuţi, se îngrijeau să obţină bani pentru cheltuielile de nuntă ale fiicei mai mici. Dar diferite greutăţi, între care, probabil, chiar moartea mamei, de care nu mai auzim nimic de la această dată încoace, trebuie să fi împiedicat căsătoria Sandei, proiectată în 1704.

Despre Done — probabil prescurtare din Antonie, Andonie — se ştie că, pe la începutul secolului al XVIII-lea, cînd s-a căsătorit cu Sanda, era căpitan de dorobanţi şi proprietar, printre altele, al satului Soci, în ţinutul Rîmnicul Sărat, lîngă hotarul cu Moldova. [16] În 9 martie 1705, Done vel-căpitan de margine dădea carte egumenului mînăstirii Mărgineni să-şi repopuleze, cu cît mai mulţi oameni, „străini, făr' de bir şi făr' de gîlceavă", satul mînăstiresc deşertat de locuitorii lui,

fugiţi din cauza impozitelor.[17] „Donea Dămian, vel-căpitan de margine", ia parte, la 29 mai 1706, la delimitarea de hotar între Moldova şi Ţara Românească,[18] iar în iunie 1711 este orînduit de Constantin Brîncoveanu să păzească — împreună cu alţi căpitani de margine — hotarele dinspre Moldova, pentru a preîntîmpina intrarea în ţară a trupelor ruseşti, în război cu turcii.[19] În 1716, cînd Ioan Mavrocordat a luat domnia în Muntenia, Done este trimis din Giurgiu, unde domnul mai zăboveşte cîtva timp, caimacam în Bucureşti.[20] La începutul celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Muntenia (1719—1730), el este mare vistier, dar după cîtva timp este înlocuit cu Grigorie Helepliul, care ocupase şi mai înainte această demnitate.[21] Era mort la 20 iulie 1728, după cum reiese dintr-o scrisoare cu această dată a soţiei sale Sanda.

În lipsa părinţilor — morţi — Sanda a fost căsătorită prin grija fratelui mai mare Ion Neculce şi a cumnatului Ştefan Luca, care au suportat şi cea mai mare parte a cheltuielilor de nuntă.

Din căsătoria cu vistierul Done, Sanda a avut un fiu, Constantin Done vel-şătrar, şi o fiică, Ecaterina, botezată astfel în amintirea bunicii, Catrina Neculce, mama Sandei. Ecaterina s-a căsătorit cu marele vistier, apoi mare spătar, Ştefan Văcărescu, din Ţara Românească, în tinereţe autor de oraţii către domn, pe care le prezenta la curte, la ocazii festive, cum ne apare din cea ţinută de Sfîntul Vasile 1741, ca logofăt al doilea, în faţa lui Constantin Mavrocordat.[22] Din această căsătorie s-a născut poetul, istoricul şi autorul de gramatică Ienăchiţă Văcărescu ;[23] cel care lăsa urmaşilor cunoscutul testament literar :

Urmaşilor mei Văcăreşti,
Las vouă moştenire,
Creşterea limbii româneşti
Şi-a patriei cinstire !

era, deci, un strănepot al cronicarului Neculce şi, prin testamentul său, consfinţea o tradiţie literară care avea, în familie, rădăcini mai adînci decît îşi închipuia probabil el însuşi.

Dar iată că, pe la Sfîntul Ilie, pe cînd Antioh Cantemir lucra la Tighina, în slujba împărăţiei turceşti, pentru întărirea cetăţii şi se credea mai sigur ca oricînd de domnie, îi veni pe

neaşteptate mazilirea, deşi, pentru a fi pe voia turcilor, acolo la Tighina făcuse însemnate sacrificii morale, care-i atingeau chiar prestigiul şi demnitatea lui de domnitor, săpînd el însuşi la şanţuri, alături de boieri şi slujitori.[24] Mazilirea i se datora uneltirilor lui Mihai Racoviţă, care, folosindu-se de o nouă schimbare a marelui vizir, ce adusese în această demnitate pe un protector al său, reuşise să scape din închisoarea unde fusese aruncat de pîra lui Antioh Cantemir şi obţinuse, pentru a doua oară, caftan de domnie în Moldova.

Iar pe Antioh Cantemir, spune Neculce, l-a ridicat Iusuf-paşa sarascherul chiar de acolo de la Tighina şi l-a dus la Ţarigrad, după ce a trimis la Iaşi de i-au adus doamna şi copiii. „N-au mai putut lua domnia, păn' ş-au plătitŭ şi el datoria lumască, de-au murit. Care rar domnu au fostu ş-a mai hi ca Antohi-vodă în Moldova, nelacom nice la sînge, nice la bani, nici la minciuni, şi iubitori la dreptate, şi bişug în ţară la toate."

Venirea din nou în scaun a lui Mihai Racoviţă însemna o primejdie pentru viaţa şi cariera lui Neculce, deoarece noul domn nu putea să uite că şi cronicarul nostru se numărase printre boierii ce-l pîrîseră la Constantinopol, în 1705, cînd a fost înlocuit la domnie cu Antioh Cantemir.

Într-adevăr, prima grijă a lui Racoviţă, după luarea din nou a domniei, a fost să trimită, în cea mai mare grabă, la Iordache Ruset, omul său de încredere, un „izvod" de toţi boierii pe care-i socotea potrivnici şi care trebuiau prinşi şi închişi pînă la sosirea sa în ţară. Cu această ocazie a fost închis Ilie Cantacuzino, luat noaptea din aşternut, şi Panait Morona, bolnav, care a fost dus cu targa la închisoare. De altfel, acesta din urmă n-avea să mai iasă de acolo, fiind sugrumat, la odăile seimenilor, din ordinul lui Mihai Racoviţă, de îndată ce acesta a sosit în ţară, drept pedeapsă pentru că „pe toţi domnii pîreşte". Merită să fie reţinută satisfacţia intimă ce se desprinde din rîndurile privitoare la prinderea lui Ilie Cantacuzino, văr, cum am mai spus, al cronicarului, care trebuia să-şi ispăşească, pe drept, nenumăratele abuzuri la care se dedase cît a fost mare vistier, îndeosebi împotriva ţărănimii sărace: „Atunce au prinsu şi pe Ilie Cantacuzino cel tare şi mare, perifan, numai cu căneşe şi desculţu şi fără sliz, că să timplasă de nu ştiè nemic şi dormiè. L-au luat şi l-au dus pe uleţă de l-au închis, şi zapcii care îl ducè aşè gol pe uliţă, îl mustra, de-i

dzicè : «Ţine-te, cerbule, cu coarneli cele buoie ce ne împrăştiei, că te prinsă astădzi leul în mînă»".

Neculce însuşi, aflînd că figurează şi el în „izvodul" lui Racoviţă, a fugit în grabă din ţară : „Şi păn-a sosi săimenii la gazdă-mi, eu amŭ prinsu de veste ş-am apucat de amŭ încălecat, de am fugit în Ţara Leşască. Ş-acolo mi s-au tîmplat şi mie de-am zăbovit vro patru luni, păn-a aşedza domnia. Ş-apoi mi-am făcut pace ş-amŭ vinit înapoi la casa mè, şi n-am avut despre nime nice o nevoie. Ş-am avut cinste şi căutare în dzilele mării sale".

Expresia „cinste şi căutare" apare însă, mai degrabă, ca o figură de stil, deoarece, în realitate, în timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviţă, 20 iulie 1707—17 octombrie 1709, Neculce n-a primit din partea acestuia, ca de altfel şi în timpul primei domnii, nici un fel de demnitate oficială. În actele ce ni s-au păstrat din această perioadă — un document din 11 ianuarie 1709, prin care Mihai Racoviţă porunceşte lui Dumitrache biv-vel-armaş să-i dea lui Neculce nişte ţigani pe care acesta i-a cîştigat prin judecată [25], şi un altul, puţin înainte de 20 martie acelaşi an, în care Neculce apare, alături de alţi boieri, dînd mărturie pentru o cumpărătură în Răceni a cumnatului său Ştefan Luca, treti-logofăt [26] — cronicarul este numit biv-vel-spătar, fost mare spătar, ultima demnitate ce-o ocupase în domnia lui Antioh Cantemir.

Tocmai această lipsă de dependenţă faţă de noul domn i-a dat posibilitatea partizanului lui Antioh să arate fără reţineri în cronică adevărata faţă a domniei lui Mihai Racoviţă. El prezintă birurile împovărătoare pe care, şi în această a doua domnie, le-a aşezat pe ţară Mihai Racoviţă, condus, şi el, ca şi Antioh Cantemir în ultima parte a celei de a doua domnii, de geniul rău al lui Iordache Ruset. Deşi acesta nu făcea parte din divan, el conducea de fapt toate treburile ţării : „ce vrè el să facă, făcut era". Cu puternicul său dar de pătrundere a firii oamenilor, Neculce reuşeşte să-şi dea seama de intenţiile ascunse ale lui Racoviţă, care, cu ajutorul lui Iordache vornicul, ar fi vrut să-şi subordoneze deplin pe toţi boierii : „Atunce au început a-l pricepe boierimea — spune Neculce — că Mihai-vodă nu este, cum s-arăta, blînd, şigaci cu toţii şi moale, ce într-alt chip, că are multe hiri, nu numai o hire". El se izbeşte de rezistenţa fermă a boierilor care nu înţelegeau să renunţe, de bunăvoie, la privilegiile lor de feudali, în faţa asal-

tului pe care-l încerca domnul. „De ce Mihai-vodă — continuă cronicarul — nu putè deplin să stăpînească cum să cade, că şi boierii Moldovei pe-cie vreme era nişte boieri mai ţapeni, mai putincioşi, să iubiè unul cu altul şi s-învoiè la sfat. Măcar că Iordachi vornicul îmbla să-i supuie şi să-i calce, dar tot nu putè deplin să-i calce şi să-i scoată din obiceile lor."

Neculce scoase în evidenţă şiretlicul folosit de Racoviţă, desigur sub îndemnul lui Iordache Ruset, pentru a reuşi să-i prindă pe oameni la plata „pecetluitului" care, cum am văzut, îi dăduse mult de furcă în prima domnie : la început a scos „pecetea" numai de un leu şi oamenii se bucurau că-i uşoară dajdea şi ieşeau cu voie bună s-o plătească dar, după ce i-a înscris pe toţi cu cîte un leu şi i-a dat pe liste la visterie, a mărit „pecetluitul" la cinci lei, sumă cu care oamenii erau urmăriţi de acum pentru plată de către zapcii. De asemenea, a dublat dajdea pe vin, de la doi bani, la patru bani de vadră. Dar cel mai mult l-a supărat pe Neculce îndrăzneala lui Racoviţă de a scoate „un obiceiu nou" — „desetină de stupi şi de mascuri cîte doi potronici" — pe care boierii, mazilii şi mînăstirile trebuiau s-o plătească „ţărăneşte", adică la rînd şi la fel cu ţăranii. Această atitudine faţă de noul impozit reflectă poziţia de clasă a cronicarului, care nu înţelegea ca boierimea mare şi mazilii să fie supuşi birului în aceeaşi măsură ca ţăranii de rînd.

Felul de a proceda al lui Racoviţă îşi atrase dezaprobarea nu numai a lui Neculce, ci şi a altor boieri, îndeosebi a celor ce nu se împăcau cu Iordache Ruset, sau erau „de casa" lui Antioh Cantemir. Profitînd de împrejurarea favorabilă a căsătoriei în Ţara Românească a fiicei lui Ilie Cantacuzino cu Ştefăniţă, cel de-al doilea fiu al lui Constantin Brîncoveanu, o seamă de boieri moldoveni, printre care Ilie Cantacuzino însuşi, Ilie Catargiul şi „alţii mulţi, mai de gios", fug în Muntenia, la Brîncoveanu, de unde, susţinuţi de domnul muntean, uneltesc împotriva lui Racoviţă.

Domnul Moldovei socotind că, în ceea ce-l priveşte, din partea împărăţiei turceşti nu se mai poate aştepta la mult sprijin, şi influenţat, în acelaşi timp, de prestigiul în creştere al Rusiei lui Petru cel Mare, strălucit învingător la Poltava, la 27 iunie 1709, asupra lui Carol al XII-lea, deşi suedezul fusese ajutat de turci, de tătari şi de cazaci, înclină pe ascuns către puternicul vecin de la răsărit, „căci vădzusă şi tăria Mos-

calului — spune Neculce — şi socotiè că-n scurtă vreme va hi biruirea, şi bucuria creştinătăţii". Racoviţă se înţelege cu ţarul Rusiei, care urmărea să-l prindă pe Carol al XII-lea, să-l înştiinţeze, la momentul potrivit, cînd regele suedez, refugiat la Tighina şi cu gînd să vină să stea la Iaşi, poate fi prins cu mai multă uşurinţă. În acelaşi timp, scoţînd cuvînt că vrea să meargă să-şi vadă moşia ce-o avea la Cîndeşti, pe Siret, se pregătea şi el să se apropie de graniţa cu ruşii dinspre Cernăuţi, spre a putea scăpa mai uşor, în caz că turcii, prinzînd de veste, ar trimite după el să-l ridice. Dar pregătirile lui şi legăturile cu ruşii sînt aflate de Brîncoveanu, care, prin oamenii săi, îl denunţă în taină la Constantinopol, direct împăratului. După o scurtă cercetare, făcută fără ştirea vizirului, sultanul dădu ordin ca Racoviţă să fie mazilit pentru hainie şi, tocmai cînd acesta se pregătea să fugă, fu prins de turci, în octombrie 1709, şi dus sub pază mare la Ţarigrad unde fu închis la Ediculè.

Mazilirea neaşteptată a lui Racoviţă a produs o mare tulburare în rîndul boierilor moldoveni. Dintre cei refugiaţi în Muntenia, Ilie Cantacuzino şi Ilie Catargiul — sperînd în revenirea la tron a lui Antioh Cantemir — se întorc în ţară şi se apucă de acte de pedepsire împotriva boierilor lui Racoviţă, jefuindu-i de bucate şi aruncîndu-i în închisori. Dar numirea noului domn întîrzie, şi nici Brîncoveanu, întrebat de boierii moldoveni nedumeriţi, nu ştie cine va fi trimis în scaunul de la Iaşi. În cele din urmă, în noiembrie 1709, este numit domn în Moldova Nicolae Mavrocordat, feciorul lui Alexandru Exaporitul, terzimanul de la Constantinopol, după ce, spune Neculce, Antioh Cantemir, din nou prea încrezător în bunul său renume, pierduse încă o dată ocazia de a obţine domnia Moldovei.

Noul domnitor, Nicolae Mavrocordat, se poartă aspru cu boierii — pe unii i-a închis, pe alţii a pus de i-a bătut la spate cu toiegile — dar dovedeşte, în schimb, o mare înţelegere pentru ţărănimea exploatată de boieri şi domnie. Chiar de la intrarea în ţară, la Galaţi, unde e primit, după obicei, cu pompă de întreaga boierime, el dispune să se restituie ţăranilor sumele încasate de zlotaşi în baza „pecetluit"-elor lui Racoviţă. Deşi unii dintre zlotaşi vărsaseră banii la vistierie sau capegi-başei însărcinat cu ridicarea birului din ţară, domnul a fost neîndurător, încît aceştia au trebuit să-şi vîndă averea sau să se împrumute pentru a scăpa de ameninţarea cu închi-

soarea ce-i aştepta din partea domnului, în caz că s-ar fi aflat ţărani care să reclame că nu li s-au restituit banii încasaţi pe impozitul lui Racoviţă. „Şi zlotaşii, ca vai de capeteli lor, îmbla şipurindu-să şi rugîndu-să mojîcilor, şi-ndatorindu-să, şi-ntorcînd mojîcilor. Şi le făcè şi zapis, să-i mai aştepte, şi mojîcii nu priimiè. Iară după ce-au sosit în Ieşi, rădicatu-s-au tot tîrgul asupra zlotaşilor, de nu putè răzbi pe uleţi de nărod de oameni, după cumu-i rîndul prostimei."

Neculce, de pe poziţia lui de boier, nu este de loc entuziasmat de această măsură a lui Nicolae Mavrocordat şi în relatarea lui se simte o notă de compătimire faţă de zlotaşi. În schimb, viitorul cronicar, atent la aspectele de cultură, nu omite să sublinieze, ca un fapt pozitiv cu privire la noul domn, că „era om învăţat foarte, bun cărturar".

Atitudinea severă a lui Mavrocordat faţă de boieri, sobrietatea ce domnea la curtea lui — „...desfătări, voroave de glume, nemic nu să făcè înaintea lui" — faptul că nu ştia românește, înţelegîndu-se cu tălmaci, i-a îndepărtat pe boieri, unii dintre ei fugind prin ţările vecine, în Ungaria sau Polonia, în timp ce Iordache Ruset vornicul era pus la închisoare, de unde n-a ieşit decît după mazilirea lui Mavrocordat.

Neculce, ca om „de casă" lui Antioh Cantemir, n-a fost, în această domnie, în graţia lui Nicolae Mavrocordat, care nu l-a inclus în divanul său. Singura funcţie ce i-a încredinţat-o a fost aceea de staroste al ţinutului Cernăuţilor, cum ni-l arată un act al domnitorului, din 27 august 1710, care vorbeşte de „Ion spătarul, starostele de Cernăuţi",[27] desigur biv-vel-spătar, căci în divan spătar mare fusese numit Ilie Catargiul iar, după el, Cuze.

Această numire era legată de acţiunea pe care o întreprindea noul domn de repopulare a marginilor ţării, pustiite şi sărăcite dinlăuntru de asprimea impozitelor şi din afară de repetatele incursiuni ale vecinilor poloni sau tătari. „Pe la toate margineli — spune Neculce, direct vizat de această măsură — alesesă boieri de cinste, capete, de le dedes-în sama lor ţinuturili, pîrcălăbiile şi starostiile. Şi făcusă mulţime de cărţi de slobodzîi, de le dedesă la mînă, de făcè sate. Şi s-începus-a să facı multe sate pe margine, şi s-ar hi fostu întemeiat ţara de oameni, numai nu ţinu mult domnia. Că nu s-amesteca nime, să îmble alţi zlotaşi de la curte, fără cît boierii aciie ce le era daţi în sama lor, de era capete pe margene..."

Din păcate pentru ţară, domnia lui Nicolae Mavrocordat, atît de plină de făgăduinţe, îndeosebi pentru biata ţărănime secătuită de greutatea dărilor, nu avea să ţină mult. Evenimente externe de mare însemnătate pentru împărăţia turcească dictau ca, în această ţară, care se învecina acum cu statul rus al lui Petru cel Mare, în plină dezvoltare politică şi militară, să fie numit un domnitor în care Poarta să aibă deplină încredere. Acesta avea să fie desemnat, la numai un an de la urcarea pe tron a lui Mavrocordat, în persoana fratelui mai tînăr al lui Antioh, Dimitrie Cantemir.

Revenirea în scaunul domnesc din Iaşi a unui membru al familiei Cantemireştilor oferea lui Neculce, statornicul partizan al acestora, după două domnii în care nu se bucurase de favorul domnitorului, posibilitatea de a se ridica din nou în rîndul celor mai de seamă dregători ai ţării.

V SUB DIMITRIE CANTEMIR : PRIMUL SFETNIC AL DOMNULUI

„Iar mai de credinţă şi mai ales toate trebile domniei era după mine, Ioan Niculce velspatar".

Neculce, cronica

Dimitrie Cantemir lua domnia Moldovei în împrejurări şi condiţii deosebite de cele ale domnilor care îl precedaseră. Hotărîţi să înceapă războiul cu ruşii, care se apropiaseră ameninţător de hotarele imperiului, turcii, printre alte măsuri, socotesc necesar să se asigure în ţările române de domnitori a căror credinţă faţă de Înalta Poartă să nu mai fie pusă la îndoială. În Ţara Românească Brîncoveanu era bănuit de mai multă vreme că întreţine legături cu ruşii, iar în Moldova Nicolae Mavrocordat, străin de poporul pe care îl conducea şi necunoscător în treburile militare, nu era de loc indicat pentru rolul ce-l rezervau turcii, în viitorul conflict, provinciei româneşti cu capitala la Iaşi.

Ca unul care trăise douăzeci de ani în Constantinopol, prieten cu numeroşi meghistani ai imperiului, apreciat printre cei mai fideli susţinători ai politicii otomane, tînărul principe moldovean, care îşi dovedise în repetate împrejurări şi un deosebit simţ diplomatic, se evidenţia drept cel mai potrivit înlocuitor al lui Brîncoveanu în Ţara Românească. El însuşi se considera îndreptăţit să primească domnia în această ţară, ca urmaş al lui Şerban Cantacuzino, cu a cărui fiică, Casandra, se căsătorise, în 1699, în ciuda opoziţiei lui Brîncoveanu, în timpul primei domnii în Moldova a fratelui său Antioh.

Propunerea de numire ca domn o făcuse direct sultanului hanul tătarilor din Crimeea, Devlet Ghirai, la recomandarea capuchehaiei sale din Ţarigrad, un turc pe care Cantemir şi-l apropiase invitîndu-l deseori în palatul său, unde acesta găsea,

pe lîngă discuţii ştiinţifice şi politice, ocazii de destindere şi desfătare ce depăşeau uneori mariginile admise de Coran pentru un credincios al Profetului : „Că mergè de multe ori turcul la gazda lui Dumitraşco-vodă — arată Neculce — şi-l cinstiè beizadè (că poate-fi bè şi vin) şi-i dzicè beizadè în tambură. Că aşa ştiè a dzice bine în tambură, că nici un ţarigrădean nu putè dzice ca dînsul. Şi-i era foarte dragŭ beizadè acelui turcu".

Pentru moment, socotindu-se că Brîncoveanu este încă puternic şi îndeajuns de bogat pentru a se mai scoate bani de la el, se hotărăşte ca lui Dimitrie Cantemir să i se dea domnia Moldovei, cu însărcinarea de a-l prinde mai tîrziu, la ordinul Porţii, pe Brîncoveanu, după care, trimiţîndu-l la Ţarigrad, i se va da lui domnia Ţării Româneşti. Cu această hotărîre, noul domn este trimis în grabă la Iaşi — fără a mai împlini, în Ţarigrad, toate formele ceremonialului de ridicare în scaun a domnilor români, şi fără a plăti dinainte vreo sumă de bani pentru această luare de domnie — numai cu vreo 10—20 de oameni pentru pază şi slujbă pe drum. Împreună cu capegibaşa, plecat cu anunţarea maziliei lui Nicolae Mavrocordat, el şi-a trimis înainte în Iaşi un om de încredere, cu carte de caimacam pentru Iordache Ruset vornicul, pe atunci închis de Mavrocordat. Omul lui Dimitrie Cantemir pleca, în acelaşi timp, cu indicaţia, care îl ridică pe noul domn peste practica îngustă, răzbunătoare a predecesorilor la astfel de schimbări de domnie, ca „să nu s-atingă nime de cinstea lui Neculai-vodă sau de oamenii lui, ce cu mare cinste, ca pe un domnu, de toate ce i-ar trebui la pornitul lui nemic să nu-i lipsască". Gestul este prelungit la intrarea în ţară, la Galaţi, unde se întîlneşte cu Mavrocordat, făgăduindu-şi unul altuia să nu se pîrască în faţa turcilor, spre surprinderea lui Neculce : „Că alţi domni nu mai stau să să împreune, după ce să mazilescu, ce fug unul de altul, să-ş scoaţă ochii".

Ales şi trimis ca domn în Moldova, pentru a sluji interesele turceşti, Dimitrie Cantemir nutrea în sinea lui, încă de pe cînd era în Ţarigrad, aşa cum ne apare şi din scrieri, gînduri cu totul opuse. Deplin cunoscător al stărilor din imperiul otoman, de a cărui decădere morală era convins şi a cărui decadenţă militară o întrezărise mai ales după lupta dezastruoasă cu austriacii, de la Zenta, din 1697, unde participase

personal, el se socotea destinat, urmînd pilda marilor înaintaşi din scaunul Moldovei, pe care îi aminteşte de mai multe ori în lucrările sale, să lupte, adăpostit deocamdată de încrederea ce-o obţinuse, pentru realizarea aspiraţiilor poporului său, de eliberare de sub înrobitoarea suzeranitate turcească. Nădejdile lui în această luptă de eliberare naţională se legau de puternica împărăţie a Rusiei, condusă de înnoitorul ţar Petru cel Mare. În forţa militară a acestei ţări, în continuă creştere, vedea posibilitatea înfrîngerii definitive a turcilor şi îndepărtarea lor de hotarele ţărilor româneşti. În acelaşi timp, noul domn aducea cu el, rezultat al studiilor sale privind rolul monarhului în conducerea statului, ideea unui domn autoritar, care guvernează prin el însuşi, conducător absolut peste ţară şi deasupra boierilor.

Cu aceste gînduri, „după obiceiu, a tree dzi", şi-a ales Dimitrie Cantemir divanul în care, înlăturîndu-l pe Iordache Ruset, binecunoscut pentru intenţiile lui de a-şi impune domnilor propria-i voinţă, a făcut loc, mai ales, boierilor mai tineri, care nu avuseseră, în trecut, dregătorii prea înalte, mai uşor de condus pe căile înnoitoare ce şi le propunea : Lupul Costache, mare vornic al Ţării de Jos, Ioan Sturdza, mare vornic al Ţării de Sus, Antiohie Jora, hatman, grecul Spraioti Dracumana, mare postelnic, „pe mine Ioan Niculce, vel-spatar", Gheorghiţă, mare paharnic, Dabije, vel-ban, Ilie Catargiul, mare vistiernic şi Constantin Costache, mare comis. Mare logofăt, primul boier al ţării în ierarhia dregătorească, îl numise pe Nicolae Costin, care mai ocupase ranguri boiereşti mai înalte şi în domniile anterioare, poate cu gîndul de a-şi apropia facţiunea boierească a Costineştilor, rivală, cum ştim, lui Iordache Ruset. Dar „mai de credinţă şi mai ales toate trebile domniei era după mine, Ioan Niculce vel-spatar", notează cronicarul, deosebit de mîndru că în enunţarea „musaipului" domnitorului, omul cel mai de încredere al acestuia, cu care îşi încheie de regulă listele de boieri la fiecare domnie, avea ocazia să vorbească acum despre propria lui persoană.

„Sub acest tînăr domn, cu spiritul ager — spune undeva Nicolae Iorga — agerul Neculce, şi el unul dintre cei mai tineri boieri ai ţerii sale, ajunse intimul, confidentul şi dregătorul de căpetenie al lui vodă", [1] caracterizînd, cu o clasică figură de stil, dubla apropiere, de vîrstă şi spirit, ce alătura, în

aceeaşi năzuinţă, aceste două mari personalităţi ale culturii şi literaturii noastre, atît de deosebite totuşi prin natura formaţiei lor intelectuale. Fără a avea studiile înalte ale domnitorului, pătrunderea clară a mersului istoriei, orientarea lucidă în problemele internaţionale ale timpului, care îi dădeau lui Cantemir siguranţa că merge pe un drum bun, Neculce s-a simţit atras şi s-a legat de acest domnitor prin aceeaşi dragoste de ţară, prin ura statornică împotriva turcilor, care străbat, de la un cap la altul, întreaga operă şi a unuia şi a celuilalt. Tot ce va urma de aci înainte în domnia lui Dimitrie Cantemir, pînă la încheierea ei cu înfrîngerea ruşilor la Stănileşti, în această încercare temerară de a scutura ţara de înrobirea turcească, se va face de către domn în strînsă colaborare şi cu asentimentul deplin al cronicarului care, solidar şi în clipele de restrişte, va împărţi cu domnul său, o bună bucată de vreme, amărăciunea tristă a exilului. Cronicarul Nicolae Costin, marele logofăt al divanului, care nu s-a bucurat de aceeaşi încredere din partea domnului şi nu i-a împărtăşit ideile, în prezentarea domniei lui Dimitrie Cantemir, referindu-se de mai multe ori la Neculce, poate şi pentru a se desolidariza de actele domnitorului, accentuează această unitate de vederi şi acţiuni dintre domn şi sfetnicul său de încredere, numindu-l pe Neculce, în mod repetat, „Ion Neculcea, hatmanul său", „Ion Neculce, hatman, sfetnicul său", „...o samă de boieri, sfetnici de-ai săi, anume Neculce hatmanul..." [2]. El nu crede, cum se spunea oficial ,că Antiohie Jora ar fi fost înlocuit în hătmănie cu Neculce pentru că se aflase de corespondenţa lui cu ruşii şi insinuează că „poate-fi au fost alte pricini" [3] — aluzie, evident, la raporturile apropiate dintre Neculce şi Cantemir — iar cînd redă ruina şi nenorocirile ce s-au abătut asupra Moldovei după lupta de la Stănileşti, aruncă întreaga vină pe apropiaţii domnitorului: „Să plăteasică Dumnezeu sfetnicilor care au cîrmuit pe Dumitraşco-vodă". [4]

În puţinele lor ceasuri de răgaz din timpul acestei scurte dar tumultuoase etape ce precede lupta de la Stănileşti, cei doi — domn şi sfetnic — atît de atraşi şi unul şi celălalt de faptele istoriei străbune, nu de puţine ori îşi vor fi amintit unul altuia momentele de strălucire ale Moldovei, episoadele trecutului ei glorios. Din asemenea sfaturi cu cronicarul va fi

reţinut, desigur, Dimitrie Cantemir, din povestirile acestuia — mai aproape legat decît domnitorul de viaţa sufletească a poporului — legende istorice, ca acelea privitoare la *Mama lui Ştefan cel Mare, Dumbrava Roşie, Sfatul lui Ştefan cel Mare către fiul său Bogdan, Solia logofătului Tăutu la Poartă,* adunate mai tîrziu de cronicar în *O samă de cuvinte* şi pe care le găsim şi în *Istoria imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir. [5]

Apropierea lui Cantemir de ruşi, ca sprijin pentru scuturarea jugului turcesc, nu era prima încercare de acest fel din partea domnitorilor români. [6] După tratatul încheiat de Ştefan cel Mare, în 1482, cu ţarul Ivan al III-lea, în iulie 1656 solii lui Gheorghe Ştefan, urmaşul lui Vasile Lupu pe tronul Moldovei, depuneau jurămînt de credinţă în catedrala Uspenski din Moscova ; Nicolae Milescu, stabilit la Moscova, primise repetate intervenţii şi demersuri din partea unor domnitori români, ca Ştefan Petriceicu, Constantin Şerban, Gheorghe Duca şi Brîncoveanu (prin împuterniciţii săi Gheorghe Castriotul şi David Corbea), spre a mijloci pentru ei pe lîngă ţarul Rusiei ; la 1 ianuarie 1684, o seamă de boieri moldoveni, în frunte cu mitropolitul Dosoftei, plecau la Moscova pentru a cere ocrotire rusească, dar, împiedicaţi de o epidemie de ciumă, se opresc la Kiev, de unde trimit în capitală numai o petiţie. Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, iniţiase tratative cu ţarii ruşi Ivan şi Petru, în 1688, dar răspunsul acestora ajunge în ţară după moartea lui şi înscăunarea lui Brîncoveanu. În vara anului 1697, după mai multe ezitări, Brîncoveanu trimite la Moscova pe Gheorghe Castriotul cu cererea de a fi luat sub ocrotire ; ţarul îl decorează pe domnul muntean cu ordinul Sfîntul Andrei, iar mai tîrziu, după bătălia de la Poltava, se încheie un tratat de alianţă între ţar şi domn, recunoscîndu-i-se lui Brîncoveanu domnia pe viaţă. Înaintea lui Dimitrie Cantemir, în Moldova, Antioh Cantemir ceruse şi el, în primăvara lui 1698, ocrotirea rusească, iar mai recent avuseseră legături cu ruşii Constantin Duca şi Mihai Racoviţă, care şi-au pierdut domniile tocmai din cauza suspectării lor pentru aceste legături.

Orientarea domnilor ţărilor româneşti şi a unora dintre boieri către marea putere politică şi militară ce se ridica la

răsărit era determinată şi de faptul că celelalte puteri creştine învecinate — Austria şi Polonia — îşi dovediseră în prea multe rînduri, pînă atunci, intenţiile lor anexioniste faţă de cele două ţări româneşti, pentru a mai putea spera, din partea lor, la un ajutor dezinteresat în lupta de descătuşare de sub suzeranitatea turcească.

Noul război ruso-turc fu declarat oficial din partea ruşilor la 25 februarie 1711, cînd ţarul Petru cel Mare dădu o proclamaţie, în limba latină, în care, după ce arată asupririle suferite de greci, români, bulgari, sîrbi, din partea turcilor, declară deschis războiul împotriva „duşmanilor lui Christos".

Dimitrie Cantemir, neîndrăznind să treacă de la început, făţiş, de partea ruşilor, ale căror armate erau încă departe, pentru a cîştiga timp, făcu o bucată de vreme un joc dublu: pe de o parte, informa pe turci asupra rezultatelor obţinute de incursiunile tătarilor prin Ucraina, făcîndu-şi prin aceasta „nume bun" la Poartă, iar pe de altă parte, folosindu-se de capuchehaia sa la Ţarigrad, transmitea ruşilor ştiri secrete, ce le comunica de acolo ambasadorul ţarului, contele Petru Tolstoi, cu care Cantemir, încă înainte de a fi trimis domn în Moldova, stabilise relaţii de înţelegere pe linia convingerilor sale antiotomane. „Deci cu acest felŭ de credinţă şi slujbă au cădzut Dumitraşco-vodă în mare cinste şi dragoste la Petru Alecsieviciŭ, împăratul Moscului. Că altul nime nu cutedza a face acele slujbe, că era solul în mare pază."

În ţară, căută să-şi apropie poporul şi boierii mai mici, mazilimea, prin reducerea „banilor steagului", adică a birului destinat să acopere cheltuielile pentru obţinerea domniei, prin scăderea la jumătate a dăjdiilor mazililor şi desfiinţarea dării pe miere. În acelaşi timp, pentru a-şi asigura veniturile necesare domniei, a reluat, cu învoirea patriarhilor din Orient, unele din mînăstirile închinate, care reveneau sub ascultarea mitropoliei Moldovei, obligate de a plăti domniei o însemnată sumă de bani anual. Totodată, a trecut înapoi, pe seama domniei, numeroase familii de robi ţigani, care între timp fuseseră acaparate de unii dintre marii boieri.

În această vreme, o parte dintre boierii ţării, în frunte cu mitropolitul Ghedeon şi hatmanul Antiohie Jora, înţeleşi mai dinainte cu ruşii, îl pîrăsc pe Cantemir acestora că n-ar fi credincios, „să nu-l creadză, că el este ca şi unŭ turcu şi ţine

cu turcii". Iar „Dumitraşco-vodă — spune cronicarul — dacă au simţit pre Antiohie Jora hatmanul că-l pîreşte la Moscu, l-au mazilit şi m-au pus spre mine, pe Ioan Niculce spătariul, hatman în locul lui Antiohie". Domnul îşi întărea astfel, cu cel mai credincios dintre boierii săi, veriga cea mai însemnată în conducerea ţării în acele momente, comanda supremă a armatei. Căci, „hatmanul, mai mare peste toată oastea — cum îl prezintă Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* — este căpetenia tuturor călăraşilor, adică a călăreţilor, şi are la porunca sa toate oştile cu leafă, atît călărime cît şi pedestrime. Este oblăduitorul ţinutului Sucevei şi poartă, cînd se înfăţişează la curte, un toiag aurit". [7]

Va fi avut Ion Neculce unele cunoştinţe de treburile oştăşeşti — cum vedem din uşurinţa lui în folosirea termenilor militari ai timpului şi în descrierea luptelor — dar de bună seamă nu era temperamentul luptătorului care se încarcă de lauri pe cîmpul de bătaie, cum ni-l prezintă el pe viteazul hatman Alexandru Buhuş, care dădea vitejeşte năvală în duşmani, sau ca Velicico Costin care „năvăliè în războiu sîngur cu suliţa a mînă". În calitate de comandant al armatei moldovene în lupta de la Stănileşti, subordonat de fapt comandamentului rus şi domnitorului său, el se va distinge numai prin cîteva sfaturi înţelepte, de ordin general, care nu aveau directă legătură cu tactica şi strategia militară. Milităria era pentru Neculce o îndeletnicire către care nu se simţea atras, şi cînd, mai tîrziu, pribeag în Rusia, nu întrevede acolo copiilor săi altă perspectivă decît „doar săldaţi să fie", nu este de loc încîntat, şi ia hotărîrea să se întoarcă, cu orice preţ, în pămîntul ţării sale.

Ţinînd încă ascunse, pentru boieri — în afară de sfetnicii săi cei mai apropiaţi — legăturile cu ruşii, Dimitrie Cantemir simulează cîteva manevre înşelătoare, de deplasare a armatei către sud, spre unire cu turcii, dar, în acelaşi timp, trimite direct la ţarul Petru cel Mare, la Iaroslav, pe unul dintre oamenii săi de încredere, logofătul al doilea Ştefan Luca, cumnatul cronicarului Ion Neculce, pe care, ceva mai tîrziu îl va ridica la rangul de mare vistier. Luca ducea ţarului un proiect de tratat, propus de Cantemir, pe care Petru cel Mare şi l-a însuşit întocmai şi al cărui conţinut e redat şi în cronica

lui Neculce. Un prim grup de articole se referă la graniţele şi suveranitatea ţării — Petru cel Mare confirmînd hotarele de atunci ale Moldovei, inclusiv teritoriile şi cetăţile ocupate de turci. Ţarul recunoaşte, totodată, dreptul la domnia ereditară, în Moldova, al familiei lui Dimitrie Cantemir. Alte cîteva articole reglementează privilegiile boierilor şi raporturile dintre aceştia şi domn : „Pre boieri să nu-i mazilească domnul din boierie păn' la moarte, sau cu mare vină să-i scoată. [...] Din moscali să nu s-amestece la boieriile Moldovii, nici să s-însoare în ţară, nici moşii să cumpere. Domnul pre boieri să nu fie volnic a-i pierde, ori ce greşală ar face, fără sfatul tuturor şi fără iscălitura mitropolitului". În titlul ce urma să-l deţină domnul Moldovei, „mai de cinste şi mai sus după cum să scrîu domnii acmu", se menţionează, printre altele, că este *colegat*, adică aliat, prieten al Rusiei : „iar titul aşè-i era : «săninatul domn al Ţărîi Moldovii samoderjeţŭ (sîngur stăpînitor) şi colegat (prietin) Ţărîi Moschiceşti», iar nu robŭ supus. Care acestu nume este puţin oarece mai de gios decît al unui craiu, care să cheamă lătineşte acestu nume sărenis, iar sloveneşte să cheamă predsfeliişe, iar leşeşte eşniosfinţunii". În final se adaugă, din prevederea lui Cantemir, cîteva articole legate de eventualitatea pierderii războiului, care, din păcate, şi-au dovedit utilitatea după lupta de la Stănileşti. În această situaţie ţarul se obliga a-i „da lui Dumitraşco-vodă 2 părechi de curţi în stoliţă şi moşii pentru moşiile din Moldova şi cheltuială pre dzi, în toată viiaţa lui, lui şi oamenilor lui să nu-i lipsască. [...] Şi pre aceste ponturi — zice Neculce — au giurat tare împărăţia Moscului şi au iscălit mai gios şi i l-au trimis pe Luca visternicul".

Tratatul s-a semnat de către ţar la 13 aprilie 1711, la Luţk, în Polonia, şi este redactat sub forma unui privilegiu imperial dat domnului Moldovei. În forma oficială, în ceea ce-i priveşte pe boieri, prevedea că aceştia sînt datori, ca şi toată Ţara Moldovei, să fie supuşi poruncilor domnului „fără nici o cîrtire şi întîrziere". Întărirea privilegiilor boierilor, aşa cum apare totuşi în textul lui Neculce, contrară literei tratatului oficial încheiat, se explică prin faptul că domnul, fără a fi renunţat la ideea privind consolidarea autorităţii domneşti, nu voia deocamdată, din motive tactice, să facă cunoscute boierilor săi clauze care să-i ridice împotrivă-i. [8]

O dată cu tratatul semnat, ţarul Rusiei îi trimitea aliatului, prin acelaşi sol, în semn de înaltă preţuire, un frumos medalion cu chipul său, încrustat în diamante, decoraţia de cavaler şi cîteva blăni de sobol. În acelaşi timp, îi cerea să fie pregătit cu „zaharea" de pîine şi vite pentru a ieşi în întîmpinarea oştilor ruseşti, cînd acestea se vor apropia de Nistru, înainte de lupta cu turcii, pentru că, după aceea, se spunea în scrisoarea lui Petru, „mulţi domni s-or afla" pentru scaunul Moldovei.

VI STĂNILEŞTI, IULIE 1711

„Şi au început a să bate prè vrăjmaş, cît întunecasă lumea, de nu să vedè omŭ cu om, şi să vedè numai para cum ieşiè din puşci."

Neculce, cronica

Fermi în hotărîrea comună de a se alătura ţarului, domnul Moldovei şi sfetnicul său de încredere căutau momentul cel mai prielnic spre a-şi realiza gîndul, fără a pune în pericol ţara şi propria lor viaţă. „Dumitraşco-vodă sta atunce în cumpănă — spune Neculce, părtaşul acestor ceasuri de încordare — cum ar nemeri să hie mai bine. Ca să să dè în gios, să temè în gios să nu-l pîrască cineva, să-l apuce turcii să-l mazilească. Să să ducă înaintea moscalilor la Nistru, că acmu sosisă Şeremet la Nistru, iar să temè, că sau a putè să scape pân'la Nistru [...], sau ba. Aşijdere şi pentru ţară să temè să nu o prade tătarîi."

Deşi planurile lor nu erau cunoscute încă de majoritatea boierilor din divan, care îi considerau credincioşi turcilor, o întîmplare neprevăzută era cît pe-aci să le dezvăluie gîndurile. Informat de unul dintre căpitanii săi că un agă cu o ceată de turci, venind din Tighina, se îndreaptă spre Iaşi şi că a înţeles de la ei, din frînturi de convorbire, că urmăresc să prindă pe cineva acolo a doua zi dimineaţa, Cantemir s-a gîndit că nu poate fi vorba decît de mazilire, în urma vreunui denunţ al lui Iordache Ruset. Turcii, plecaţi de fapt să ridice din Iaşi pe conaţionalii lor, în pericol în cazul unui atac rusesc, n-au intrat în oraş, rămînînd pentru noapte pe cîmp, lîngă mînăstirea Aron-Vodă. Cantemir s-a sfătuit cu hatmanul său de încredere şi, depăşiţi de tensiunea momentului, pentru a înlătura pericolul ce-l credeau iminent, au hotărît să-i calce în ascuns pe turci în cursul nopţii. Domnul şi-a dus familia în deal, la

Cetăţuie, apărată de slujitori, iar el — cităm din cronicarul Nicolae Costin, pentru că aici Neculce, din motive lesne de înţeles, e mai zgîrcit cu amănunte despre propria-i persoană — „au purces [...] decusară cu Ioan Neculce hatman, sfetnicul său, şi cu Bănariu vel-căpitan şi vreo 100 de slujitori, la mînăstirea lui Aron-vodă. De acolo au cercat pre cei turci ce veniau de la Tighinea, şi aflîndu-i deasupra Stăncei, la mas, au dat poruncă, de i-au lovit noaptea într-adormit, şi pre doi turci i-au omorît pre-loc, apărându-se ; eară pre cei-alţi, prinzîndu-i, i-au dus la Dumitraşco-vodă. Dacă li-au cetit fermanul, atunce au adeverit cum n-au fost viind cu mazilie..." [1], ci era vorba de ridicarea turcilor balgii din Iaşi. Cantemir a reuşit să liniştească lucrurile, atît cu aga, căruia i-a dat 1000 de lei, cît şi cu Poarta, aruncînd vina pe turci, care au rămas noaptea pe cîmp „la vreme de nepace", dar incidentul în sine reflectă gradul de încordare al acelor zile.

Cursul evenimentelor începe însă să se accelereze. Un corp al armatei ruse, condus de feldmareşalul Boris Şeremetiev, se îndrepta în acest timp spre Moldova, avînd drept obiectiv principal să coboare către sud, spre a împiedica trecerea turcilor dincoace de Dunăre. La 17 mai 1711, cum aflăm din jurnalul său de campanie, Şeremetiev dădea, din Vroţlav, din ordinul ţarului, un „manifest către poporul moldovenesc", în care cerea „tuturor în general şi fiecăruia în special" să se alăture armatelor ţarului „contra nelegiuiţilor". [2] La 20 mai, Dimitrie Cantemir, îngrijorat de unele neînţelegeri cu puţinii lefegii ce rămăseseră cu dînsul în Iaşi pentru pază, şi de teama turcilor, scria cu înfrigurare feldmareşalului rus, ajuns cu armata la Soroca, cerînd ajutor : „Pentru numele lui Christos, în momentul în care veţi binevoi a primi această scrisoare a mea, binevoiţi a trimite îndată 3000 cavalerie bună la Iaşi, deoarece Suedezul [e vorba de Carol al XII-lea, regele Suediei — n.n.] prin faţiile sale a sugerat sultanului turcesc că eu sînt de partea dv., şi dv. înşivă binevoiţi a vă grăbi cît se poate de repede, deoarece toată oastea turcească a plecat deja din Adrianopole acum 10 zile..." [3]

La 29 mai porni spre Iaşi un regiment de dragoni şi două companii de grenadieri sub conducerea comandantului de brigadă Kropotov, precum şi regimentul moldovenesc, în slujba ruşilor, al lui Apostol Chigheciu, în total aproximativ 3 500 soldaţi. Ajuns la Zagarance, pe Prut, Kropotov trimise un cu-

rier la Iaşi, la Dimitrie Cantemir, cerînd sprijin pentru construirea podurilor necesare trecerii armatei.

Tot atunci sosi şi firmanul turcesc pentru Cantemir să meargă să prindă pe Brîncoveanu, aşa cum se stabilise cînd i s-a dat domnia Moldovei ; dar domnitorul nu mai dă curs acestei porunci primită din partea turcilor. „Atunce — spune Neculce într-o patetică încercare de dezvinovăţire, care îşi are, cum vom vedea, explicaţia ei — am ştiutŭ şi eu c-au fostu scris să vie moscalii, că eu tot gîndièmŭ că om purcede în gios spre Huşi, precum sfătuisem. Iar dac-am înţeles c-au sosit moscalii, mult m-am mirat şi am dzis lui vodă să scrie, să să întoarcă moscalii înapoi, şi să mergem, precum scrie viziriul, să prindem pre Brîncovanul, şi să să lasă de moscali, că poate să-i bată turcii, şi tătarîi or robi ţara. Puiu pre Dumnedzeu martur că aşè i-am dzis, şi tare am stătut, că doar l-oi întoarce, şi n-am putut. Şi încă cu mînie mi-au răspunsu, dzicînd că «voi toţi vă chivernisiţi, ca să rămîneţi la creştini, şi numai eu sîngur pentru voi să rămîiu la păgîni ; că v-am vădzut eu credinţa, că aţi fugit toţi, şi eu am rămas sîngur ; pentru ţară, n-or prăda-o tătarîi, că moscalii acmu sosescu, şi eu ştiu prè bine că n-or bate turcii pre moscali». Deci vădzînd şi eu că mi-au răspunsu aşè cu scîrbă, m-am temut a mai răspunde, să nu cumva [să] cad în vro primejdie a vieţii. Măcar că mulţi dzic că eu l-am îndemnat să să închine la moscali, dar grăiescu cu năpaste şi ca nişte oameni ce nu pricep şi nu ştiu. Că atunce era toţi creştinii bucuroşi moscalilor, nu numai eu, că scriè alţii mai nainte de chiema pre moscali, mai nainte de Dumitraşco-vodă : muntenii, sîrbii, moldovenii, cu cîţi ani mai nainte ! Numai pizmaşii zavistnici scorniè asupra mè ocară, şi oamenii cei proşti şi neprieteni şi cei nepricepuţi credè aşa. Dar eu taina stăpînului, căruia i-amŭ mîncat pita, n-am putut-o descoperi, uitîndu-mă la Sfînta Scriptură, ce au dzis îngerul către Tovie dzicînd : «Taina împăratului să o acoperi, iar faptele lui Dumnedzeu la arătare să le mărturiseşti». Ce şi eu n-am vrut să mă facŭ al doile Iudă sau să-l viclenescu, să fugŭ de la dînsul. Că de-aş fi făcut aşè, ce laud-aş fi dobîndit ? Ce numai osîndă de la Dumnedzeu şi ocară de la oameni."

Neculce, deci, prezintă lucrurile ca şi cînd n-ar fi ştiut pînă atunci de legăturile lui Dimitrie Cantemir cu ruşii şi că, odată ce a aflat despre acest lucru, a depus toată stăruinţa pentru a-l convinge pe domn să renunţe la planul său şi să

treacă la executarea ordinelor vizirului. Mai mult decît atît, din felul în care se redă, în cronică, trecerea lui Dimitrie Cantemir în tabăra rusă, aceasta apare nu ca un fapt deliberat, dinainte gîndit şi conceput de domnitor, aşa cum a fost în realitate, ci mai degrabă ca rezultatul unor împrejurări ivite pe parcurs, care l-au surprins pe domn şi l-au silit să ia atitudine în favoarea ţarului, în clipa cînd nu mai avea o altă posibilitate : „ştiindu-l pre Brîncovanul mare neprieten, şi de i s-a tîmpla [lui Cantemir] vro mazilie n-ar fi bine de dînsul, şi vădzînd că atunce trăgè toată creştinătatea bucuria şi nădejdea creştinilor, adec-a moscalilor, au început şi el a să agiunge cu creştinii..." ; sau mai sus citata nehotărîre a domnului, după semnarea tratatului cu ruşii : „Dumitraşco-vodă sta atunce în cumpănă, cum ar nemeri să hie mai bine..."

Cum se împacă această poziţie neaşteptată a lui Neculce cu ceea ce ştim despre el şi despre raporturile lui de pînă acum cu domnitorul ? Singur mărturiseşte că era sfetnicul cel mai de credinţă al lui Cantemir ; el a fost numit hatman, la prima ocazie, funcţie de hotărîtoare importanţă în cazul unui război ; pe el l-a consultat domnitorul şi pe el l-a luat alături cînd a atacat noaptea pe turcii ce-i credea veniţi cu mazilirea ; cumnatul său Ştefan Luca, cu care ştim că era foarte apropiat, a fost trimis de Cantemir în Polonia pentru încheierea tratatului de alianţă cu ţarul Rusiei ; în sfîrşit, identitatea de vederi dintre el şi Cantemir apărea ca o chestiune de deplină notorietate în ochii contemporanilor, aşa cum ne-o confirmă şi relatările lui Nicolae Costin. Punînd în cumpănă toate aceste fapte şi ţinînd seama că, la un moment dat, îi scapă şi afirmaţia că „taina stăpînului căruia i-amŭ mîncat pita, n-am putut-o descoperi [...], n-am vrut să mă facŭ al doile Iudă...", concluzia care se desprinde este că Neculce a cunoscut în amănunt şi de la bun început planurile lui Dimitrie Cantemir, le-a împărtăşit pe deplin şi a conlucrat statornic cu domnitorul pentru aducerea lor la îndeplinire. Reţinerile lui din cronică, scrisă cu peste douăzeci de ani mai tîrziu, cu privire la atitudinea lui Cantemir şi cu privire la propria sa atitudine faţă de aceste evenimente, sînt dictate de întîmplări ulterioare, asupra cărora vom reveni şi pe care aici le amintim în treacăt : după înfrîngerea de la Stănileşti, nevoit să plece cu domnitorul în refugiul din Rusia, datorită, tocmai, ataşamentului fără rezerve ce i-l dovedise pînă atunci, a fost acuzat de trădare faţă de turci şi i s-au confiscat

o parte dintre moşii. La întoarcerea în ţară, pentru recîştigarea moşiilor, a susţinut, cu succes, un întreg proces împotriva celui ce i le acaparase, în care s-a dezvinovăţit de acuzaţiile ce i se aduceau. Cronica reflectă, în linii generale, în relatarea acestor evenimente, poziţia adoptată de Neculce la acest proces, poziţie pe care, fireşte, nu putea s-o infirme de vreme ce stăpînirea turcească se exercita încă asupra Moldovei.

Cînd Dimitrie Cantemir i-a văzut pe ruşi ajunşi pe Prut, în apropierea Iaşilor, socoti că a sosit, în sfîrşit, timpul să facă cunoscute planurile sale şi principalilor boieri din divan, ce rămăseseră în Iaşi, alături de dînsul : Nicolae Costin, Ion Sturdza, Iordache Ruset, Ilie Catargiul. La această veste, arată Neculce, toţi s-au bucurat, mărturisindu-i că altfel s-ar fi dus singuri la ruşi, în afară de Iordache Ruset, care, rămas pe vechile lui poziţii, de aşteptare, i-a reproşat că s-a cam grăbit cu chemarea ruşilor încă înainte de a le fi văzut puterea. După aceasta, domnul a plecat călare înaintea lui Kropotov la Prut, l-a trecut cu cei 3 500 oameni ai săi dincoace de Jijia şi Bahlui, stabilindu-le locul „din gios di Iaşi, la Podul lui Bîtcă", pe direcţia pe care ar fi venit turcii dacă voiau să atace Iaşii. În tot acest timp „pre mine, Ioan Niculce, hatmanul, păn' au umblat vodă la Prut, m-au lăsat de paza doamnei la Cetăţuie, ca să nu lovască niscaiva turci pre doamna în urma lui". A doua zi Kropotov, cu un steag de dragoni, a făcut o vizită de curtoazie domnului, în Iaşi, care i-a prezentat palatul domnesc şi mînăstirile capitalei.

În aceeaşi zi, 30 iunie, Cantemir s-a adresat ţării, chemînd populaţia la lupta împotriva asupritorilor turci, alături de armatele ţarului. În proclamaţia dată, el arată că, după glorioasa domnie a lui Ştefan cel Mare, fiul acestuia, Bogdan, s-a angajat faţă de turci, pentru liniştea ţării, să nu dea alt bir pe an decît 4 000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi.[4] „Dar păgînul cel necredincios şi călcător de jurămînt nu şi-a ţinut cuvîntul, ci a făcut atîtea năvăliri zilnice asupra Moldovei, a dărîmat cetăţi şi întărituri, pe altele le-a luat în stăpînire, [...] şi el însuşi, supt cuvinte închipuite, a îngăduit adesea tătarilor să prade toată ţara Moldovei, a luat în aspră robie pe locuitorii ei, pe fruntaşii noştri boeri, sfetnici şi curteni, a tîrît pentru poftele sale atîtea din fetele şi soţiile lor cinstite, ba încă a cercat să le aducă la legea sa păgînă şi tiranică, pe dînsele, pe domni şi alţi mai mari, împreună cu casele lor, prin fe-

lurite chinuri şi ameninţarea cu moartea." Salvarea ţării este alături de armatele ţarului Rusiei, care s-a ridicat împotriva păgînilor pentru dezrobirea neamurilor creştine. Oricine poartă numele de creştin trebuie să se unească cu armatele ţarului. Cei ce se vor înrola în armată vor primi leafă. „Cetăţile ce ni s-au luat de tirani se vor da înapoi, cum spune măria sa ţarul în universul său", iar celor ce vor rămîne de partea otomanilor li se va confisca averea şi li se va tăia capul.[5]

Schimbarea situaţiei a dat frîu liber sentimentelor antiturceşti ale populaţiei din capitala Moldovei şi din celelalte tîrguri ale ţării, care „a dat jaf în turci", tăindu-i şi stricîndu-le prăvăliile. „Iar băcăliile sta vărsate pre uliţă — spune cronicarul — de era sătui şi copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele." Neculce înfăţişează această acţiune ca o manifestare spontană a populaţiei, dar Nicolae Costin, în pornirea sa oarecum tendenţioasă de a prezenta lucrurile, o consideră ca un act organizat de domnitor şi de sfetnicul său apropiat: „Iară în tîrg [domnul] a dat poruncă lui Ioan Neculcii, hatmanul, de au dat învăţătură capitanilor să dea jac în turci". [6]

Feldmareşalul Şeremetiev nu şi-a urmat drumul către sud — aşa cum fusese stabilit în planul de luptă, lăsîndu-i pe turci să-şi construiască în linişte podurile peste Dunăre, fapt ce va influenţa hotărîtor rezultatul bătăliei finale — şi s-a îndreptat, prin ţinutul Orheiului, spre Iaşi, oprindu-se la Ţuţora, pe Prut.

Asigurat în privinţa pazei capitalei ţării, Cantemir şi-a adus doamna şi familia de la Cetăţuie în curtea domnească din Iaşi, iar el cu ostaşii ce-i avea s-a mutat în tabăra lui Kropotov. În ziua de 6 iunie, domnul, însoţit de „hatmanul Ion" şi de Constantin, mare paharnic, fiul lui Iordache Ruset, cu alţi cîţiva polcovnici şi rohmiştri, cum apare în jurnalul lui Şeremetiev, făcu o vizită feldmareşalului rus, care l-a primit cu deosebită cinste. [7] Asemenea vizite, în care se discutau şi se stabileau măsuri în vederea pregătirilor de luptă, s-au urmat foarte des, aproape toată luna iunie. S-a stabilit, printre altele, ca Moldova să pregătească o oaste de cel puţin 10 000 de oameni, în care scop Cantemir a primit prin Sava Raguzanski, ministru al lui Petru cel Mare, venit cu Şeremetiev în Moldova, suma de 100 de pungi, iar alte 30 de pungi pentru a procura vite pentru hrana oştirilor ruseşti.

S-a scris boierilor moldoveni să vină cu slujitorii în noua armată ce se constituia, iar Cantemir şi-a reînnoit proclamaţia către ţară, dată în 30 mai, făcînd din nou apel la întreaga populaţie pentru a se înrola cu leafă alături de armatele ruseşti împotriva turcilor. Se plătea, la prezentare, cîte 100 de ruble polcovnicului — comandant peste 1 000 de oameni —, 30 de ruble rohmistrului — comandant peste 100 de oameni —, cîte 10 ruble stegarilor şi cîte 5 ruble ostaşilor de rînd, după care fiecare urma să primească leafă, potrivit gradelor din armata rusă.

Poporul şi boierii mazili au răspuns cu entuziasm la chemare, pentru că războiul contra turcilor a fost din totdeauna un război drept pentru ţările româneşti. Pe de altă parte, nu mică era şi atracţia lefilor anunţate prin proclamaţii. „Deci boierii mazili — spune Neculce — au şi început a veni de prin bejenii la oaste. Foarte prè puţini n-au venit. [...] Aşijdere şi slujitorii, dac-au audzit, au şi început a vini toţi de toate părţile şi a să scrie la steaguri. Şi audzind de leafă, nu numai slujitorii să scriè, ce şi ciobotarii, croitorii, blănarii, cîrşmarii. Slugile boiereşti lăsa pre boierii săi şi alerga de să scriè la steaguri." Se organizează astfel 17 polcuri de oaste, care ar fi trebuit să însume 17 000 de oameni, încă incomplete şi, desigur, insuficient înarmate şi instruite de luptă.

Opoziţie la entuziasmul general face, alături de Iordache Ruset, vornicul Lupul Costache, care se închide cu o seamă de slujitori în mînăstirea Bursuci, mai jos de Fălciu, de unde trimite ştiri atît turcilor, cît şi ruşilor, aşteptînd, oportunist, rezultatul înfruntării dintre cele două armate. Este trimis polcovnicul Chigheciu să-l ridice, dar se preface bolnav şi-l înduplecă pe polcovnic să-l lase mai departe acolo, dînd în schimb ostateci pe doi fraţi şi un fecior de-ai lui.

Între timp, cobora spre Moldova grosul armatei ruseşti, condusă de împăratul Petru cel Mare. La 17 iunie armatele erau la Soroca, de unde împăratul trimitea o scrisoare lui Cantemir, felicitîndu-l pentru alăturarea de tabăra creştină în lupta împotriva turcilor şi făgăduindu-i tot sprijinul pentru eliberarea ţării.

În vreme ce armata se îndrepta spre Ţuţora, spre a se uni cu trupele lui Şeremetiev, Petru cel Mare, numai cu cîţiva curteni, porni direct spre Iaşi. În seara zilei de 23 iunie 1 711, într-o sîmbătă, el fu întîmpinat la marginea tîrgului, cu mare

cinste şi dragoste, de boieri şi tîrgoveţi în frunte cu mitropolitul Ghedeon, căci Dimitrie Cantemir se întîmplase să fie plecat atunci în tabăra lui Şeremetiev la Ţuţora. „Şi i s-au închinat ca unui împărat creştin, dînd laudă lui Dumnedzeu, că doar îi va cerceta cu mila sa şi-i va scoate de suptu giugul robiei turcilor." Aflînd de sosirea ţarului, domnul, împreună cu Şeremetiev, sosi şi el în grabă în Iaşi. Nicolae Costin povesteşte că împăratul, încă înainte de sosirea domnului moldovean în capitală, a pornit singur să cunoască oraşul, a vizitat curţile domneşti şi s-a lăsat îmbăiat la „feredeu", baia turcească, după obiceiul oriental.

Cei doi aliaţi s-au întîlnit în curtea domnească, la scări, pe cînd împăratul se întorcea de la „feredeu". Domnul Moldovei „i-au sărutat mîna şi împăratul l-au sărutat pe cap, luîndu-l în braţe şi ridicîndu-l sus cu o mînă, fiind Dumitraşco-vodă om scund şi împăratul om de fire întru totu şi faeşi". [8]

A doua zi, duminică, însoţit de Cantemir şi de boieri, ţarul a vizitat pe îndelete capitala Moldovei, oprindu-se mai ales la frumoasele biserici şi mînăstiri ale oraşului: „... şi din toate — spune Neculce — i-au mai plăcut mănăstirea Golîe, dzicînd că are 3 feliuri de meşterşuguri: leşesc, grecesc şi moschicesc. Şi mult lăuda împăratul lucrurile, chipul şi toate obiciele moldovenilor, şi încă şi dobitoacele acestui pămînt, dzicînd că-s frumoasă". În aceeaşi zi, Cantemir dădu în casele domneşti o masă sărbătorească în cinstea înaltului oaspete şi a sfetnicilor lui. Împăratul n-a primit scaunul de onoare, oferit de Cantemir, în fruntea mesei, ci i-a dat domnului Moldovei această cinste. Erau de faţă: cancelarul Golovkin, o seamă de generali — Dolgoruki, Goliţîn, Rönne, Weissbach —, miniştri ai lui Petru cel Mare — Sava Raguzanski, Şafirov —, precum şi Toma Cantacuzino spătarul, fugit din Ţara Românească, din tabăra lui Brîncoveanu de la Urlaţi, pentru a se alătura împăratului rus. „Să ospăta şi să veseliè prè frumos cu vin de Cotnar şi lăuda vinul foarte. Şi încă mai bine le plăcè vinul cel cu pelin, şi mult să mira cum spre partea lor nu se face vin cu pelin aşè bun." După masă au venit şi boierii ţării, cărora împăratul „le-u dires cu mîna lui" — cinste mult apreciată de aceştia — cîte un pahar de vin.

Cu deosebit simţ de observaţie şi talent artistic, redă Neculce comportarea apropiată, puţin obişnuită pentru un suve-

ran atît de înalt, şi trăsăturile fizice caracteristice ale lui Petru cel Mare, într-un portret comparat mai demult[9] — şi nu în defavoarea cronicarului nostru — cu cel făcut aceluiaşi împărat de marele memorialist francez Saint Simon (1685—1755) de la curtea lui Ludovic al XIV-lea : „Iară împăratul era om mare, mai înalt mai decît toţi oamenii, iar nu gros, rătund la faţă şi can smad, oacheş, şi can arunca cîteodată din cap, fluturînd. Şi nu cu mărire şi fală, ca alţi monarhi, ce umbla fiecum, prost la haine, şi numai cu doao, trei slugi, de-i era de grija trebilor. Şi umbla pre gios, fără alaiu, ca un om prost".

Ţarul prinsese o deosebită dragoste pentru Cantemir, văzînd că i s-a alăturat de bunăvoia lui, încît, spune Neculce, „să tindè cu amîndoao mînule şi cuprindè pre Dimitraşcovodă de grumadzi şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte pre un fiiu al său".

Unitatea de vederi ce se stabilise între Cantemir şi boierii lui, de-o parte, şi Petru cel Mare, de alta, era umbrită de clevetirile lui Iordache Ruset, care, cu Dumitraşcu Racoviţă şi cu Savin Zmucilă, agitau spiritele împotriva clauzei din tratatul încheiat cu ruşii privitoare la caracterul ereditar al domniei în Moldova. Pentru a-i lămuri mai pe îndelete asupra acestei prevederi din tratat, domnul i-a adunat pe boieri într-o consfătuire anume, unde cancelarul rus Golovkin a întărit şi ei, din partea ţarului, că o asemenea măsură, ca domnia ereditară, este în avantajul ţării, spre a nu se mai face cheltuială şi risipă cu schimbarea domnilor ca înainte ; dar Iordache Ruset şi ceata lui „tot striga că este bine să se schimbe". Văzînd această situaţie, Golovkin a clarificat în mod hotărît şi definitiv lucrurile spunînd „că într-altu chipŭ nu să poate". Iordache Ruset a fost surghiunit la Soroca, ocupată de trupe ruseşti, iar la retragerea din ţară a fost transportat la Kiev, unde a stat poprit timp de doi ani, pînă ce a reuşit să-l scoată de acolo cuscrul său, Constantin Brîncoveanu.

După trei zile de şedere în Iaşi, ţarul s-a întors în tabăra lui Şeremetiev, pe Prut, invitîndu-l pe Cantemir să vină a doua zi acolo — de Sfîntul Petru şi Pavel — împreună cu mitropolitul ţării şi cu „15 boieri, pe care-i vor plăcè lui", la banchetul ce-l dădea, cum avea obiceiul în fiecare an, pentru sărbătorirea zilei numelui. Întreaga festivitate l-a impresionat mult pe cronicar, care o descrie pe larg. Mitropolitul

Ghedeon oficiă slujba religioasă în mijlocul unui careu în care erau adunaţi ostaşii, după care urmă o paradă militară. Se traseră salve din cele 52 tunuri din tabără, apoi „au început a slobodzi drăgănimea flintele, însă nu tot odată, ce începus-a slobodzi de o parte, mergîndu focul slobodzind din om în om împregiur. Ca cum ar merge fulgerul, aşè mergè focul împregiur", relatează Neculce, încîntat de efectul obţinut de acest exerciţiu militar.

Urmă apoi masa, întinsă jos pe pămînt, sub un cort uriaş, făcut din cinci-şase corturi montate unul lîngă altul, iar pentru „slobodzit picioarele în gios" se săpase un şanţ anume. În afară de ţar şi de domnul Moldovei, luau parte generali, polcovnici şi căpitani ruşi, precum şi cei 15 boieri moldoveni ai lui Cantemir, aşezaţi după al cincilea boier rus, unul după altul, în ordinea rangului. „Şi era într-o miercuri [10] în post — notează cu oarecare reţinere cronicarul — şi au mîncat toţi carne, pentru liubovul împăratului creştinescu. Şi ne-au cinstit prè bine şi frumos, şi mai pe urmă ne-au închinat însuşi împăratul, cu nişte vin al lui de la franţoji, care, îndată cum au băut, au mărmurit toţi de beţi, bînd de acel vin. Şi n-au mai ştiu cum au dormit întru acea noapte, şi domnul şi boierii."

A doua zi, ţarul făcu cunoscut, în mod oficial, boierilor moldoveni tratatul încheiat cu Dimitrie Cantemir, pe care aceştia îl acceptară şi-l iscăliră. Întors la Iaşi, Cantemir obţinu, în prezenţa lui Sava Raguzanski, semnătura pe tratat şi a celorlalţi boieri care nu participaseră la sărbătorirea lui Petru cel Mare. Familia Cantemir era confirmată astfel, în condiţiile tratatului, ca familie domnitoare cu caracter ereditar în Moldova.

Turcii, văzînd pregătirile de război ale ruşilor şi temînduse, mai ales, de o ridicare, alături de ruşi, a tuturor creştinilor din Balcani —sîrbii erau deja pregătiţi de luptă cu vreo 18 000 de oameni — încearcă o mijlocire de pace prin intermediul patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara, şi al lui Brîncoveanu, oferind ruşilor hotar Dunărea, ceea ce însemna renunţarea la ţările româneşti.

Deşi nu îndeajuns de bine pregătit pentru acest război, ţarul Rusiei, îndemnat de Toma Cantacuzino, care urmărea tronul lui Brîncoveanu, ca şi de Dimitrie Cantemir care, în taină, ţintea şi el acelaşi lucru, n-a acceptat propunerea turcă. Petru

însuşi avea în vedere, în cazul unei victorii asupra turcilor, şi eliberarea sîrbilor şi bulgarilor. Se hotărăşte, la insistenţa lui Toma Cantacuzino, ca o armată condusă de generalul Rönne, împreună cu Toma Cantacuzino, să atace Brăila, pentru a determina pe Brîncoveanu să iasă din starea de expectativă pe care o adoptase. „Neştiitoriu gîndul omului, la ce-l aduce" — filozofează Neculce, gîndindu-se la rezultatul final al războiului, nefavorabil ruşilor şi moldovenilor. „Care mult i-am dzis eu lui Dumitraşco-vodă, în taină, să lasă pizma Brîncovanului şi să nu-ş răşchire oastea. Că pre urmă mult să va căi şi nemic nu va putè folosi, precum dzice filosoful : «Căinţile cele de apoi întru nemica sînt»".

De altfel, Neculce a sesizat în mod just că una din principalele cauze care au dus la pierderea de către ruşi a războiului din 1711 a fost tocmai împrăştierea neraţională a forţelor armate în diferite puncte pe întinsul teritoriului rusesc, în loc de a le concentra în vederea luptei hotărîtoare cu turcii. După datele cunoscute de Neculce, care, după cum se vede, era în miezul problemelor militare ale acestui război, Rusia dispunea atunci de vreo 80 000 de ostaşi la Azac (Azov) sub comanda lui Apraxin, în vederea atacării Crimeei, 45 000 de ostaşi la Cehrin, pe Nipru, conduşi de Galenici, orînduiţi să atace Vozia (Oceakov), peste 40 000 de ostaşi la graniţa cu Suedia, în afară de flota de pe Baltica, angajată, de asemenea, împotriva suedezilor. Pe de altă parte, Petru cel Mare stabilise cu regele Poloniei să primească de la acesta, pentru războiul împotriva turcilor, un ajutor de 30 000 de ostaşi. Alături de aceştia lăsase pe generalul Dolgoruki cu 12 000 de oameni ; dar polonii n-au coborît cu armatele lor mai jos de Sniatin, aşteptînd rezultatul luptelor dintre ruşi şi turci. Ţarul mai conta şi pe cei 18 000 luptători sîrbi, care, însă, opriţi de Brîncoveanu să treacă prin Ţara Românească, nu s-au putut alătura armatelor ruseşti. „Această oaste ce scrie mai sus au avut-o moscalii — conchide cronicarul — şi fără socoteală au împărţit-o şi au răşchirat-o într-atîte părţi. În nădejdea voroavelor streini, a muntenilor, a leşilor, a sîrbilor, a moldovenilor, au venit împăratul fără oaste, negrijit, să se bată cu veziriul şi cu poiedea oştii turceşti şi tătăreşti, într-un mijloc de cîmpu pustiiu. Şi aşè, în nădejdea streinilor, era să-şi piiardză moscalii împărăţia creştinească."

După Neculce, în Moldova ruşii concentraseră aproximativ 50 000 de oameni, inclusiv moldovenii lui Cantemir, cu 52 tunuri, în timp ce turcii, conduşi de vizirul Mehmed Baltagipaşa, ar fi trecut Dunărea cu 400 000 de oameni şi 400 de tunuri. Chiar dacă cifrele date de Neculce sînt, mai ales în ceea ce-i priveşte pe turci, mult exagerate — în realitate fiind vorba de circa 38 000 de ruşi, în afară de detaşamentul lui Rönne, plecat spre Brăila, şi de 120 000 de turci, în afară de tătari — raportul de forţe era net superior turcilor. Pe lîngă dezavantajul inferiorităţii numerice, trupele ruseşti erau, pe deasupra, epuizate de marşurile lungi la care fuseseră supuse pînă atunci, grosul armatei fiind adus tocmai de la Riga, de pe frontul suedez. În plus, zona în care se concentraseră în Moldova era lipsită de suficientă vegetaţie pentru hrana cailor, iarba fiind mîncată de lăcuste ; proviziile pe care se conta din Moldova nu s-au putut realiza decît parţial din cauza secetei, iar cele aşteptate din partea lui Brîncoveanu n-au mai sosit, datorită atitudinii finale, împotriva ruşilor, adoptată de domnul muntean.

În aceste condiţii, ţarul a hotărît deplasarea cu încetul spre Dunăre, în întîmpinarea turcilor, sperînd între timp la întregirea armatei cu detaşamentul generalului Rönne, trimis la Brăila, şi cu cei 30 000 de polonezi, aşteptaţi din nord, precum şi la completarea proviziilor, atîtea cîte se vor mai putea strînge din teritoriul Moldovei.

Cu sănătosul său spirit de observaţie, Neculce scoate în evidenţă lipsa de realism ce stăpînea totuşi, în aceste condiţii evident dezavantajoase, tabăra rusă, în frunte cu ţarul Petru şi domnitorul Moldovei. Încă sub efectul sărbătoririlor ocazionate de recenta lor alianţă, ei neglijau o seamă de măsuri ce s-ar fi impus şi nici nu consultau pe alţii, mai mici — se pare că aici cronicarul se vizează şi pe sine — privind cu optimism nejustificat iminenta luptă cu turcii. „Împăratul Mosoului, neştiind rîndul locului acestuie, aşijdere şi Dumitraşco-vodă nu ştiè, fiind de copil mic la Ţarigrad, şi cu venitul la Ieşi şi cu cele cinsti şi tefericii multe să hemeisă, de nu putè să mai grijască de nimic. Şi precumu-i hirea moscalilor temătoare de vicleşug, cu nime nu să sfătuiè din boierii Moldovii, numai cu Dumitraşco-vodă. Aşijdere şi Dumitraşco-vodă vădzîndu-să în cinste la moscali, să văznosisă şi cu nime nu să sfătuiè. Că ţinè pre turci istoviţi de moscali, ca

cum ar lua oricine cîrpa unii fămei din cap. Aşè ţinè ei că or lua şi or bate puterea împărăţiei turceşti. Au purces oastea netocmită în gios, care cum putè..."

Armata rusă a pornit spre sud în trei corpuri, care mergeau la distanţă de două ceasuri unul de altul : avantgarda, de vreo 7 000 de oameni, condusă de generalul Ianus ; urma un corp de vreo 15 000 de ostaşi, cu care mergeau şi conducătorii principali — ţarul, Dimitrie Cantemir şi feldmareşalul Şeremetiev ; la urmă, grosul armatei, pedestrimea, sub comanda generalului Repnin. Primele două corpuri se grăbeau să ajungă la Gura Sărăţii, spre nord de Fălciu, pentru iarbă, deoarece pînă acolo locul fusese tot ars de secetă şi mîncat de lăcuste. Planul era ca acolo să se aştepte sosirea „greimii", comandată de Repnin. Dar abia ajunse Ianus la Gura Sărăţii, lîngă satul Vetrişoara, la 6 iulie, că pe cealaltă parte a Prutului sosiră dinspre sud şi turcii, care îşi făcură în grabă trei poduri şi începură să treacă, în număr mare, rîul dincoace, pe malul drept. Ianus ceru printr-un curier sfat împăratului, rămas în urmă. Socotindu-se că nu e timp pentru regruparea întregii armate la Gura Sărăţii, corpul lui Repnin fiind mult în urmă, la Movila Rîbii, încă spre nord de Huşi, Ianus fu retras, noaptea, alături de grupul lui Şeremetiev, „în Gura Pruteţului, la Casele Banului".

A doua zi, duminică 8 iulie, [11] turcii erau şi ei în preajma taberei lui Şeremetiev ; primele ciocniri, la care au luat parte şi moldovenii lui Dimitrie Cantemir, au avut loc lîngă satul Bîrseni, pe Prut. Participarea moldovenilor la această luptă e redată de Neculce în stilul său caracteristic, popular, dar din descrierea ei se desprinde limpede mîndria cronicarului că, după atîţia ani de la apusul gloriei militare a Moldovei, o oaste a ţării stătea acum, din nou, pe cîmpul de luptă împotriva puternicei armate turceşti : „Deci au şi început întăi cu moldovenii turcii a-şi da palme. Ce, pănă începusă a să îngloti turcii, sta oarece bine şi bieţii moldoveni, măcar că era oaste de strînsură, negrijiţi şi fără arme şi neînvăţaţi la războiu, că ei nu avusese oaste de mult. Iar apoi, înglotindu-să turcii multime, nu mai putè să ţie războiul, că turcii avè tot, foc şi cai buni. [...] De mirat era încă şi cît stătusă, ce putincioşi era ei să să bată cu oastea turcească". Astfel de lupte de hărţuială se desfăşurară toată ziua. Dar turcii veneau în număr din ce în ce mai mare, ameninţînd să încercuiască corpul

de armată a lui Şeremetiev, unit acum cu Ianus, în timp ce trupele lui Repnin se opriseră la Stănileşti, pe Prut, spre sud de Huşi.

Speriat că ar putea fi prins în încercuire, Petru cel Mare l-a chemat pe Neculce, hatmanul oştii moldovene, ca bun cunoscător al locurilor, şi l-a întrebat dacă nu-l poate scoate noaptea călare, pe el şi împărăteasa, cu vreo 300 de ostaşi, în Ţara Ungurească. Cronicarul a cumpănit cu grijă marea răspundere ce şi-ar lua-o printr-o astfel de acţiune, şi, înţelept, i-a răspuns împăratului deschis „că este un lucru prè cu grijă mare a ispiti, căci astădzi toată dzioa au vădzut măriia sa cum au trecut tătarîi şi turcii tot în sus, ca cum ar merge nişte lăcuste. Cine-i ştie cît loc or hi cuprinsu în sus, şi noi, în această noapte, sau om putè să ieşim dintr-înşii, sau ba. Apucîndu-ne dzioa, este un lucru prè cu primejdie să lăsăm oastea cè multă, să mergem cu o mînă de oameni. Măriia sa este împărat, şi este un lucru foarte cu grijă, să nu cadză la vro primejdie. De ar fi un om mai de gios, de s-ar tîmpla şi primejdie, n-ar fi lucru mare. Deci împăratul, audzind aceste cuvinte ale mele, au socotit şi el că-i dzic bine, şi nu s-au cutedzat".

În cursul nopţii, corpul de armată în care se afla împăratul s-a deplasat spre nord, unindu-se, spre dimineaţă, la Stănileşti, cu grosul armatei lui Repnin, care se organizase acolo într-o tabără închisă cu „părcane", îngrădituri din pari şi scînduri. Înainte ca toată oştirea lui Şeremetiev să intre în „părcane", turcii şi tătarii au dat un puternic atac, reuşind să smulgă din coada eşalonului vreo 100 de care cu provizii şi vreo două-trei căruţe cu bani.

În lipsă de apă, întreaga armată rusă, acum adunată laolaltă, a început o mişcare, „cu tabăra legată", către malul Prutului, respingînd cu succes repetatele atacuri ale turcilor şi tătarilor. Mai mult de suferit a avut, la un asemenea atac, oastea moldovenilor, care mergea în afara „părcanelor". Au dat năvală turcii asupra lor, spune cronicarul, „ca o noajă de lupi într-o turmă de oi" şi pe care-i ajungea „tot îi prăvăliè şi-i tăiè". În schimb, moldovenii au fost de ajutor trupelor ruseşti înlăturînd pericolul ce-l prezenta, la un moment dat, un grup de turci infiltraţi în spatele unor tufişuri de spini, de unde „făciè stricăciune moscalilor". La porunca împăratului, moldovenii au dat năvală asupra turcilor, gonindu-i

din locul unde se întăriseră şi permiţînd cuprinderea tufişurilor de spini înlăuntrul taberei ruseşti. Cu această ocazie au prins „limbă“ un turc care, adus înaintea ţarului, a spus, printre altele, că în tabăra turcă venise scrisoare de la sultan prin care se acorda libertate vizirului, în caz că va socoti că nu-i poate birui pe ruşi, să ceară pace, acceptînd condiţiile acestora. Seara, l-au şi trimis pe turc înapoi cu scrisoare din partea lui Şeremetiev — se ascundea faptul că ţarul se află în tabără — cu vorbe de pace către vizir.

Toată noaptea, 9 spre 10 iulie, după rugăciunea de seară, turcii au atacat tabăra rusească fără să reuşească însă a-i face vreo stricăciune : „Că puşcile turceşti nu le meşterşuguiè bine, şi trecè preste obuz. Şi arunca şi cumbarale de cele mare, şi suindu-să sus nu apuca să cadă gios şi să spărgè“ ; „iar moldovenii şedè acolo, în mijlocul obuzului, ca cum ar şedè la casele lor, aşè nu avè nici o grijă“.

În schimb, deosebit de îngrijorat era Dimitrie Cantemir. Îşi lăsase doamna şi copiii în Iaşi, sub paza numai a cîtorva sute de muscali şi cazaci, şi acum nu ştia nimic de soarta lor. Fusese îndemnat de către boieri, şi mai vîrtos de Neculce însuşi, la plecare din Iaşi, să nu-şi lase doamna acolo, ci s-o trimită, spre adăpost de turci, la Cameniţa sau la Hotin. Vodă însă s-a mîniat foarte la o asemenea propunere, care punea la îndoială succesul campaniei împotriva turcilor „şi mi-au răspunsu — zice cronicarul — să-mi ieu fămeia, de mă tem eu, să o trimit unde mi-i voia, iar el pre doamna din Iaşi n-a clăti-o nicăiuri“. Acum domnul oferea 100 de galbeni, chiar şi 200, celui ce ar cuteza să se repeadă la Iaşi, pe furiş, să-i aducă familia, dar nimeni nu se încumeta la o asemenea acţiune. Se pregătise cu turban şi haine turceşti să plece chiar el, împreună cu un căpitan de dărăbani, dar ţarul nu i-a îngăduit, socotind că întreprinderea este mult prea temerară. „Ce avè mare grijă şi jele nu numai el, ce şi noi cu toţii, cîţi ne era casele în Ieşi.“

Era într-adevăr o situaţie deosebit de grea pentru tabăra creştină, fără provizii suficiente, fără legături cu ţara, fără nici o ştire despre cei lăsaţi acasă, lipsiţi de apărare, încercuită complet de trupe turceşti superioare, atît ca număr, cît şi ca armament. „Rugăm pre dumnevoastră, iubiţ cetitori tineri — se adresează cronicarul viitorimii — să luaţi sama aceştii scrisori, de s-ar tîmpla vrodată să mai vie nişte lucruri

ca aceste în ţara noastră, să vă ştiţi chivernisi, să nu păţiţi şi voi ca şi noi."

Principalul atac al turcilor s-a dat în dimineaţa zilei de marţi 10 iulie, după ce aceştia şi-au aşezat în poziţie de bătaie întregul armament de care dispuneau. La rîndul lor, văzînd pregătirile duşmane, ruşii s-au organizat temeinic în apărare. „Şi au început a să bate prè vrăjmaş, cît întunecasă lumea, de nu să vedè omŭ cu om, şi să vedè numai para cum ieşiè din puşci. Ca cum ar arde unŭ stuhŭ mare, trestie, pe nişte vînt mare, aşè să vedè focul ieşind din puşci. Numai ce voiu să dzic, poate-fi Dumnedzeu fereşte la războiu, că dintr-o 1 000 de sineţe abiè să tîmplă de loveşte unŭ omŭ. Că de ar hi nimerit cît focŭ slobodziè, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali omŭ de poveste." Şi aici aduce în sprijin un cuvînt al lui Miron Costin, a cărui înţelepciune, cum am văzut, o aprecia în mod deosebit: „Mare este omul, iar la războiu prè mică-i este ţinta". Atacul înverşunat al turcilor fu respins cu pierderi uriaşe — peste 7 000 de morţi şi răniţi — faţă de 2 850 ai ruşilor şi moldovenilor.

După fiecare atac turcesc respins, ruşii înaintau către meterezele duşmane, ajungînd la un moment dat la mai puţin de 150 de paşi de acestea. Ei nu se hotărau însă să atace poziţia inamicului de frica spahiilor, în aşteptare, pe care nu-i puteau contracara, cavaleria rusă fiind plecată cu generalul Rönne la cucerirea Brăilei. Atunci, relatează cronicarul, un general din armata rusă, Vitman (Wiedemann), neamţ de origine, care luptase în armata austriacă, în mai multe rînduri, împotriva turcilor, nemulţumit de lipsa de iniţiativă a trupelor ruseşti, s-a adresat ţarului cerîndu-i comanda armatei, „că eu în doao, trii ceasuri oi face ce ştiu şi oi curăţi pre turci, de nu i-i vedè pre aice".

Ţarul a fost de acord şi, după o scurtă pregătire, Wiedemann a ordonat atacul asupra meterezelor turceşti. Se părea că acesta va fi încununat de succes, căci o parte dintre turci şi începuseră să se retragă, luînd şi tunurile cu ei, dar tocmai cînd generalul, în fruntea ostaşilor, cu sabia în mînă, îi îndemna cu mai multă însufleţire la luptă, fu atins de un proiectil de artilerie care l-a omorît pe loc, în timp ce un alt general, Volkovski, era grav rănit de baionetă. Această întîmplare nefericită a scăzut moralul trupelor ruseşti care au con-

ţenit focul şi s-au retras cu încetul în întăriturile lor. Cronicarul spune că ţarul, văzînd atîta vărsare de sînge, a leşinat, „de l-au udat împărăteasa cu nişte apă, şi s-au trezvit".

Atacul hotărît, iniţiat de ruşi, a avut totuşi un efect demobilizator asupra ienicerilor, care începură să se sfădească cu comandanţii lor, cerînd să se facă pace, aşa cum scrisese însuşi împăratul lor de la Ţarigrad. „Că nu era mult acum — spune Neculce — de-ar hi năvălit moscalii, cum purcesese, nici un iniceriu nu ar fi rămas". În faţa unei asemenea perspective, Baltagi-Mehmed-paşa trimise pe Cerchez Mehmed imbrohorul la ruşi să propună tratative de pace. În cortul împăratului se creaseră însă două tabere : de o parte generalii ruşi, în frunte cu Şeremetiev şi cu împărăteasa, cereau să se accepte tratativele de pace ; de altă parte generalii nemţi din armata rusă, şi, mai ales, Dimitrie Cantemir cu boierii lui moldoveni cereau cu energie continuarea războiului. „Şi sta împăratul în cumpene. Numai nu au putut, că sta împărăteasa vîrtos să facă pace."

Atunci s-a format o delegaţie din miniştrii Petru Şafirov, Sava Raguzanski şi căpitanul Şeremetiev, fiul feldmareşalului, care, în ziua de 11 iulie, a plecat în tabăra turcă solicitînd condiţiile de pace oferite de turci prin Brîncoveanu, înainte de începerea războiului. Dar, arată Neculce, „veziriul au rîs şi au răspunsu că atunce au fost un tîrgu şi acmu este altul ; [...] «Ce acmu eu voiu să cerŭ de la voi, nu voi de la mine»". Principalele puncte de pace ale turcilor, acceptate de ruşi, au fost : cedarea Azovului şi Ucrainei pînă la Nipru, distrugerea unor cetăţi întărite pe Nipru şi la hotarul cu Turcia, retragerea trupelor ruseşti din Brăila şi Crimeea şi renunţarea ruşilor de a se mai amesteca în treburile Poloniei. Se garanta, în schimb, libera trecere spre Rusia a întregei armate de la Stănileşti, cît şi a celei de la Brăila, cu armamentul lor.

Mai ceruseră turcii să le fie dat în mînă şi Dimitrie Cantemir, dar ţarul a respins cu indignare această pretenţie : „Aş putea da turcilor toată ţara pînă la Kursk — ar fi declarat el — pentru că-mi rămîne nădejdea de a o recuceri, dar nu pot nicidecum să-mi calc credinţa şi să predau pe un principe care şi-a pierdut domnia pentru mine ; căci este cu neputinţă să recîştigi onoarea o dată ce ai pierdut-o". [12] El a trimis vorbă turcilor că domnul Moldovei nu se află în tabără, iar vizirul,

spune Neculce, a renunţat: „Pentru un ghiaur, ce să ne sfădim noi, nişte împărăţii ?"

Cantemir a scăpat de turci ascuns într-o caretă a împărătesei, „de nu-l ştiè nici unŭ moldovan, fără numai Ioan Niculce hatman şi vro 2 copii din cas". Din drum, s-a repezit cu 200 de muscali la Iaşi, neocupat încă de turci, spre a-şi lua doamna şi copiii, de soarta cărora nu mai ştia nimic. Tot atunci va fi plecat spre casă, după propria-i familie, şi Neculce, care avea să-l însoţească în Rusia, căci, spune cronicarul, „atunce toţ moldovenii au purcesŭ în răsipă, carii cum putè, pre la bejeniile lor".

Dimitrie Cantemir şi Ion Neculce — domn şi sfetnic — îndureraţi, dar cu speranţa în zile mai bune, luau acum împreună drumul pribegiei, nevoiţi să părăsească Moldova, după numai nouă luni de strînsă conlucrare — atît a ţinut domnia, aşa de bogată în evenimente, a lui Dimitrie Cantemir — în care îi apropiase aceeaşi nobilă năzuinţă patriotică de a-şi elibera ţara de jugul înrobitor al turcilor.

VII PRIBEAG ÎN RUSIA ŞI POLONIA

„...sîntem lipsiţi din pămîntul nostru de-atunce, de la acea vreme, pin ţări streine, cu mare lipsă şi fără nici o aşezare..."

N e c u l c e, Scrisoare către Golovkin (1718)

După pregătiri febrile de plecare, sub presiunea unei iminente intrări a turcilor sau tătarilor în Iaşi, domnul şi slujitorii săi de credinţă, cu familiile şi avutul ce-l puteau lua cu ei, au lăsat, în ziua de 16 iulie, capitala Moldovei, cu inimile grele de durerea plecării, şi au grăbit spre Prut unde, la Zagarance, au reîntîlnit armatele ruse ce se retrăgeau în linişte, potrivit itinerariului stabilit. [1] Împreună cu acestea, au continuat drumul, pe Prut în sus, pînă la Ştefăneşti, îndreptîndu-se apoi către Movilău, unde urmau să treacă Nistrul.

Alături de domn şi de Neculce mai plecau din ţară Savin Zmucilă, marele ban, Gheorghiţă Milescu, marele spătar, Pavel Rugină, marele comis, Ilie Abăza, vornicul despre doamna, şi o serie de alţi boieri mai mărunţi, polcovnici şi căpitani, care slujiseră în oastea lui Cantemir. Mai tîrziu, îi vor ajunge din urmă, la Kiev, Ştefan Luca, marele vistier, cumnatul cronicarului, şi Sandul Sturdza, marele stolnic. Ceilalţi boieri mari, latifundiarii, au rămas în ţară sub turci, bucuroşi că au scăpat de domnitorul hotărît să le îngrădească privilegiile. În schimb, se alăturase convoiului un foarte mare număr de oşteni de rînd, ţărani liberi şi mazili, cu familiile lor, „peste 4000 de suflete", cum scrie Cantemir mai tîrziu într-un memoriu către ţar, [2] dornici să se izbăvească de împilarea turcească, în speranţa unei vieţi libere, mai bune.

Marşul se desfăşura cu greutate din cauza ploilor care cădeau noaptea, a marilor călduri de peste zi, a bagajelor şi armamentului. Abia la 26-27 iulie erau la Movilău, unde a în-

ceput construirea podului peste Nistru, iar la 1 august Cantemir, Neculce şi ceilalţi moldoveni treceau fluviul dincolo, cu grosul convoiului rusesc. [3]

De la Movilău ţarul a plecat în Polonia, pentru consultări cu regele August, iar moldovenii şi-au continuat drumul, alături de armata lui Şeremetiev, pînă la Şargorod, pe Bug. De aici, grupul pribegilor moldoveni a pornit singur mai departe prin Nemirov, spre Kiev, avînd drept pază 200 de dragoni din partea feldmareşalului rus. Drumul nu era de loc sigur din cauza ceambulurilor tătăreşti şi a cetelor de cazaci zaporojeni, care, profitînd de situaţia tulbure, umblau peste tot după pradă. Un sfert de ceas a lipsit, relatează cronicarul, ca un astfel de ceambul, vreo mie de oameni — tătari şi zaporojeni — care le luase urma, să nu-i prindă înainte de a intra în cetatea de la Bela Ţerkov, apărată de o garnizoană rusă. Pînă la Kiev, încă 75 de km, n-au mai avut, din fericire, nici un alt incident de acest fel.

După două săptămîni de odihnă — binemeritată şi necesară — în Kiev, Cantemir hotărî continuarea drumului spre Harcov, unde ţarul îi rezervase, lui şi boierilor moldoveni, domenii pentru aşezare, la moşiile confiscate de la fostul general Sidlovski, bănuit de trădare în timpul luptelor cu suedezii. [4] O parte dintre moldovenii ce erau împreună cu el, între care şi Neculce, care aflaseră, puţin timp după ieşirea din ţară, că turcii iertaseră pe cei greşiţi faţă de Înalta Poartă, nu erau bucuroşi de o şi mai mare îndepărtare de hotarele Moldovei şi se împotriveau plecării din Kiev, nădăjduind la o grabnică întoarcere în ţară. Cu toată dragostea ce-l lega de domnitorul cu ale cărui gînduri de eliberare a ţării se potrivise atît de bine, Neculce se simţea totuşi atras de Moldova, de „pămîntul nostru", de moşiile pe care le lăsase în urmă. Ar fi vrut să rămînă, pentru moment, mai departe la Kiev, în aşteptarea unei ocazii favorabile care să-i permită reluarea drumului înapoi către casă. Dar Cantemir, care obţinuse încă de la Movilău „izvod" din partea ţarului că răspunde de toţi moldovenii ce sînt cu dînsul, ca nu cumva aceştia, întorcîndu-se la turci, să unelteasca împotriva intereselor ruseşti, s-a adresat comandantului militar al Kievului care „i-au dat pe toţi pe mîna lui Dumitraşco-vodă cu sila — spune Neculce — şi i-au dus cu vartă pân'la Harcov". Cronicarul muntean Radu Greceanu care redă şi el aceste întîmplări, din punctul de ve-

dere al lui Brîncoveanu, duşmanul Cantemireştilor, nu omite să puncteze cu aciditate situaţia neplăcută creată între domnitor şi moldovenii ce urmăreau să se întoarcă în ţară, adăugînd unele amănunte cu privire la Neculce, pe care cronicarul nostru, dintr-o jenă explicabilă, nu le-a menţionat: „Deci dentr-aceşti boiari, unii şi cu voie şi fără voie au mersu, iar pre Ion hatmanul carele nicidăcum nevrînd să să ducă cu el, ascunzîndu-se, umbla cercetîndu-l den casă în casă pren Kiov să-l prinză şi aşa aflîndu-l, supt vartă l-au pus şi cu mare ocară l-au dus. Dă care lucru necuvios, [Cantemir] nespusă turburare şi zgomot cu mintea lui cea proastă în toată cetatea au făcut, ca pe ticăloşii boiari, după a sa cumplită voie la supunere să-i aducă". [5]

Au rămas în Kiev Ştefan Luca şi Sandul Sturdza care, plecaţi mai tîrziu din ţară şi neînscrişi în „izvodul" ţarului, n-au putut fi duşi cu forţa la Harkov. După un an, aceştia doi „s-au ispitit cu fuga" şi s-au întors în Moldova, aşa cum au scăpat şi alţi moldoveni ce reuşiseră să rămînă în Kiev.

Moldovenii aşezaţi în părţile Harkovului formau acolo un fel de stat în stat, în frunte cu Cantemir, în dependenţă directă de ţar, fără subordonare faţă de autorităţile locale, domnul avînd drept deplin de judecată şi moarte asupra supuşilor săi moldoveni, ca şi asupra cazacilor ce făceau parte din satele ce i se atribuiseră. Deşi la Harkov pribegii duceau un trai mulţumitor, că primeau din partea ruşilor „zaharà prè multă [. . .] cît nu putè birui să o mînînce", pe Neculce şi pe alţi moldoveni care simţeau la fel ca dînsul îi chinuia puternic dorul de ţară. În afară de acestea, fostul domn se înstrăinase oarecum de boierii săi, adoptase atitudini de stăpîn autoritar, nu mai era pentru ei bunul, apropiatul domnitor de odinioară. „Deci Dumitraşco-vodă — arată Neculce cu regret — nu vrè să ţie pre moldoveni cu dragoste, ca pre nişte streini ce ş-au lăsat casăle şi s-au streinat de moşiile lor pentru dînsul, ce vrè să-i ţie mai aspru decît în Moldova. Că i să schimbasă hirea într-altu chipŭ nu precum era domnu în Moldova, ce precum era mai nainte, tînăr, pre cînd era beizadè în dzilele frăţine-său, lui Antiohie-vodă, încă şi mai rău şi iute la beţie. Să scîrbiè, şi uşa îi era închisă, şi nu lăsa pre moldoveni necăiuri din tîrgu să iasă afară, fără ocazul lui."

Cronicarul este nemulţumit de Cantemir şi pentru faptul că acesta, chemat de ţar la Petersburg, pentru sfat, în primăvara

anului 1712, n-a vrut să-i ia cu dînsul şi pe principalii săi boieri, socotind că va obţine hotărîre definitivă din partea ţarului ca ei să nu mai poată pleca din Rusia. „Şi-i grăiè de rău către împăratul, dzicînd că Ion hatman şi alţii au rămas acolo şi vor să să ducă la turci, şi pentru acee au trimis de i-au luat cu vartă, de i-au dus la Hercov, vrînd să-şi acoperă ruşinea, căci i-au dus cu vartă". „Iară împăratul au răspunsu lui Dumitraşco-vodă, mai vîrtos pentru mine, Ioan hatman: «Dacă nu va să şadză, volnic să fie, Dumnedzeu să-i agiute să margă unde i-i voia, că nu mi-i robŭ». Atunce Dumitraşco-vodă — spune cronicarul — n-au căutat bine, unde i-au răspunsu aşè." Cu toate cuvintele favorabile ale ţarului, Cantemir n-a dat totuşi încuviinţare fostului său hatman să ia drumul mult aşteptatei întoarceri în ţară.

Se prea poate ca în cele arătate de Neculce să fie şi unele exagerări; e posibil ca nerăbdarea de a se vedea o dată scăpat din mijlocul „norodului" rusesc să-i fi ascuţit sensibilitatea, făcîndu-l să vadă lucrurile într-o lumină mai rea decît cea adevărată; dar, în acelaşi timp, e neîndoielnic că şi Dimitrie Cantemir, doborît sufleteşte de înfrîngerea care îi năruise speranţele, nu se mai apleca cu înţelegere la simţămintele foştilor săi tovarăşi de luptă, cufundat în planurile sale de a recîştiga cît mai curînd ceea ce pierduse, sau de a-şi face aici o situaţie cel puţin asemănătoare.

Neculce nu disperă în faţa obstacolelor ce i se pun în cale şi face o nouă încercare, plecînd la Kiev spre a cere dreptul de întoarcere în Moldova feldmareşalului Şeremetiev, pe care îl cunoştea din campania de la Stănileşti. Dar nici aici nu găseşte înţelegere. Şeremetiev se împotrivea cu hotărîre plecării moldovenilor, „că-i dzisese Dumitraşco-vodă, în pizma boierilor care să ducè de la dînsul, să nu lasă nici pre unul să treacă, pănʼnu i-ar slobodzi turcii feciorul", trimis ostatec la Ţarigrad pentru garantarea respectării condiţiilor păcii de la Stănileşti. „Deci Şeremet să potrivisă lui Dumitraşco-vodă şi nu-i lăsa, de-l blăstăma toţ, că periè atîţe oameni. Alţii nu mai avè ce mai cheltui, alţii era neguţitori, altora le rămăsese fămeile în Moldova. Ce bogat blăstăm era asupra lui Şeremet!"

Chinuitoarea aşteptare a cronicarului ia însă sfîrşit. Locţiitorul vizirului, auzind de greutăţile ce le făcea Şeremetiev moldovenilor, l-a pus pe feciorul acestuia să scrie mareşalului să nu-i mai poprească pe cei dornici să revină în ţară. Faţă de

scrisorile fiului, căruia nu voia să-i îngreuneze situaţia, mai ales că şi ţarul îşi dăduse, cum am văzut, o aprobare de principiu, Şeremetiev n-a mai avut încotro. Atunci, cu alţi moldoveni ce erau acolo, „m-au slobodzit şi pre mine, Ioan Niculce hatman, cu voia lui, după ce-au trecut doi ani".

Despărţirea de Dimitrie Cantemir, la Harkov, spre sfîrşitul anului 1712, n-a fost de loc simplă. Fostului domn îi venea greu să se despartă de cel care fusese, în focul luptei, prietenul şi cel mai apropiat dintre sfetnicii săi. „Iară cînd mi-am luat dzioa bună de la Harcov, de m-am despărţit, mult mă îmbiè să mai şedzu, şi multe să adeveriè să-m dè, şi să-m isprăvască şi de la împăratul mare milă. Şi cînd mi-a hi voia, el să-mi isprăvască. [. . .] Şi avè mare jele, şi el, şi doamna lui, şi toţi moldovenii. Şi-m dzicè că nu mi-oi putè face pace, ce oi peri de turci."

Dar hotărîrea lui Neculce era luată. În faţa perspectivei luminoase ce i se oferea, de a se întoarce pe meleagurile patriei sale, nici un fel de îmbiere de a rămîne în continuare acolo nu mai avea putere asupra lui. În afară de aceasta, cît stătuse în Rusia, nu se împăcase cu modul de trai, cu felul de a fi al populaţiei localnice, după cum nu-l mulţumise nici puţinătatea „slujbelor", a dregătoriilor de la curtea ţarului, căci „la împărăţie — spune el — vro curte mare ca acee, cu tvorebnici mulţi, nu-i, măcar precumu-i la domnia ţării noastre ; au altă crăie şi domnie, ce foarte un lucru puţin, numai oşteni de agiunsu". Îl îngrijora, mai ales, viitorul copiilor săi — avea trei băieţi şi o fată — cărora, băieţilor, în condiţiile arătate de la curtea ţarului, nu le întrevedea deoît perspectiva, nemulţumitoare pentru el, de a ajunge cel mult în slujba armatei. „Impresia, adîncă şi mereu prezentă, că se află într-un loc cu adevărat străin, destul de deosebit de cel natal, se datora şi momentului istoric în care cronicarul păşea pe pămîntul rusesc. Era epoca reformelor introduse de Petru I, care începuseră deja să schimbe faţa Rusiei. În ochii unui om venit dintr-o ţară ca Moldova, unde, din pricina stăpînirii turceşti şi a slăbiciunii domniei, nu numai boierii puteau face tot ce le trecea prin cap cînd era vorba de interesele lor, ordinea şi disciplina întronate prin voinţa de fier a ţarului reformator trebuiau să apară ca ceva cu totul neaşteptat şi curios. De aici, lipsa de înţelegere a lui Neculce pentru unele aspecte ale vieţii ruseşti, ca, de pildă, faptul că oamenii nu se puteau

deplasa decît cu o învoire specială, sau că la curtea împărătească accesul era permis numai în anumite condiţii." [6]

Experienţa dureroasă a înstrăinării, alături de domnul pe care îl slujise şi care, după părerea lui, nu-i apreciase îndeajuns sacrificiul de a-l însoţi pe drumul pribegiei, îi dă ocazia să tragă unele învăţăminte, pe care, în stilul său plin de sfătoşenie, se simte obligat să le comunice şi cititorilor : „Ce, fraţilor moldoveni, rogu-vă să luaţi aminte să vă învăţaţi şi să vă păziţi. Orcît ai fi în cinste la vrun domnu, bine este să-i slujeşti cu dreptate, că şi de la Dumnedzeu ai plată. Iar cu domnul niciodată să nu pribegeşti, măcar cum ar hi, şi nu numai în ţară streină, ce nici în Ţarigrad cu dînsul să nu mergi, fiind tu moldovan. Ce să-i slujeşti în ţara ta, căci streinii caută numai pre domnu să-l miluiască şi să-l cinstească, iar pre boierii ce sint pribegi cu domnul, într-o nemică sint. Altă cinste are boieriul, cîndu-i pribag singur, alta este, cîndu-i cu domnul său. Şi apoi domnul să visadză că este tot puternic, ca la ţara lui, cînd este domnu, şi va să să ţie aşè, ca să năcăjască pre acei boieri, şi nu socoteşte slujba ce i-au făcut că s-au înstreinat, ce nemică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca săninul ceriului şi ca încetul mării — încheie cronicarul într-o frumoasă comparaţie — acmu este senin şi să face nuor, acmu este mare lină şi să face fortună".

Scăpat, în sfîrşit, din Rusia, Neculce trecu în Polonia cu gîndul de a-şi „isprăvi" firman de iertare şi întoarcere în ţară cu sprijinul actualului domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat, care urmase în scaun lui Dimitrie Cantemir. El se aşeză undeva, nu departe de graniţele Moldovei, socotind că nu peste multă vreme îşi va putea revedea ţara şi moşiile pe care le lăsase în voia soartei. Nu se cunoaşte localitatea unde s-a stabilit, dar spre sfîrşitul şederii sale în Polonia, care va dura nu mai puţin de şapte ani, îl aflăm la Nejiboje, spre izvoarele Bugului, la nord de Cameniţa, de unde scrie, la 27 noiembrie 1718, cancelarului rus Golovkin.[7] Despre această localitate şi altele vecine ei — Buceci, Satanova, Lăticioava — Neculce vorbeşte cu siguranţa cunoscătorului cînd prezintă, la prima domnie a lui Dumitraşcu Cantacuzino, teritoriul cedat de poloni turcilor, ca „olat Cameniţii". Acum nerăbdarea lui era şi mai mare deoarece aflase că, în ţară, unele dintre moşii fuseseră cotropite. Răzeşii vecini din satele Albeşti şi Scorţeşti intraseră în hotarele Prigorenilor, iar un cumnat, Ilie

Catargiul, profitînd de lipsa lui din țară, își făcuse chiar acte de proprietate pe această moșie care constituia, de fapt, reședința și locuința cronicarului. Pe de altă parte, satul Boianul, de asemenea una din principalele sale moșii, îi fusese confiscat prin actul divanului domnesc din 1 august 1712, o dată cu jumătate din satul Barboși, din ținutul Fălciului, al cumnatului Ștefan Luca, și date amîndouă fostului mare vornic Lupul Costache.[8] Prin actul de confiscare Neculce și Ștefan Luca erau învinuiți că, în calitatea lor de sfetnici ai lui Dimitrie Cantemir, „cu sfatul lor au îmblat de au fostu adus pre țariul moschicescu, cu oști aice în țară și au fostu luat și bani de au făcut oaste de s-au fost rădicat asupra puternicului împărat". Din cauza lor țara ar fi ajuns „la mare pradă și robie și ardere", din care a mîntuit-o „iubit fratele nostru Lupul vornicul", care s-ar fi dus „cu capul a mînă" la Baltagi-pașa, obținînd încetarea prădării țării și înapoierea robilor luați de tătari. Deci, „pentru acea multă slujbă ce-au făcut țărîi", cele două sate ale boierilor vinovați s-au dat „fratelui nostru dumisale Lupului vornicul". Restul satelor ce aparținuseră celor doi au fost luate în mod oficial pe seama domniei, adică veniturile lor intrau în vistieria domnească, dar, de fapt, o bună parte din ele au încăput tot pe mîna lui Lupul Costache.

Actul de confiscare era un abuz din partea vornicului, însetat de putere și avere, care se bucura de sprijinul și protecția lui Constantin Brîncoveanu din Țara Românească. După înfrîngerea de la Stănilești, deși vinovat și el față de turci, prin jocul dublu pe care-l practicase, Lupul Costache reușise să se insinueze pe lîngă vizirul Baltagi-pașa, nutrind chiar gîndul de a fi pus domn în Moldova. Fu numit însă caimacam, împreună cu Macsut postelnicul și Antiohie Jora, pînă la sosirea noului domn stabilit de Poartă. În timpul căimăcămiei s-a dedat la grave persecuții împotriva celor ce avuseseră legături cu rușii, închizîndu-i și bătîndu-i, pentru a le stoarce, „ca un lup nesățios" (cum se exprimă cronicarul, folosind jocul de cuvinte ce i-l oferea numele caimacamului), spre folos propriu, însemnate sume de bani. Reclamat vizirului, fu întemnițat o bucată de vreme la Varna, de unde îl scoase hanul tătarilor, căruia i-a cedat, în schimb, niște sate pe Prut, ce de fapt nici nu-i aparțineau. De la Varna s-a dus în Țara Românească la Brîncoveanu, prin mijlocirea căruia „și-a făcut pace" cu Mavrocordat și s-a înapoiat în Moldova cu condiția, de a i se da unele

moşii ale boierilor refugiaţi în Rusia. Temător de uneltirile ce le-ar putea face la Poartă împotriva lui, dat fiind prieteniile amintite de care se bucura, Mavrocordat nu a întîrziat să-i satisfacă cererile, ridicîndu-l, în decembrie 1711, şi la rangul de vel-vornic al Ţării de Jos, în locul lui Gavril Miclescul, numit logofăt. Unii boieri din divanul lui Mavrocordat, cunoscînd purtările fostului vornic în timpul războiului din 1711 şi după aceea, nu au fost de acord cu actul de milostenie domnească ce i să făcea. În conceptul [9] ce s-a păstrat asupra procesului dus mai tîrziu de Neculce, la întoarcerea în ţară, pentru recîştigarea moşiei Boian, se spune că „dumnealui Neculai Costîn vel-logofăt, trei zile s-au apărat şi n-au vrut să iscăliască în mărturie, şi pe urmă Neculai-vodă au triimis o slugă a mării sale cu scîrbă de-u iscălit". [10]

Ştefan Luca, cumnatul cronicarului, plecat mai devreme din Rusia, de la Kiev, şi adăpostit în Ţara Leşească, obţinuse iertarea şi învoirea lui Nicolae Mavrocordat de a intra în ţară, „în pămîntul său". Acolo se izbise însă de „mestecăturile şi năpăştile" ce le arunca asupra lui vornicul Lupul care nu-i luase numai satul Barboşi, ci-i stăpînea toate moşiile şi chiar locuia în casele lui Luca de la Cucuteni. Numai la intervenţia lui Nicolae Mavrocordat, care l-a ameninţat că, de va face „divan", „va vini mare urgie asupra lui", Lupul Costache a convenit să-i restituie lui Luca, de bună voie, fără judecată, moşiile pe care, recunoştea domnul, „nu le-au luat cu dreptate". [11]

Acum, cînd în marginea ţării, în Polonia, se ivise celălalt proprietar, ale cărui moşii le uzurpase, Lupul Costache recurse din nou la tot felul de manevre pentru a-i împiedica intrarea în ţară. „Iar dumnealui vornicul Lupul — se spune în acelaşi concept al procesului amintit, în care se simte condeiul lui Neculce — de dzi de noapte sta piedică şi făcè multe mestecături nedrepte în neguţătorii balgii şi prin boieri, de să punè şi-nprotiva mili prè-săninatei Porţi, pentru ca să tot facă zăbavă să mănînce moşiile fără nici o triabă, gîndindu-să că a peri [Neculce] în pămînt strein şi-i va rămînè moşiile lui." [12] Deşi Nicolae Mavrocordat, la insistenţele lui Neculce, îi obţinuse, în 1715, de la doi paşi — probabil cel de Hotin şi cel de Tighina, supraveghetorii Moldovei — firman de intrare în ţară, „că toate greşelile di spre Poartă sînt iertate," Lupul Costache reuşeşte ca, la trecerea lui Mavrocordat cu domnia

în Ţara Românească, întîmplată la 25 decembrie 1715, să facă firmanele pierdute. Soţia cronicarului, intrată în ţară mai înainte, cu învoirea domnitorului, a fost nevoită să stea ascunsă prin păduri un an de zile, urmărită de prigonirile uzurpatorului moşiilor şi averii familiei. Căci Lupul îi luase lui Neculce, în afară de Boian, „multe ce au mai aflat la casa dumisale la Prigoreni, şi di pe la alte sate, stupi şi alte bucate şi toată pojijie casei, ce au aflat de a dumisale hatmanului Ion ; şi viile de la Bezengheşti încă nu li-au lăsat să le lucredze alte rude, şi li-au pustiit". [13]

Din fericire pentru familia cronicarului, cariera şi viaţa lui Lupul Costache se încheiară curînd şi în mod tragic. Moartea i s-a tras din răzbunarea lui Nicolae Mavrocordat, a cărui atitudine, binevoitoare faţă de el, Lupul Costache, nesocotit în trufia lui, n-a ştiut s-o aprecieze. Cînd domnitorul se pregătea, la sfîrşitul anului 1715, să plece în Ţara Românească, unde fusese numit domn în locul lui Ştefan Cantacuzino — mazilit de turci şi dus la Constantinopol unde va fi sugrumat împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin Cantacuzino — „la purcesul din Iaşi — spune Neculce în cronică — multe voroave ce nu s-au cădzut au grăit Lupul vornicul lui Neculai-vodă împotrivă. În locŭ de cinste şi milă ce au avut de la acestu domnu, el îi mulţămiè cu voroave proaste, după cumu-i firea acestui neam a Gavriliţeştilor, de nu sint nici unui domnu mulţămitori". Mitropolitul Ghedeon a arătat mai tîrziu, cu ocazia amintitului proces al lui Neculce pentru Boian, că Nicolae Mavrocordat a fost mult afectat de această împrejurare şi, la plecare, i-a mărturisit că este hotărît să se răzbune crunt asupra vornicului Lupul : „Părinte, mare cinste şi mult bine i-am făcut Lupului, iar el în loc de mulţămită, după cum îi învăţat, multă supărare, ocară îmi face ; pentru care să ştii, sfinţie ta, că mă voiu nevoi scurte să-i fie dzilile lui şi de la mine să-i fie piire". [14] Şi Nicolae Mavrocordat s-a ţinut de cuvînt. Din Muntenia, în 1716, el l-a pîrît pe Lupul vornicul sîngerosului paşă Gin Ali, care ucidea de plăcere, „că este hain, agiunsu cu moscalii" şi acesta, trimiţînd să-l ridice din Moldova, „nici l-au mai giudecat — se spune în cronica lui Neculce — numai ce l-au scos şi acolo în cîmpu — în drum spre Varadin, unde oastea turcă mergea spre a lupta împotriva austriecilor — au pus de i-au tăiet capul, iar trupul lui au rămas neîngropat, de l-au mîncat pasirile".

Eliberată de prigonirea vornicului, soţia cronicarului s-a putut duce în voie la casele sale, dar Neculce neavînd firman de iertare de la turci — cel obţinut de Mavrocordat fusese, cum ştim, rătăcit de Lupul — n-a îndrăznit încă să intre în ţară. Cronicarul se adresează actualului domn, Mihai Racoviţă, încă din primele luni de domnie, pentru obţinerea unui nou firman şi acesta, probabil şi cu îndemnul lui Mavrocordat din Ţara Românească, care îl aprecia pe Neculce, a început curînd demersuri pentru a i-l obţine de la turci. Din păcate pentru Neculce — aşa cum se arată în acelaşi act al procesului pentru Boian, pe care îl folosim pentru a reconstitui împrejurările ce au precedat întoarcerea cronicarului în Moldova — deşi domnul recunoaşte că „început-am şi noi ca să isprăvim alte fermanuri, ca să-ş vie dumnealui la pămînt", condiţii neprielnice au împiedicat continuarea demersurilor şi obţinerea atît de mult aşteptatului firman. Că, se spune în continuare acolo, „n-au zăbovit multă vreme, s-au şi făcut mare tulburare în pămîntul nostru, c-au vinit de la Poartă de-u luat pe vornicul Lupu de-u perit, şi, nu zăbavă, au şi eşit catane, pe urmă foamete şi ciumă şi n-am mai avut vreme ca să stăm pentru triaba dumisale, să-i isprăvim". [15] Aceste împrejurări nefavorabile îi vor întîrzia cronicarului întoarcerea în ţară cu încă patru ani, peste cei trei care trecuseră de la plecarea lui din Rusia. Abia prin anul 1719 aşezarea lucrurilor în Moldova îi va îngădui lui Mihai Racoviţă să reia încercările de a-i obţine firmanul de iertare din partea turcilor.

Este surprinzător faptul că Neculce, care ne transmite, în cronică, bogate însemnări despre cei doi ani petrecuţi în Rusia, cu privire la propria lui persoană, la atmosfera şi la evenimentele de acolo, nu ne comunică nimic despre sine şi locurile unde a vieţuit în perioada, mult mai largă, a celor şapte ani petrecuţi în Polonia. Acest lucru a fost explicat, în mod just, [16] prin aceea că, în timp ce Rusia fusese o ţară aproape total necunoscută moldovenilor, care l-a impresionat, cum am văzut, în mod deosebit pe cronicar, îndemnîndu-l să comunice cît mai pe larg, mai tîrziu, cititorilor săi moldoveni cele văzute şi trăite acolo, Polonia, vecină imediată a Moldovei, cu relaţii politice şi economice datînd încă de la începutul existenţei statului moldovenesc, era bine cunoscută lui Neculce şi compatrioţilor săi. Cronicarul însuşi mai fusese acolo „vro patru luni", în 1707, la începutul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviţă, căutînd

adăpost de urgia domnitorului, care urmărea să-l prindă ca adept al fostului domn Antioh Cantemir ; fusese acolo, în mai multe rînduri, şi socrul său, Lupul Bogdan, care nu va fi întîrziat să-i facă cunoscute locuri şi oameni din timpul refugiilor sale. Polonia însă era cunoscută moldovenilor şi lui Neculce, mai ales, din atîtea ştiri şi date cu privire la această ţară, care abundă în cronicile şi documentele timpului. Nu trebuie să uităm că Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin îşi făcuseră studiile în Polonia, utilizînd ca izvoare în cronicile lor, cunoscute de Neculce, numeroase scrieri ale istoricilor poloni contemporani sau mai vechi. La acestea se adaugă relatările despre oameni şi întîmplări din Polonia ale numeroşilor moldoveni care-şi găseau în ţara vecină, uneori alături de domnii ostili turcilor, adăpost în zile de restrişte, ori posibilităţi de cîştiguri bănești în negoţ sau în slujba militară a diferiţilor pani. Nu puţini moldoveni, apreciaţi pentru calităţile lor de luptători, ca de pildă Constantin Turculeţ, rudă a cronicarului, făcuseră acolo adevărată carieră în armata polonă. Iată de ce cronicarul n-a mai simţit nevoia, ca în cazul Rusiei, să descrie în cronică locurile în care a trăit şi amănuntele şederii sale acolo, cu atît mai mult cu cît aşezările, în care şi-a petrecut cei şapte ani, erau situate în vecinătatea Moldovei, într-un mediu geografic şi uman mult apropiat de cel al Bucovinei ce-i era familiar.

Deşi în afară de hotarele ţării, Neculce a urmărit cu mult interes — explicabil desigur şi prin problema personală care îl frămînta — evenimentele din ţară, pe care le descrie, cu destule amănunte şi fără să-i scape lucruri esenţiale, în capitolele consacrate celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat şi celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviţă. El prezintă atmosfera creată în Moldova, după războiul dintre ruşi şi turci, de unii boieri interesaţi, în frunte cu Lupul Costache, care căutau să arunce asupra pribegilor din Rusia toată vina grelei situaţii politice şi economice în care se găsea ţara, atît pentru a-şi ascunde propriile lor oscilaţii din acea perioadă, cît şi pentru a-şi putea însuşi averile celor fugiţi. „Iar Neculai-vodă — spune cronicarul — măcar că-i pricepè şi-i ştiè, dar lăsa şi el toate precum dzicè ei, căci era bucuros, fie cum ştie, numai să vie în ţară."

Neculce apreciază la Mavrocordat poziţia favorabilă moldovenilor, pe care a luat-o acesta în diferitele litigii ce s-au judecat

în faţa divanului domnesc între turcii din Iaşi şi diferiţi moldoveni, ca urmare a pagubelor materiale pe care turcii le suferiseră în vremea intrării trupelor ruseşti în ţară : „La giudecată să făcè a ţinè cu turcul, iar pre urmă ieşiè giudecata dreaptă moldovanului".

În capitolul privitor la domnia lui Nicolae Mavrocordat, Neculce relatează şi sfîrşitul domniei lui Constantin Brîncoveanu, încheiată, cum ştim, cu uciderea acestuia şi a fiilor lui la Constantinopol, în 1714. Pare oarecum surprinzător că acest eveniment, de un tragism deosebit, care a avut un puternic ecou în rîndul contemporanilor în întreaga Europă, este prezentat de cronicar în cuvinte reci, fără nici un fel de înduioşare sau cel puţin compătimire pentru durerosul sfîrşit al domnitorului muntean şi al familiei sale. Prin aceasta, el apare însă consecvent poziţiei adoptate pînă atunci, în cronică, faţă de domnul Ţării Româneşti, considerat duşman înverşunat al Cantemireştilor, vinovat principal al întorsăturii nefavorabile pe care a luat-o războiul ruso-turc din 1711. Atitudinea lui Neculce din cronică, faţă de Brîncoveanu, ca şi faţă de întreaga poziţie politică a Cantacuzinilor munteni, este în fond nedreaptă, fiind cunoscute repetatele acţiuni şi încercări ale domnitorului şi ale rudelor sale de a se alătura taberei creştine. Faptul că Ţara Românească era mai îndeaproape supravegheată de turci şi, totodată, lipsită de vecinătatea imediată a ruşilor, i-a obligat pe conducătorii munteni la o politică mai acoperită, mai prudentă, determinîndu-i să nu adere deschis la acţiunea rusă din 1711, într-un moment pe care nu-l socoteau oportun, aşa cum s-a şi dovedit pînă la urmă, prin înfrîngerea de la Stănileşti. Neculce însă, partizan deschis al lui Dimitrie Cantemir, adoptă în cronică poziţia politică a acestuia şi în atitudinea lui faţă de Brîncoveanu şi Cantacuzini se resimt, ca o influenţă directă, punctele de vedere ale domnului moldovean, expuse mai tîrziu, într-un raport către Petru cel Mare, în lucrarea cunoscută sub numele de *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brîncovenilor.* [17] Urmărind scopuri personale, cu argumente adeseori tendenţioase, în această lucrare Dimitrie Cantemir prezintă şovăielile lui Brîncoveanu drept o acţiune de trădare, pe domnitorul muntean şi rudele sale ca duşmani permanenţi ai Rusiei, vînduţi turcilor, iar uciderea lor o pedeapsă divină binemeritată.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, se explică de ce Neculce apreciază şi el sfîrşitul lui Brîncoveanu în acelaşi mod :

„Care, Dumnedzeu, pentru suspinurile săracilor, i-au plătit de s-au stînsu pomenirea lui cu totul". „Poate-fi şi osinda Moldovii — completează el — că-i tot schimba domnii adese, şi-l blăstăma toată ţara, au poate-fi şi a unchiu-său, a casei lui Şărban-vodă, au doar şi a moscalilor chemare şi apoi vicleşug. Că mult sînge creştinesc s-au vărsat, şi de multe ori îl blăstăma împăratul Moscului şi dzicè : «Iuda-Brîncovanul m-au vîndut, de-am răpus oaste şi am păţit aceasta»". Şi sfîrşitul, asemănător, în 1716, al urmaşului lui Brîncoveanu în scaunul Ţării Româneşti, Ştefan Cantacuzino, şi al tatălui acestuia, Constantin stolnicul, este prezentat de cronicar de pe poziţiile „pro Cantemir" amintite, în acelaşi ton rece, tot ca o pedeapsă a lui Dumnezeu, pentru fapta necreştinească de a-l fi „vîndut" turcilor pe Brîncoveanu.

De altfel, Neculce, om al veacului său, invocă la tot pasul atotputernicia lui Dumnezeu, care este, după concepţia lui, factorul ce hotărăşte în ultimă instanţă rezultatul, favorabil sau nefavorabil, al oricărei acţiuni omeneşti. Nu există evenimente mai importante în cronica lui sau în *O samă de cuvinte* — războaie, maziliri de domni, pedepse cu închisoarea sau moartea, acte de recunoştinţă sau ingratitudine etc. — indiferent de natura lor, a căror încheiere să n-o justifice, în final, prin intervenţia voinţei lui Dumnezeu, care pedepseşte sau răsplăteşte binemeritat, după caz, fiecăruia în parte. Iată, de pildă, că Dumnezeu, care „este mult milostiv", a ajutat de s-a îmbolnăvit şi a murit Grigore Ghica, domnul Ţării Româneşti, cînd se pregătea să vină, în 1673, cu a treia domnie în Muntenia, hotărît să-i pedepsească crunt pe Cantacuzini ; Gheorghe Duca a murit, mazil şi sărac în Polonia, fiindcă „i-au plătit Dumnedzeu" pentru vina de a-l fi închis şi jefuit de avere pe fostul mare vistier Gheorghe Ursachi şi pentru grelele impozite cu care a asuprit ţara ; cînd stolnicul Constantin Cantacuzino l-a sfătuit pe Brîncoveanu, în 1690, să nu închine Ţara Românească austriacilor lui Heissler, curînd gonit de turci şi tătari din ţară, cronicarul conchide : „Cîn va Dumnedzeu, şi omul nemereşte sfatul" ; în schimb, atunci cînd Dumnedzeu n-a mai vrut să-l ajute, nici un sfat nu i-a mai fost de folos aceluiaşi domnitor pentru a scăpa de pieire : „...mai nainte, în 30 de ani, tot cu sfat au fost, că ţinè Dumnedzeu şi-i ierta osinda. Iar acmu n-au vrut să-l mai rabde". Lui Mihai Racoviţă i-a murit înainte de vreme prima soţie, fiica lui Constantin

Cantemir, care era încumetrit mai dinainte cu familia Racoviţeştilor, deoarece „poate n-au răbdat Dumnedzău“ această dublă înrudire, oarecum oprită de biserică ; lui Dumitraşcu Ceaurul, sfetnicul lui Constantin Duca, îi „scurtă Dumnedzău viiaţa“ pentru îndemnurile date domnitorului de a pune grele impozite asupra ţării ; asemenea, lui Gin Ali, crudul paşă, vinovat de moartea lui Brîncoveanu, Ştefan Cantacuzino, Constantin Cantacuzino stolnicul, Lupul Costache, Mihai Cantacuzino spătarul şi a multor altora, printre care vreo 40 de paşi, „nu i-au agiutat Dumnedzeu, că ş-au luat şi el plata“, fiind omorît într-o luptă cu austriacii. Chiar şi sfîrşitul luptei de la Stănileşti, din 1711, asupra căreia Neculce face, totuşi, cum am văzut, unele aprecieri critice judicioase, este în cele din urmă hotărît de voinţa Domnului : „Numai ce vom să dzicem, voia lui Dumnedzeu au fost, de nici moscalilor nu le-u dat Dumnedzău chivernisală ca să biruiască pe turci. Aşijdere şi turcilor le-u luat Dumnedzeu mintea, de nu s-au prăpădit moscalii de tot. Nu bat cei mulţi pre cei puţini, nici cei puţini pre cei mulţi, ce numai cum va Dumnedzeu“.

Judecăţi de acest fel abundă în cronica lui Neculce, confirmînd concepţia lui teologică asupra mersului şi rezultatelor evenimentelor istorice. Bun cunoscător al *Bibliei*, el îşi întăreşte adeseori diferite aprecieri despre oameni şi faptele lor cu citate, bine alese, din *Vechiul* şi *Noul Testament*.

În relatarea domniei lui Mavrocordat, un spaţiu întins ocupă episodul privitor la încercarea turcilor şi a domnului Moldovei de a-l scoate din ţară pe Carol al XII-lea şi pe ostaşii lui, care, potrivit păcii de la Stănileşti, trebuiau să se întoarcă în Suedia prin teritoriul Poloniei. Surprinzînd unele uneltiri pentru prinderea lui, de către ruşi, în momentul cînd ar trece prin Polonia, regele suedez refuză să mai plece, întărindu-se lîngă Tighina, de unde aţîţa, prin toate mijloacele, pentru stricarea păcii, abia încheiată, între turci şi ruşi. În cele din urmă, după un adevărat asediu al caselor în care se baricadase, el este luat şi dus de turci cu forţa pînă la Adrianopol.

Domnul Moldovei are, şi el, dificultăţi asemănătoare cu diferite detaşamente suedeze, cantonate prin satele moldovene. Un astfel de detaşament se închisese chiar în curţile de la Prigoreni, proprietatea lui Neculce, „şi să apăra din curţi, de nu le putè strica nemică călăraşii moldoveni, ca să-i

scoată". Gospodăria cronicarului este în pericol pentru că comandantul moldovean, negăsind nici o altă cale de a-i scoate pe suedezi din curţi şi din casă, cere voie domnului să pună foc. Din fericire pentru proprietar, „vodă n-au vrut să-i lasă să aprindză curţile, ce li-au dzis să stè pe de o parte de dînşii". Curînd, oaspeţii nepoftiţi au părăsit de bună voie locul, plecînd spre Adrianopol după regele lor.

La domnia a treia a lui Mihai Racoviţă, Neculce dă extindere prezentării luptelor duse de acesta cu „cătanele", trupe austriace care intraseră în ţară, chemate de unii boieri potrivnici domnitorului, în frunte cu Vasile Ceaurul, nepot al fostului domn Gheorghe Ştefan, şi cu fostul mare spătar, din prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, serdarul Miron Cuze. Sub conducerea căpitanului Frenţe — un mercenar francez, pe adevăratul nume François Ernaut — austriacii, amestecaţi cu moldoveni, reuşesc să ocupe, spre sfîrşitul anului 1716 şi începutul lui 1717, cea mai mare parte a ţării, astfel că Racoviţă rămăsese izolat în regiunea Iaşilor. Cu ajutorul tătarilor, chemaţi pe ascuns, domnul respinge atacul final al „cătanelor" asupra Iaşilor — „cît ai rumpe un păr din cap de n-au luat pre Mihai-vodă de grumadzi", spune Neculce — şi-l prinde pe căpitanul Frenţe care este executat prin tăierea capului. De asemenea, a fost prins şi spînzurat Miron Cuze, „nepriceştuit, încălţat, îmbrăcat", pentru vina de a-i fi chemat pe austriaci. În lupta ce s-a dat între tătari şi „cătane", la Hlincea, au fost omorîţi un mare număr de austriaci şi moldoveni în slujba lor. „Şi mai pre urmă le-u strîns capetele tuturor, şi trupurile, şi au făcut o movilă şi o cruce mare cu cerdacŭ, ca să fie de pomenire acolo..." Iar Mihai-vodă a scris la Poartă despre biruinţa asupra austriacilor „şi n-au scris — zice cronicarul — cum au fost, ce-au scris c-au fost mulţime şi i-au bătut. Pentru acee ş-au agonisit mare credinţă şi laudă şi nume de viteaz de la turci". Drept plată pentru ajutorul primit din partea lor, Racoviţă dă voie tătarilor să prade dincolo de Siret, unde fuseseră cei mai mulţi partizani ai austriacilor.

Mai mult decît la alte domnii, Neculce acordă în aceste două capitole ale cronicii sale un spaţiu destul de mare evenimentelor din afara hotarelor ţării. Se descriu luptele duse, în continuare, de Carol al XII-lea cu ruşii şi nemţii, războiul Moreii, dintre turci şi veneţieni, din 1715, lupta de la Vara-

din, din 1716, dintre turci şi austriaci, cîştigată de ultimii, care ocupă şi Timişoara, pierderea Belgradului de către turci, încercările de alianţă ale lui Petru cel Mare cu Franţa, împotriva turcilor, neîncununate de succes, zădărnicirea de către ţar a încercării fiului său Alexie de a-l detrona, încheiată cu moartea ţareviciului, luptele dintre turci şi perşi şi intervenţia ruşilor în acest război, cu participarea lui Dimitrie Cantemir, care cîştigă, în 1722, o bătălie împotriva cumucilor etc. Sînt expuse, fireşte, cu mai multe amănunte, şi unele evenimente din Polonia. Atenţia cronicarului este reţinută aici de luptele împotriva trupelor de „sasi" — ostaşi saxoni ai regelui polon August, originar din Saxonia — care primeau lefuri mari, păgubind ţara, în timp ce trupele polone „nu avè nici o plată de slujba ce slujiè". La un moment dat, pentru a-i răzbi şi alunga pe „sasi", s-a făcut de către unii propunerea de a se apela şi la popor, la „mujicime", care, prin forţa mulţimii, ar putea da un ajutor substanţial armatei. „Dar Lidihovschii — spune Neculce — care era cap pre mazili — adică pe nobilime — au dat sfat că nu-i bine să rădice ţara, să s-înveţe mujicii la războiu. Că sint mai mulţi ruşi pravoslavnici decît leşi catolici, şi dacă i-or rădica pe toţi, sint mai mulţi de un întunericŭ de oameni şi orŭ bate pe sasi şi poate ne-or bate şi pre noi şi ne-or lua moşiile [...]. «Ce mai bine, fraţilor, noi să ne vărsăm sîngele, iar mojicii, lasă-i să şadză ca nişte mojici»." În urma unor neînţelegeri în sînul armatei polone, facţiunea populară a acesteia, „slujitorii", în frunte cu „poruncinicul" Branil, ales din popor, i-au prins „cu meşterşug" pe cei patru mari hatmani leşeşti, cu gînd să-i omoare ; „...şi le umbla pe dinainte cu sabia goală, şi-i mustra, şi le dzicè că «voi ne-aţi stricat volnicia noastră şi ne-aţi pustiit satele, ţiind cu craiul şi cu moscalii, de aduc oştile lor de ne mînîncă satele şi ne-au stricat obiceile cele vechi». Hatmanii au reuşit în cele din urmă să scape din mîna lui Branil, numai datorită intervenţiei unei armate ruseşti, care a liniştit disputa internă ce se creiase în ţară între trupele polone de rînd şi cele ale marilor comandanţi ai armatei.

Privind aceste întîmplări de pe poziţia sa de boier, care îşi vedea ameninţate privilegiile şi moşiile în eventualitatea unei ridicări a „mojicilor" din propria lui ţară, Neculce se simte dator, în încheierea relatării acestui episod, să atragă

atenţia membrilor clasei sale din Moldova asupra pericolului pe care îl prezintă astfel de „obiceiuri" : „Fraţilor boieri moldoveni, carii sinteţi musaipi la domnu şi faceţi obiceiuri carii n-au mai fost în ţara noastră a Moldovii ! Vă poftim să vă aduceţi aminte, cetind acestu pontu de asupra, să vedeţi ce-au păţit atunce acei hatmani pentru obiceiuri noao ce începus-a face în Ţara Leşască !"

Din Polonia, de unde urmărea cu înfrigurare limpezirea evenimentelor din Moldova, în aşteptarea firmanului de înapoiere în ţară, Neculce ţinea legătură şi cu fostul domn, exilatul din Rusia, Dimitrie Cantemir. Asemenea legături erau căutate însă mai degrabă de fostul domn care, nepărăsind gîndul de a-şi recîştiga, cu ajutorul ruşilor, scaunul pierdut, încerca pe toate căile să menţină în atenţia ţarului Petru soarta tristă în care se găsea Moldova şi locuitorii ei, cu intenţia de a crea condiţii favorabile redeschiderii unui conflict ruso-turc. Pe de altă parte, Cantemir semnala ţarului cîştigurile teritoriale ale austriacilor în ultimele lupte cu turcii şi imixtiunile lor tot mai puternice, atît în Muntenia cît şi în Moldova. El va cere chiar, la un moment dat, învoirea lui Petru de a se duce în Polonia, aşa cum reiese dintr-un memoriu către acesta din 1718, pentru a informa pe unii boieri de acolo, „a căror credinţă şi fidelitate ne este cunoscută", şi de acolo şi pe cei din ţară, despre promisiunea şi hotărîrea ţarului de a nu abandona Moldova şi pe locuitorii ei în mîinile turcilor, întărindu-le speranţa într-o viitoare eliberare cu sprijinul Rusiei. [18] Cantemir nu va reuşi, pînă la urmă, să plece în Polonia, dar în chestiunile care îl interesau a ţinut legătură prin corespondenţă cu foştii săi colaboratori refugiaţi în această ţară.

Într-un memoriu, trimis lui Petru cel Mare prin intermediul principelui Menşikov, înainte de 8 februarie 1717, după ce vorbeşte de atitudinea austriacilor faţă de Muntenia şi Moldova, fostul domn aminteşte şi de o corespondenţă primită de la Neculce, din Polonia, prin care acesta se făcea ecoul necazurilor foştilor oşteni ai armatei moldovene, dintre care unii, copleşiţi de mizeria asupririi turceşti, înclinau spre făgăduielile austriacilor, ceea ce însemna, fireşte, un semnal de alarmă pentru prestigiul în scădere al ruşilor. „Comandantul principal al armatei moldoveneşti — spune Cantemir în acest memoriu — care în campania de la Prut era cu noi,

trăind încă de atunci la graniţa poloneză, îmi scrie în numele întregii armate, rugînd să-i dau un sfat, ce să facă, fiindcă unii din ei nu mai pot suporta mizeria şi se înclină spre făgăduinţele nemţilor; ceilalţi mai statornici, aşteaptă răspunsul meu definitiv." [19]

Sub inspiraţia, destul de străvezie, a lui Cantemir, Neculce scrie personal, în 27 noiembrie 1718, din Nejiboje, cancelarului Golovkin, arătîndu-i pe larg neajunsurile la care sînt expuşi moldovenii, atît cei din ţară, cît şi cei ce pribegesc încă prin străinătate — cum era cazul lui — după războiul ruso-turc din 1711. „...Vădzînd că au sfadă păgînii şi cu alţi monarhi, nădăjduem şi noi tare că va mijloci puternicul împărat de ne va scoate şi pe noi dintr-acest foc. Acmu înţeleasăm că păgînii cu alţi monarhi s-au aşezat şi s-au împăcat — e vorba desigur de pacea de la Passarowitz — numai pentru pămîntul nostru al Moldovii nimea nu s-au pus." Ei speră încă în ajutorul ţarului, căruia, „cînd au vinit mărirea sa la noi în ţară, cu mare bucurie ni-am închinat măririi sale şi ni-am nevoit spre slujbă ca tot sîngele nostru să-l vărsăm pentru libovul legii măririi sale..." „Unii sîntem lipsiţi din pămîntul nostru de atunce, de la acea vreme, p'în ţări streine, cu mare lipsă şi fără nici o aşăzare, alţii cari sînt în ţară îi pierd păgînii, ş-ar vrè să fugă şi n-au unde, văzîndu-ne la noi ce înstreinaţi, că trăim în mare lipsă fără nici o aşăzare..." El se roagă, în încheiere, „prè Sfîntului Sudar", fie „să facă voină cu turcii", fie să asigure moldovenilor de rînd, ce s-ar refugia din ţară de asuprirea turcilor, o bucată de loc pe lîngă Kiev, sub protecţia lui Dimitrie Cantemir, unde aceştia să găsească reazim „supt mila împărăţiei", că „s-au umplut Ţara Leşască de podanii noştrii". Roagă pe Golovkin să sprijine aceste cereri pe lîngă ţar, iar răspunsul să-l trimită prin „cneazul Dimitrie Cantemir, domnul nostru". [20]

Această scrisoare, deşi, cum vedem, vorbeşte clar în sensul susţinerii punctelor de vedere urmărite de Cantemir pe lîngă ţar, ne permite să întrevedem şi starea de demoralizare ce îl stăpînea pe cronicar, pe deplin explicabilă dacă ţinem seama că, în acel timp, el era înstrăinat de ţară de mai bine de şapte ani, fără perspective suficient de încurajatoare de a pune capăt acestui exil prelungit cu mult peste aşteptările lui. Se prea poate că — descurajat de lipsa de

efect a repetatelor demersuri pe lîngă domnii Moldovei, pentru a i se obţine iertarea din partea turcilor — Neculce urmărea, prin legăturile cu Cantemir, şi posibilitatea de a-şi rezolva situaţia şi pe calea, mai radicală, a scoaterii Moldovei de sub suzeranitatea turcească în urma unui eventual nou război între ruşi şi turci, politică promovată şi susţinută de fostul domn. Scrisoarea lui Neculce a fost trimisă cancelarului rus prin intermediul lui Dimitrie Cantemir, care face menţiune de conţinutul ei într-o corespondenţă din Moscova, din 4 martie 1719. [21]

În acest timp, liniştindu-se lucrurile în Moldova, Mihai Racoviţă a găsit timp să se ocupe şi de soarta vitregitului Neculce. Într-o scrisoare din 14 decembrie 1718, sulgerul Diamandi, capuchehaie a domnului în Hotin — raia turcească din 1712 — îi scria cronicarului, ca răspuns la o epistolă a acestuia — şi din text se înţelege că mai fuseseră şi altele înainte — că lucrurile merg spre bine. [22] Domnul îl informase pe Diamandi, înainte de plecarea din Iaşi, că a stabilit cu paşa de Hotin să-i acorde firman de intrare în ţară lui Neculce, şi sulgerul avea chiar însărcinarea să obţină acest firman şi să-l trimită la Iaşi. Se pare, aşa reiese din scrisoare, că însuşi Racoviţă îi scrisese în acest sens cronicarului. „Şi acmu — spune Diamandi — măria sa paşe este cu bine către dumneata, şi încă au grăit despre dumneata bine, şi fără zăbavă ţ-a veni dumitale de la măria sa vodă şi carte şi ferman..." Fuseseră unele împotriviri pentru întoarcerea lui Neculce în ţară, cum rezultă din aceeaşi scrisoare, din partea mitropolitului Ghedeon: „ai can avut dumneata vrece pricină, dară acmu nu-i nimic. Au iertat svinţie sa şi domnul ce grăieşte nu întoarce cuvîntul. Ce dumneata nu purta de grijă pentr-aceia". Diamandi nu bănuieşte cauza împotrivirii mitropolitului. Acesta se temea că Neculce, întors în ţară, va căuta să-şi lămurească situaţia din 1711, dînd în vileag — aşa cum, de altfel, va face — şi pe alţi partizani de atunci ai ruşilor, între care se număra şi mitropolitul, şi care, reuşind să-şi ascundă faptele, nu avuseseră nimic de suferit de pe urma atitudinii lor filoruseşti. Cît despre moşiile confiscate în favoarea lui Lupul Costache, deţinute acum de fiul acestuia, Iordache, Diamandi, rudă cu cronicarul, îl informează să nu aibă grijă pentru că i se vor restitui, „că dumneata ştii că aşa că luasă şi cumnatului dumitale şi al

nostru, a dumisale visternicul Ştefan [Luca], şi după ce au vinit, i li-au dat".

În căutarea sprijinului pentru curmarea înstrăinării atît de mult prelungite, Neculce s-a adresat şi lui Nicolae Mavrocordat, acum domn în Ţara Românească, care, în timpul domniei lui în Moldova, îi arătase multă bunăvoinţă, obţinîndu-i firman de intrare în ţară, pierdut — cum s-a mai spus — datorită uneltirilor interesate ale vornicului Lupul. La 2 iunie 1719, domnul Ţării Româneşti răspundea la apelurile lui Neculce cu o scrisoare autografă, în româneşte, deosebit de afectuoasă, prin care îl asigura că „nu lipsim a încredinţa pe dumneata ca să ştii că te avem pe dumneata în dragostea noastră şi cu ce s-ar putea spre folosul dumitale nu vom lipsi, fiindu-ne milă dă străinătatea dumitale". Îl roagă, totodată, să-i comunice ştiri noi din părţile de pe unde se află pentru care îi va mulţumi. Adresa, pe verso : „Cinstitutului al nostru bun priiatin şi de binevoitor dumnealui, Ion Neculce bivhatman, cu multă sănătate să să dea. În Ţara Leşască". [23]

Prin eforturile conjugate ale celor doi domnitori, Racoviţă şi Mavrocordat, Neculce obţinu, către finele anului 1719, mult aşteptata iertare a Înaltei Porţi şi se întoarse, în sfîrşit, în „pămînturile" sale : „Atunce şi mie mi s-au isprăvit ferman de la Poartă de pace. Şi am venit la pămîntul mieu, zăbovind în streinătate 9 ani, 2 ani la Moscu şi 7 ani în Ţara Leşască, cu multe valuri şi supări, care nu le mai poci înşira cu condeiul mieu".

Aceşti nouă ani de înstrăinare, care i-au prilejuit destule suferinţe fizice, dar mai ales multe suferinţe morale, n-au făcut însă decît să-i întărească, şi mai mult, sentimentul de dragoste pentru Moldova lui natală. Chiar dacă dorinţa de a reveni în ţară era stimulată şi de interesul strict personal, de a-şi recăpăta averea şi situaţia pe care le pierduse o dată cu refugiul, nu încape îndoială că pornirea dictată de acest interes personal creştea pe fondul mai adînc al dragostei pentru ţara unde se născuse, pentru obiceiurile şi tradiţiile în care trăise aproape patruzeci de ani. Este vorba, de fapt, de un sentiment mai complex, pornit din structura sufletească a cronicarului, în care dragostea de ţară a patriotului şi dorinţa de a-şi recîştiga moşiile lăsate în urmă se împletesc cu regretul după formele feudale specifice ale Moldovei din care plecase. Din cele cunoscute despre Neculce din acea-

stă perioadă şi din cele scrise de el în cronică, se desprinde faptul că, în aceşti ani ai pribegiei, în ţările în care a trăit, cu regimurile lor deosebite de cel din propria lui ţară, cronicarul a resimţit cu acuitate necesitatea de a se reîncadra, cît mai curînd, structurii feudale a statului moldovenesc, în care domnul cîrmuitor, înconjurat de sfatul larg al boierilor, acorda acestora suficiente privilegii, le lăsa destulă libertate de acţiune pentru ca ei, boierii, să nu-i resimtă conducerea ca o apăsare prea grea.

Cei nouă ani petrecuţi în afara ţării au avut o deosebită însemnătate pentru formarea intelectuală a cronicarului. Fiind lipsit de o educaţie organizată, prin şcoală, sau cu profesori anume, aşa cum primiseră un Miron Costin sau Dimitrie Cantemir, Neculce a avut posibilitatea să-şi lărgească în mod fericit, pe această cale, orizontul cunoştinţelor, atît de necesar operei de istoric pe care o va întreprinde. În peregrinările lui, în contact cu probleme şi preocupări mai puţin obişnuite pentru un boier moldovean al acestei prime jumătăţi a secolului al XVIII-lea, care n-ar fi trecut dincolo de hotarele ţării, el a cîştigat noi cunoştinţe, şi-a însuşit noţiuni noi, îmbogăţindu-şi vocabularul, mai ales prin intermediul limbii ruse, cu neologisme, care aduc un plus de precizie naraţiunii sale, cum sînt: alector (elector) şi alecţie (elecţie, alegere), bombă, cavalerie, danţu, diiamant, dragun, căpitan, colegat (aliat), comendă, comisar, corăspundenţie, culonel, fantazie, filosof, ghenăral, gubernat, harmată, menistru, milion, monarh, nătură, oficer, parolă, pont (punct), practică, prinţip, răzădent, sinat, sinator, sinod, testament, tiran, ţărămoni (ceremonie), uraţie etc. [24]

Nu ne putem da seama în ce măsură a reuşit Neculce să înveţe limba celor două ţări în care a trăit în timpul exilului — rusa şi polona — dar faptul că o serie de cuvinte din aceste limbi au pătruns în cronica lui: pohod (marş), dvor (gospodărie ţărănească), streleţi (arcaşi, puşcaşi), stoliţă (capitală), şpagă (sabie) etc., din limba rusă, sau podan (supus, clăcaş), recipospolita (curtea sau suita regelui polon), şleahtă (nobilimea polonă), zamcă (întăritură) etc., din limba polonă, [25] ne îndeamnă să credem că, cel puţin pentru uz curent, va fi deprins un minim de cuvinte şi expresii din limbile respective. De altfel, în cronică, găsim şi unele încercări de a traduce în româneşte anumite cuvinte sau expresii

din cele două limbi, cum este, de pildă, traducerea din ruseşte a titlului de „samoderjeţ ŭ", pe care Petru cel Mare îl dă lui Dimitrie Cantemir, redat prin „sîngur stăpînitor", titlu pe care îl traduce apoi în polonă prin „eşniosfinţunii", în slavă şi chiar în latină.

Este puţin probabil însă că, în urma legăturilor cu Rusia, ar fi fost influenţat în concepţia sa de istorici ruşi ca V. N. Tatişcev sau F. Prokopovici, susţinători ai feudalismului şi admiratori ai lui Petru cel Mare. [26] În aceste privinţe Dimitrie Cantemir, cu care a fost realmente în contact, îi era mult mai aproape.

Perioada înstrăinării i-a dat lui Neculce posibilitatea să gîndească, mai mult decît înainte, asupra evenimentelor politice din Europa, pe care le urmărea, în primul rînd, prin prizma interesului pentru soarta Moldovei sale şi a perspectivelor ce i s-ar fi putut deschide de a reintra în ţară sau de a o vedea eliberată de asuprirea turcească. De aici relativa uşurinţă şi siguranţă cu care se orientează în mijlocul unui mare număr de termeni geografici — ţări, graniţe, capitale, mări, rîuri, populaţii etc., — cît şi în cadrul aspectelor politicei dusă de principalele state europene din vremea sa. În contact cu minţi luminate şi pregătite, ca a lui Dimitrie Cantemir, de pildă, Neculce a reuşit să înţeleagă în mai mare măsură interesele care conduceau acţiunile marilor puteri ale timpului — Rusia, Turcia, Austria, Polonia, Germania, Franţa etc., — ceea ce i-a dat posibilitatea ca în cronică să prezinte evenimentele din Moldova şi istoria ţării sale în legătura lor cu actele acestor state. Deşi în cronică Neculce foloseşte, adeseori, pentru numirea ţărilor luate în discuţie, potrivit stilului său popular, forme ca „franţuzul", „neamţul", „turcul", „inglezul" etc., ironizate de unii exegeţi ai cronicarului, [27] prezentarea evenimentelor şi judecăţile lui asupra acestora vădesc, pentru timpul său, suficient orizont, maturitate şi obiectivitate, care îl ridică, şi din acest punct de vedere, peste nivelul altor cronicari contemporani, cu pregătire intelectuală asemănătoare.

Suferinţă fizică dar mai ales morală, după cum s-a mai spus, pribegia lui Neculce a însemnat însă pentru el un cîştig intelectual dintre cele mai importante, care se reflectă din plin în paginile cronicii, în rezultatele activităţii sale de istoric al Moldovei.

VIII ÎNAPOI ÎN ŢARĂ. DIN NOU ÎN DREGĂTORII ÎNALTE

„...iar pre mine Ioan Niculce biv-hatman,
m-au pus vornic pe Ţara de Sus..."

Neculce, cronica

Reintrat, în sfîrşit, în ţară după atîţia ani de amară înstrăinare, primul gînd al lui Neculce a fost acela de a-şi recîştiga proprietăţile ce-i fuseseră confiscate sau cotropite în timpul lungii sale pribegii.

Îl durea inima în deosebi de Boian, satul din Bucovina, dat în stăpînirea Costăcheştilor, nu numai pentru că prin numărul destul de mare al ţăranilor locuitori era aducător de bune venituri, dar mai ales pentru că el constituia una din cele mai vechi moşii ale familiei.

Încercarea de a reintra în stăpînirea acestui sat nu era lipsită de greutăţi, deoarece, în tot timpul absenţei din ţară, asupra cronicarului apăsase greaua învinuire de „hain" faţă de turci, de „agiuns cu moscalii", învinuire care, de altfel, constituise argumentul hotărîtor care îi oferise marelui vornic Lupul Costache posibilitatea să obţină confiscarea şi trecerea în posesia sa a Boianului. Lupul Costache pierise omorît, după cum se ştie, de crudul Gin Ali-paşa, în 1716, dar Boianul era deţinut acum de fiul lui, căpitanul de codru Iordache Costache, ginere al fratelui domnului, hatmanul Dumitraşcu Racoviţă. Încă o greutate pentru Neculce, în încercarea de a intra în drepturile lui de proprietar.

Procesul s-a judecat în faţa divanului domnesc al lui Racoviţă şi, prin încheierea din 1 iulie 1720, domnul, cu tot sfatul său, dă „rămas din toată legea a ţării pe Iordache căpitan sin Lupul vorn., ca să lipsiască dintr-acel sat din Boian căci l-au fost luat tată-său Lupul vorn. cu meşteşuguri", iar

satul se dă lui Ion Neculce înapoi „ ca să-i fie şi de la domnia mea dreaptă ocină şi moşie, lui şi feciorilor lui şi nepoţilor lui [...] cu tot venitul stătător în veci". Mitropolitul şi boierii recunoscuseră că evenimentele din 1711 şi aducerea ruşilor în ţară „n-au fost din faptele acestor boiari [Luca şi Neculce], nici altora, nici din chemarea lor", ci din pricina regelui suedez Carol al XII-lea care, retrăgîndu-se pe teritoriul Moldovei, după luptele pierdute cu ruşii, a atras războiul în aceste părţi. [1]

Procesul, prezentat cu zgîrcenie, schematic, în cartea de judecată a lui Mihai Racoviţă, a avut însă o desfăşurare dramatică, ale cărei aspecte, din motive ce se vor înţelege din cele ce urmează, nu puteau fi prinse într-un act oficial emis de divanul domnesc.

Convins că, datorită grelei învinuiri de hainie ce apăsa asupra sa şi a înrudirii cu domnul a actualului deţinător al moşiei, va întîmpina serioase dificultăţi în încercarea sa, Neculce şi-a pregătit cu minuţiozitate ceea ce putem numi pledoaria sa de dezvinovăţire. Sub forma unui concept de carte de judecată a lui Mihai Racoviţă şi a divanului său pentru anularea actului lui Nicolae Mavrocordat din 1 august 1712, s-a păstrat în două variante, puţin deosebite una de alta, o expunere amănunţită a acestui proces [2]. Foarte numeroasele apropieri ale acestei expuneri, ca mod de argumentare, fapte şi detalii şi chiar ca exprimare şi formulare, de cronica lui Neculce, ne îndreptăţesc să o considerăm ca o redactare personală a cronicarului sau, în orice caz, întocmită sub directa lui supraveghere şi îndrumare.

Ca şi în cronică, se arată aici cum Lupul Costache a obţinut moşiile Boian şi Barboşi (a lui Luca vistierul) de la Nicolae Mavrocordat, drept plată pentru pretinsele lui merite în salvarea ţării, cu riscul vieţii, după 1711 ; se mai relatează despre trecerea în Rusia a celor doi şi opoziţia lor — cu gînd de întoarcere în ţară — de a merge mai departe de Kiev, cu Dimitrie Cantemir ; fuga lui Luca şi ducerea „cu vartă peste Nipru", la Harkov, a lui Neculce ; traiul fostului hatman în Ţara Căzăcească, „cu mare gîlceavă şi cu multă cheltuială şi jalobă asupra lui Dumitraşco-vodă către ţarul Moscului, pentru năcazul şi robie ce trăgè acolo" ; eliberarea lui, în urma scrisorilor feciorului lui Şeremetiev, şi trecerea în Ţara Leşească, în

timp ce Lupul Costache „sta piedică" spre a nu putea reintra în țară.

Răspunzînd învinuirii că au adus pe „moscali" în țară, cei doi arată — ceva mai mult în cronică, dar în spiritul destul de limpede al ideilor cronicarului cu privire la relațiile dintre state — că nu ei au fost „harnici", și nici chiar stăpînul lor Dumitrașcu-vodă, „să rădice puterea împărăției Moscului să vie asupra Porții turcești ; că puterile împărătești nu cu mică sumă și cînd să rădică unul asupra altuie sau cu mici pricini, ce tîmplîndu-să de-au fugit craiul șfedesc la Tighina și cu Voievoda Chiovschii, de voie lui Dumnedzeu s-au făcut amestecături între monarhi și s-au strîcat pace ce-au avut turcii cu moscalii mai nainte cu vreo 2—3 săptămîni ce au vinit Dumitrașco-vodă în scaun". Apoi, „dumnealor dederă samă, cu frica lui Dumnedzău, cum că ei nu l-au sfătuit, nici l-au îndemnat să să închine, numai slugi au fost, n-au putut taina lui, după ce au vădzut-o, să o vădească — aproape aceleași cuvinte ca în cronică — nici Dumitrașco-vodă nu arată așa că va face grabă, nici au știut numai ei, ci au știut toată boierime și au fost bucuroși moscalilor și greșiți Porții". Spre dovedire că nu numai ei au fost „greșiți Porții" — argument care pînă la urmă va hotărî soarta judecății în favoarea cronicarului și a cumnatului său — se arată că atunci cînd Ștefan Luca a mers la țarul Petru „cu cărți" din partea lui Dimitrie Cantemir, a găsit acolo soli trimiși mai dinainte de boieri, fără știrea domnului. „Ș-au adus — spune documentul — un vrav de cărți a boierilor ce-au fost triimis la împăratul Moscului : a sfinții sale părintelui mitropolitului, chir Ghedeon — înțelegem, deci, de ce acesta nu privea cu ochi buni reintrarea în țară a lui Neculce — și a lui Antohi hatman, și a lui Savin banul ș-altor mulți scriind cu feliuri de feliuri de îmbunături deșarte [...]. Care mărturisind dumnealui Ion hatmanul și Luca vistiernicul înnaintea divanului, n-au putut tăgădui părintele mitropolitul..." De altfel — se argumentează acolo — împăratul Moscului, încă înainte de postul Crăciunului — 1710 — s-a interesat, prin moldoveni mai de mult în slujba armatei rusești, asupra condițiilor cîmpului de operații al viitorului război pe care, de pe atunci, îl hotărîse : „cum esti de la Nistru de departe pînă la Iași, și de la Iași pînă în Țara Muntenească și pînă în Dunăre, și de la Dunăre la Țarigrad, și afla-s-a pâine și oaste multă în Țara Moldovii au

ba, şi cum ştiu pe domnul şi pe boieri : ţine-or cu dînsul au ba ? Care di pe atuncia era socotiala lui să vie în Moldova". Cît despre acuzaţia că ar fi primit bani din partea ruşilor pentru a pregăti oaste şi provizii, nu ei, ci domnitorul a primit bani şi el a dat tuturor boierilor, chiar şi lui Lupul Costache vornicul, şi lui Constantin Costache, fratele Lupului, mare comis atunci în domnia lui Cantemir, iar acum mare spătar la Mihai Racoviţă, prezent în divanul de judecată. Constantin spătarul, care primise 3000 de ruble să cumpere vite, încă „mai cu dreptate au slujit moscalilor decît alţii, că alţii cîţi bani au luat toti-au mîncat, iar dumnealui dintr-aceşti 3000 ruble, 2000 li-au triimis înapoi, tocma la Nistru au agiunsu banii pe moscali, iar 1000 au scris c-au fost cumpărat vite şi la bătaie le-au luat tătarii. Şi dumnealui vornicul Lupul acolo era faţă : pentru ce au lăsat de-u trimis banii înnapoi, dacă au fost drept ? Căci [= de ce] nu i-au dat vizirului ?"

După cum se vede, în apărarea lui, Neculce nu menaja pe nimeni, fie faţă bisericească, fie mare boier în divanul domnesc !

Pentru a infirma pretinsele merite ale lui Lupul Costache, care l-ar fi îndreptăţit la recompensele primite din partea lui Mavrocordat, sînt scoase în evidenţă, cu aceleaşi explicaţii ca în cronică, duplicitatea faptelor fostului mare vornic, abuzurile lui după ce a devenit caimacam, surghiuniul şi închisoarea lui, pe drept, la Varna, revenirea în Moldova şi presiunile exercitate asupra domnului care, spre a-i potoli „mestecăturile" ce puteau deveni periculoase pentru propria lui domnie, l-a făcut mare vornic şi i-a dat moşiile celor doi fugiţi în Rusia.

„Şi, răspunzînd aceste răspunsuri — se arată în document — dumnealui Ion hatmanul au strigat cu glas mare înaintea noastră şi a tot sfatul nostru, cu blăstăm au grăit, de-l va lua sfinţia sa părintele mitropolitul şi cu toţi boierii sfatului nostru asupra sufletelor lor, precum este numai el singur vinovat şi iaste adevărat făcut ispiscopul vornicului Lupului numai pe dînsul, şi alţii nici au fost bucuroşi, nici au fost amestecaţi, nici sînt vinovaţi, atunce nu numai de Boian să fie el păgubaş, ce şi de viaţă să fie pierdut, de viu în foc să să dea." Jurămîntul cu mare blestem pe care îl cerea acum cronicarul celor de faţă era una din probele hotărîtoare ce se

puteau invoca în divanele de judecată ale timpului în ţările româneşti.

Puşi în faţa unui asemenea jurămînt, după ce se dovedise că o bună parte dintre ei nu erau mai puţin vinovaţi decît cel în cauză de acuzaţiile ce i se aduseseră pentru confiscarea moşiei, mitropolitul şi toţi boierii din sfat „îndată cu glas mare au strigat ş-au mărturisit înainte noastră cum toţi au fost vinovaţi şi amestecaţi şi bucuroşi moscalilor şi greşiţi prealuminatei Porţi ; şi nici unul nu s-au cutedzat să-l ia cu sufletele sale că numai el au sfătuit sau au îndemnat să se închine". Ei toţi au recunoscut că atunci cînd s-a făcut actul de trecere a Boianului în stăpînirea lui Lupul Costache erau vremuri tulburi, domnul era străin, nu pămîntean, şi a căutat de teamă să-i facă pofta vornicului, deşi acesta nu suferise de fapt nici o pagubă după închisoarea de la Varna, pentru că i se plătise îndoit.

În faţa unor asemenea recunoaşteri categorice, domnitorul Mihai Racoviţă, capul divanului de judecată, trecînd peste faptul că actul de confiscare fusese întocmit „cu blăstăm ca să nu să mai strice" şi că Iordache Costache, actualul deţinător al satului, îi era rudă, „ţiind o nepoată de frate", nu s-a mai uitat la altceva, se spune acolo, „fără de cît la mare dreptate". El a dat în mîna mitropolitului şi boierilor actul din 1712, cu recomandarea „fără de leac de bănat, cum ştiu ei cu sufletile lor, aşa să facă : ori să dea uricile în mîna hatmanului Ion, să-şi ţie Boianul, ori, de să cade, să le dea în mîna lui Iordache sîn Lupul şi hatmanul Ion să-şi ia plata vieţii, după cum s-au apucat înainte divanului. Şi nici unul n-au putut să dzică ceva împotriva hatmanului Ion, să-l scoată numai pe dînsul vinovat, ce s-au arătat toţi că sînt vinovaţi, precum mai sus să pomeneşte. Ce singur părintele mitropolitul, de bună voie lui, au dat uricile în mănule hatmanului Ion ca să-şi ţie moşiile, precum au ţinut-o moşii şi strămoşii lui, aşa şi el şi feciorii lui şi feciorii feciorilor lui. Deci noi — conchide domnul — vădzînd aşa, i-am dat uric să-i fie de moşie şi de credinţă, precum mai sus să pomeneşte", pentru că „eu am fost de trii ori domn din vrere lui Dumnedzeu, şi pemintian şi n-am apucat nici eu mai dinnainte, de la răpoosaţi domni ca să ia domnul moşiile altor boieri sau proşti, să le dea altora fără de vină..."

Precum vedem, în această adevărată pledoarie de dezvinovăţire, accentul principal a fost pus, mai mult decît în cronică, nu atît pe necunoaşterea intenţiilor şi actelor lui Cantemir, cît pe demonstraţia, reuşită, că, în perioada premergătoare şi în zilele tulburi ale războiului ruso-turc din 1711, principalii boieri ai lui Dimitrie Cantemir, precum şi capii bisericii, majoritatea de faţă în divanul de judecată al lui Racoviţă, fuseseră „bucuroşi moscalilor" şi „greşiţi Porţii" cel puţin în aceeaşi măsură ca şi cel a cărui poziţie de atunci o condamnaseră cu atîta asprime. În aceste condiţii, apare limpede că un act oficial, cum era cartea de judecată pentru Boian a lui Racoviţă, din 1 iulie 1720, nu putea să cuprindă, în plină dominaţie turcească, recunoaşteri publice că mari boieri şi înalţi prelaţi, care deţineau în continuare funcţii înalte, fuseseră într-un moment de răscruce, atît în conştiinţa, cît şi în faptele lor, duşmani ai Porţii, bucuroşi de perspectiva răsturnării suzeranităţii turceşti, care apăsa asupra Moldovei.

Obţinînd din partea domnului şi întregului divan recunoaşterea „nevinovăţiei" lui în evenimentele din 1711, Neculce îşi recîştiga nu numai Boianul, ci şi întregul lui prestigiu de boier şi fost mare dregător, cu drept de a sta cu fruntea sus alături de toţi ceilalţi boieri ai ţării, care, privind lucrurile din acest punct de vedere, nu aveau faţă de el alt merit decît că, folosind mai bine în avantajul lor condiţiile momentului, reuşiseră să evite dizgraţia turcilor şi o dată cu aceasta marile neajunsuri pe care lui i le-au pricinuit cei nouă ani de grea înstrăinare de ţară.

Poziţia actualei domnii faţă de foştii „vinovaţi" de evenimentele din 1711 se confirmă, în ceea ce-l priveşte pe Neculce, şi dintr-o altă judecată, purtată la divanul domnesc în anul următor,[3] neinteresantă prin obiectul ei, dar semnificativă prin concluziile cu care se încheie: hotărîrea lui Racoviţă îl scoate din cauză pe Neculce, întărind, o dată în plus, că de actele săvîrşite din porunca domnului de atunci nu sînt vinovaţi boierii care l-au slujit.

Încurajat de aceste prime şi însemnate succese, care îi confirmau nevinovăţia, Neculce porni cu hotărîre — am putea spune, chiar cu înverşunare — o adevărată campanie pentru a reintra în posesia tuturor drepturilor şi proprietăţilor ce-i fuseseră ştirbite în timpul lungii sale absenţe din ţară.

Într-un interval de aproximativ şapte ani — între 1720—1726 — de la revenirea în ţară, pînă la sfîrşitul celei de a treia domnii a lui Racoviţă, documentele păstrate pînă astăzi ni-l arată pe Neculce de 15 ori în faţa divanului domnesc de judecată, cerîndu-şi restabilirea în drepturile de proprietate asupra diferitelor moşii pe care constatase că le atinsese, în măsură mai mare sau mai mică, în cei nouă ani ai pribegiei, poftele cotropitoare ale vecinilor. Cele mai multe din aceste judecăţi privesc principalele sale moşii : Boianul şi Prigorenii.

Pentru Boian, în afară de unele pricini cu diferiţi vecini — Volcinceştii, Stîrceştii, Perjul şi alţii [4] — disputele cele mai înverşunate le-a purtat cu călugării mînăstirii Putna, proprietari ai moşiei Ostriţa, vecină cu satul său. La 27 martie 1724, Iordache Ruset, biv-vel-clucer, primea poruncă de la Mihai Racoviţă să cerceteze plîngerea hatmanului Ion Neculce, că mînăstirea i-a călcat hotarul Boianului şi un călugăr, ispravnic pe moşia mînăstirii, „au borfăit şi au jăcuit pe nişte oameni care şăd pe hotarul Boianului", luîndu-le dijmă pe nedrept. „Pentru acee dară — se adresează domnul fostului clucer — să cauţi să dai a înţelege acelui călugăr să dea tot înapoi, să nu jăcuiască oamenii pînă nu s-a hotărî locul şi atunce hotărîndu-se, cum să va alege aşa vor ţine." [5]

Certurile şi judecăţile între Neculce şi călugării de la Putna, pentru hotarul dintre Boian şi Ostriţa, datau mai demult. S-a păstrat o foarte interesantă scrisoare a fostului mitropolit Sava, din 22 iulie 1722, adresată din Botoşani cronicarului, prin care prelatul, de la înălţimea autorităţii sale bisericeşti, îl mustră cu superioritate, chiar cu o notă de ameninţare, pe Neculce pentru că, după părerea lui, se atinsese de hotarele moşiei mînăstireşti [6] : „...în trecute zile cînd ai trecut pe la noi pe la Sineşti, am fost avut cu dumneata puţină voroavă pentru Ostriţa, cari hotar easte dat mînăstirii Putnii de răposatul Ştefan-vodă cel Bun, ce să numeşte ctitor, şi am fost spus dumitale că siamnile sînt, de la dumneata, a treia movilă şi de acolo în balotă şi spre miazănoapte în părîu ; acestea le ştiu încă de copil cînd fuseasăm dejmar de am luat de zeace boeaneanilor ce avuseră holde pe acel hotar, care semne nu numai bărbaţii cei dea putere ce şi babile le ştiu, iar dumneata te lăcomeşti a te lărgi mai în sus ; pune în socoteală că vei greşi şi'nnaintea lui Dumnedzău şi divanului mă-

riii sale domnului, ce di-i vrea să mă asculţi eu aşa te svătuiesc prieatineaşte şi sufleteaşte nu te lupta cu besearica lui Hristos, nici trage a lua, să laşi cu blăstăm cuconilor, nici te nedejdui c-ai mutat petrile ca să cuprinzi pre partea dumitale pămînt, pentru că toţi sîntem pămînt şi acei ce au înzăstrat svintele mînăstiri cu moşii, au întărit cu uric şi cu blăstăm, iar acel ce va călca blăstămul [...] a da samă înaintea straşnicului giudeţu..."

Neculce nu s-a lăsat însă intimidat. Cearta cu călugării de la Putna, rămasă nehotărîtă în timpul domniei lui Racoviţă, va continua, procesul fiind redeschis şi susţinut cu şi mai mare tărie, atît de o parte cît şi de cealaltă, în cea de a doua domnie a lui Grigore Ghica.

Pentru celalaltă moşie, Prigoreni, unde Neculce îşi avea reşedinţa, cele mai multe pricini le-a avut cu răzeşii din satele vecine, Albeşti şi Scorţeşti, care în lipsa lui din ţară, intraseră în hotarele Prigorenilor, invocînd drepturi mai vechi, pentru care se judecaseră şi cu înaintaşii cronicarului. Începute încă din primii ani ai reîntoarcerii din pribegie, aceste dispute s-au continuat, fără să se încheie o hotărîre definitivă din partea divanului domnesc, pînă către sfîrşitul domniei lui Racoviţă, Neculce rămînînd deocamdată deţinător al locurilor în litigiu. [7].

În tot acest timp, paralel cu numeroasele acţiuni întreprinse cu înfrigurare pentru a-şi reîntregi deplina proprietate asupra moşiilor, Neculce, urmînd şi el tendinţei marilor boieri, a căutat să-şi adauge, prin cumpărături, noi proprietăţi care să-i aducă sporirea veniturilor. [8]

Între altele, în decembrie 1725, cumpără „nişte case cu loc, cu pivniţă de chiatră", în Iaşi [9], dar în anul următor le revinde, „socotindu-mă eu că nu-s de treaba mea, nedîndu-mi mîna ca să şedzu într-acela loc..." [10] Modestie, dar şi chibzuială, pentru că Neculce, acum fără dregătorie în divanul domnesc care să-i reclame prezenţa mai mult sau mai puţin permanentă în capitala ţării — deşi, din cînd în cînd, semnătura lui, ca biv-hatman, mai apare în actele domneşti, alături de boierii din divan, [11] — locuia în Prigoreni, unde casele părinteşti, adevărat conac, îi asigurau cu prisosinţă, lui şi familiei, condiţii de viaţă dintre cele mai bune pentru acea vreme.

Aceşti ultimi şapte ani ai domniei lui Mihai Racoviţă, 1720—1726, au fost ani de fructuoasă activitate pentru Ne-

culce care şi-a restabilit în cea mai mare parte drepturile de proprietar asupra moşiilor uzurpate, total sau parţial, în vremea înstrăinării, reuşind chiar să adauge, ici şi colo, noi proprietăţi celor existente. Obţinerea acestor rezultate a fost înlesnită de liniştea ce caracterizează în general această parte a domniei lui Racoviţă, netulburată nici de răzvrătiri interne, nici de războaie ; tot acum se făcea simţită o stare de relativă înflorile a economiei ţării. „Ţara se întemeiesă în dzilele lui — spune Neculce în cronică. Să înmulţisă oamenii şi să lăţisă satele, că era omu foarte chivernisitor. Pîine să facè în dzilele lui foarte bună în toţ anii ; stupii în doao veri s-au făcut buni, iar în celelalte proşti ; vitele era mai în toţi anii bolnave, de muriè ; fîn şi vin multu în toţi anii era ; bani mulţi în ţară, la neguţitori, de-ş prindè oamenii nevoile ; zlotaşii nu vindè vitele, că nu-i sirguìe cu istovul banilor." Pe de altă parte, domnul reuşise, prin acţiuni viguroase, să stîrpească în mare măsură „tălhăritul" din ţară.

Cronicarul nu-l iartă însă pe Racoviţă pentru numeroasele dări pe care le-a aruncat asupra ţării, dintre care unele atingeau şi pe boieri, ca şi pentru înlesnirile pe care le-a acordat ţăranilor, împotriva boierilor şi mînăstirilor, de a ieşi din starea de iobăgie : „ce acmu mazilii nu să mai pîrîè cu vecinii să-i tragă, ce ţăranii trăgè pre mazili la giudecată".

Este de remarcat că aproape toate plîngerile ridicate de Neculce în această vreme la divanul lui Racoviţă s-au încheiat în favoarea lui. Deşi în trecutele domnii ale acestuia, Neculce — văr de al doilea cu domnul — nu se bucurase totuşi de încrederea lui, ba, mai mult, la începutul domniei a doua a trebuit să fugă în Polonia pentru a-şi salva viaţa, acum, după întoarcerea din pribegie, cu toate că nu a fost ridicat în rîndul dregătorilor, se pare că fostul partizan al ruşilor se bucura de oarecare înţelegere şi chiar simpatie din partea domnului. Lucrul se poate explica prin sentimentele de aceeaşi natură pe care Racoviţă le nutrea, intim, faţă de vecinii de la răsărit. Ridicat domn de turci, se ştie că el fusese mazilit, în a doua domnie, pentru că Înalta Poartă surprinsese legăturile lui cu ruşii şi intenţiile de a fugi cu familia, în 1709, în tabăra acestora. Ajuns din nou domn în Moldova, a treia oară, după ce-şi recîştigase încrederea turcilor, el nu renunţase la ideile de apropiere faţă de ruşi : în martie 1724 emisarul său, Lupul Anastase, înmîna guvernului rusesc cere-

rea lui Racoviţă de a fi luat sub ocrotirea Rusiei. [12] Iată, deci, motive pentru domnul Moldovei de a privi cu înţelegere şi de a-l sprijini, în mod tacit, pe acela care avusese atîta de suferit de pe urma unor convingeri pe care el însuşi le împărtăşea.

Puţine evenimente interne au tulburat această ultimă parte a domniei lui Racoviţă. Între acestea, Neculce menţionează înstrăinarea în Ţara Ungurească a lui Vasile Ceaurul şi Velicico sulgerul, vinovaţi de trădare faţă de domnie în vremea invaziei „cătanelor", cărora, drept pedeapsă, domnul le-a confiscat moşiile, „dzicînd — adaugă cronicarul, aducînd vorba şi despre situaţia sa — că ceie ce-au pribegit cu moscalii, au venit o împărăţie şi s-au hainit cu domnu cu tot, deci pentru aceie li să cade să li să dè moşiile, întorcîndu-să la mila împărăţiei, iar aceşte ce s-au închinat la cătane, au fost cătanele nişte tîlhari, şi pentru acee le-au dat [altora] moşiile."

Către sfîrşitul domniei, Racoviţă, socotind că după atîţia ani de administrare nu-i „va mai strica nime nemic", s-a certat cu fostul său postelnic Constantin Ipsilanti, cu rude influente la Ţarigrad, şi, pe de altă parte, a început uneltiri împotriva lui Nicolae Mavrocordat din Ţara Românească, cu gînd de a-i lua locul în domnie. Dar, cu mai bune relaţii la Poartă, Constantin Ipsilanti şi Nicolae Mavrocordat au reuşit să-l mazilească, în locul lui fiind numit, la 26 septembrie 1726, Grigore Ghica terzimanul, nepotul lui Nicolae Mavrocordat.

Dacă sub această domnie a lui Mihai Racoviţă, înţelegător pentru necazurile suferite de fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir, Neculce şi-a restabilit în cea mai mare parte drepturile de proprietate asupra moşiilor uzurpate în timpul pribegiei, în următoarea domnie, a lui Grigore Ghica, el va avea ocazia, deşi nu pentru multă vreme, să reintre şi în drepturile de dregător, într-o slujbă care reprezintă, ierarhic vorbind, cea mai înaltă treaptă pe care a atins-o în cariera sa dregătorească.

Instalarea în scaun a lui Grigore Ghica nu adusese mari schimbări în rîndul boierilor din divanul domnesc. Constantin Ipsilanti, fostul postelnic din prima parte a domniei lui Racoviţă, după care „erau toate trebile" ţării, revenit în vechea-i dregătorie, a obţinut menţinerea în noul divan a

mai tuturor boierilor asupra cărora îşi impusese dominaţia şi în trecuta domnie a lui Racoviţă. „Deci alţi boieri — spune Neculce, subînţelegîndu-se, poate, şi pe sine — ce mai rămăsese de atîta vreme de aştepta pre Grigorie-vodă, ca să încapă şi ei, vădzînd că i-au apucat iar ceielalţi boieri pre dinainte şi acmu, căuta rău."

Resemnat deocamdată în ceea ce priveşte reintrarea într-o dregătorie domnească, fostul hatman îşi vede în continuare de treburile sale pe la moşii, încearcă să mai cumpere o casă în Iaşi [13] sau mijloceşte, ca rudă mai în vîrstă, în neînţelegerile ivite, pentru unele proprietăţi, între fiii fostului său cumnat, Ştefan Luca, mort de curînd, şi sora Sanda, plecată în Ţara Românească, ceea ce îi prilejuieşte, în 1728, o nouă călătorie acolo. [14]

În această vreme în ţară începuseră să se petreacă lucruri neliniştitoare pentru domnia lui Grigore Ghica. Dumitraşcu Racoviţă, fratele fostului domn, surprins că unelteşte cu cărţi „viclene" împotriva domniei, fugise la tătarii din Bugeac, atrăgînd acolo şi pe ginerele său, Iordache Costache, mare stolnic în actualul divan al lui Ghica. Puţină vreme după fuga lor, tătarii din Bugeac se ridică împotriva sultanului tătăresc din Crimeea, ameninţînd în acelaşi timp şi pe domnul Moldovei, care, susţineau ei, cu prilejul unor recente modificări de hotar, făcute cu acordul şi sprijinul turcilor, ar fi stricat cîteva aşezări de-ale lor. Se înţelege că principalii aţîţători împotriva lui Grigore Ghica erau cei doi fugari din Moldova. Răzvrătirea tătarilor l-a speriat pe domn care, la prima cerere a acestora, a eliberat pe jupînesele boierilor fugiţi, ţinute pînă atunci ostatece în Iaşi, iar el s-a retras, spre siguranţă, la Botoşani, după ce şi-a adăpostit şi familia la Hotin. Pentru liniştirea lucrurilor, turcii trimit trupe în Bugeac, chemînd şi pe domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, precum şi pe hanul din Crimeea, să participe alături de ei la acţiunea de pacificare. După cîteva luni de încordare, în faţa unei asemenea desfăşurări de forţe, capul rebelilor din Bugeac cedează fără luptă şi obţine iertarea Porţii, dar Ghioa nu reuşeşte să pună mîna pe cei doi fugari, Racoviţă „mistuindu-se" prin Dobrogea, iar Iordache stolnicul fugind la tătarii din Crimeea. După o bucată de vreme Dumitru Racoviţă este prins şi închis de Grigore Ghica, iar ginerele lui se întoarce de bună voie în ţară, obţinînd iertarea domniei. Trimis din nou de Grigore Ghica

la Tighina, pentru a „aşeza" cu capii tătarilor din Bugeac unele nemulţumiri ale acestora din vremea intervenţiei domnului moldovean împotriva lor, Iordache stolnicul „s-au apucat iar de alte amestecături" împotriva domnului. De acolo, el a scris cărţi unor boieri din ţară, rude de-ale lui, cum că Poarta ar fi dat domnia lui Constantin Duca. Aceştia sînt dezorientaţi de ştirea neaşteptată, de fapt lipsită de temei, şi cînd se hotărăsc, în cele din urmă, să ceară sprijinul hanului pentru numirea ca domn a unuia dintre ei, complotul e descoperit de Grigore Ghica. Toţi complotiştii sînt arestaţi şi după o bucată de vreme iertaţi, în afară de Iordache stolnicul care, prins şi el, pentru repetatele acte de hainie faţă de domn, este decapitat fără judecată : „nici l-au mai adus la Grigorie-vodă să-l giudece — spune Neculce — şi cum l-au adus în Iaşi, l-au şi dus înaintea porţii, la cişmè, şi au poroncit de i-au tăiet capul." Pentru comportări asemănătoare, soarta hărăzea deci şi fiului acelaşi sfîrşit tragic pe care îl avusese tatăl, cu 14 ani în urmă. Este de reţinut că acest episod al hainirii şi uciderii lui Iordache stolnicul s-a păstrat şi în tradiţia populară, în cîntecul bătrînesc *Iordachi al Lupului* [15], în care însă — poate ca un reflex al prestigiului marii familii autohtone a Gavriliţeştilor, în opoziţie cu numeroşi domnitori, dintre care unii străini de ţară — Iordache apare ca un personaj pozitiv, prins prin vicleşug de către domn.

Evenimentele de mai sus, care au scos la iveală lipsa de credinţă a unora dintre principalii săi boieri, îl determină pe Ghica să procedeze la o înnoire a divanului. Constantin Costache, unul dintre foştii complotişti, iertat după jurămînt solemn, depus în faţa mitropolitului, este ridicat vel-logofăt ; Sandul Sturdza e numit hatman ; Constantin Ruset e trecut din dregătoria de mare vornic al Ţării de Sus în cea de vornic al Ţării de Jos, iar în locul său, mare vornic al Ţării de Sus, este numit, în sfîrşit, Ion Neculce.

Schimbarea de divan s-a produs către sfîrşitul anului 1730 sau începutul anului 1731 — probabil de Anul nou — pentru că, la 13 noiembrie 1730, Neculce semna încă cu titlul de „biv-hatman", iar la 14 februarie 1731 îl aflăm, pentru prima oară, semnînd ca mare vornic, [16] martor la o vînzare de case în Iaşi, pe Uliţa Strîmbă, unde a avut şi el proprietăţi. [17] După 20 de ani, dintre care 11 petrecuţi în ţară, în aşteptare, fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir reintra într-o

mare dregătorie de divan, pe care o va mai ocupa, din nou, în a doua domnie a aceluiaşi Grigore Ghica.

Marele vornic al Ţării de Sus reprezenta, după marele logofăt şi marele vornic al Ţării de Jos, cea de a treia treaptă în ierarhia marilor dregătorii de divan ale Moldovei, iar jurisdicţia lui se întindea peste jumătatea de nord a ţării. [18] „Sub ascultarea lui — spune Cantemir în *Descrierea Moldovei* — se află scaunele de judecată ale ţinutului. În faţa lui sînt aduse pricinile de judecată. El hotărăşte în pricinile de osîndire şi poate să hotărască pedeapsa morţii, fără ştirea domnului, pentru tîlhari, omorîtori, jefuitori de biserici şi alţi ticăloşi. Ca semn al dregătoriei sale poartă un toiag aurit. Cu osebire el are în grijă oblăduirea ţinutului Dorohoi." [19]

Nu cunoaştem în ce măsură îşi va fi pus în valoare Neculce — asemenea lui Miron Costin, care a stîrpit, ca staroste de Putna, tîlharii din regiune — importantul atribut de a dispune de viaţa răufăcătorilor din Ţara de Sus, pe care i-l conferea noua dregătorie. Fără înclinare spre fapte violente, aşa cum îl ştim de pînă acum, aplecat mai degrabă către milă şi iertare, va fi lăsat ca Dumnezeu care, după concepţia lui, nu trece nimic cu vederea şi plăteşte tuturor după faptă, să hotărască şi în această privinţă. De altfel, cele două acte în care cronicarul apare în calitate oficială, păstrate pînă azi, din scurta perioadă a primei sale mari vornicii, nu spun nimic despre astfel de lucruri şi nici despre activitatea sa de organizator sau administrator al ţinutului. Primul, din 11 august 1731, semnat de Neculce, alături de mitropolit, episcopi şi ceilalţi boieri, este actul solemn prin care Grigore Ghica, urmînd tradiţiei domnilor moldoveni sprijinitori ai bisericii ortodoxe din Transilvania, reconfirma testamentul lui Gheorghe Ştefan, acordînd bisericii din Şcheaii Braşovului un ajutor anual de 8000 de aşpri. [20] Al doilea document vorbeşte de însărcinarea primită de Neculce din partea domnului ca, împreună cu biv-logofătul Constantin Costache, să cerceteze pricina unor locuitori cu Gheorghiţă Potlog din Iaşi. Prin cartea domnească din 9 martie 1732, Potlog „era dat rămas", în baza judecăţii făcute de cei doi, de care se face menţiune în act. [21]

Către sfîrşitul anului 1731, Neculce obţine din partea capilor bisericii şi a marilor boieri, pe baza actelor pe care le înfăţişează, o confirmare a drepturilor sale de proprietate

asupra tuturor moşiilor pe care le stăpînea.[22] Se crease obiceiul printre marii proprietari ca, pentru a preveni viitoare pricini de hotar cu vecinii moşiilor sau greutăţi în susţinerea drepturilor de proprietate de către urmaşi, în cazul pierderii sau distrugerii unora dintre hîrtii, să-şi facă un asemenea act colectiv de proprietate — „uric", cum este numit cu un termen al timpului — întărit de mitropolit, episcopi şi marii boieri ai divanului, sau, în unele cazuri, chiar de domn.

Deşi deţinător al unui însemnat număr de proprietăţi — „uricul" ni-l arată pe Neculce ca posesor a 20 de sate întregi şi părţi de sate — el nu se poate compara nici pe departe, în această privinţă, cu alţi mari proprietari, cum fusese, de pildă, străbunicul său, marele logofăt Gavrilaş Mateiaş, sau bunicul dinspre mamă, marele vistier Iordache Cantacuzino, ori înaintaşul său în ale scrisului Miron Costin, în averile cărora intrau de la 70—80 de sate în sus. Pe de altă parte, este de reţinut că, în timp ce amintiţii mari proprietari realizaseră cea mai mare parte a satelor ce le deţineau prin cumpărături sau „danii"[23], în detrimentul ţăranilor mici proprietari de pămînt, satele pe care le poseda Neculce fuseseră obţinute în marea lor majoritate prin moştenire sau ca zestre din partea soţiei. Cu toate că surprindem şi la el unele tendinţe de acaparare, specifice epocii, cronicarul este străin de rapacitatea şi lipsa de scrupule cu care o seamă de mari boieri au despuiat de micile lor bucăţi de pămînt mii de ţărani liberi, pe care şi i-au aservit apoi ca vecini, uzînd cel mai adesea de tot felul de mijloace condamnabile — ca presiunea morală şi fizică, împrumutul cu camătă şi zălog în perioade de secetă sau în ierni grele, acte false de proprietate, jurăminte cu martori mincinoşi şi altele — pe care reuşeau să le impună prin puterea ce le-o confereau înaltele dregătorii ce le deţineau şi averea.

Sub acest raport, comportarea lui Neculce boierul, confirmă atitudinea de demnă ţinută morală a cronicarului, constituind suportul concret al repetatelor luări de poziţie, în favoarea ţărănimii sărace, cu limitele impuse, desigur, de apartenenţa de clasă, pe care le întîlnim în cronica lui.

La 10 martie 1732, marele vornic al Ţării de Sus întărea, ca martor, cu semnătura lui, împărţirea unor bunuri în Călineşti, între moştenitorii boierului Andronic Pîrvul, fostul proprietar al satului.[24] Semnătura avea caracter privat, dar

girul era cu atît mai valoros pentru părţi, cu cît venea de la un mare demnitar. De aceeaşi natură este semnătura pe care o dă, la 23 martie acelaşi an — aici şi în calitate de rudă — pe actul prin care nepotul său Velicico Panaitache vindea unui cumnat, Vasile Costache, comis al doilea, satul Corlăţele din ţinutul Sucevei. [25]

O mare importanţă prezintă — pentru caracterul ei autobiografic — scrisoarea cronicarului din 10 iulie 1732, către Grigore Ghica, amintită în capitolele precedente, [26] prin care confirmă domnului că vărul său Iordache Cantacuzino paharnicul, din Paşcani, fiul lui Iordache stolnicul, stăpînea pe drept nişte vecini din acest sat, ce se sculaseră împotriva lui şi-l trăgeau la judecată în faţa divanului domnesc, pe cuvînt că nu-i sînt vecini.

Povestirea propriei vieţi, spusă pe scurt, cu toată asprimea întîmplărilor, curge liniştită, frumoasă şi aşezată, ca un pasaj de cronică, domolită, parcă, de greutatea celor 60 de ani pe care-i purta cronicarul: „De care lucru vei şti măria ta că eu, rămăind mic de părinţi, de tată, am crescut în casa dumisale Iordăchioie visternicesăi cei bătrîne, care mi-au fost mie moaşă şi lui Iordache iar moaşe, şi vîrsta mea este de şesedzăci de ai, şi i-am apucat pe cei omini tot în sat în Blăgeşti, stăpînindu-i Iordăchioie visterniceasa. Şi la vreme mării sale lui Cantimir-vodă, am fugit în Ţara Munteniască de răul leşilor şi am şidzut 4 ai cu toată casa noastră. Ş'acolo au murit moaşe noastră Iordăchioie. Şi noi, viind în ţară înnapoi cu unchi-miu Iordache stolnicul, feciorul Iordăchioiei cei bătrîne, am găsit acel sat împrăştiet, neavînd cine-l stăpîni. Şi, după ce-am vinit, i-am strănsu iar pe toţi şi pe cii omini la un loc la sat la Blăgeşti".

Scrisoarea — unul dintre puţinele autografe păstrate de la Neculce — reflectă un scris destul de urît, cu litere mici, îndesate, lipsite de eleganţă, aşa cum îl cunoaştem şi din pasajele în care a intervenit personal, completîndu-i pe copişti, într-unul din manuscrisele cronicii sale, deşi aici, în actul de care vorbim, dat fiind înaltul personaj căruia i se adresa, cronicarul face totuşi vizibile sforţări de caligrafie. [27]

În septembrie 1732, Neculce are cinstea de a-l însoţi pe domn, împreună cu mitropolitul şi restul boierilor, în călătoria ce acesta a făcut-o prin ţară pentru a cunoaşte frumoasele mînăstiri ale Moldovei şi fosta cetate de scaun a Sucevei,

despre care, cum spune o însemnare contemporană, citise „măria-sa în hronogravul țării“.[28] Scriind despre această călătorie în cronică, Neculce arată că, după plecarea din Iași, domnul a făcut, mai întîi, o „primblare la Prigoreni, la vornicul Ioan Neculce“ — vizită de care cronicarul se va fi simțit deosebit de onorat — de unde, cu tot alaiul, a trecut la Roman și de aici la mînăstirea Neamț. „Și au scos icoana den mănăstire ș-au ținut-o singurŭ Grigorie-vodă cu mîna lui. Și s-au închinat foarte frumos, cît să mera și [Grigorie-] vodă și turcii cari era cu Gligori-vodă. Și călugării de la mănăstire dzîcè că nu s-au închinat acè sfîntă icoană ca atunce neciodată...“ De acolo au mers la Baia, apoi la mînăstirile Secul și Slatina. La 11 septembrie erau la Horodniceni, pe Brădățel, pe lîngă Rotopănești, la moșia fostului medelnicer Șerban Cantacuzino, pe care domnul îl face vornic de Cîmpu-Lung, după care-și continuă drumul la mînăstirea Dragomirna, la Suceava și la Probota, ctitoria lui Petru Rareș, întorcîndu-se, prin Pașcani, Ruginoasa — moșia hatmanului Sturdza — la Iași. „Așè într-o săptămînă au îmblat de-au vădzut toate mănăstirile și locurile și satele boierești, ca să știe cine cum să ține. Măcar că cei proști și neagiunși de minte huliè, dar acea primblare era de mare laudă și folos“, spune cronicarul, domnul întărind autoritatea mînăstirilor asupra satelor pe care acestea le posedau, ceea ce constituia un semn de consolidare a proprietății feudale existente, fapt apreciat și de proprietarul de moșii care era Neculce. De altfel, la 20 decembrie, același an, domnul îi reîntărea și lui stăpînirea asupra locului din hotarul Tîrgului-Frumos, primit danie de la Mihai Racoviță,[29] care nu figurase în „uricul“ de mărturie obținut, cu un an înainte, din partea marilor boieri ai divanului.

Este un fapt oarecum surprinzător că din această călătorie, care i-a scos în față, pe urmele vechilor domnitori, atîtea monumente ale culturii și artei moldovene, icoane ale trecutului țării demne de menționat, Neculce reține numai aspectul mărunt, dar concret al consolidării proprietății feudale a mînăstirilor. În cronica lui nu-și găsește ecou, cu această ocazie, nimic din frumusețea bisericilor și mînăstirilor vizitate, iar zidurile Sucevei nu-i smulg nici măcar o aluzie la timpurile de glorie ale țării, pe vremea cînd această cetate era reședința unor strălucite figuri de domnitori, ca Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare sau Petru Rareș. Desi-

gur că acest lucru este, într-o măsură, efectul lipsei unei culturi largi, umaniste, a cronicarului, dar el evidenţiază mai ales o anumită caracteristică a compoziţiei sale literare: absenţa unei preocupări deosebite pentru descriere, pentru prezentarea în plan static, cu bogăţie de amănunte, a unor elemente de cadru, monumente arhitectonice, crîmpeie de natură, ceremonii etc., în măsură să reţină atenţia prin anumite însuşiri ieşite din comun. (Excepţie fac cele două nunţi: prima a Catrinei, fata lui Gheorghe Duca, cu Ştefan, fiul lui Radu Leon, şi a doua a lui Constantin Duca, cu Maria, fiica lui Brîncoveanu, descrise cu multe şi pitoreşti amănunte.) La el, de pildă, cum s-a mai remarcat,[30] înscăunarea domnilor se rezumă, de regulă, la îmbrăcarea caftanului şi numirea boierilor; o nuntă domnească, ca cea a lui Dinu, feciorul lui Constantin Brîncoveanu, la care a fost martor, şi care trebuie să fi strălucit prin fastul ceremoniei religioase, prin luxul îmbrăcămintii mirilor şi nuntaşilor, prin bogăţia veselei şi a mîncărurilor, prin mulţimea distracţiilor populare de tot felul, este prezentată, pe scurt, în cîteva cuvinte: „care nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască"; pregătirile de primire, cu totul deosebite, ce le va fi făcut Gheorghe Duca, în a doua domnie, cu prilejul trecerii prin Iaşi a sultanului, se rezumă, şi ele, la cîteva bucăţi de atlas şi taftà întinse pe uliţe în calea înaltului vizitator — amănunt, ce-i drept, deosebit de reprezentativ —, dar lucrurile şi podoabele pe care domnul Moldovei i le-a oferit în dar cu această ocazie sînt numai „scumpe"; biserica de lîngă curţile domneşti, restaurată de Mihai Racoviţă la prima lui înscăunare, a fost înzestrată „cu toate podoabele, cum să vede"; în legătură cu focul izbucnit în Iaşi, în al optulea an al celei de-a treia domnii a lui Racoviţă — descris cu bogăţie de amănunte în cronica atribuită lui Nicolae Muste[31] — Neculce reţine numai faptul material că acest foc „au ars" curţi boiereşti şi mînăstiri, „au arsu" curţile domneşti, „au arsu", în fine, multe lucruri ale domnitorului şi că noile curţi zidite de Racoviţă în urma focului erau „mai frumoase de cum era întîi, că întîi era mai proaste". Constantinopolul, văzut de Neculce în 1705, înainte de înscăunarea lui Antioh Cantemir în a doua domnie, acest Ţarigrad al cărui nume apare de zeci de ori în cronică, nu se bucură din partea lui de nici un rînd de descriere, ca şi Bucureştii, capitala Ţării Româneşti, vizitată de cronicar

de nu mai puţin de trei ori. Analistul plin de fineţe psihologică, care reuşeşte să surprindă în mod cu totul neaşteptat intime reacţii ale eroilor săi, care ştie să descifreze şi să sintetizeze cu măiestrie în portrete devenite clasice, prin îmbinarea fericită a trăsăturilor fizice caracteristice cu cele morale, figurile atîtor personaje ilustre sau mai puţin ilustre ce-i populează cronica, rămîne de cele mai multe ori tăcut în faţa unor fenomene naturale, a unor ceremonii sau a unor monumente de artă ce se aşteaptă descrise, aşa cum este şi cazul istoricelor mînăstiri şi cetăţi vizitate împreună cu Grigore Ghica, ce ne-a prilejuit această observaţie.

Un ultim act ce s-a păstrat în legătură cu Neculce, din această vreme a primei lui mari vornicii, este cel din 12 ianuarie 1733, prin care fraţii Constantin Cantemir vel-comis şi Dumitraşcu Cantemir beizadea, fiii fostului domn Antioh Cantemir, dau moşia Urlaţi, din ţinutul Fălciu, surorii lor Aniţa. [32] Între alţii, actul e semnat, ca martor, şi de „Ion Neculce vel-vornic", ruda donatorilor, ca soţ al unei nepoate de soră a tatălui lor.

Cronicarul a rămas mare vornic al Ţării de Sus pînă la 16 aprilie 1733, cînd Grigore Ghica, cu mai multă influenţă la Ţarigrad, unde fratele său era terziman, reuşeşte să obţină scaunul Ţării Româneşti — ţară mai mare şi mai bogată în venituri decît Moldova — prin schimb de tron cu vărul său, Constantin Mavrocordat, care domnea acolo.

Deşi mare vornic al Ţării de Sus, Neculce nu s-a bucurat de mare autoritate în această domnie a lui Grigore Ghica, neavînd nici pe departe rolul şi influenţa din domnia lui Dimitrie Cantemir, deşi atunci era numai hatman. De altfel, acest lucru îl remarcă singur în cronică, arătînd că domnul, mai ales sub influenţa lui Constantin Ipsilanti, postelnic, apoi hatman, iar în ultimul timp fără rang în divan, se înconjurase de greci, cărora le plătea lefuri din visterie şi le încredinţa tot felul de dregătorii „la margine", mărunte, dar bănoase, în timp ce „boierii de ţară era numai cu numele, că la nemică nu-i mai întreba". Aprecierile lui Neculce, în încheierea acestui capitol al cronicii, îndeajuns de obiective pentru un înalt membru al divanului, cum fusese, constituie o adevărată analiză, în spirit critic, asupra lui Grigore Ghica şi a domniei lui. Mai întîi portretul domnului, compus în stilul caracteristic, prin evidenţierea succintă a principalelor trăsături fizice şi

apoi, mai pe larg, a celor de caracter: „Era acestu domnu Grigorie-vodă la stat mic şi supţire, la faţă uscat. Numai era cu toane, atîta cît la unele să arăta prè harnic, bun şi vrednic, milostiv şi răbdătoriu. Şi în viiaţa lui era tot cu mese mari, cu cîntări şi cu feliuri de feliuri de muzici în toate dzilele. Prè de avè vro treabă mare, să nu iasă la cîmpu, ca să facă veselii cu naiuri şi cu cîntece hagimeşti şi cu mulţi peilevani măscărici. Şi pre boieri totdeuna îi poftiè să fie cu dînsul la primblări. Şi dacă ieşiè la cîmpu, era prè lascav şi darnicŭ." Faţă de boieri s-a purtat cu mărinimie. Lui Gavril Costache paharnicul, hainit la tătari după omorîrea vărului său Iordache Costache stolnicul şi apoi prins, „nu i-au făcut nici un rău şi l-au iertat, nici s-au uitat la ocărîle ce-i făcusă..." Asemenea, i-a iertat şi pe ceilalţi boieri fugiţi la tătari; mai mult, pe unii, cum a fost Costantin Costache, i-a miluit din nou cu mari dregătorii de divan. „Uitaţi-vă acmu, fraţilor, cîtă ocară au avut Grigorie-vodă de la aceşti boieri atunce! Iar el i-au iertat, şi fără zăbavă, încă pe unii i-au şi boierit, de-au fost la cinstea dintăi. Un domnu strein — în opoziţie cu domnii pămînteni, gîndeşte Neculce — şi cîtă milă au arătat!" În schimb — criticile sînt şi ele destul de severe — domnul dovedeşte „lăcomie" cu prilejul schimbului de scaun cu Constantin Mavrocordat, încercînd să-şi însuşească, favorizat de aflarea noii numiri înaintea vărului său, atît sumele ce mai erau de încasat, din dări, în Moldova, cît şi cele în curs de încasare în Ţara Românească. Aceeaşi lăcomie se întrevede în perseverenţa cu care strîngea impozitele grele aşezate pe ţară, sub îndemnul sfetnicilor săi, mai ales al lui „Sandul Sturdze hatmanul, omŭ viclean şi închis la inima lui şi lacom". În afară de dările curente găsite în ţară de la alţi domni, el a mai scos dări pe ţigani şi pe preoţi, „dentru care nu puţin blăstăm i-au rămas", că „stinsese mazilii şi ţara şi mănăstirile de tot..." La judecăţile de divan, „îi părè că giudecă foarte bine, şi cumu-i părè, aşè rămînè. Şi pre urmă, deşi vedè că au greşit, nu întorcè, ce aşè, dîndu carte de rămas, rămînè, cît de la o vreme părăsisă oamenii a mai veni la divan. De era vreun ţăran îngreuiet la bir — remarcă cronicarul, atent şi la situaţia celor umili şi săraci — nu-l mai scădè, ce aşè da păn-istoviè tot ce avè". Vina, însă, pentru greşelile lui Grigore Ghica ca domn — potrivit părerii lui Neculce, exprimată şi la alte domnii — revine în ultimă in-

stanţă principalilor sfetnici. Pentru a se pune bine cu domnia şi a-i coborî şi învrăjbi pe ceilalţi, aceştia „aşè îl sfătuiè şi-l purta cu ei, că cui să cădè să dè el îi lua, şi cui se cădè să-i ièi elŭ îi da".

În noua domnie a lui Constantin Mavrocordat, Neculce nu se bucură de atenţia pe care o aştepta, nefiind inclus în lista noului divan. I se dau însă diverse însărcinări mai mărunte, cum este cea de zlotaş-strîngător de biruri în ţinutul Romanului, unde, la 28 mai 1733, deci curînd după instalarea noului domn, primeşte şi carte domnească să judece o pricină locală. [33]

Nemulţumirea cronicarului pentru situaţia de inferioritate în care era ţinut atrage aprecieri, despre noua domnie, care conţin, evident, şi o oarecare doză de subiectivism, dar ele reflectă în acelaşi timp şi durerea sinceră a boierului autohton, cu dragoste de ţară : divanul cuprinzînd numeroase rude ale domnului, a fost constituit, cel puţin în parte, „după mită" ; impozitele sînt grele, domnul se înconjură de greci, în timp ce „boierii di ţară nu putè încăpè la nimică" ; se face mare risipă cu bacşişurile şi cadourile care se dau slujbaşilor turci fără nici un discernămînt. Acum se iau din ţară, pentru astfel de treburi, 1700—1800 de pungi pe an, în timp ce înainte, „la domnii trecuţi", nu ieşeau mai mult de 400—500 de pungi. „Oh, oh, oh ! vai, vai, vai di ţară ! — exclamă cronicarul, cu o tînguire care-i este tipică. Ce vremi cumplite au agiunsu şi la ce cumpănă au cădzut !" Unele uşurări de impozite, acordate mazililor, nu pornesc dintr-un îndemn umanitar, ci din teama ca contribuabilii respectivi să nu fugă în Ţara Românească, la Grigore Ghica.

Deşi domnia este prezentată în culori negre, domnul, ca om, apare totuşi în nuanţe îndeajuns de favorabile, trăsăturile lui fundamentale, care-i atrag simpatia cronicarului, fiind „omilenia", dar mai ales dragostea de învăţătură : „Acest domnu Costandin-vodă era un om prè mic de stat, şi făptură proastă, şi căutătură încrucişetă, şi vorba lui înecată. Dar la hire era nalt — a se remarca opoziţia directă cu statura lui mică — cu mîndrie vrè să s-arete, dar era şi omilenic. Cazne, bătăi rele la oamini nu făcè, nici la singe nu era lacom, şi răbdător mult. Îi era dragă învăţătura, corăspundenţii din toati ţările străine să aibă, prè silitor spre veşti, ca să ştii ce să faci pintr-alte ţări, ca să dobîndească numi lăudat la

Poartă. Minciunile îi era prè drag a li asculta, numai nu era pre grabnicŭ a faci rău".

Constantin Mavrocordat va cîştiga disputa cu Grigore Ghica, aducătoare de atîtea prejudicii ţării, şi va fi reaşezat în scaunul Ţării Româneşti la 16 noiembrie 1735, prin schimb cu adversarul său, după mai puţin de doi ani de domnie în Moldova.

Rămas în afara vieţii publice la instalarea lui Constantin Mavrocordat, fostul mare vornic al Ţării de Sus s-a retras către treburile sale gospodăreşti.

Un eveniment important în familia cronicarului în această vreme îl constituie căsătoria fiicei Ileana cu marele pitar Costin Darie. Ginerele era dintr-o familie destul de veche, cu locul de baştină la Ghermăneşti, pe Prut, cunoscută de pe la 1600 printr-un înaintaş, Carabăţ, după care figura cea mai reprezentativă a fost fiul acestuia, Darie Carabăţ, vel-comis pe la 1656—1658 şi apoi mare spătar pe la 1665, sub Gheorghe Duca. [34] Costin Darie din secolul al XVIII-lea nu va atinge nici el, ca majoritatea înaintaşilor, ranguri deosebit de înalte. Mare pitar pînă pe la 1742, îl aflăm vătaf de păhărnicei între 1745—1752 şi în cele din urmă mare stolnic, dregătoria cea mai înaltă pe care a atins-o, pe la 1756—1760.

Prin foaia de zestre din 17 februarie 1734, Neculce dădea fiicei şi ginerelui cinci sate şi părţi de sate, precum şi un mare număr de diferite bunuri gospodăreşti. [35] O atenţie de părinte îndatoritor, care înţelegea să asigure tinerei familii abia întemeiate cît mai mult din ceea ce îi era necesar pentru un trai tihnit în viitor.

De altfel, Neculce a manifestat întotdeauna o deosebită grijă pentru viitorul copiilor săi — mai avea trei băieţi — pe care ţinea să-i vadă făcîndu-şi o situaţie în ierarhia dregătoriilor moldovene ale timpului, pe măsura rangului şi propriilor lui aspiraţii. Pe vremea cînd se afla în Rusia, alături de Dimitrie Cantemir, frămîntat de marile necazuri ale înstrăinării ce-i rodeau liniştea, gîndul lui se îndrepta cu îngrijorare către soarta copiilor.

Pe cel mai mare dintre băieţi, Gavril — spătar al doilea sau al treilea prin 1741, vel-căpitan, însărcinat cu paza graniţei de nord a Moldovei, către poloni, prin 1742—1743 — cronicarul, mort către sfîrşitul anului 1745, a apucat să-l vadă ajuns vel-medelnicer (boierul care turna apă pe mîini

domnitorului înainte de a se aşeza la masă), a douăsprezecea treaptă între marile dregătorii domneşti, cea mai înaltă pe care a atins-o. A fost proprietar al Boianului, împreună cu fratele său Ilie, şi s-a judecat în cîteva rînduri cu vecinii, ca şi tatăl său, pentru hotarele acestei moşii. Cu o sănătate probabil şubredă, a murit destul de curînd, fără urmaşi, înainte de 20 august 1751, la numai şase ani după moartea tatălui. [36] Cronicarul pierduse mai înainte o fată, Catrina, pomenită într-un act de danie din 25 mai 1707. Numele ei se regăseşte în pomelnicul familiei de la biserica din Prigoreni, unde a fost înmormîntat şi cronicarul. [37]

Ilie, cel de-al doilea fiu, în ordinea de vîrstă, zlotaş, prin 1742, pentru strîngerea „banilor steagului" într-unul din ţinuturile de margine ale ţării, nu i-a putut oferi tatălui satisfacţia de a-l vedea într-o dregătorie mai mare decît aceea de spătar al doilea sau al treilea, pe care a deţinut-o pînă prin 1750. Ajuns, se pare, vel-spătar după aceea, nu s-a remarcat totuşi printr-o activitate publică deosebită. S-a judecat şi el de mai multe ori cu călugării de la mînăstirea Putna pentru hotarele părţii din Boian pe care o stăpînea. La moarte — întîmplată pe la 1766 — rămas fără urmaşi, a lăsat prin diată Boianul nepotului Vasile, fiul fratelui său Alexandru, iar două sate, Ghengheşti şi Lucăceni, surorii Ileana, căsătorită cu Costin Darie. [38]

Cel de al treilea băiat al cronicarului, Alexandru, a avut o carieră dregătorească mult mai bogată decît fraţii săi : postelnic al doilea sau al treilea în 1742, paharnic al doilea între 1744—1748, logofăt al doilea în 1748, cînd se însoară cu fata lui Vasile Costache vel-ban, mare armaş prin 1750—1751, mare clucer în 1756—1757, mare stolnic în 1760—1761, mare paharnic între 1664—1672 şi, în fine, mare vornic, dregătorie cu care îşi egalează tatăl, în 1777. A fost desemnat să facă parte din *Administraţia* constituită în Moldova, în timpul ocupaţiei ruseşti din 1768—1770, poate în amintirea legăturilor tatălui cu Rusia. [39] Moare prin 1780. A moştenit, între altele, Prigorenii, stăpînind aşezarea unde a trăit şi şi-a scris tatăl său cronica. [40] Prin fiul lui, Vasile — mare stolnic şi mare spătar, mort către 1801 — şi prin fiul acestuia, Constantin — vel-căminar, vel-agă, vel-postelnic — familia Neculce s-a continuat, în linie bărbătească, ajungînd pînă în zilele noastre. [41] Un frate al lui Constantin — marele vornic Ion Neculce —

dublu omonim, după nume şi titlu, străbunicului — a susţinut în 1841 un aprig proces împotriva căminarului Iordache Mălinescu, pentru motivul că acesta şi-ar fi însuşit — acuzaţie dovedită pînă la urmă neîntemeiată — un manuscris al cronicii lui Neculce, proprietatea sa, ce i se rătăcise în timpul revoluţiei din 1821 şi pe care îl considera scris cu „slova străbunului" său. [42] Posteritatea cronicarului Ion Neculce n-a mai adăugat însă nimic în plus laurilor cu care străbunul a împodobit numele familiei, înscriindu-l pentru totdeauna, o dată cu cronica, într-unul din locurile cele mai de cinste ale literaturii române.

După căsătoria Ilenii, Neculce rămîne în continuare în afara treburilor publice de primă importanţă la care aspira, pînă la sfîrşitul acestei domnii a lui Constantin Mavrocordat. Funcţia de staroste de Putna, cu sediul la Focşani — în care îl aflăm dintr-un act din 14 ianuarie 1735, dînd ştire domnului despre un proces judecat înaintea sa pentru o moară din hotarul Ţifeştilor [43] — scăzută ca însemnătate şi rang, era desigur rezultatul „mestecăturilor" actualilor „musaipi" domneşti, doritori să vadă cît mai departe de capitală pe unul dintre boierii care, prin calităţile lui şi greutatea familiei, putea să le stînjenească interesele. Cu 50 de ani înainte, Constantin Cantemir îl trimitea în aceeaşi funcţie, îndepărtîndu-l din Iaşi, pe Miron Costin, bănuit de uneltiri împotriva domniei.

Lăsat în afara marilor dregătorii de divan de către Constantin Mavrocordat, în vremea domniei acestuia Neculce îşi va îndrepta gîndurile şi puterile de muncă spre o cu totul altă activitate. Petrecîndu-şi cea mai mare parte a timpului în liniştea aşezării sale de la Prigoreni, va începe aici scrierea cronicii, operă care îl va fixa în conştiinţa urmaşilor pe o treaptă de cinstire la care niciodată nu l-ar fi îndreptăţit efemerele sale ranguri dregătoreşti la care a rîvnit totuşi cu destulă pasiune.

IX PE URMELE ÎNAINTAŞILOR ÎN SCRIEREA ISTORIEI MOLDOVEI

„Iară de la Dabije-vodă înainte îndemnatu-s-au şi Ion Neculce, biv-vel-vornic de Ţara de Sus, a scrie întru pomenirea domnilor."

Neculce, cronica (Predoslovie)

Însemnarea faptelor mai de seamă din istoria ţării, pe care le aşternea pe hîrtie Neculce, avea în Moldova o veche tradiţie şi răspundea unor nevoi resimţite din plin de contemporani.

Dornici de a cunoaşte, ştiutorii de carte ai timpului — nu prea mulţi, de altfel — de la boierii de divan pînă la mazilii de pe la ţinuturi, de la marile feţe bisericeşti pînă la preoţii de ţară, atîţia cîţi reuşiseră să-şi apropie deprinderea cititului, în clipele de răgaz pe care le lăsau incursiunile duşmane sau împlinirea obligaţiilor către Poartă, se aplecau cu dragoste şi sîrguinţă peste filele înnegrite de slove ale manuscriselor sau tipăriturilor. Alături de cărţile religioase şi de istorisirile populare, ca *Alexandria, Esopia* şi altele, un loc însemnat în lecturile lor îl ocupau manuscrisele *letopiseţelor* care vorbeau de istoria ţării.

Pe paginile acestor letopiseţe, transcrise din generaţie în generaţie, copiate şi recopiate, cunoscătorii slovelor — şi, alături de ei, atîţia din cei mulţi, neştiutorii de carte care se întîmplau să le vegheze cititul — au tresăltat de mîndrie la aflarea trecutelor victorii obţinute împotriva duşmanilor, sub conducerea marilor domnitori, şi-au cernit sufletele cu durerile înfrîngerilor, ori s-au cutremurat de grozăviile şi nedreptăţile închise în trecutul ţării, înduioşîndu-se, ici şi colo, de soarta vreunui înaintaş al familiei, prins în lanţul istorisirilor. Dar, de fiecare dată, faptele trecutului le-au îndreptat ochii către

prezent, le-au sugerat învăţăminte, i-au îndemnat la meditaţie şi de atîtea ori la acţiune.

Legate în scoarţe de lemn, în piele de viţel sau ferecate în argint, după posibilităţile materiale ale foştilor proprietari, cu colţurile foilor roase sau înnegrite de mulţimea degetelor care le-au cercetat, cu filele pătate de ceara lumînărilor sau de seul opaiţelor care le-au străjuit lecturile, purtate adeseori în bejenii impuse de timpuri neprielnice, pierdute, regăsite şi răscumpărate ca obiecte de mare preţ, de multe ori cu foile de început şi de sfîrşit lăsate zălog învolburărilor prin care au trecut, manuscrisele vechilor letopiseţe ajunse pînă în zilele noastre, adunate cu grijă în marile biblioteci ale ţării, ne vorbesc peste veacuri, ca atîtea alte cărţi ale trecutului românesc, de dragostea de cultură şi de ţară a poporului nostru, ne comunică o parte din sufletul neamului acesta care a ştiut să-şi păstreze fiinţa, în ciuda vitregiilor fără de seamăn pe care le-a îndurat de-a lungul timpurilor.

Începuturile istoriografiei româneşti în Moldova le făcuse Grigore Ureche, care, folosind o parte din vechile cronici în limba slavă, cronici polone şi ştiri interne, a scris istoria Moldovei de la descălecatul lui Dragoş-vodă pînă la anul 1595, sfîrşitul celei de-a doua domnii a lui Aron-vodă Tiranul.

Faptele sînt prezentate într-un stil sobru, dar nu lipsit, pe alocuri, de plasticitate, în spiritul dragostei faţă de ţară şi cu o accentuată notă de obiectivitate, la care cronicarul ajunsese ca urmare a unei destul de largi pregătiri de esenţă umanistă, realizată într-un colegiu din Polonia. El este primul cărturar român care, folosind date ştiinţifice, a susţinut originea latină a poporului şi limbii române şi unitatea românilor din Moldova, Muntenia şi Transilvania.

Cronica lui Ureche nu s-a transmis însă în originalul autorului, ci în còpii viciate de interpolările unor adnotatori şi copişti ca Simion Dascălul, Misail Călugărul şi Axinte Uricariul, dintre care primul a introdus în text, printre altele, „basna" privitoare la „ijderenia" moldovenilor din răufăcătorii de la Roma, care i-a atras îndreptăţite şi vehemente critici din partea cronicarilor următori.

Activitatea lui Grigore Ureche a fost continuată şi totodată ridicată pe o treaptă superioară, din punctul de vedere al gîndirii şi discernămîntului istoric, de Miron Costin, care duce povestirea pînă la anul 1661, începutul domniei lui Eustratie

Dabija. Cu o şi mai bună pregătire, în aceleaşi şcoli umaniste polone, decît predecesorul său, faţă de care are cuvinte de laudă, folosind o documentare mai largă, Miron Costin a dat, pentru epoca sa, o operă de adevărat om de ştiinţă, pentru care istoria nu înseamnă numai consemnarea brută a faptelor trecute, ci şi posibilitatea ca din desfăşurarea lor să se tragă învăţăminte utile pentru viitor. Gîndind la realizarea unei istorii complete a ţării, care să înceapă cu originile romane, Miron Costin n-a avut răgazul să mai dea în acest domeniu, în afară de două lucrări, pe scurt, în limba polonă, decît începutul vastului letopiseţ conceput — lucrarea cunoscută sub numele *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor* — în care, dezvoltînd ideile enunţate de Ureche, aduce argumente ştiinţifice pentru demonstrarea originii latine a poporului şi a limbii române.

Gîndul lui Miron Costin privind realizarea unei cronici complete a ţării a fost pus în practică de fiul său, Nicolae Costin, şi el cu bogate studii polone, autorul unui letopiseţ „de la zidirea lumii" pînă la anul 1601, în care înglobează, prelucrîndu-le în parte, cronica lui Ureche, precum şi părţi din operele tatălui său.

Din compilarea lucrărilor acestor trei cronicari s-a realizat în Moldova un *corpus al cronicilor ţării,* în limba română, care mergea pînă la anul 1661, şi care, pe vremea cînd Neculce şi-a început redactarea cronicii, circula în mai multe variante, fiecare păstrată într-un număr de manuscrise dovedind deosebitul interes ce-l prezenta istoria ţării pentru contemporani. [1]

Ce l-a determinat pe Neculce să continue scrierea istoriei Moldovei, adusă de Miron Costin pînă la anul 1661 ? Cronicarul nostru nu avusese posibilitatea să studieze, asemenea predecesorilor săi, în şcoli de nivel superior, ca cele polone, unde, în cadrul cursurilor, diferite lucrări istorice, antice sau moderne, constituiau chiar manuale de învăţătură. În schimb, împrejurări din viaţă l-au dus în medii de cultură şi în contact cu personalităţi culturale şi autori de lucrări istorice care i-au stimulat o indiscutabilă înclinaţie naturală spre cunoaşterea şi înregistrarea faptelor de istorie.

În primul rînd trebuie să-i fi deschis interesul pentru astfel de fapte bunica Iordăchioaia, în preajma căreia a trăit, cum ştim, pînă pe la vîrsta de 18 ani, prin povestirile ei despre

Ştefan cel Mare şi alţi vechi domnitori moldoveni, despre bătrînii Cantacuzini, Toma şi Iordache, ca şi despre rude sau apropiaţi ai Cantacuzinilor, ca domnitorii Miron Barnovschi, Vasile Lupu, Eustratie Dabija, Iliaş Alexandru sau Dumitraşcu Cantacuzino. Curiozitatea şi dragostea pentru istorie ale tînărului Neculce vor fi fost stimulate în şi mai mare măsură în timpul refugiului în Ţara Românească, între 1686—1690, de contactul cu unchiul său Constantin Cantacuzino stolnicul, care, pe atunci, lucra la *Istoria Ţării Rumâneşti.*

Atracţia lui Neculce pentru istorie şi lucrări istorice este dovedită şi de fapte materiale indiscutabile. În depozitul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România se păstrează traducerea românească a unui hronograf bizantin, de la facerea lumii pînă la anul 1624, exemplar care a fost, cu certitudine, în posesia cronicarului, copiat, după toate probabilităţile, sub directa lui supraveghere. Copia, realizată înainte de începerea redactării cronicii, cuprinde pagini întregi transcrise în mîna lui Neculce, în care se observă, spre deosebire de restul textului, datorat unor copişti anonimi, intervenţii substanţiale, în sensul unei tendinţe de prezentare mai succintă şi mai viguroasă a faptelor, faţă de forma manuscrisului după care se executa copia. [2] De altfel, la acest hronograf Neculce se referă şi în cronică, în capitolul privitor la a doua domnie a lui Dumitraşcu Cantacuzino, cînd, vorbind despre multele răutăţi pe care le fac grecii aduşi în ţările româneşti de diferiţi domnitori, pentru a-şi întări afirmaţiile în legătură cu comportarea acestora, trimite pe cititori la „hronograful grecescu“ : „Căutaţi de cetiţi la hronograful grecescu, de vă încredinţaţi şi mai bine, pe cînd au fost grecii puternici şi împărăţia era a lor, ce facè pre atunce şi ce lucra !“ N-ar fi exclus să-i fi aparţinut şi un exemplar al cronicei istoricului polon, din secolul al XVI-lea, Matej Stryikowski, existent, de asemenea, în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, pe care se află o însemnare românească anonimă, presupusă a fi a lui Neculce sau a lui Nicolae Costin. [3]

Factorul hotărîtor, care i-a dat îndemnul de a continua scrierea istoriei ţării, l-a constituit însă, fără îndoială, lectura operelor celor trei cronicari moldoveni care l-au precedat, Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin. Aceste cronici, străbătute — mai ales în ceea ce-i priveşte pe primii doi — de puternicul sentiment al dragostei de ţară, i-au in-

suflat şi lui Neculce dorinţa de a li se alătura, mîndria de a-şi adăuga contribuţia personală la letopiseţul unitar al ţării, în spiritul aceluiaşi patriotism care-l apropie de înaintaşi.

Referitor la înaintaşii cronicarului în domeniul scrisului, se poate vorbi de un interes de o natură deosebită care-l atrăgea pe Neculce către persoana şi opera lui Miron Costin. Se ştie că acesta din urmă trăise în tinereţe, după întoarcerea din Polonia, o bucată de vreme în casa bunicului cronicarului nostru, marele vistier Iordache Cantacuzino, cu care era rudă după Sîrbca, mama soţiei vistierului. Miron Costin şi-a terminat cronica în 1675, evident după ce părăsise casa Cantacuzinilor, şi a murit în 1691, cînd Neculce avea 19 ani. El a păstrat însă, fără îndoială, legături cu urmaşii lui Iordache Cantacuzino şi strădaniile lui în domeniul scrisului, fapte culturale cu totul remarcabile pentru timpul său, nu se poate să nu-i fi fost cunoscute şi lui Neculce, înainte încă de năprasnica moarte a cărturarului cronicar. Avem convingerea că deosebita atenţie cu care Neculce înconjoară, în cronică, persoana lui Miron Costin — despre care am vorbit într-un capitol precedent — în afară de prestigiul obiectiv al cărturarului şi al marelui dregător, este un ecou şi al interesului afectiv pentru un *familial* ilustru, mult admirat în vremea adolescenţei, căruia i se voia urmaş sau chiar învăţăcel în domeniul, comun pentru amîndoi, al scrisului, pe care Neculce ştia să-l preţuiască precum se cuvine.

Lăsînd la o parte acest aspect particular, este un fapt indiscutabil că Neculce a cunoscut cronicile moldovene anterioare, dar numai pe cele scrise în româneşte, despre care vorbeşte, deşi cu unele inexactităţi, în *Predoslovia* cronicii sale. După ştiinţa lui, prima cronică a ţării, „de la descălecatul lui Dragoş-vodă [...] până la domnia lui Aron-vodă", a fost scrisă de Ureche vornicul, dar numai „din istoriile a doi istorici leşeşti", iar „după Ureche vornicul", pentru aceeaşi perioadă, au scris Simion Dascălul şi Misail Călugărul, cărora le adaugă, greşit, pe Eustratie Logofătul. „Numai aceştie — precizează Neculce, cu simţ critic, referindu-se la „basna" lui Simion Dascălul — poate-fi, au fost oameni neînvăţaţi, de n-au citit bine la istorii, că au defăimat pre moldoveni, scriind că sînt din tălhari. Pentru aceasta dară nimene din scrisorile lor, nici cele ce ar fi fost adevărate, audzite sau vădzute a lor, nu le pot oamenii crede." Ştie, de asemenea, că „pre urma acestora", a

scris Miron Costin, vel-logofătul, iar „cît n-au putut istovi Miron logofătul — spune el — l-au istovit fiiu-său, Nicolai Costin, biv-vel-logofăt, şi l-au scris di-nceputul lumii, arătînd cine au trăit pre acest pămînt, cu mărturii a istorici streini," pînă la Dragoş-vodă, „şi de la Dragoş-vodă l-au scris di pe izvodul lui Ureche vornicul pănă la Aron-vodă. Însă mult l-au mai împodobit, mai frumos, şi Miron logofătul şi fiiu-său Nicolai Costin".

Este evident că aici Neculce face o confuzie între lucrările celor doi Costineşti, atribuind tatălui întregul letopiseţ, de la „începutul lumii" pînă la anul 1601 (inclusiv prelucrarea cronicii lui Ureche), letopiseţ care ar fi, după credinţa lui, numai „istovit", adică terminat, de Nicolae Costin. Confuzia se explică prin faptul că pe vremea lui Neculce letopiseţul lui Nicolae Costin a circulat, în diferitele compilaţii de cronici, în continuarea lucrării *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin, în două versiuni deosebite numai ca întindere, dar aproape identice în fond, din care una, dintr-o eroare a copistului, a fost trecută sub numele lui Miron Costin. [4]

De la anul 1661, de la domnia lui Eustratie Dabija, unde se încheia cronica lui Miron Costin, Neculce îşi propune să aducă istoria Moldovei pînă la zilele sale. Este important de reţinut însă că el nu-şi concepe cronica proprie ca o lucrare de sine stătătoare care, copiată aparte, ar fi urmat să circule independent printre iubitorii de letopiseţe, doritori să cunoască istoria ţării de acolo de unde o lăsase Miron Costin. Sub influenţa „marilor compilaţii de cronici", forma sub care circulau lucrările celor trei predecesori, Neculce înţelege să pună la dispoziţia contemporanilor cititori de istorie un letopiseţ întreg al ţării, de la întemeiere pînă la zi, o lucrare care, poate, în concepţia lui, fără a se nega aportul înaintaşilor, ar fi trebuit să fie cunoscută de contemporani sub numele de „izvodul lui Neculce".

Pentru a-şi pune gîndul în practică, el preia una din aceste compilaţii, care cuprindea, în ordine, cu unele prescurtări, *De neamul moldovenilor* de Miron Costin, *letopiseţul* lui Nicolae Costin pînă la 1601, incluzînd cronica lui Ureche, şi apoi *letopiseţul* lui Miron Costin pînă la 1661. Manuscrisul folosit de Neculce se încheia cu o lucrare nouă, datorată unui anonim, care povestea istoria Moldovei de la 1661 la 1705, aşa cum figurează într-una din variantele compilaţiei păstrată pînă

astăzi. [5] Data copiei aceste compilaţii — anul 1732 — imediat premergător anului 1733 cînd şi-a început Neculce redactarea cronicii, este un indiciu în plus că o asemenea compilaţie a avut cronicarul la îndemînă, şi prezenţa la sfîrşitul ei a *letopiseţului anonim* a constituit, poate, pentru el, impulsul concret de a-şi aşterne, în continuare, informaţiile şi amintirile sale personale. Neculce pune propria-i *Predoslovie* în fruntea întregii compilaţii pe care o copiază personal [6] sau o dă la copiat unui diac de meserie, iar de la 1661 înainte scrie, în continuare, cronica sa în care, pentru partea de început, îşi însuşeşte sau prelucrează în cea mai mare parte letopiseţul anonim de la 1661 la 1705.

Originalul cronicii lui Neculce, în structura întreagă a compilaţiei de care am vorbit, s-a pierdut, dar prima copie a acesteia, cunoscutul manuscris înregistrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub nr 253, conţine numeroase modificări şi completări făcute de mîna lui Neculce. [7] Chiar dacă sînt foarte discutabile cele cîteva intervenţii atribuite de Mihail Kogălniceanu lui Neculce, în diverse locuri în capitolele ce revin predecesorilor, [8] este sigur că cronicarul nostru a citit cu foarte multă atenţie şi partea din această compilaţie anterioară propriei cronici. O dovadă în acest sens este completarea lui Neculce, identificată de acad. Iorgu Iordan în tabla de materii a manuscrisului nr. 253, la titlul unuia din capitolele ce-i preced cronica. [9]

De altfel, *Predoslovia,* pe care Neculce o aşează în fruntea întregului letopiseţ, cuprinde observaţii şi aprecieri critice directe la adresa operei celor doi Costineşti, fără a face însă delimitări întotdeauna corecte, din cauza confuziei de care am vorbit, între lucrările lui Miron Costin şi cele ale fiului acestuia, Nicolae. Patriot, atins în amorul propriu de „basna" lui Simion Dascălul cu privire la originea moldovenilor din tîlhari, el consideră justificată omiterea pasajului respectiv din letopiseţul pe care îl credea, cum am mai spus, opera, în primul rînd, a lui Miron Costin şi este de acord cu severa critică administrată interpolatorilor. „Şi să cade să-i ocărască — spune Neculce — unde face că sînt moldovenii din tălhari. Bine face că-i ocărăşte şi dzice că sînt basne." În schimb, Neculce nu acceptă lăsarea de-o parte de către Costineşti a tradiţiei cu privire la Dumbrava Roşie, „cum că au arat-o Bogdan-vodă cu leşii", care se află în cronica lui Ureche la domnia lui Ştefan cel Mare,

şi despre care „dzicŭ să nu fie basnă." Obiecţia dovedeşte că Neculce citise cîndva chiar cronica lui Ureche — bineînţeles în singura versiune care mai circula pe atunci, a lui Simion Dascălul, căruia îi aparţine de fapt şi interpolarea acestei legende — şi era în măsură să facă comparaţie cu forma ei prelucrată, aşa cum apărea în letopiseţul Costineştilor pe care îl avea în faţă. Relatînd această legendă mai pe larg decît la Ureche, cu adaosuri din tradiţia populară, în cea de-a VIII-a dintre istorisirile sale din *O samă de cuvinte,* unde o pune atît pe seama lui Ştefan cel Mare, cît şi a fiului acestuia, Bogdan, Neculce adresează acolo o nouă critică, de data aceasta direct lui Miron Costin : „numai mă mier de Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris" pentru că — adaogă el — „şi leşii încă nu tăgăduiescu, că scrie şi în cronica, în letopiseţul lor". De reţinut însă că această ultimă afirmaţie a lui Neculce este contrazisă de textul cronicei lui Ureche unde, la domnia lui Şefan cel Mare, după redarea episodului, se menţionează că „de această poveste nimica nu scrie cronicarul leşescu", [10] ceea ce ar putea însemna că Neculce a cunoscut şi cronici polone.

Una dintre obiecţiile cele mai importante pe care le aduce Neculce celor doi Costineşti este aceea că au omis din letopiseţul lor „o samă de istorii mai alese" din trecutul ţării, dintre care, pentru exemplificare, aminteşte pe aceea privitoare la familia Movileştilor, „cum li s-au numit acest nume, dintru Ştefan-vodă cel Bun, Moghila", care „nu-i basnă". Cronicarul nostru apreciază că asemenea „istorii", ce nu se aflau în lucrările istoricilor străini folosiţi de înaintaşii săi, dar pe care el le cunoaşte, fiind „audzite din om în om, de oameni vechi şi bătrîni", nu trebuie să lipsească din letopiseţ pentru că despre faptele din trecutul ţării „tot mai bine ştiu cei de locŭ decît cei streini". Spre a suplini această lipsă, el îşi propune să le adauge letopiseţului complet al ţării, pe care înţelegea să-l pună la dispoziţia contemporanilor, doritori să cunoască cît mai pe larg istoria Moldovei. Din respect pentru opera predecesorilor, cît şi datorită unei oarecare reţineri în ceea ce priveşte veridicitatea lor — şi aici apar scrupule de adevărat istoric — Neculce nu integrează aceste „istorii" letopiseţului pe care-l continua — cum ştia bine că făcuse odinioară mult criticatul Simion Dascălul cu opera lui Grigore Ureche — ci le grupează înaintea cronicii sale, sub denumirea generică, atît de cunos-

cută, de *O samă de cuvinte,* lăsînd cititorului libertatea de a le crede adevărate sau nu: „Ce cine va vrè să le creadă — spune el — bine va fi, iar cine nu le va crede, iarăşi bine va fi, cine cum îi va fi voia, aşa va face".

Culegerea *O samă de cuvinte* cuprinde, în ediţiile curente ale operei lui Neculce, 42 de povestiri, de întindere variabilă, de la cîteva rînduri pînă la pagini întregi, care redau într-un ton reţinut, concentrat, fapte sau întîmplări din trecutul Moldovei, de la simple ştiri istorice şi legende rămase în tradiţia populară, pînă la anecdote în legătură cu diferiţi domnitori sau personaje, mai mult sau mai puţin cunoscute, din preajma acestora. Ordonate cronologic, ele se întind pe un interval istoric de aproape 200 de ani, de la Ştefan cel Mare pînă la Ştefăniţă-vodă, fiul lui Vasile Lupu. În general, binecunoscute şi apreciate de toate generaţiile de cititori care s-au succedat de la prima lor tipărire, din 1845, pînă astăzi, o parte dintre aceste povestiri — îndeosebi cele privitoare la Ştefan cel Mare — şi-au cîştigat o largă popularitate, mai ales în urma prelucrărilor în versuri datorate lui Bolintineanu şi Alecsandri, ca şi altor poeţi şi scriitori ca Gh. Asachi, Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, George Coşbuc.

Deosebit de cele 42 de legende, îndeobşte cunoscute, unul din manuscrisele cronicii lui Neculce [11] mai include în *O samă de cuvinte* încă patru asemenea povestiri, care nu figurează în nici una din ediţiile operei cronicarului, fiind apărute numai în unele publicaţii rare sau de circulaţie relativ restrînsă. [12] Ele lipsesc din ediţiile operei lui Neculce deoarece cei doi editori care au recurs la manuscrise — Mihai Kogălniceanu în 1845 şi acad. Iorgu Iordan în 1955 — luînd ca bază cunoscutul manuscris nr. 253, autograful cronicarului, din care se pierduseră, în decursul timpului, o seamă de file, printre care în întregime capitolul *O samă de cuvinte,* au completat lacunele după un alt manuscris, conţinînd numai 42 de povestiri, care, se pare, nu era filiaţie directă a manuscrisului nr. 253. Deoarece, din cercetări ulterioare, [13] se conturează ideea că tocmai manuscrisul care cuprinde capitolul *O samă de cuvinte* în numărul augmentat de 46 povestiri ar fi o copie directă a manuscrisului nr. 253, este firesc ca aceste patru istorisiri suplimentare să întregească, aşa cum va fi fost în intenţia cronicarului, colecţia lui de „cuvinte" cu care îşi precede cronica. [14] Unele din aceste istorisiri se află şi în alte manuscrise conţinînd cro-

nica lui Neculce, alipite însă, de diverşi copişti, nu colecţiei de „cuvinte", ci capitolelor corespunzătoare domniilor la care se referă.

Dintre aceste patru povestiri suplimentare, una, cea mai veche şi care figurează în fruntea colecţiei, prezintă întemeierea de către Dragoş-vodă a tîrgului Siret, zidirea în paralel, de către domnitor şi doamna lui, a cîte unei biserici — a domnului ortodoxă, iar a doamnei „săsască" — pe care cei doi ctitori le frecventau fiecare după legea lui şi, în final, întemeierea de către acelaşi domnitor a mînăstirii Volovăţ, de lîngă Rădăuţi, mutată apoi de Ştefan cel Mare la Putna. O altă istorisire redă întîmplarea viitorului domn Aron-vodă, care în vizită la mînăstirea Agapia, cu unchiul său mitropolitul Nicanor, este surprins de mitropolit că vizitează, fără învoire, o mînăstire de maici vecină şi de ruşine fuge din ţară ; fiindcă această plecare din ţară i-a prilejuit, după cîţiva ani, obţinerea domniei, la înapoiere Aron-vodă a pus să se însemneze pe scurt această istorie în piatra muntelui pe locul de unde a fugit. Ultimele două se referă la Gheorghe Duca ; domnitorul, de origine umilă, serv în tinereţe al unui spahiu, este urmărit de fostul stăpîn ; domnul îl tratează cu cinste, punîndu-l la masă, dar turcul nu pleacă pînă nu primeşte banii ce consideră că i se cuvin pentru eliberarea fostului serv ; cealaltă prezintă, cu intenţii moralizatoare, păţania fratelui lui Gheorghe Duca, Cîrstea, pus de domn vameş mare, care, înfumurîndu-se peste măsură, nu-şi mai scoate „şlicul" înaintea oamenilor care-l salută prin tîrg, din care cauză aceştia renunţă să-l mai salute ; supărat, se plînge fratelui, domnitorul, care îl îndeamnă să-şi scoată el primul „şlicul" în faţa celor pe care-i întîlneşte ; procedînd aşa constată că oamenii îi acordă din nou cinstea cuvenită.

Care sînt sursele din care şi-a cules Neculce cele 46 de legende şi povestiri cuprinse în *O samă de cuvinte* ? Am văzut că în *Predoslovia* cronicii, sub acest aspect, el se referă concret numai la două din „cuvintele" sale : legenda *Dumbrava Roşie,* pe care o cunoaşte din cronica lui Ureche-Simion Dascălul, şi legenda asupra numelui familiei Movilă, care, după cum rezultă din text, ar proveni din tradiţie orală. Interpretînd cuprinsul *Predosloviei* şi titlul celor *O samă de cuvinte,* aceeaşi tradiţie, păstrată „din om în om, de oameni vechi şi bătrîni",

ar constitui sursa tuturor celorlalte „istorii mai alese" şi care „în letopiseţŭ nu sînt scrise."

În cadrul acestei „tradiţii orale" se disting două aspecte diferite. E vorba, mai întîi, de o tradiţie populară, de toate acele numeroase legende, istorisiri şi povestiri care s-au conservat în memoria poporului, în versuri sau în proză, în legătură cu faptele unora dintre domnitorii noştri de seamă şi îndeosebi în legătură cu vitejia legendară şi evlavia lui Ştefan cel Mare. Mărturie în această privinţă sînt, de pildă, culegerile populare în proză din Bucovina ale lui Simion Fl. Marian, în care figura intrată în legendă a lui Ştefan-vodă ocupă un loc important. Se dau acolo, printre altele, cîteva variante privind convorbirea domnitorului cu sihastrul, obiceiul de a face mînăstiri după fiecare război, luptele cu polonii etc. [15] De aceeaşi natură este bogata colecţie de istorisiri şi cîntece populare despre *Ştefan vodă cel Mare şi Sfînt*, adunate, majoritatea direct din gura sătenilor, de Simion Teodorescu-Kirileanu, [16] unde, nu de puţine ori, faptele domnitorului, pornind de la motive care apar şi la Neculce, trec în domeniul fabulosului şi miraculosului. De curînd, o parte dintre povestirile de acest fel au fost adunate în culegerea de legende populare româneşti *De la Dragoş la Cuza-vodă*, apărută în „Biblioteca pentru toţi".[17]

Pentru felul în care poporul îşi însuşeşte şi prelucrează, cu imaginaţia lui creatoare, asemenea motive epice de glorificare şi trecere în legendă a eroilor săi, este de reţinut că unele dintre numeroasele fapte legendare, care circulă în popor cu privire la Ştefan cel Mare, au fost atribuite cîndva lui Alexandru Macedon şi lui Traian, iar mai recent lui Alexandru Cuza. [18] Mai mult decît atîta, unele dintre faptele puse pe seama lui Ştefan cel Mare sînt motive de circulaţie universală, existînd şi în alte literaturi, atribuite unor eroi autohtoni. De pildă, tema punerii la jug a prizonierilor de război din *Dumbrava Roşie* se află în literatura populară rusă, pusă pe seama cneazului Smolenskului, Roman, care a arat în jurul Kievului cu robi lituanieni prinşi în luptă. Aceeaşi legendă figurează şi în literatura polonă. Tema mamei care îşi retrimite la luptă fiul revenit spre a cere adăpost în cetate, după o înfrîngere trecătoare, se regăseşte într-o legendă medievală privitoare la Teodoric Gotul, într-o poemă franceză din veacul al XII-lea, *Alicamps*, într-o legendă cehă, în care eroul este regele boem

Otokar şi în poema *Calendal* a marelui poet provensal Mistral. [19]

Într-o măsură mai mică a fost reţinută şi s-a păstrat în popor figura lui Petru Rareş, care, fără a întruni caracterul de aureolă legendară ce înconjura persoana marelui Ştefan, va fi impresionat, totuşi, sensibilitatea populară, cel puţin pentru o perioadă, prin ineditul alegerii ca domn, prin strălucite fapte de arme, ca şi prin peregrinările aventuroase şi spectaculoase dintre cele două domnii. De asemenea, certă origine populară, prin natura ei, prezintă legenda întemeierii mînăstirii Slatina de către Alexandru Lăpuşneanu, la îndemnul unui sihastru, sfătuit în vis de Maica Precistă. De aceeaşi evidentă factură populară este povestea întemeierii celor două mînăstiri şi a tîrgului Siret de către Dragoş-vodă, istorisirea despre Aron-vodă, prin care poporul a căutat să dea explicaţie însemnărilor din piatra muntelui, lîngă Agapia, care se văd „pînă în ziua de astăzi", ca şi episodul, de concentrat conţinut dramatic, al fugii fetei lui Radu-vodă Mihnea în codru cu o slugă de casă.

Fie că le-a cules personal, fie că — mai probabil — i-au fost povestite încă din copilărie de bunica Iordăchioaia, aşa cum am arătat mai înainte, şi ulterior n-a făcut decît să şi le împrospăteze, este cert că Neculce a avut la dispoziţie un larg fond popular de astfel de povestiri, din care a reţinut ceea ce a dat în „cuvintele" cu care îşi precede cronica. Să nu uităm că el şi-a trăit cea mai mare parte din viaţă în mijlocul sătenilor de la Prigoreni, lîngă Tîrgul-Frumos, şi de la Boian, în Bucovina, iar în cursul pribegiilor din Rusia şi Polonia a stat mai tot timpul alături de ţăranii moldoveni bejeniţi o dată cu dînsul. În aceste condiţii, este greu de presupus că el a trebuit să recurgă, pentru culegerea povestirilor din această primă etapă, la un foarte discutabil „letopiseţ moldovenesc" al lui Eustratie logofătul, [20] anterior cronicei lui Ureche, pe care nu reuşise să-l cunoască nici Miron Costin, interesat de lucrări privitoare la istoria Moldovei cu cel puţin 60 de ani înaintea lui Neculce, şi nici un alt cronicar după el. Chiar dacă unele dintre istorisirile culese de Neculce se află în diferite variante ale letopiseţelor vechi, anterioare lui Ureche, cum este cazul cu căderea de pe cal a lui Ştefan, în lupta cu Hroiot, şi venirea în ajutorul lui a lui Purice, descoperită în cronica moldo-germană (foarte probabil necunoscută, ca şi originalul ei, contemporanilor cronicarului), acest lucru nu probează că Neculce

n-o putea cunoaşte din tradiţia populară. Dimpotrivă, amplificarea privind schimbarea numelui lui Purice în Movilă, care constituie de fapt miezul legendei lui Neculce, şi care lipseşte în cronica moldo-germană, lasă deschisă tocmai posibilitatea intervenţiei aici a fanteziei populare, înclinată să adauge încă un act de mărinimie domnească aureolei cu care înconjura figura marelui Ştefan. Pe de altă parte, repetatele precizări: „dzicŭ...", „dzicŭ oamenii...", „aşè povestesc oamenii..." etc., cu care îşi introduce, de cele mai multe ori, amănuntele istorisirilor sale, ca şi distincţia categorică pe care o face în cazurile cînd se referă parţial la informaţii culese din letopiseţe — a se vedea, de pildă, precizarea „precum scrie şi letopisăţul" din povestirea privind omorîrea hatmanului Jolkowski de către un tătar, după care abia urmează amănuntele noi adaose de Neculce — dovedesc cu prisosinţă sursa orală populară din care şi-a cules cronicarul marea majoritate a istorisirilor sale.

Desigur că unele dintre aceste povestiri, existente în circuitul popular, le va fi citit şi în cronicile cunoscute ale timpului. *Dumbrava Roşie* apare, cum am arătat, la Ureche, iar partea privitoare la întemeierea mînăstirii Volovăţ, de către Dragoş-vodă, la Nicolae Costin, precum şi într-o lucrare, încă inedită, a lui Axinte Uricariul [21]; dar tocmai aflarea lor în cronici i-a întărit convingerea că sînt fapte de istorie şi că şi celelalte povestiri asemănătoare, pe care a avut prilejul să le cunoască oral, trebuie să-şi găsească şi ele locul în letopiseţul ţării pe care-l întocmea. De altfel, întemeierea Volovăţului de către Dragoş-vodă — deşi mînăstirea fusese ctitorită, în realitate, de Bogdan I — apărea în ochii contemporanilor lui Neculce drept un adevăr istoric indiscutabil. Se referă la ea, mai întîi, domnitorul Mihai Racoviţă, într-un act din 17 martie 1723, şi apoi Grigore Ghica, într-un alt act din 14 martie 1736, [22] cînd Neculce era, probabil, încă membru al divanului domnesc, circumstanţe ce ar justifica, o dată mai mult, includerea ei în colecţia celor *O samă de cuvinte.*

La Ureche se află, în interpolarea lui Simion Dascălul, şi istoria despre originea lui Despot-vodă, dar ţinînd seama de provenienţa ei livrescă, după cronicarul polon Paszkovski, [23] este probabil că Neculce n-a găsit-o în tradiţia populară, luînd-o direct din Ureche.

Unele dintre aceste povestiri se găsesc, în forme mai mult sau mai puţin apropiate, şi în operele lui Dimitrie Cantemir,

ca de exemplu, *Mama lui Ştefan cel Mare, Dumbrava Roşie, Sfatul lui Ştefan cel Mare către fiul său Bogdan, Solia logofătului Tăutu la Poartă.* [24] Dacă cei doi nu le-au cules, fiecare independent, din tradiţia populară, e mai puţin probabil că Neculce le-a putut cunoaşte de la Cantemir, trăit atîta vreme, încă înainte de expatrierea finală, în afara hotarelor ţării. Excluzînd posibilitatea culegerii lor în mod independent, coexistenţa acestor povestiri în operele celor doi duce la concluzia că Neculce cunoştea sau se ocupa cu strîngerea unor materiale de acest fel încă înainte de 1711—1712, ultimii ani în care a mai fost în legătură directă cu Dimitrie Cantemir. Se poate însă că de la acest domnitor învăţat, atît de bun cunoscător al treburilor otomane şi al familiilor ţarigrădene, să fi aflat Neculce genealogia pe care o redă în cele două istorisiri privitoare la originea Mavrocordaţilor, despre care Cantemir vorbeşte, mai pe scurt însă, atît în *Istoria ieroglifică,* cît şi în *Istoria imperiului otoman,* deşi e posibil ca asemenea ştiri să fi fost de notorietate publică între contemporanii cronicarului. [25]

A doua categorie de izvoare orale, care au stat la baza povestirilor lui Neculce din *O samă de cuvinte,* o constituie informaţiile de familie, ce pot fi identificate în aproape toate istorisirile din domniile lui Miron Barnovschi, Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan şi Ştefăniţă Lupu.

Am arătat într-unul din capitolele precedente că pentru cele două întîmplări privitoare la Barnovschi baza de informaţii o reprezintă marele logofăt Gavrilaş Mateiaş, tatăl Iordăchioaiei, care l-a însoţit pe domnitor în drumul fără întoarcere de la Constantinopol. Una dintre ele, istorisirea privind moartea calului lui Barnovschi, în clipa cînd domnitorul îşi pierdea capul sub securea călăului turc, se află povestită şi în cronica lui Miron Costin. Menţiunea lui Neculce că „letopisăţul de aceasta nu scrie nimicŭ", nu se poate explica decît prin faptul că ea lipsea în compilaţia de cronici pe care cronicarul nostru a avut-o la dispoziţie cînd a început redactarea cronicii. [26] Acest lucru constituie dovada că el a folosit pentru partea anterioară cronicii sale varianta prescurtată a letopiseţului Moldovei, în copia din 1732, la care ne-am referit mai înainte, inclusă în amintitul manuscris nr. 253, din care lipseşte realmente istorisirea de mai sus. În acelaşi sens vorbeşte şi faptul că Neculce integrează „cuvintelor" şi legenda *Dumbrava Roşie,* existentă la Ureche, dar care, de asemenea, lipsea

din aceeaşi variantă prescurtată de la care a pornit în redactarea cronicii sale.

Unele din povestirile care redau întîmplări din domniile lui Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan şi Ştefăniţă Lupu, apar şi în cronica lui Radu Popescu din Ţara Românească.[27] Dacă avem în vedere că autorul letopiseţului muntean lasă să se înţeleagă că a fost în Moldova, unde ar fi putut lua cunoştinţă despre ele, şi că între el şi Neculce apar destule deosebiri, este puţin probabil ca Neculce să le fi cules din această sursă.

În ceea ce priveşte interesanta relatare a modului în care a ajuns domn Gheorghe Ghica, prin sprijinul vizirului Küprüll, fost prieten în copilărie, o adevărată construcţie de nuvelă, această istorisire trebuie să fi devenit cunoscută în ţară prin oamenii din preajma domnului sau poate chiar de la el însuşi.[28]

Pentru lunga istorisire a carierei lui Nicolae Milescu, după episoadele din ţară, a căror sursă o formează, desigur, tot „moşii" Cantacuzini, contemporani spătarului, restul faptelor din Rusia le va fi aflat Neculce chiar acolo, în timpul celor doi ani de exil petrecuţi lîngă Dimitrie Cantemir, ţinînd seama că o atît de strălucită figură de cărturar moldovean, înstrăinat ca şi ei fără voie, nu putea să nu intereseze pe doi moldoveni cărturari, care ştiau să aprecieze cum se cuvine oamenii şi faptele de cultură.

Şi cele două povestiri, cu caracter anecdotic, referitoare la Gheorghe Duca, îşi au sursa în familie, provenind însă nu de de la Cantacuzini, ci de la rudele Hurmuzăcheşti, care se trag dintr-un vel-pitar Cîrstea, fiul unei surori a lui Gheorghe Duca.[29] Hurmuzachi, unul din fiii lui Cîrstea pitarul, care va da şi numele familiei, s-a căsătorit, prin 1728 — 1729, cu Ilinca Luca, nepoată de soră a lui Ion Neculce. Cronicarul, contemporan cu Cîrstea pitarul, mort prin 1741—1742, a fost în relaţii destul de apropiate şi cu feciorii acestuia, nepoţi ai lui Gheorghe Duca, şi de la ei trebuie să fi cunoscut cele două istorii, ca şi alte amănunte despre acest domn, care apar în partea de început a cronicii. Cu toate că aceste două istorisiri, spre deosebire de toate celelalte 44 din *O samă de cuvinte*, se situează cronologic după anul cu care îşi începe cronica — 1661, domnia lui Eustratie Dabija — Neculce nu le-a integrat nici uneia din cele trei domnii ale lui Gheorghe Duca, pe care le prezintă în cronică, reţinut desigur de caracterul lor

anecdotic, şi a lăsat cititorilor întreaga libertate de a le crede adevărate sau nu.

De fapt, prudenţa exagerată adoptată de Neculce în legătură cu veridicitatea legendelor cuprinse în *O samă de cuvinte,* s-a dovedit, în numeroase cazuri, neîntemeiată, cea mai mare parte dintre povestirile culese din tradiţia populară avînd o bază istorică. Nu de mult a ieşit la iveală, din publicarea unor vechi documente istorice polone, că logofătul Tăut, trimis ca sol de Ştefan cel Mare la Ioan Albert, pentru a încheia pace în urma războiului victorios pentru Pocuţia, a primit realmente în dar cele 11 sate de dincoace de Ceremuş, pe care le menţionează Neculce în istorisirea sa. [30] De asemenea, documente contemporane certifică existenţa unui Purice, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, [31] precum şi a unui Movilă ; [32] iar sihastrul Daniil, egumen al mînăstirii Voroneţ, trecut în rîndul sfinţilor după moarte, se confirmă şi el ca o realitate istorică. [33] Dacă la acestea adăugăm faptul că din noianul de istorisiri şi legende care circulau în popor în vremea lui Neculce, în legătură cu persoana lui Ştefan cel Mare, el a lăsat cu totul la o parte pe cele în care abunda miraculosul şi neverosimilul, avem o dovadă în plus a simţului critic de care era stăpînit, ca istoric, cronicarul nostru.

De altfel, într-un bogat şi foarte documentat studiu, publicat de curînd [34], prof. Const. C. Giurescu a prezentat pe larg temeiul documentar al celor mai multe dintre istorisirile lui Neculce din *O samă de cuvinte,* infirmînd cu această ocazie şi unele presupuse anacronisme semnalate cîndva de N. Iorga [35], ca boierirea Racoviţeştilor sub Alexandru Lăpuşneanu, scoaterea dării „fumăritului" sub Vasile Lupu şi altele.

Valoarea deosebită a povestirilor din *O samă de cuvinte* nu constă însă în caracterul lor de document istoric, ci în măiestria cu care cronicarul a ştiut să evoce, în umbra legendei, atîtea fapte ale trecutului mai depărtat sau mai apropiat al Moldovei.

Să urmărim, în continuare, izvoarele folosite de Neculce pentru redactarea cronicii.

După propriile afirmaţii din *Predoslovie,* „de la Dabija-vodă pînă la Duca-vodă cel bătrîn", Neculce şi-a scris cronica „di pe neşte izvoade ce au aflat la unii şi alţii şi din audzitele celor bătrîni boieri ; iară de la Duca-vodă cel bătrîn înainte,

pănă unde s-a vidè, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nică de pre un izvod a nemărui, ce au scris, sîngur, dintru a sa ştiinţă, cît s-au tîmplat de au fost în viiţa sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein să citească şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa".

Cronicarul nu arată concret ce aume „izvoade" a folosit pînă la domnia lui Gheorghe Duca, dar în prezent se cunoaşte cu certitudine unul dintre acestea, şi anume *letopiseţul anonim*, de la 1661 la 1705, aflat în continuarea cronicei lui Miron Costin în compilaţia de cronici moldovene pe care ştim că Neculce a avut-o la dispoziţie cînd şi-a început redactarea cronicii.

Acest letopiseţ,[36] descoperit de Constantin Giurescu în corpul cronicei racoviţene (1661—1729), atribuită într-o vreme lui Niculae Muste, este opera unui admirator — rămas necunoscut — al hatmanului Alexandru Buhuş, ale cărui calităţi militare tinde să le prezinte într-o lumină deosebit de favorabilă, uneori peste limitele adevărului istoric. Arta de povestitor a acestui anonim este în genere simplă, fără deosebite întorsături stilistice. Redînd faptele de pe poziţia clasei dominante, deşi nu lipsit de sentimentul dragostei de ţară, el dovedeşte înţelegere şi pentru suferinţele celor umili, şi atunci accentele lui de durere şi indignare se apropie mult de stilul lui Neculce. Lui îi aparţine, de fapt, patetica descriere a suferinţelor îndurate de populaţia de jos a ţării în timpul iernării în Moldova a tătarilor, în prima domnie a lui Dumitraşcu Cantacuzino,[37] de atîtea ori citată sub numele lui Neculce pentru evidenţierea ataşamentului acestuia faţă de ţărănime şi a calităţilor lui literare. De asemenea, ca şi Neculce, critică cu severitate impozitele grele pe care le pun pe ţară unii domnitori, ca, de pildă, în descrierea celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca.

Este probabil că tocmai asemenea simţăminte, atît de apropiate de ale sale, l-au făcut pe Neculce ca, din numeroasele „izvoade" contemporane, care-l continuau pe Miron Costin, să reţină şi să-şi însuşească în mare măsură, pentru perioada de început a cronicii sale, textul *letopiseţului anonim*.

Comparînd cronica lui Neculce cu acest letopiseţ, constatăm că, în afară de cîteva omisiuni, cronicarul a reprodus, aproape fără modificări, textul *letopiseţului anonim* pe o peri-

oadă de 22 de ani, pînă la sfîrşitul celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca, completîndu-l însă cu o seamă de ştiri suplimentare, pe care, după natura lor, uşor se poate deduce că le deţinea, în marea lor majoritate, din surse de familie. Împrumuturile din acest letopiseţ merg şi mai departe de a treia domnie a lui Duca, dar de aici înainte ele sînt în altă formă şi ordine, mult mai pe larg redate şi amestecate la tot pasul cu fapte noi. Se găsesc totuşi şi reproduceri textuale mai lungi, ca, de exemplu, începutul domniei lui Constantin Cantemir sau chemarea lui Brîncoveanu la Adrianopol.

Completările aduse de Neculce textului reprodus din *letopiseţul anonim* se referă în cea mai mare parte la fapte din preajma bătrînilor boieri Cantacuzini, fapte pe care, cum am mai spus, Neculce le va fi aflat, în primul rînd, din gura bunicii sale Alexandra Cantacuzino, Iordăchioaia. Astfel, intervenţia la Poartă pentru ridicarea în domnie a lui Eustratie Dabija n-a făcut-o Cupariul cel bătrîn — Ruset — din proprie iniţiativă, ci la îndemnul lui Toma şi Iordache Cantacuzino. Scena numirii ca domn a lui Dabija, surprinzînd just reacţiile personajelor, e redată ca de un martor ocular : „Şi ieşind boierii înaintea vizirului, să ţinè, cela di cela să-i aleagă la domnie. Iar Dabije vornicul nemică nu ştiè, nici în gînd nu-i era. Ce cum intrară boierii în casă la viziriul, fiind lucrul tocmit şi aşedzat cu cupariul, şi întrebă viziriul care este Dabije. Şi arătîndu-l boierii, l-au şi îmbrăcat cu caftan de domnie. Iar alţi boieri ce trăgè nedejde domniii au rămas numai cu nedejdea". Iordache va deveni cuscrul lui Dabija, căsătorindu-şi una din fete, mătuşă a lui Neculce, cu Lupaşcu, „hiastrul" — fiul vitreag — al domnitorului, eveniment cu care, de asemenea, Neculce îl completează pe anonim. Ca o tradiţie de familie se pot explica, deci, şi celelalte adaosuri despre acest domn. Recunoscut pentru bunătatea lui, el obişnuia să trimită săracilor ce-i vedea „dvorind prin ogradă" bucate de la masa lui, făcea divanuri dese de judecată „să nu zăbăvască oamenii mult", şi „bè vin mai mult din oală roşie decît din păhar de cristal, dzicînd că-i mai dulce vinul din oală decît din păhar". Figura pitorească a acestui bătrîn domnitor, „de locul lui din ţinutul Putnei", aşa cum l-a redat Neculce, cu aplecarea lui spre băutură, ca un vechi podgorean ce fusese, a fost reţinută şi de

Eminescu care, în *Umbra lui Istrate Dabija voevod,* [38] îl evocă cu umor, tocmai pe latura aceasta a dragostei pentru vin :

„Cînd eram vodă la Moldova
Hălăduiam pe la Cotnariŭ.
Vierii toţi îmi ştiau slova
Ş-aveam şi grivne-n buzunar.
Pe vinul greu ca unt-de-lemnul
Am dat mulţi galbeni venetici ;

. . . . . .

Se certe ungurii şi leşii...
Ce-mi pasă mie ? La Cotnariŭ
Eu chefuiam cu cimpoieşii
Cu măscărici şi lăutari ;
Şi sub umbrarele de cetini
Norodu-ntreg juca şi bea,
Iar eu ziceam : să bem, prieteni,
Să bem, pîn'nu vom mai putea.“

La aceeaşi domnie a lui Dabija apare în plus un pasaj întreg, bogat în amănunte, în legătură cu raporturile Cantacuzinilor munteni cu domnitorul Grigore Ghica, neîmpăcat duşman al acestora, lucruri petrecute prin 1660—1670, pe care Neculce le va fi cunoscut, fie prin Iordăchioaia, fie mai degrabă, direct în Ţara Românească, pe vremea refugiului, din spusele rudelor cantacuzineşti de acolo.

Pentru ceea ce Neculce aduce în plus, sub aspect calitativ, textului preluat din *letopiseţul anonim,* pentru modul superior, din punct de vedere al artei literare, în care el îşi redactează adăugirile şi completările, este convingătoare compararea felului cum se prezintă — la unul şi la celălalt — episodul privitor la ridicarea din nou în scaunul Ţării Româneşti, la Ţarigrad, a lui Grigore Ghica, împotriva voinţei boierilor Cantacuzini.

Nemulţumiţi de domnia lui Antonie din Popeşti, un grup de boieri munteni, în care dominau Cantacuzinii, se prezintă, în 1672, la Ţarigrad, la marele vizir, împreună cu domnul, cu gînd să-i ceară înlocuirea cu unul dintre ei. Episodul este redat de anonim în numai cîteva rînduri, într-o expunere sumară, în care se arată că după sosirea boierilor munteni cu Antonie-

vodă la Ţarigrad, „cum au intrat la vizirul, [acesta] au şi scos pre Grigorie-vodă şi înaintea lor l-au îmbrăcat [cu] caftan", dîndu-i pe boierii duşmani pe mîna noului domn.[39]

În locul prezentării plate, lipsite de nerv, a anonimului, Neculce imaginează o întreagă scenă, în care momentele se succed într-o construcţie de cea mai tipică reprezentare dramatică. Boierii se prezintă la vizir şi-l roagă „să le puie un domnu dintre dînşii, pe care ş-ar alege ei, că acel domnu ce-l rădicasă ei — e vorba de Antonie din Popeşti, şi el de faţă — este un om prè prostu." Atunci vizirul, cu gînd ascuns, i-ar fi întrebat, oarecum într-o doară, ce părere ar avea despre Grigore Ghica, „unde să află şi, de i-ar scrie, oare n-ar vini ?" Prinşi în cursa întinsă de vizir, boierii munteni, neştiind că Ghica, după ce se hainise în Polonia, Austria şi Italia, obţinuse iertarea Porţii şi, întors la Constantinopol, se afla ascuns chiar în palatul vizirului, „ilŭ suduiè, că-i omŭ rău şi nice a mai vini de unde îi dus." Stăpîn pe situaţie, vizirul îşi continuă jocul cu perfidie : „«Alegeţi-vă un domnu dintre voi, pe cine v-a plăcè, şi viniţi mîne dimineaţă să vi-l fac». Iar Gligorie-vodă — continuă Neculce, întregind cadrul — după perdeaua viziriului, asculta toate". A doua zi, străini de orice bănuială şi siguri pe ei, boierii, înţeleşi să-l propună domn pe Drăghici Cantacuzino, au purces cu el la Poartă. Dar cum au intrat la vizir acesta — şi acum intervine elementul surpriză, pentru care curiozitatea cititorului a fost aţîţată dinainte — „au şi scos pe Gligorie-vodă şi l-au îmbrăcatu în căftan. Iară boierii munteneşti, dacă l-au vădzut, numai ce-au încremenit. Şi i-au dat pe toţi de grumadzi pe mîna lui Gligorie-vodă."

Datorită talentului său literar, Neculce a reuşit aici să transforme o informaţie amorfă, lipsită de culoare, într-o compoziţie cu veritabile calităţi artistice, care-l situează, pe bună dreptate, ca un adevărat precursor al nuvelisticii române.[40]

Neculce aduce completări *letopiseţului anonim,* din aceleaşi surse de familie, şi în capitolul privitor la prima domnie a lui Gheorghe Duca — pentru numirea lui a intervenit, adaugă cronicarul, şi Toma Cantacuzino — ca şi, mai ales, în cel în care prezintă domnia lui Iliaş Alexandru, şi acesta legat de Cantacuzinii moldoveni prin faptul că cununase pe o soră a mamei lui Neculce, Maria, cu marele vistier Gheorghe Ursachi.

Episodul numirii ca domn, pe cînd se afla la Ţarigrad, a lui Iliaş Alexandru — adus pentru aceasta la saraiul împă-

rătesc de la înmormîntarea tatălui său, fără să ştie despre ce e vorba — relatat cu multă cursivitate, indică o evidentă sursă orală, ale cărei date sînt însă amplificate de cronicar în partea ce priveşte reacţiile personajului : „Mergè şi Ilieş-vodă după oasăle tătîne-său la îngropare, cu multă grijă şi frică de datornicii tătîne-său, să nu-l prindză, să-l închidză. Şi tîmplîndu-să într-acel ceas de l-au tîmpinat, cu oasele ducîndu-le la gropniţă, un omŭ împărătescŭ şi tîmplîndu-să la acea întrebare a împăratului de domnii mazîli de Moldova, iar acel omŭ împărătescu, cine-r hi fostu, au dat samă c-au vădzut acmu pe Ilieş mărgîndu după oasăle tătîne-său. Şi aşe îndată au răpedzit împăratul un ceauş, de l-au luat de la îngroparea tătîne-său şi l-au dusŭ la saraiu, de l-au îmbrăcat cu căftan de domnie. [...] Iară păn-a-l îmbrăca cu căftanul, foarte rău să spăriiasă, că nu ştiè la ce-l duce..."

La a doua domnie a lui Georghe Duca, adăugirile se referă, mai ales, la implicarea marelui vistier Gheorghe Ursachi — ruda cronicarului — în mazilirea acestui domn, chestiune care va fi reluată, cu amănunte suplimentare, la a treia domnie a aceluiaşi, cînd domnul va găsi ocazia să se răzbune crunt pe fostul mare vistier. Tot aici se introduce şi relatarea convorbirii lui Miron Costin — un alt „familial" al lui Neculce — cu vizirul Küprüli, după luarea Cemeniţei, la care ne-am mai referit anterior.

Elemente din certă sursă de familie, pe latura munteneasică, conţine şi destul de lunga relatare din capitolul rezervat domniei lui Petriceicu-vodă, privind aprigele certuri ale lui Grigore Ghica, domnul Ţării Româneşti, „cu Postelniceştii, cu Şaitaniceştii, cărora le dzicŭ şi Cantacuzineştii". Cu o bună doză de maliţie, care întregeşte atitudinea nefavorabilă pe care o adoptă, în genere, faţă de Cantacuzinii munteni (cauza principală e Brîncoveanu, Cantacuzino după mamă), Neculce strecoară aici amănuntul, menit să-i coboare pe Cantacuzini, că Grigore Ghica „le-au fost puindu pe giupînese — e vorba de soţiile acestor boieri — de au fost cărat var şi piatră, împreună cu ţiganii cei de dîrvală, la curţile domneşti". În acelaşi capitol, în plus faţă de anonim, apare din nou Miron Costin, exponent demn şi hotărît al boierilor care nu vor să plece în exil cu Petriceicu, pentru a nu-şi lăsa casele pe mîna tătarilor, care ameninţau cu prădarea ţării. Amănuntele suplimentare despre Dumitraşcu Cantacuzino, văr de-al doilea cu Neculce, „grec ţari-

grădean de felul lui, neam de-mpărat creştinescu de Catacozoneşti", atît din prima, cît şi din a doua domnie, au, evident, aceeaşi sursă principală. De reţinut că, deşi rudă, Neculce, consecvent poziţiei sale împotriva domnilor total aserviţi turcilor şi care apasă greu asupra ţării prin impozite, nu ia apărarea lui Dumitraşcu, situîndu-se în aprecierea domniei lui pe aceeaşi linie critică adoptată de anonim, ba chiar îngroşînd cu noi trăsături negative portretul defavorabil al domnitorului.

La acest capitol, al primei domnii a lui Dumitraşcu Cantacuzino, este de reţinut, îndeosebi, felul în care, spre deosebire de anonim, Neculce prezintă rolul lui Miron Costin în aducerea tătarilor la iernare în ţară, ceea ce conturează şi mai puternic atenţia specială cu care cronicarul nostru înconjoară persoana înaintaşului său. *Letopiseţul anonim* arată clar că, după instalarea lui Dumitraşcu-vodă, spre a se preveni o invazie polonă, vizirul a poruncit să fie aduşi tătarii să ierneze în ţară, iar dacă domnul nu acceptă această măsură să dea zapis scris vizirului că-şi ia întreaga răspundere în cazul unei invazii polone. La rîndul lui, Dumitraşcu, spre acoperire, ar fi cerut şi el un astfel de zapis din partea boierilor, dar aceştia, nevrînd să-şi pună capetele în joc, „să fie zis, şi mai ales Miron logofătul, că ţara este plină de oameni [...] şi nici o stricăciune tătarii nu le vor face". „Şi cu acel sfat nesocotit au rămas să vie tătarii să ierneze în ţară." [41]

Pentru a scoate persoana lui Miron Costin de sub răspunderea unui act care s-a soldat, cum vedem din cronică, cu consecinţe dezastroase pentru populaţia ţării, Neculce pune sub semnul unei ipotetice realităţi elementele pe care le preia de la anonim — „*dzic* să fie *dzis* viziriul lui Dumitraşco-vodă..." „dar Miron logofătul *dzicŭ* să nu fie priimit la acel sfat...", adică să dea zapis la mîna domnitorului — şi deplasează toată greutatea răspunderii asupra lui Dumitraşcu Cantacuzino: „Dar aceste voroave nu-s nemic, fără cît Dumitraşco-vodă, fiind grec tălpiz şi fricos, cu piele de iepure la spate, şi neavîndu nice o milă de ţară, punè pricini asupra boierilor ş-a lui Miron, că sfătuiescu şi-i bine să ierneze tătari şi ei n-au priimit să facă zapis. Dar *lui* îi era voia şi siliè spre acela lucru, ca să temè să şadză în Ieşi să nu vie nescarivai poghiazuri să-l iè din Ieşi".

Şi la domnia lui Antonie Ruset adaosurile lui Neculce, faţă de textul *letopiseţului anonim*, se grupează în jurul aceloraşi

amănunte privind pe Cantacuzinii munteni, arătîndu-se cum a obţinut Şerban Cantacuzino domnia Ţării Româneşti, în dauna lui Gheorghe Duca. În plus, aici apare şi o completare — de data aceasta nefavorabilă, singura de altfel în întreaga cronică — privitoare la Miron Costin, vinovat de pîră împotriva domnitorului Antonie Ruset. Potrivit concepţiei lui Neculce, vizibilă de-a lungul întregii cronici, domnul, bun sau rău, este „unsul lui Dumnezeu" şi nu stă în dreptul boierilor de a interveni împotriva lui. Cei ce nesocotesc acest lucru au de suportat pedeapsa dumnezeiască şi de această pedeapsă nu va putea scăpa nici Miron Costin : „...cîndu au pus Costantin Cantemir-vodă de i-au tăiat capul în Roman [...] dzicè şi strîga în gura mare că nu-i vinovat cu nemic lui Cantemir-vodă şi pere pe dreptate. Numai osînda lui Antonie-vodă ilŭ goneşte, şi pentr-acee piere, că l-au pîrît pe strîmbătate". De aici, încheierea lui Neculce, cu sfatul adresat cititorilor, de a nu pîrî pe domni „că-s stăpîni şi pomăzanici a lui Dumnedzău" şi, din cei mulţi ce se laudă cu astfel de fapte, „pe unul n-am văzut viindu la precopsală".

În sfîrşit, întregiri substanţiale faţă de anonim găsim şi în relatarea celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca. Iată, mai întîi, un tablou luminos, descrierea, cu multe amănunte pitoreşti, a nunţii fetei domnitorului, domniţa Catrina (eroina din *Zodia cancerului sau Vremea Ducăi-vodă* de Mihail Sadoveanu), cu Ştefan, fiul lui Radu-vodă Leon, „mare şi frumoasă nuntă", redată, poate, din amintiri personale, — avea în jur de 10 ani atunci şi ar fi putut lua parte, împreună cu rudele, la această nuntă — sau din povestirile unchiului Toderaşco Iordachi, ridicat de curînd mare vistier în divanul domnesc al lui Duca. Este una dintre nu prea multele prezentări de acest fel din cronică, Neculce neavînd predilecţie, cum am arătat mai înainte, pentru înfăţişarea pe larg a unor astfel de ceremonii : „S-au veselit 2 săptămîni cu feluri de feluri de muzîci şi giocuri şi pelivani şi de puşci. Şi giuca 2 danţuri pen ogradă şi pe uliţe, cu toţi boierii şi giupînesele împodobiţi şi toţi neguţitorii şi tot tîrgul. Şi un vornic mare purta un cap de danţu şi ali vornicŭ mare alt capŭ de danţu, îmbrăcaţi cu şarvanele domneşti. Numai mirili şi mireasa, fiind ficiori de domnu, nu giuca în danţu pe afară, numai ce giuca boierii. Cît nu era nuntă, şi era minune".

Dar nota caracteristică a acestei a treia domnii a lui Gheorghe Duca, ca şi a celorlalte două anterioare, nu este în nici un caz starea de mulţumire şi bunul trai al locuitorilor, care se zbat sub greaua apăsare a dărilor, instituite şi urmărite în mod diabolic de domn. Spre a reda marile silnicii la care este supusă ţara de nemăsurata poftă de avere a lui Duca, Neculce compune, completîndu-l pe anonim, unul din cele mai sumbre tablouri din cronică : „Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, şi 8 ughi, şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe, le-au dat năpăşti pin sate. Şi după ce au dat tablele în vistierie, au aruncat orînduiele pe hîrtii de un galbăn 16 galbeni. Care luasă hîrtie de şasă galbeni, îi făcè mai bine de o sută. Şi dacă nu găsiè cu ce plini de la om, lua altuie pentru acela. Şi pe unde era pustiiu, făcè pe zlotaş de plătiè de la casăle lor. Şi-i bătè pe zlotaşi cu buzduganul, de au omorît vro doi, trei. Deci vădzînd că mor de buzdugan, au făcutŭ un băţŭ în opt muchii, de bătè pe boieri şi pe zlotaşi cu băţul. [...] Ce era pline închisorile de boieri şi grosurile de cei săraci, de-i bătè şi-i căzniè cu capeteli pen garduri, şi leşinaţi de foame, şi bărbaţi şi femei. Şi muriè prin grosuri".

Pe fostul mare vistier Gheorghe Ursachi, unul dintre cei mai bogaţi boieri din ţară, după ce i-a înscenat un proces nedrept, prin care l-a scos dator „vro patru, cinci sute de pungi, [...] l-au închis în temniţă cu tălharii. Şi-l scotè în toate dzileli de-l bătè la talpe, păn'i s-au zgîrcit vinele ş-au rămas olog păn'la moartea lui. Şi la moartea lui, din cè bogăţie multă, n-avè cu ce-l griji".

Pline de interes, confirmînd aptitudinile literare ale lui Neculce, sînt şi amănuntele ieşirii din ţară a lui Duca, luat prizonier de poloni. Umilirile la care este supus domnitorul, dus „într-o sanie cu doi cai, unul albu şi unul murgu, şi cu hamuri de teiu, ca vai de dînsul", ceea ce denotă sărăcie, tînguirea ţărăncii căreia i-a cerut lapte pe drum şi care, neştiind cu cine vorbeşte, i-a răspuns „că «n-avem lapte să-ţi dăm, c-au mîncat Duca-vodă vacili din ţară, de-l va mînca vermii iadului cei neadormiţi»", în opoziţie cu aerele de mărire ale lui Duca de pe vremea cînd era domn, „că el îşi ţinè lucrul prè sus [...], ca un craiu ţinè", sînt nu numai expresia satisfacţiei pentru că cel care asuprise ţara peste măsură cu impozitele îşi lua acum o plată binemeritată, dar şi dovada resurselor scriitoriceşti native

ale cronicarului care ştie să obţină reuşite efecte stilistice prin alăturarea judicioasă a unor imagini contrastante bine alese.

Începînd cu a doua domnie a lui Dumitraşcu Cantacuzino, contribuţia lui Neculce acoperă din ce în ce mai mult ştirile preluate din *letopiseţul anonim*, care, şi acestea, sînt prelucrate şi completate cu amănunte şi aprecieri personale din ce în ce mai bogate. Este de aşteptat că, şi pentru această domnie, precum şi pentru o bună parte din domnia lui Constantin Cantemir (1685—1693), va fi recurs încă la informaţii din partea „celor bătrîni boieri", dar începînd cu domnia lui Constantin Duca, urmaşul lui Cantemir, cînd Neculce îşi face intrarea în viaţa publică ca postelnicel, sursa de bază o constituie, aşa cum se exprimă în *Predoslovie*, „a sa ştiinţă", faptele cîte „s-au tîmplat de au fost în viiaţa sa", „scrisă în inima sa".

De acum înainte, pe o durată de 50 de ani, pînă în 1743, unde se întrerupe povestirea, Neculce va reda istoria Moldovei văzută direct prin proprii săi ochi. Chiar dacă ici şi colo, pentru anumite perioade, ca anii petrecuţi în străinătate, va fi fost nevoit să reconstituie unele amănunte din informaţii orale ale contemporanilor sau din diferite „izvoade" interne — cum ar fi, de pildă, *cronica anonimă*, atribuită la Nicolae Costin, *cronica* lui Axinte Uricariul, care descrie a doua domnie în Moldova a lui Nicolae Mavrocordat (1711—1715), *cronica racoviţeană*, atribuită lui Nicolae Muste etc. — evenimentele toate sînt trecute, în egală măsură, prin filtrul aprecierilor sale personale. Din Rusia şi Polonia, în cei nouă ani ai exilului, el a urmărit cu multă atenţie evenimentele din Moldova, cu intenţia de a găsi momentul prielnic pentru reîntoarcere, aşa că nici o clipă nu se poate spune că el a fost rupt cu totul de pulsul vieţii din ţară. Privind lucrurile dinafară, în contextura lor cu evenimentele din celelalte ţări de care era legată soarta Moldovei, el a reuşit să pătrundă mai adînc mecanismul şi natura relaţiilor dintre principalele state ale vremii, ceea ce conferă noi calităţi cronicii sale.

Deosebita valoare a acestei părţi a cronicii lui Neculce constă însă în caracterul ei personal, caracter care, de fapt, îşi pune amprenta pe întreaga-i operă pe care o acoperă cu puternica sa personalitate. Contemporan al majorităţii evenimentelor descrise, martor ocular sau participant adeseori direct la ele, fie de pe poziţia dregătorului în funcţiune, fie, mai ales, de pe aceea a opozantului, oscilînd tot timpul între simpatie şi ani-

mozitate, dar consecvent unui crez unic — dragostea pentru Moldova sa natală — el scrie o cronică totdeauna vie, atrăgătoare, în care, dincolo de faptele prezentate, interesează într-o măsură încă mai mare propriile reacţii ale autorului.

Prin această amprentă personală pe care-o imprimă cronicii, prin participarea *efectivă,* dar mai ales *afectivă* a autorului la evenimentele prezentate, ceea ce conferă istorisirilor caracter de adevărate *memorii,* Neculce depăşeşte marginile istoriografiei şi trece în sfera literaturii.

X FAVOARE ŞI DIZGRAŢIE

„Aşijdere şi pre mine, Ioan Neculce vornic [...] m-au amestecat ciocoii şi cu alţi neprietini la Gligori-vodă. Şi m-au închis la başbulucbaş cîtiva dzile."

Neculce, cronica

Refugiat în mod voluntar la Prigoreni, pentru a-şi aşterne pe hîrtie, în continuarea cronicii lui Miron Costin, amintirile şi informaţiile cu privire la istoria Moldovei, Neculce reuşise, în cei doi ani ai domniei lui Constantin Mavrocordat, să scrie toată partea din cronică care precede domnia acestuia şi acum îşi continua istorisirea în pas cu timpul, cum rezultă din repetatele menţiuni de forma „precum va fi, vremea va arăta", sau „la ce s-ar mai alegi înainti, s-or scri la rînd..." etc., ce apar încă în cursul capitolului privitor la prima domnie a lui Constantin Mavrocordat.

Schimbarea de domn, prilejuită de victoria lui Mavrocordat împotriva lui Ghica, în lupta lor pentru scaunul Ţării Româneşti, tulbură într-o oarecare măsură liniştea cronicarului, pentru că Grigore Ghica, revenit la Iaşi, recheamă în aceeaşi funcţie, în noul divan constituit la 17 decembrie 1735, pe fostul său mare vornic al Ţării de Sus din prima domnie. Mare logofăt era Constantin Costache, zis Negel, cu aceeaşi dregătorie şi în domnia lui Mavrocordat, dar în locul lui Sandul Sturdza, intrat în dizgraţia lui Ghica, pentru că, deşi rudă, refuzase să vină la el în Ţara Românească, spre a lucra împotriva lui Mavrocordat, noul domn ridică vornic al Ţării de Jos pe Iordache Cantacuzino-Deleanul, nepot al cronicarului. Un alt Iordache Cantacuzino—Paşcanul —, var cu Neculce, primeşte dregătoria de mare spătar, în timp ce hatman fusese numit grecul Constantin Psăolus-Ipsilanti, cu vechi state de serviciu, ca postelnic şi hatman, în domniile anterioare. Sturdza se

afla într-o situaţie deosebit de grea, „s-apropiesă cumpăna vieţii", spune cronicarul, şi numai insistenţele îndelungi, „di dzi, di noapti" pe lîngă Ghica, ale unui patriarh de Ţarigrad, mazil în Iaşi, au reuşit să-i salveze capul. Împrejurarea îi oferă lui Neculce prilejul unei scurte „filozofări" în legătură cu firile domnilor şi soarta boierilor lor : „Socotiţ acmu, fraţilor boieri, hirile domnilor ! Să potriveşti cu linul mărilor şi cu săninul ceriului. (Comparaţia, întrucîtva asemănătoare, apare şi în legătură cu Dimitrie Cantemir.) Cînd nu gîndeşti, să tulbură mările şi ceriul noureadză. Aşè sint şi hirile domnilor. Cînd trage omul nădejde de bucurie, atunce vine la scîrbă. Precum era măcar acest Sturdze, la domnia dintăi, mare şi tare, ca un leu asupra tuturor ; ce vrè el şi ce dzîcè el, acee făcè şi Gligorie-vodă, iar acmu la cît vinisă !"

Hotărît să-şi scoată cît mai neîntîrziat marile sume de bani cheltuite în disputa cu Mavrocordat, Grigore Ghica a început încă din primele luni de domnie, o campanie energică pentru aşezarea şi strîngerea dărilor, stricînd o parte din legămintele solemne făcute de domnul anterior. Banii steagului, „grei bani pi toată ţara", dăjdii pe boierii mazili, pe popi şi pe mînăstiri, cîrciumărit, văcărit, toate acestea însemnau o povară greu de suportat pentru populaţie. Spre a-şi asigura rezultatele, domnul a trimis în această acţiune „pi la ţinuturi" o parte din principalii boieri ai divanului, poate şi pe Neculce.

În această împrejurare moare, la Suceava, la sfîrşitul lui februarie 1736, marele logofăt Constantin Costache, zis Negel — „c-avè un negel în nasù din naştire" — din influenta familie a Gavriliţeştilor. Deşi, cum ştim, Neculce a avut de suferit mari neajunsuri de la unul dintre Gavriliţeşti, vornicul Lupul Costache, care-i luase Boianul, după 1711, el apreciază şi omagiază activitatea lui Negel într-un adevărat panegiric, mai ales pentru faptul că „se punè tari pentru ţară", lucru pe care cronicarul nu omite să-l scoată în evidenţă, cu regularitate, şi în legătură cu alte personaje din cronica lui, ori de cîte ori subiectul îi oferă o asemenea posibilitate : „Că măcarù că era om mînios şi zavisnic asupra unora — spune Neculce — după cum îs pizmătari neamul Gavriliţăştilor, dar avè şi unili lucruri bune. Că era om şi harnicu, nici mitarnic sau lacom, şi era şi om libovnicù, ospătători. Dragă-i era cinstea, şi mai aleasă decît toati era cè mai bună, că să punè tari în prici cu domnii şi cu alţii pentru ţară. Sta di să pricè, ca să nu o jăcuiască. Pentru

acee nărodul mai mult strîga «Dumnedzău să-l ierte». Şi noă încă ni să cade, celor ce om citi, di vremi că sta pentru ţară cu bini, să dzîcim «Dumnedzău să-l ierte». Că boierul cari stă cu bini pentru ţară di spuni, macar de-ar vini şi la primejdia vieţii, i să cade de la acè ţară şi di la peminteni a-i da mai multă cinste di laudă decît de hulă". Sînt cuvinte calde, de sinceră preţuire, spuse din inimă, şi ele se potrivesc tot atît de bine cronicarului însuşi, al cărui glas se aude de atîtea ori în cronică „pentru ţară", şi care, tot „pentru ţară", pentru eliberarea ei, a trebuit să sufere, timp de nouă ani, viaţa amară a înstrăinării.

Dările către Poartă, şi aşa destul de împovărătoare, ce apăsau asupra ţării, sînt din ce în ce mai mult îngreunate de cererile suplimentare ale turcilor, în vederea susţinerii noului război început cu ruşii, în 1735. La acestea se adăuga intensificarea peste măsură a disputei dintre Ghica şi Constantin Mavrocordat pentru tronul Ţării Româneşti, din ce în ce mai înverşunată, care costa ambele ţări sume uriaşe de bani şi mulţime de daruri scumpe acordate maimarilor Porţii, atît de-o parte cît şi de cealaltă. [1]

Neculce nu a rămas multă vreme în dregătoria destul de însemnată a vorniciei Ţării de Sus, cu care îl cinstise Ghica la a doua sa aşezare în scaunul Moldovei. Probabil că, străin de mentalitatea şi practicile de căpătuială cu orice preţ ale bogatei clientele greceşti de care se înconjurase domnul, opunîndu-se poate tacit, dacă nu activ, ofensivei înverşunate pornită de Ghica pentru ridicarea cît mai neîntîrziată a impozitelor, aşezate cu duiumul pe spinarea celor mai umili dintre contribuabili, „unsul Domnului" va fi socotit mai potrivit să îndepărteze din divan pe boierul „demodat" şi lipsit de „simţ practic", care nu făcea decît să-i încurce planurile de îmbogăţire. Schimbarea s-a produs încă în cursul anului 1736, la cîteva luni după moartea marelui logofăt Constantin Costache Negel. În locul lui Neculce a fost numit chiar Sandul Sturdza, dizgraţiatul din primele zile ale revenirii în scaun a lui Grigore Ghica, pe care-l întîlnim ca mare vornic al Ţării de Sus într-un act din 2 septembrie 1736. [2] Pentru Sturdza era o treaptă intermediară către marea dregătorie a logofeţiei ce i se va da încă înainte de sfîrşitul anului, vornicia Ţării de Sus fiind atribuită atunci lui Iordache Ruset, zis Cilibiul, care o va deţine şi în domnia următoare a lui Constantin Mavrocordat.

Îndepărtarea lui Neculce din divan poate fi pusă în legătură şi cu un fapt petrecut în anul 1736, anume fuga în Rusia a verilor primari ai soţiei sale, Constantin şi Dimitrie Cantemir, fiii fostului domn Antioh. [3] Întrucît erau bine cunoscute atît legăturile politice şi de rudenie ale lui Neculce cu Cantemireştii, cît şi scopurile pentru care cei doi fuseseră chemaţi în Rusia — începuseră noul război ruso-turc, care viza şi ţările româneşti — este de aşteptat că Grigore Ghica, pentru propria-i siguranţă, a considerat oportun să îndepărteze din preajma sa pe unul dintre boierii care, date fiind şi antecedentele, uşor putea fi suspectat de simpatii pentru Rusia.

Datorită perioadei scurte în care a funcţionat ca mare vornic al Ţării de Sus, cît şi a împrejurărilor care au determinat înlăturarea lui din divan, nici activitatea de dregător a lui Neculce nu va fi fost prea bogată, pentru că nu-l întîlnim niciodată în documentele din acest interval primind vreo însărcinare oficială din partea domniei. La 12 ianuarie 1736, într-un act de întărire domnească a proprietăţilor mînăstirii Putna, [4] în legătură cu satul Ostriţa, se menţionează numai că de acest sat „să ţine dumnealui vornicul Ion", ceea ce însemna că are şi el pretenţii asupra satului, aflat în hotar cu proprietatea sa Boianul. Actul îi nesocoteşte acum aceste pretenţii, întărind Ostriţa pe de-a-ntregul călugărilor de la Putna şi situînd într-o anumită lumină şi poziţia din această vreme a domnului faţă de marele său vornic ; dar Neculce va reveni, în anii următori, cu repetate cereri la domnie pentru a-şi susţine drepturile în legătură cu acest hotar, obţinînd în cele din urmă cîştig de cauză.

Eliberarea din dregătorie îi dă lui Neculce posibilitatea să se ocupe mai pe îndelete de activitatea de istoric, la care se angajase din propria-i voinţă şi surprindem cum se adaugă cronicii, în această perioadă, an de an, ca cercurile de vîrstă ale copacilor, evenimentele actualei domnii a lui Grigore Ghica. Cu toate acestea, liniştea lucrului în care se izola la Prigoreni îi este destul de des tulburată de numeroase alte treburi — cumpărări de proprietăţi, lichidări de datorii, judecăţi pentru moşii etc. [5] — care-i reclamă de fiecare dată prezenţa în capitala ţării, unde se aflau divanul de judecată şi diecii scriitori ai actelor de cancelarie.

Dacă nu cunoaştem nici un document prin care Neculce să fi primit vreo însărcinare oficială din partea domniei în scurta

perioadă cît a fost vornic mare, constatăm, în schimb, că o asemenea încredere i se acordă după scoaterea lui din dregătorie. La 10 iunie 1737, Grigore Ghica îi scria lui „Ion Neculci, biv-vel-vornic" să cerceteze, împreună cu doi slujbaşi domneşti, plîngerea făcută de Ion Silion, proprietar în Moiceşti, ţinutul Cîrligăturii, că Bărboi Sturdza, şi el proprietar acolo, a intrat cu plugul în semănăturile lui, făcîndu-i multă pagubă. [6] Apelul făcut de domn, în această pricină, la fostul său mare vornic, se explică prin aceea că Neculce era cel mai de vază proprietar din ţinutul Cîrligăturii, iar vîrsta şi dregătoriile pe care le deţinuse îi conferea îndeajuns prestigiu şi autoritate morală în rîndul proprietarilor din ţinut. De altfel, domnitorii noştri obişnuiau să folosească pentru rezolvarea unor litigii locale, de mai mică însemnătate, şi serviciile unor foşti dregători din ţinuturile mai îndepărtate de capitală, pentru a scuti pe boierii de divan de unele deplasări dificile. Nu s-a păstrat, din păcate, răspunsul cronicarului cu rezultatul cercetării, care ar fi putut arunca o lumină în plus asupra caracterului lui, pentru că el era înrudit cu Silion, în timp ce cu Sturdzeştii, vecini cu Prigorenii săi, se afla într-o veche dispută.

Anul 1738 începe cu un eveniment dureros pentru familia Neculce. La jumătatea lunii ianuarie moare, la Prigoreni, după 37 de ani de convieţuire, Maria, soţia cronicarului, prin care acesta se legase de familia Cantemireştilor. Într-un „izvod de ce s-au cheltuit la moartea soţului mieu Marii, să să ştie", din 20 ianuarie, Neculce notează cu o luciditate şi o sîrguinţă puţin obişnuite în astfel de împrejurări, în toate amănuntele, tot ce-a cumpărat, cît a costat şi cît s-a consumat cu ocazia înmormîntării soţiei. În continuare adaugă, pe măsura trecerii timpului, „grijirile" făcute „a treia zi după îngropare", „grije a noa dzi", „grije a douădzăce", „grije a patrudzăce de dzile", precum şi „sărindarele" plătite pentru pomenirea sufletului moartei, timp de un an, la diferite biserici din Iaşi — Tălpălari, Golia, Mitropolie, Biserica Banului —, ca şi la cele de la moşiile familiei — Prigoreni, Boian, Valeva etc. [7]

Faptul arată, o dată în plus, cucernicia cronicarului, dar în acelaşi timp este o dovadă şi a înclinaţiei sale către ordine şi exactitate. În acest sens vorbesc şi numeroasele sale acte de proprietate, strînse cu grijă în sipeturile de la Prigoreni, purtînd cele mai multe, pe spate sau pe pagina de sfîrşit, menţiuni scurte, scrise de mîna lui, care le rezumau concis conţinutul.

O asemenea ordine în actele de proprietate l-a ajutat pe Neculce să se descurce cu multă siguranţă în repetatele sale judecăţi pentru moşii, dintre care unele, deosebit de înverşunate, i-au consumat mult timp şi energie şi în cea de a doua domnie a lui Grigore Ghica.

În această vreme, noul război, între ruşi şi turci, izbucnit în 1735, îşi apropia tot mai mult cîmpul de operaţiuni de hotarele Moldovei. După înfrîngerea suferită la Stănileşti, pe Prut, la 1711, ruşii nu aşteptaseră decît momentul prielnic pentru a relua ostilităţile şi a-şi recîştiga nu numai teritoriile pierdute, dar şi prestigiul — estompat pentru o clipă de această înfrîngere — în faţa creştinilor din Balcani şi din ţările româneşti, aflaţi sub dominaţia turcească. Asiguraţi de alianţa încheiată cu Austria şi de neutralitatea Angliei, ei atacă, în 1735, Azovul, iar în 1736 ocupă întreaga Crimee, sub motivul reprimării unor incursiuni pe teritoriul rus ale tătarilor crîmleni. După un simulacru de conferinţă de pace la Nemirov, sub mediaţia interesată a Austriei, ostilităţile continuară cu noi succese ruseşti, în timp ce, pe de altă parte, austriacii atacă şi ei în Bosnia. Etapele acestui război sînt bine cunoscute de Neculce şi descrise pe larg în cronică, dovedind că în Moldova evoluţia luptelor era urmărită cu viu interes, pe baza unor bogate informaţii, care, după natura amănuntelor, se poate deduce că nu proveneau numai din sursă turcească.

Succesele ruseşti — luarea Azacului (Azovului), Orului (Perekop), Culburului (Kinburu), Voziei (Oceakov) — sînt prezentate în cronică cu o undă vizibilă de satisfacţie. Lichidarea de către ruşi a unei incursiuni turceşti din Tighina în Ţara Căzăcească, dincolo de Nipru, prilejuieşte cronicarului aprecieri deschise : „Şi aşè au dat Dumnedzău de i-au chivernisit de bini, că i-au încongiurat, de n-au scăpat nci un turcu. Cîţ n-au perit, i-au luat pre toţ de grumadzi". Aceeaşi semnificaţie are şi aprecierea cronicarului privitoare la acceptarea, de către trimişii ruşi şi austriaci la tratativele de pace de la Nemirov, a propunerii turceşti, susţinută cu multe şi bogate daruri, de a se mai aştepta 30 de zile înainte de a se lua o hotărîre — pace sau război —, de fapt răgaz indispensabil pentru turci de a-şi regrupa forţele : „Ce, după cumu-i orînduiala aceştei lumi lacomă, au întunecat mintea solilor meanţeşti şi moschiceşti, de-au priimit să aştepte celi 30 dzile, păn-a vini răspusu de la Poartă".

Încercarea nereuşită a turcilor de a relua, în anul următor, după o mare mobilizare de forţe, cetatea Vozia, descrisă de Neculce pe aproape trei pagini, într-o prezentare atît de amănunţită încît pare a unui martor ocular, se încheie şi ea cu aprecieri care dovedesc insatisfacţia cronicarului pentru faptul că, după respingerea atacului, garnizoana rusă din cetate, împreună cu forţele primite în ajutor, n-au urmărit în continuare pe asediatori „că nici un turcu n-ar fi scăpat, sau tătar".

Pe de altă parte cronicarul minimalizează, pînă la ridicol, rezultatul victoriei obţinute de hatmanul ţării, Constantin Ipsilanti, împotriva unor trupe austriace care ocupaseră în această vreme partea de sud-vest a Moldovei pînă la Siret. Această acţiune victorioasă, mult lăudată şi trîmbiţată în *Cronica Ghiculeştilor* [8], cronica oficială a lui Grigore Ghica, e prezentată la Neculce ca nefiind nici pe departe meritul pretinselor însuşiri militare ale hatmanului, ci numai rezultatul unei simple întîmplări. La vederea trupelor moldovene, întărite cu cîţiva turci, „de merat lucru este cum au dat Dumnădzău o spaimă nemţilor, cît n-a putut să stè la războiu". Deşii nemţii au luat-o la sănătoasa, Ipsilante hatmanul cu oastea sa „nici giumătate de ceas n-au zăbăvit şi s-au şi-ntorsu înapoi, fiind grec cu pele de iepuri la spate. Au fugit toată noaptea, făcîndu-să dzuă la Bistriţă, negonindu-l nime, nici vădzînd pre nime, după cum este vorba că nu fac toate muştile mere. Că, cînd s-au tîlnit cu oastea nemţască, tremura de frică şi vrè să fugă. Iar turcii, vădzînd că vre să fugă, au început a-l sudui ş-au scos şi sabiile asupra lui, să-l taie. Şi vădzînd aşè, că fac turcii zorbà asupra lui, s-au slobodzit de frică asupra nemţilor".

Cu ameninţarea nemţească de-o parte şi cu cea rusească de cealaltă, cu trupe turceşti şi tătărăşti care iernează în interior pentru paza domnului, ţara se zbate într-o cruntă asuprire pentru a face faţă tot mai grelelor poveri pe care le impun turcii, în bani şi materiale de tot felul, necesare războiului ce-l duc, pe două fronturi, împotriva ruşilor şi austriacilor. Spre a-şi menţine scaunul, Grigore Ghica, îndemnat şi ajutat de sfetnicii săi, scoate cu duiumul impozite pe ţară.

Este una dintre perioadele cele mai negre ale fanariotismului — etapă din istoria noastră pe care Karl Marx o apreciază ca „dezastruoasă Principatelor" [9] — cînd ţările româneşti, Moldova şi Muntenia, în egală măsură, ruinate material şi total despersonalizate sub aspectul suveranităţii naţionale, au

ajuns aproape simple provincii turceşti, la cheremul funcţionarilor trimişi din Ţarigrad. Aspectul dezolant al zilelor pe care le trăia îi smulge cronicarului o nouă şi dureroasă tînguire, în care imputările se adresează, de această dată, nu atît străinilor, cît pămîntenilor, vinovaţi, în primul rînd ei, de starea de umilitoare apăsare străină în care se complac : „Oh, oh, oh ! săracă Ţară Moldovă şi Ţară Muntenească, cum vă pitreciţ şi vă dezmerdaţ cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite, şi făr'de milă de stăpînii noştri, care singuri noi ţ-am poftit şi ţ-am aflatŭ ! Nu ne săturam de domni de ţară, nici de măritat fetele după peminteni, ce dzîcèm că-s proşti şi săraci. Şi alergaţi la cei străini, greci, de-i apucaţ cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii şi bogaţ, şi le daţi moşii şi-i puneţ în capul mesîi. Iacă la ce am vinit ! Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrămi pre obraz şi cu suspinuri la Dumnădzău strîgînd. Iar altă puteri, făr-a suspina la Dumnădzău, n-au rămas. Ia priviţ pre ţările megieşilor cum ţin pre cei străini ! Le dau di mîncat, iar la sfat sau în capul mesîi nu-i pun, nici îi amestecă. Şi pentru acee trăiesc prostimea lor pănacmu necălcată. De-ş dau vo fată după vun străin, prè cu greu, dar moşan nu-l priimăscu, nici la sfat. Şi pita ce o mînîncă, cu vărsări de singe şi cu multă ostineală şi grijă şi slujbe, o mîncă streinii pentr-alte ţări".

În legătură cu acest pasaj, un cititor de mai tîrziu al cronicii, vornicul Alecu Beldiman, autorul *Jalnicei Tragodii* — istorisirea în versuri a evenimentelor Eteriei în Moldova — deşi el însuşi un sever critic al grecilor, într-o menţiune pe una dintre copiile manuscrisului lui Neculce, referindu-se în special la domnitori, îl acuza de parţialitate pe cronicar, susţinînd că vorbeşte cu patimă împotriva grecilor şi nu adoptă aceeaşi atitudine şi faţă de domnii români, dintre care unii au fost cel puţin tot atît de răi ca şi cei greci : „Eu mă plec a erta un grec care vremelniceşte este aice — spune el — şi nu-i pasă de patrie fiindu-i străină, deară un pămîntean, pămîntean patriot, fiul patriei acesteia, a prăda pe maică-sa, a prăda şi a nu-i fi milă de fraţii şi patrioţii săi, aceasta nicidecum nu voi putea-o erta." [10]

Observaţia este iniustă, deoarece Neculce nu s-a sfiit să critice cu toată asprimea şi domni pămînteni, ca Mihai Racoviţă, de pildă, pentru dări, sau Constantin Cantemir, pentru omorîrea Costineştilor, după cum a găsit cuvinte de apre-

ciere pentru unii domnitori greci, cum a fost, de exemplu, Constantin Mavrocordat. În vremea la care se referă Neculce, din cauza marilor abuzuri pe care şi le permiteau slujbaşii greci ai domnitorilor, stările de lucruri din Moldova şi din Ţara Românească ajunseseră însă aproape de nesuportat.

De fapt, încordarea dintre români şi greci îşi avea rădăcini mai vechi în ţările noastre şi ea ajunsese acum, în epoca fanarioţilor, la forme de ascuţime neobişnuită. Un prelat grec, stabilit în Ţara Românească în primele decenii ale veacului al XVII-lea, mitropolitul Matei al Mirelor, autor, în greceşte, printre altele, al unei *Istorii a celor întîmplate în Ţara Românească de la Şerban-vodă pînă la Gavril-vodă* (1602—1618), recunoscînd, încă de pe atunci, abuzurile grecilor, se simţea obligat să adreseze conaţionalilor săi din Moldova şi Muntenia insistente îndemnuri la temperare: „Dar şi voi, boieri greci, cîţi vă aflaţi la curte — spunea el în lucrarea amintită — şi voi negustori, căutaţi să vă feriţi de nedreptate, nu supăraţi pe români cu lăcomia voastră şi nu stoarceţi pe cei săraci, că Dumnezeu e în ceruri şi priveşte de sus; să nu vă lăcomiţi de bucatele românului, că bunul Dumnezeu are ochi mulţi şi vede faptele fiecăruia şi nu poate scăpa nepedepsit. Cred că asupriţi pe bieţii români şi lăcomia voastră îi face să vă urască; ei nu pot să vă vadă nici pictaţi; aceşti sărmani ne hrănesc şi au grijă de noi, vrînd-nevrînd ne zic «jupîne»; trebuie să-i iubim şi să-i cinstim ca pe nişte fraţi ai noştri". [11]

Vorbe sincere sau dictate numai de oportunism, îndemnurile lui Matei al Mirelor au rămas fără ecou în sufletele conaţionalilor greci, care-şi vor desfăşura mai departe, fără nici un fel de reţinere, uneori în alianţă cu protipendada autohtonă, acţiunea de spoliere nemiloasă, în primul rînd a ţărănimii sărace din ţările româneşti.

În primăvara anului 1738, pe frontul austriac, turcii obţin, cu mari sacrificii de oameni, o serie de succese, dar pe frontul de răsărit înaintarea ruşilor nu poate fi oprită. Apropierea de Nistru, către mijlocul verii, a trupelor ruseşti e privită cu satisfacţie de cronicar, care se bucură de deruta turcilor la primele contacte cu avangarda rusească: „şi au început moscalii a-i improşca den puşci şi den bombe de piste Nistru, cîtŭ nu putè turcii să să mistuiască nicăiuri pre di ceasta parte". El nu-şi explică însă îndeajuns retragerea neaşteptată

ordonată de comandantul rus, feldmareşalul Münnich, pe care o priveşte cu vizibilă dezamăgire : „unii dzîc că au dat sarascherul mulţimi de bani lui Minih, iară alţii dzîc că s-au temut Minih de ciumă, să nu i să împle oastea". Îndepărtarea de Nistru a armatelor ruseşti, plecate la iernat la Perivoloşin, dă curaj şi lui Grigore Ghica, care face o călătorie prin ţară : „Şi au îmblat Grigorie-vodă pre la Soroca, pre la Raşcov, pre la Orhei, di s-au primblat să vadză locurile ţării. Şi pi urmă, de la Orhei n-au vinit în Ieş, că murè tari de ciumă, ce au trecutŭ la sat la Deleni, în ţinutul Hîrlăului, la vornicul Iordachie Cantacozino Deleanul, de-au şădzut pănîn dzi întăi a lui dechemvrie".

În primele luni ale anului 1739 turcii obţin noi succese în luptele cu austriacii, dar pe celălalt front ruşii îşi reiau încet înaintarea către Nistru, „dreptu asupra Hotinului, pre la Nejboj şi pre la Cameniţă". În timp ce trupele ruseşti se coboară către Prut, spre a învălui Hotinul, tătarii pradă marginile Ţării Leşeşti şi cronicarul, ca un bun cunoscător al locurilor din timpurile pribegiei, numeşte cu siguranţă o seamă de localităţi : Horodinca, Snetinul, Cuturile, Tesmeniţa, Stanislav. Apoi cetele tătăreşti prădătoare se întorc „pre den sus de un satŭ ce să cheamă Boianul" — e cunoscuta sa moşie — „pre la Rerence" şi „pre la Grozniţi", o altă moşie a cronicarului. Lupta hotărîtoare cu ruşii se dă la Stăuceni, la 17 august 1739, trupele turco-tătare sînt înfrînte şi se retrag în dezordine „care încotro", iar peste două zile Hotinul, izolat, se predă fără luptă. Acum înaintarea trupelor ruseşti nu mai poate fi oprită şi Grigore Ghica, după ce lasă caimacami în Iaşi pe Sandul Sturdza, vel-logofăt, şi pe Iordache Cantacuzino-Deleanul, vel-vornic în Ţara de Jos, se retrage cu voia turcilor către sud „cu cîţ boieri s-au tîmplat cu dînsul".

Neculce, ca unul ce nu făcea parte din divan, nu este obligat să-şi urmeze domnul, dar, fără îndoială, n-ar fi plecat cu Ghica nici dacă ar fi fost membru al divanului domnesc, pentru că el avea motive puternice să nu fugă din faţa oştilor ruseşti. În armata rusă, care intrase în Moldova, comandată de Münnich, se aflau, cu ranguri militare, şi rudele sale, feciorii lui Antioh Cantemir, cei fugiţi în Rusia în 1736, Constantin, cu grad de general de brigadă, şi Dimitrie, cu grad de maior. Os de domn, Constantin, cel mai mare dintre fraţi, în eventualitatea unei victorii finale ruseşti, urma, după toate

probabilităţile, să se instaleze ca domn în scaunul de la Iaşi al tatălui său. Era pe cale să se realizeze astfel, după 28 de ani, marele vis patriotic al eliberării de sub turci, pentru care Neculce militase alături de Dimitrie Cantemir şi al cărui sfîrşit nefavorabil îi obligase să ia împreună, în 1711, drumul amar al exilului. Dimitrie Cantemir, fără să fi pierdut o clipă nădejdea reînodării unui conflict ruso-turc, care să-i redea, printr-o victorie rusească, ţara şi tronul pierdut la Stănileşti, murise în Rusia, în 1723, înainte de a putea vedea măcar semnele începutului unui asemenea conflict. Mai norocos, fostul său hatman şi tovarăş de năzuinţe, care, din 1735, urmărise cu încordare fiecare pas victorios al oştilor ruseşti apropiindu-se de Moldova, fremăta acum la gîndul că sosise ceasul mult aşteptat, că se realiza, în sfîrşit, prin descendenţi Cantemireşti, visul pe care şi el îl purtase cu tainică speranţă în suflet timp de aproape trei decenii.

După luarea Hotinului, o parte dintre oştile ruseşti, cu Münnich şi cei doi fraţi Cantemir, au pornit către Iaşi, „strîngînd privantu şi bucate turceşti unde găsè". Constantin Cantemir, generalul, cu un grup de oaste, a luat-o înainte, pe Jijia în jos, spre Botoşani, cu gînd să prindă pe Grigore Ghica care se refugia mereu către sud. Deşi a trimis un podgheaz, mai departe, pe Bahlui, pînă dincolo de codrul Vasluiului, acţiunea a rămas fără rezultat, pentru că Ghica s-a retras către Galaţi, sub apărarea turcilor şi tătarilor. Renunţînd, deocamdată, la prinderea domnului, Constantin Cantemir s-a îndreptat către Iaşi, făcîndu-şi intrarea în capitala ţării la 2 septembrie 1739, cu 3000 de ostaşi, între care mulţi moldoveni, unde a fost primit cu deosebită cinste şi bucurie: „Şi i-au ieşitŭ înainte — spune Neculce, participant şi el, fără îndoială, la această primire — mitropolitul şi cu caimacamii şi cu alţ boieri care să mai tîmplasă, şi călugări, şi neguţitori den laturea tîrgului, despre muntenime, şi i-au închinat cheile ţării şi steagurile slujitorilor. Şi s-au împreunat cu mare bucurie ş-au purces pen Ieşŭ. Păn'la Frumoasa — palatul lui Ghica — l-au pitrecutŭ boierii. Şi s-au aşădzat acolo cu oaste".

Intrarea în Iaşi a lui Constantin Cantemir făcea să renască pentru întreaga ţară speranţa înlăturării turcilor şi a domnilor greci numiţi de aceştia. Numeroşi boieri îl părăsiseră pe Ghica în timpul retragerii şi se alăturau acum Cantemireşti-

lor. Oferirea simbolică a „cheilor ţării" şi închinarea steagurilor militare era de fapt o invitaţie către Constantin Cantemir de a prelua domnia. Speranţele într-o asemenea fericită schimbare — pe care o nădăjduia cu ardoare şi Neculce — vor fi însă curînd infirmate.

A doua zi, 3 septembrie, după ce şi-a lăsat grosul armatei dincolo de Prut, intră în Iaşi, cu 10000 de ostaşi, însuşi Münnich, întîmpinat cu aceleaşi deosebite onoruri cu care fusese primit şi Constantin Cantemir. Dar după ce, timp de-o săptămînă, pentru a-şi apropia oligarhia, „în toate dzîlele chema pe mitropolitul şi pe caimacami şi pe alţ boieri, de-i punè la masă de-i cinstè", feldmareşalul îşi rostui treburile ca un adevărat cuceritor. În vederea unor noi acţiuni militare, puse să se fortifice Iaşul şi o seamă de alte tîrguri, reconfirmă, pentru a avea pe cine trage la răspundere, pe cei doi caimacami lăsaţi de Grigore Ghica şi, în cele din urmă, dădu către ţară un ordin în 12 „ponturi" care, aşa cum îl prezintă Neculce, stabilea raporturile Moldovei cu armata rusă, intrată în ţară, precum şi unele drepturi ale feldmareşalului : moldovenii trebuie să fie „credencioşi cu toată inima împărăţii Rusii" şi să nu întreţină relaţii cu state duşmane ; boierii pribegi cu Grigore Ghica îşi pierd averile dacă nu se întorc într-un an ; ţara trebuie să întreţină la iernat, anual, 20000 soldaţi ruşi cu ofiţerii lor, să asigure îngrijire şi medicamente celor bolnavi, să dea 3000 de salahori permanenţi pentru lucrul la fortificaţii ; străinii, inclusiv ruşii, nu au drept la dregătorii în Moldova, dar toţi boierii şi mazilii autohtoni care nu ocupă o funcţie oficială sînt obligaţi „să margă la oaste", plătiţi de împărăţia rusească ; el, feldmareşalul, trebuie să primească acum 90 de pungi de bani „poclonul lui" iar „în toţ anii" cîte 100 de pungi ; tăinuirea bunurilor şi banilor turceşti şi greceşti se pedepseşte cu moartea. Münnich cere boierilor să semneze actul, iar „de n-or primi, a da foc tîrgului. Şi i-au făcut cu de-a sîla de-au iscălitŭ, că să tîmplasă şi boierii de nu s-învoiè. Şi au iscălitŭ toţ. Care mai pe urmă viţ vidè la ce au vinit cinstea lui Meneh pe boieri. Că vinul cel ungurescu dulce s-au făcut venin amar, şi rîsul plînsu, şi voia cè bună groază şi frică, şi oh, oh, oh !, şi bogăţia sărăcie şi lipsă şi blăstăm şi osîndă vecinică..."

După încheierea acestui act, lăsînd o parte din armată în diferite puncte strategice, Münnich „au poftit pe boieri şi pe

mitropolitul de l-au petrecut păn'peste Prutŭ la Zagarance", unde cu grosul ostaşilor, a organizat demonstrativ o paradă militară, tocmind „oastea şiraguri, de au vădzut-o boierii". De aici l-a trimis pe celălalt Cantemir — Dumitraşcu — într-o nouă incursiune împotriva lui Grigore Ghica, dar nici de data aceasta domnul n-a putut fi prins, deşi Cantemir a ajuns pînă la Focşani, pe care „i-au prădat, de-au rămas oamenii cu peili goale, numai cu sufletele".

Între timp, în urma repetatelor eşecuri înregistrate de austriaci în luptele cu turcii, diplomaţia franceză, sprijinind pe turci, reuşeşte să obţină încheierea păcii, fără să se ţină seamă de victoriile ruseşti. Tratatul de pace preliminar între Austria şi Turcia se ratifică de puterile beligerante la Belgrad, la 7 septembrie 1739, iar la 21 septembrie condiţiile păcii ajung la cunoştinţa lui Münnich, tocmai cînd acesta se pregătea să atace Tighina. Tratatul restabilea hotarele imperiului otoman, Moldova urma să fie evacuată de către trupele ruseşti, iar Oltenia, deţinută de austriaci din 1718, se realipea Ţării Româneşti. Nemulţumit de condiţiile păcii de la Belgrad, care nesocoteau cîştigurile teritoriale ruseşti, Münnich este totuşi obligat să ia măsuri de retragere. Pentru a nu pierde avantajele băneşti ce şi le fixase prin cele „12 ponturi" date Moldovei, feldmareşalul nu comunică caimacamilor moldoveni încheierea păcii şi-i urmăreşte mai departe în îndeplinirea obligaţiilor stabilite, iar măsurile de retragere, pe care le întîrzie pe cît posibil, le prezintă drept trecerea trupelor în cantonamentele de iarnă. Deşi înştiinţaţi de Grigore Ghica asupra încheierii păcii, caimacamii sînt forţaţi de Münnich, prin oamenii săi, sub tot felul de presiuni şi ameninţări, să asigure în continuare aprovizionarea armatelor ruse din ţară şi să grăbească strîngerea sumelor stabilite. „Şi tot scriè cărţ cu scîrbe la boieri caimacani să poarte de grijă de privantu, să nu să mai protivască lui Gligorie-vodă, că nu-i pace. Şi scriè şi la Petre Şipon ghenărariul — locţiitorul său — să zapciiască pe boieri de bani." „Apoi mai pe urmă au pus şi zacuţii — adică străji — la caimacani, vădzînd că nu pot plini banii poclonului şi-a mesii lui Meneh, cari mai sus s-au scris." Iar cînd, în sfîrşit, pe la jumătatea lui octombrie, a trebuit să-şi retragă şi ultimele trupe din ţară, a dat ordin să fie aduşi şi caimacamii dacă „n-or hi plinit banii". La ple-

care, arată Neculce, au căutat bani şi odoare în toate mînăstirile din Iaşi, iar „la ţară tot au jăcuitŭ, şi bucate, şi borfe", în timp ce bieţii oameni stăteau închişi prin mînăstiri de groază. La Hotin, ultima localitate unde s-au mai întărit o bucată de vreme, în cetate, „au robitŭ toţ oamenii den ţinutul Hotinului şi di pe marginea Cernăuţului. Şi i-au trecutŭ cu copii, cu femei, la Mosc. Şi împărţè pre oameni ca pre dobitoaci. Unii le lua copii, alţii bărbaţii, alţii muierile. Şi-i vindè unii la alţii, fără leac de milă, mai rău decît tătarii. Şi era vreme de iarnă. Bogate lacrămi era, cît s-audzè glasul la cer".

Situaţia îi va fi oferit cronicarului prilej de amare reflecţii intime. Cît de departe erau timpurile alianţei cu Petru cel Mare, din 1711, pe cînd moldovenii erau trataţi de la egal la egal, faţă de comportările, atît de neaşteptate, ale lui Münnich şi ale armatei sale, pe care Neculce nu se sfieşte să le prezinte, cum vedem, cît se poate de realist.

Finalul acestui război, din nou defavorabil ruşilor, dar mai ales atitudinea distantă de cuceritor, nu de aliat, a comandantului rus, ca şi jafurile unora din ostaşii lui, au produs un puternic zdruncin în sufletul şi credinţele cronicarului. Se năruiau acum marile speranţe de eliberare naţională de sub turci, legate de acţiunile ruseşti, speranţe cu care îşi mîngîiase sufletul timp de aproape trei decenii, viu resuscitate de noul război, ale cărui operaţiuni favorabile, pînă la intrarea ruşilor în Moldova, sînt prezentate cu nereţinută satisfacţie în cronică. De aci înainte, pînă la sfîrşitul vieţii, resemnat în bună măsură şi eliberat de marile frămîntări de acest fel, sub care trăise pînă atunci şi de care îşi legase ambiţiile propriei cariere dregătoreşti, în a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, care va urma, cum vedem din cronică, şi în cea a succesorului acestuia, Ioan Mavrocordat, va fi mulţumit să se afle în atenţia domnitorului, chiar şi în slujbe care nu atingeau înaltele ranguri ale boieriilor de divan.

Grigore Ghica s-a înapoiat în scaun în Iaşi la 16 octombrie, la trei zile după plecarea ruşilor. La cererea lui insistentă sînt eliberaţi cei doi caimacami, dar mitropolitul ţării, Antonie Putneanul, plecat de bună voie cu trupele ruseşti, refuză să se mai întoarcă şi este caterisit, în locul lui, cu acordul

forurilor ecumenice, fiind ridicat Nichifor, fost mitropolit de Sidis, părintele duhovnicesc al domnului.

Deşi Grigore Ghica arătase, la înapoierea în Iaşi, „milă de iertăciuni" pentru cei greşiţi în timpul ocupaţiei ruseşti, nu mai era acelaşi dinainte, „i să schimbasă firea îndoitŭ. Că boierii era toţ în prepus şi n-avè nici o credinţă. Orbitŭ în lăcomie, giudicăţi era mulţi, de jacuri ce [se] făcusă. Şi era giudecăţîle cu făţării, că cei drepţî era în urgie, şi mulţi din cei vinovaţi era în cinste", iar grecii „dobîndisă mîndrie şi obraz, cu clevite şi fără ruşine asupra beţilor boieri..." Se răscolesc întîmplările din timpul ocupaţiei şi fostul caimacam, vornicul Iordache Cantacuzino-Deleanul, intră în dizgraţia lui Ghica, de „era să-l călugărească", pentru că, în lipsa domnului, „scrisesă la moscali şi pecetluiè cu ceară roşie", privilegiu domnesc. Neculce însuşi are de suferit grave prejudicii morale şi materiale: „Aşijdere şi pre mine, Ioan Neculce vornic, tîmplîndu-mă de am fost la vremea moscalilor în Ieş, m-au amestecat ciocoii şi cu alţi neprietini la Gligori-vodă. Şi m-au închis la başbulucbaş cîtiva dzîle. Şi copiii miei s-ascunsesă în laturi, şi au triimis un postelnic de i-au căutat în toată ţara, dîndu-mi şi mii pricină că am bătut un ciocoi la vremea moscalilor, socotind că am fost şi eu amestecatŭ la niscaiva fapte. Dar pre urmă au aflatŭ că n-am fost, şi m-au slobodzit şi pre mini la ţară. Şi atunce, la acè primejdie, am cheltuit mulţ bani, care dè samă la Dumnădzău cini m-au amestecat". Este destul de probabil că în primele zile ale intrării ruşilor în Iaşi, în entuziasmul ce cuprinsese pe cei mai mulţi la gîndul eliberării de sub turci, Neculce, ca şi alţii ce gîndeau ca el, nu s-a putut abţine de la manifestări mai impulsive şi nu este de mirare să fi bătut chiar un „ciocoi", aşa cum sună învinuirea ce i se adusese. Ciocoii, arendaşi ai dreptului de încasare a impozitelor, sînt amintiţi de mai multe ori în cronică şi ascensiunea lor — Grigore Ghica „începusă a-i boieri pe ciocoi" — este privită cu îngrijorare şi totală lipsă de simpatie de Neculce, ca şi a altor păturI sociale, ca mazilii, de pildă, care, sub încurajarea unora dintre domnitori, tindeau să ştirbească privilegiile boierimii tradiţionale, căreia cronicarul i se integrase. S-a remarcat, pe bună dreptate, că „Neculce este cel dintîi martor al ridicării ciocoilor şi primul lor denunţător", cu 70

de ani înaintea domniei lui Caragea, care oferă bogat material creaţiei epice a lui Nicolae Filimon. [12]

Treptat, treburile înlăuntrul ţării reintră în făgaşul lor normal şi strîngerea impozitelor se exercită cu aceeaşi severitate ca şi mai înainte, fără a se ţine seama de grave calamităţi naturale — iarnă deosebit de grea, vărsat în vite, brumă în plină vară — care îngustează şi mai mult posibilităţile contribuabililor de jos de a le face faţă.

Reîmpăcat cu domnia, după ce dovedeşte că n-ar fi fost amestecat în „faptele din vremea moscalilor", ce i se puseseră în seamă, Neculce revine la preocupările sale curente, între care grija pentru soarta moşiilor era una dintre cele mai însemnate. Războiul, cu tulburările lui, încurajase diverse încălcări de hotare, mai ales în nord, astfel că, la 20 aprilie 1740, din porunca lui Grigore Ghica, slujbaşi domneşti plecau în ţinutul Cernăuţilor spre a hotărî unele sate ale vornicului Neculce din acest ţinut — Chiseleu, Valeva şi Pilipce — „de ceilalţi răzeşi şi să pue şi pietre de hotar şi să facă şi mărturie hotarnică, ca să putem da întăritură vornicului şi să nu mai aibă gîlceavă şi strîmbătate". [13] În iunie însă este reclamat şi el domniei de către Bărboi Sturdza, vecinul de la Prigoreni, că-i împresoară acolo un loc de danie ce are de la Mihai Racoviţă şi cercetarea făcută dovedeşte, într-adevăr, „că rău s-au întins vornicul Ion Neculce în locul di danii a lui Bărboi Sturdza, cari iesti alăture". [14]

Cam din această vreme trebuie să fie şi hotărîrea de judecată dată de Neculce, împreună cu mitropolitul Nichifor şi marele logofăt Sandul Sturdza, în pricina dintre episcopul de Huşi şi un preot de ţară, pentru preţul unui cal pe care episcopul era dator să-l restituie popii în baza unei hotărîri din anul trecut a domnitorului Grigore Ghica. [15] Includerea cronicarului într-un sobor de judecată, care hotăra în legătură cu faptele unei înalte feţe bisericeşti, cum era episcopul de Huşi, este o dovadă că Neculce se reabilitase deplin după evenimentele din 1739 şi se bucura din nou de întreaga încredere a domnitorului.

Către sfîrşitul anului 1740, la 1 decembrie, apare ca martor într-o vînzare a unor căluţăriţe către egumenul de Hangu [16], iar în anul următor figurează şi el, „biv-vel-vornic",

printre „boierii mari şi mici" ce semnează la Iaşi actul din 2 aprilie 1741, prin care Grigore Ghica dăruieşte mînăstirii Barnovschi moşiile Jucica, Deniseuca, Lenţeşti, Cozuşna şi Berhomete, din ţinutul Cernăuţi, pentru care domnul fusese lăsat epitrop de către Gheorghe Ursachi jicnicerul, mort fără urmaşi direcţi.[17] Jicnicerul Ursachi era nepot cronicarului şi chestiunea acestei epitropii în favoarea lui Grigore Ghica va fi redeschisă în domnia următoare de un frate al mortului, Varlaam Ursachi, în condiţii delicate pentru Neculce, pe atunci judecător în Iaşi, pus să hotărască într-o pricină în care rude apropiate ale sale erau părţi în proces. O lună mai tîrziu, Neculce găsea ocazia să mai adauge ceva proprietăţilor care le deţinea, cumpărînd, la 17 mai 1741, „o viişoară, cinci firte — firta sau cota însemna un sfert de pogon —, cu pomăt şi cu loc stărp, pe locul mînăstirei Cetăţuii", în apropierea Iaşilor[18], iar la 4 iulie 1741, o fîşie de loc în Boian, de la Constantin Perjul, rudă a Stîrceştilor,[19] pentru a potoli, cel puţin în parte, veşnicele dispute de acolo cu urmaşii acestora.

Dar zilele domniei lui Grigore Ghica erau numărate. Fratele său, marele terziman de la Constantinopol, Alexandru Ghica, acuzat că „au viclenit împărăţia şi au învoit creştinilor" cu ocazia traducerii în turceşte a tratatului de la Belgrad, este închis şi, în februarie 1741, decapitat în faţa sultanului. Cu toate măsurile de îmbunare, prin bani şi daruri, a mai marilor din Ţarigrad, spre a nu se revărsa şi asupra lui dizgraţia Porţii, după şapte luni — Neculce spune şase — Grigore Ghica primeşte, la 13 septembrie 1741, firmanul de mazilire, în locul lui fiind adus, din Ţara Românească, pentru a doua oară în Moldova, Constantin Mavrocordat.

Concluzia cronicarului asupra acestei domnii a lui Grigore Ghica, în care a avut parte atît de favoruri — mare vornic al Ţării de Sus — cît şi de dizgraţie, este în general nefavorabilă : „Acest domnu Grigorie-vodă era foarte grabnicŭ şi năselnic. Şi în dzilele lui să îmbogăţise ciocoii, că lua slujbele cu dări şi cu mite de la greci. Iară boierii mazili n-avè căutare şi rămăsese la saracie. Şi începusă a-i şi boieri pe ciocoi, că să mîndrise, socotiè că n-a mai avè sfîrşit. Iar Dumnădzău este tuturor giudecător dreptu".

Va fi meritul viitorului domn de a valorifica, în cadrul unor acțiuni înnoitoare de administrare, ca judecător și ispravnic de ținut, calitățile fostului mare dregător care, după episodul demobilizant al ultimului război ruso-turc, abia aștepta posibilitatea de a-și pune în slujba țării bogata experiență dobîndită în cei aproape 70 de ani de viață și, mai ales, buna-credință, care l-a condus în permanență, în răstimpurile în care i s-au încredințat diferite funcțiuni oficiale.

XI ULTIMELE ÎNSĂRCINĂRI DOMNEŞTI. MOARTEA

„...au pus, din boierii mazili, pe Ion Neculce biv-vel-vornic şi pe Iordache Dulgheriul biv-vel-postelnic şi pe Aristarhu biv-vel-ban să fie giudecători aici în Ieş..."

Neculce, cronica

Constantin Mavrocordat venea din Ţara Românească hotărît să introducă şi aici, în Moldova, reformele fiscale şi administrative prin care dincolo încercase să pună oarecare rînduială în aşezarea şi încasarea dărilor, spre a frîna abuzurile şi arbitrariul boierilor şi zapciilor ce se soldau, din ce în ce mai des, cu fuga contribuabililor şi depopularea satelor, în detrimentul visteriei domneşti. Alături de măsurile fiscale, ce figurau pe primul plan, pentru a le întări, domnul preconiza o seamă de alte schimbări administrative şi sociale, pe care le va introduce treptat în cele două principate, culminînd cu desfiinţarea veciniei şi a rumâniei, în 1746 în Ţara Românească şi în 1749 în Moldova.

Măsurile lui reformatoare, vizînd o oarecare îmbunătăţire a situaţiei celor de jos, nu porneau totuşi dintr-un înalt îndemn umanitar. În acţiunile întreprinse s-a bazat pe conlucrarea largă cu marea boierime, căreia i-a menţinut privilegiile, în timp ce concesiile făcute maselor ţărăneşti reprezentau, în fapt, măsuri pentru potolirea revendicărilor din ce în ce mai insistente ale ţărănimii. El nu s-a dat totuşi înapoi de a adopta, cu energie şi asprime, măsuri şevere chiar şi împotriva unor boieri care, neînţelegîndu-i intenţiile, se opuneau aplicării unora sau altora dintre reformele preconizate. Apreciind pozitiv preocuparea către ordine a noului domn, Neculce priveşte cu simpatie măsurile administrative ale acestuia, îndreptate împotriva abuzurilor boierilor şi zapciilor

față de populația de jos, fără răsturnarea drepturilor marii boierimi.

Primit de boieri „cu multă bucurie", Mavrocordat a reținut, în divanul constituit „piste 3—4 dzile" o bună parte dintre foștii dregători ai lui Grigore Ghica, în frunte cu marele logofăt Sandul Sturdza, dar Neculce nu se numără printre aceștia.

Impunîndu-și cu hotărîre voința în fața boierilor din divan, Constantin Mavrocordat pornește din primele zile ale domniei la introducerea reformelor ce și le propusese, în vederea asigurării unei stabilități a veniturilor visteriei domnești. În acest scop numește, dintre boierii mazili — adică fără slujbă oficială în divan — *ispravnici* la fiecare ținut, hotărăște ca orice slujbaș al țării, inclusiv marii boieri de divan, să primească leafă de la visterie, înlăturînd vechea practică în baza căreia dregătorii își asigurau veniturile din ținuturile de care răspundeau ca dregători, iar dările ce se plăteau de către populația țării le unifică într-una singură — „banii steagului" — ce se plăteau în patru „ciferturi", adică sferturi. Marii boieri, mînăstirile și preoții sînt scutiți cu totul de dări, iar boierii mazili, „mai de gios", sînt impuși cu dări mici, „să dè cineș după putința sa puțin".

Una dintre principalele reforme introduse de noul domn a fost cea judiciară. Ispravnicii de ținuturi primesc dreptul să judece, în primă instanță, toate pricinile din raza lor de administrare, mai puțin cele penale, iar împricinații nemulțumiți cu hotărîrile date de ispravnici au dreptul să „iasă la divan" pentru a-și susține mai departe drepturile. Acest fapt duce la o serioasă înmulțire a jalbelor de judecată primite de divan, care ajung aproape la 100 pe zi. Pentru ușurarea divanului, domnul împuternicește pe marii boieri să judece și „la gazdele dumilorsale", adică acasă, iar o seamă de dregători primesc dreptul să judece pricinile în legătură cu atribuțiile lor, potrivit funcției deținute în divan.

Curînd după luarea domniei, Mavrocordat trimite însă în țară, „pe la ținuturi", pe cei mai mulți dintre marii boieri, spre a sprijini strîngerea „banilor steagului" ce trebuiau plătiți degrabă la Poartă. Pentru a ajuta la judecarea tot mai numeroaselor pricini ce veneau în fața divanului sau a marilor boieri, el înființează o comisie de judecată, formată dintr-un număr de trei foști mari dregători — Ion Neculce biv-

vel-vornic, Aristarh biv-vel-ban şi Iordache Dulgheriul biv-vel-postelnic — care „să fie giudecători aici în Ieş, dimpreună cu boierii cei mari, la toate trebile şi giudecăţili şi sfaturili să fie nelipsiţ", făcîndu-le şi „nafaca — leafă — cîti 50 de lei de boier pe lună".

Desemnarea lui Neculce pentru o asemenea atribuţie de răspundere nu avea nevoie de recomandări deosebite, cronicarul, acum aproape de 70 de ani şi de repetate ori mare dregător, fiind recunoscut pentru bogatele lui cunoştinţe în ceea ce priveşte rînduielile administrative ale ţării, ca şi pentru competenţa în descurcarea a tot felul de pricini, în care se versase, mai ales cu prilejul propriilor litigii purtate în atîtea rînduri în faţa divanelor domneşti de judecată. Biv-vel-banul Aristarh Hrisoscoleu, grec de origine, fiul domniţei Safta, sora lui Constatin Duca, fostul domn, şi ginere al marelui vornic Iordache Cantacuzino-Deleanul, înrudit deci cu protipendada, deşi mai tînăr decît Neculce, era susţinut şi el de puternice legături de familie şi de o carieră dregătorească în curs de ascensiune (mare comis în 1731, mare stolnic şi staroste de Cernăuţi prin 1736—1737, mare ban în 1740—1741), care-l vor duce, mai tîrziu, pînă la rangurile de mare spătar, mare vistier şi caimacam domnesc.[1] Mai puţin cunoscut este Iordache Dulgheriul, biv-vel-postelnic, pare-se om de încredere al lui Constantin Mavrocordat, însărcinat de acesta să îngrijească de pregătirile plecării din ţară a fostului domn Grigore Ghica.[2]

Activitatea celor trei judecători n-a durat prea mult, „vre o doă-trei luni, pînă au venit boierii cei mari de pre la ţinuturi — se spune într-una din copiile mai tîrzii ale cronicii lui Neculce, făcută pentru nepotul cronicarului, postelnicul Alexandru Hurmuzachi — iară dacă au venit boierii, au lăsat domnul judecăţile să fie iarăşi în sama boierilor celor mari cu boieria, precum fusese şi mai înainte vreme".[3] În schimb, în acest scurt răstimp, ceva mai mare totuşi decît cel menţionat în copia Hurmuzachi, comisia judecătorească, din care făcea parte şi Neculce, a avut de rezolvat numeroase pricini, o parte din încheierile acestora, în care se poate recunoaşte stilul cronicarului nostru, păstrîndu-se pînă astăzi.

Cea mai veche dintre hotărîrile noii comisii de judecată, semnată de Neculce şi de Aristarh, este din 24 octombrie 1741 şi priveşte pricina pentru un ţigan, dintre doi boiernaşi de

țară.[4] Hotărîrea e dată cu oarecare timiditate, prevăzînd închiderea litigiului după apariția unui martor important, în prezent plecat „cu slujbă domnească". Vor mai fi urmat și alte judecăți pînă la sfîrșitul anului, dar, din documentele ce ni s-au păstrat, pe Neculce îl regăsim ca judecător într-o serie de pricini abia în primele zile ale anului următor.

Dintre acestea, un interes deosebit prezintă cea privitoare la averea lăsată domnitorului Grigore Ghica de jicnicerul Gheorghe Ursachi, de care am amintit în capitolul precedent.[5]

Chestiunea părea încheiată prin actul de danie din 2 aprilie 1741 al lui Grigore Ghica, semnat, cum știm, și de Neculce, dar, după îndepărtarea din scaun a domnitorului, ea este redeschisă de către un frate al decedatului jicnicer, ieromonahul Varlaam Ursachi.

Acest Varlaam, nepot al cronicarului, este cunoscut ca o fire nepotolită, aventuroasă, mereu în activitate, făcînd, deși monah cu ranguri însemnate — egumen al mînăstirii Rîșca prin 1730—1736 și apoi al mînăstirii Slatina pînă prin 1739 — tot felul de tranzacții funciare sau băneşti, cel puțin neobișnuite pentru unul care și-a dedicat viața cinului monahal. Între altele, a vîndut mînăstirii Solca, în 1733, părți din satul Meleșeuți din ținutul Suceava, primite danie, dar fără acte în regulă, de la o rudă, pentru ca, mai tîrziu, cînd proprietarii legitimi și-au revendicat drepturile, să fugă, urmărit, din ordinul domnitorului, de către ispravnicii de ținuturi.[6]

În condițiile favorabile ale îndepărtării din scaun a lui Grigore Ghica și numirii ca judecător a unchiului Neculce, Varlaam ieromonahul socotește nimerit să atace valabilitatea daniei fratelui său, revendicîndu-și drepturile asupra moșiilor rămase de la acesta. În sprijinul lui stau împrejurările, oarecum tulburi, în care Gheorghe jicnicerul și-a cedat averea : el n-a lăsat diată scrisă, așa cum se obișnuia, ultima voință exprimîndu-și-o verbal, de față cu martori, cu cîteva clipe înaintea morții. Actul care ni s-a păstrat, din 2 ianuarie 1742, *Mărturii lui Varlaam Ursachi pentru pricina morții lui Gheorghie Ursachi fratili lui Varlaam. Cine cum au mărturisit să-s știe*,[7] reprezintă tocmai încercarea comisiei de judecată, din care făcea parte și Neculce, de a strînge probele necesare pentru clarificarea acestei chestiuni. Popa Costașco din Cernăuți arată că, fiind chemat să-l spovedească înainte de moarte pe Gheorghe jicnicerul, l-a îndemnat să-și facă diată scrisă, dar acesta,

slăbit, n-a avut putere şi după puţină vreme a murit. Mărturia era dată şi semnată în faţa mitropolitului Nichifor, a episcopilor de Roman şi Rădăuţi „şi a dumisale Ioan Neculcea biv-vel-vornic giudecătoriul". O seamă de alţi martori — oameni de casă, vecini, apropiaţi ai decedatului — confirmă „cu sufletili lor" că Ursachi jicnicerul lăsase verbal moşiile cunoscute „mării-sale lui Grigorie-vodă". La preluarea acestor mărturii, pe lîngă Neculce şi mitropolitul Nichifor, au mai fost de faţă o seamă de mari dregători, ca marele logofăt Sandu Sturdza, Iordache Cantacuzino vornicul, Andrei Ruset banul şi alţii, dovadă a importanţei deosebite ce se acorda procesului.

Din păcate, nu s-a păstrat hotărîrea luată în urma judecării, dar, după toate probabilităţile, Varlaam Ursachi n-a avut cîştig de cauză pentru că moşiile în discuţie rămîn mai departe în stăpînirea mînăstirilor cărora le fuseseră donate de Grigore Ghica. Este un semn că integritatea morală a cronicarului a rezistat asalturilor insistente pe care le va fi încercat prea întreprinzătorul ieromonah Varlaam pe lîngă unchiul său „giudecătoriul".

Şase zile mai tîrziu, la 8 ianuarie 1742, Neculce dă o hotărîre în pricina dintre Gheorghe căldărariul şi Safta, văduva lui Ioniţă, nepot de soră al căldărariului, pentru o casă în Iaşi, pe uliţa Hagioaiei.[8] Neinteresant prin obiectul judecăţii, actul, semnat ca judecător numai de Neculce, atrage atenţia prin formulele de introducere şi încheiere redactate de cronicar. Intrînd pe deplin în rolul de judecător, ce i se atribuise în locul divanului domnesc, Neculce îşi însuşeşte formula cu care începeau hotărîrile domneşti, lăsînd la o parte numai numele şi titlurile domnului, pe care diacul, care a scris actul, le înlocuieşte cu o cruce frumos stilizată : „ + Facim ştire cu aciastă carte a noastră precum au avut giudecată de faţă înainte noastră..." Cum vedem, spre a da prestigiu şi autoritate actului, el foloseşte chiar pluralul maiestăţii — „noastră" — atribut, pe atunci, exclusiv domnesc. Încheierea este formulată în aceiaşi termeni categorici ai actelor domneşti, dînd hotărîrii autoritatea lucrului judecat în ultimă instanţă : „Şi după cum am socotit şi-am giudecat, am dat şi noi această mărturie a noastră la mîna Saftii ca să-i fie de credinţă şi niceodată să nu mai acolisască Gheorghe căldărariul cu vreo pîră pe dînsa. Aciasta facim ştire".

Din 10 februarie 1742 s-a păstrat „mărturia de giudecata dumnealui Ion Neculce vornic", cu care trimite la vornicul de Botoşani, pentru pedepsire, cîţiva cîmpulungeni vinovaţi că ar fi înştiinţat de urmărire pe nişte răufăcători [9], iar la 25 martie acelaşi an îi apare semnătura, alături de a altor mari boieri, pe o carte de judecată privind tragerea la vecinătate de către marele vistier Toader Paladi a unor ţărani ce se voiau liberi.[10] Acte cuprinzînd hotărîrile date de Neculce ca judecător în Iaşi, singur sau împreună cu restul comisiei şi cu marii boieri, s-au păstrat puţine, dar activitatea lui în această privinţă, dat fiind numărul mare al jalbelor primite la divan, trebuie să fi fost destul de bogată. În *Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat* (1741—1742) [11] figurează din această vreme — ianuarie-martie 1742 — copiile hotărîrilor date într-un mare număr de procese, mai toate judecate, probabil, şi cu participarea lui Neculce, dar pentru marea lor majoritate nu se face menţiune de numele judecătorilor.

Domnul îi aprecia, desigur, străduinţele şi interesul depus în munca ce i-o încredinţase, astfel că, pe lîngă leafa lunară de 50 de lei, îi acordă şi înlesniri de altă natură. La 31 martie 1742 se menţionează, în aceeaşi *Condică a lui Mavrocordat*, „3 cărţi de slobozenie ce s-au dat dumisale Ion Neculce biv-vel-vornic, în care s-au scris 3 silişti a dumisali, anume Honjom de la ţinutul Cernăuţilor şi Lozenii de la ţinutul Dorohoi şi Iznovăţul, tij ot Dorohoi", [12] ceea ce însemna că ţăranii ce se vor aşeza pe aceste pămînturi, acum pustii, ale cronicarului erau scutiţi de dările către visterie, proprietarul beneficiind de dijma pe care o putea obţine de la noii locuitori atraşi de aceste scutiri pe moşiile sale.

Este de aşteptat că, pentru calitatea oficială ce o deţineau, membrii comisiei de judecată se bucurau de mult prestigiu şi autoritate în rîndul boierilor, ceea ce face ca numele lor să fie căutate şi pentru întărirea unor acte cu caracter privat cum este, de pildă, cel din 23 februarie 1742, privitor la împărţirea averii între copiii răposatului fost şătrar Constantin Pîrvul, în care martorii principali sînt „Ion Neculce biv-vornic" şi „Alistarh banul".[13] Pentru aceeaşi calitate, a fost solicitat de bună seamă Neculce, cam în aceeaşi vreme, şi la întocmirea actelor privind împărţirea între urmaşi a averii lui Dumitru Ceaurul, unde participă ca vechil — adică împuternicit — din

partea rudei sale, vară primară a soţiei, domniţa Aniţa, fiica fostului domn Antioh Cantemir, descendentă, după mamă, din Ceaureşti.[14]

Întoarcerea marilor boieri „de la ţinuturi" pune capăt funcţiei oficiale de „judecător cu leafă" a lui Neculce, nu însă şi însărcinărilor de răspundere pe care le primeşte, în continuare, din partea domniei. Încă în cursul primelor luni ale anului, paralel cu activitatea de judecător, el figurează, alături de unii dregători în funcţiune, în comisia constituită de Constantin Mavrocordat, potrivit planurilor sale de reformă fiscală şi socială, pentru stabilirea calităţii de boier. În noua organizare preconizată de domn, se prevede că însuşirea de boier este urmarea exercitării unei dregătorii, astfel încît clasa boierilor se mărginea acum la dregătorii în funcţiune, la foştii dregători şi la urmaşii lor. Dregătorii sînt împărţiţi în două categorii : marii boieri sau *veliţii* şi boierii de *clasa a doua*. Urmaşii primilor se numeau *neamuri*, ai celorlalţi *mazili*. Clasificarea avea importanţa ei, pentru că veliţii şi neamurile erau scutiţi de toate dările, în timp ce boierii de clasa a doua şi mazilii numai de vînărit şi dijmărit. Rolul comisiei din care făcea parte Neculce, alături de Aristarh banul, de Toader Paladi vel-vistier şi Costache Razul vel-vornic, cărora ulterior li s-au adăugat şi alţi mari boieri, era de a verifica actele pe baza cărora căutau să-şi probeze descendenţa neamurile şi mazilii şi să le elibereze cărţile adeveritoare cuvenite. Aşa cum apare în *Condica lui Mavrocordat*, în primele două luni ale anului s-au dat 27 de cărţi de neamuri, purtînd toate — cu două-trei excepţii, din scăparea copistului — şi semnătura cronicarului nostru.[15] Numărul restrîns de cărţi eliberate pentru neamuri se explică prin faptul că se considerau urmaşi de mari dregători numai fiii şi nepoţii acestora, ca temei fiind trecuţi în cărţi numai tatăl şi bunicul, cu dregătoriile avute. Era şi aceasta o însărcinare de cinste şi răspundere pentru Neculce. Mavrocordat nu şi-a oprit întîmplător alegerea la el, cunoscute fiindu-i, fără îndoială, ostenelile cronicarului în scrierea istoriei ţării, care făceau din el unul din cei mai buni cunoscători ai familiilor moldovene şi ai funcţiilor dregătoreşti ocupate de membrii acestora în decursul timpului.

Cu toată vîrsta înaintată, Neculce desfăşoară, în continuare, o activitate neobosită, punîndu-şi în valoare bogata lui experienţă de fost dregător. În cursul verii primeşte diferite

însărcinări din partea domniei, dar către toamnă îl aflăm într-o nouă slujbă, plătită de la visterie, cea de ispravnic al ţinutului Cîrligăturii. Cîrligătura era unul din ţinuturile mici ca întindere, aşezat pe cele două maluri ale Bahluiului, cu sediul la Tîrgul-Frumos. Desemnarea lui Neculce ca ispravnic al acestui ţinut se datora, în bună măsură, faptului că aici, nu departe de Tîrgul-Frumos, se găsea principala lui moşie, Prigorenii, unde îşi avea şi reşedinţa, lucru care-i uşura cu mult îndeplinirea atribuţiilor ce-i reveneau în cadrul ţinutului.

Ca ispravnic de ţinut, Neculce a desfăşurat, în ciuda vîrstei, o bogată activitate, aşa cum indică mărturiile documentare, desigur incomplete, ce s-au păstrat din această perioadă. Activitatea lui se intensifică către sfîrşitul anului 1742, cînd *Condica lui Mavrocordat* menţionează repetate însărcinări trimise ispravnicului de Cîrligătură din partea domniei. Astfel, la 8 septembrie, se dă „o carte de om gospod" care trebuie „să margă la dumnealui vornicul Ion şi să pliniască 116 lei, 5 potronici de bani, care bani au rămas rămăşiţă din banii desătinii ot Cîrligătura" ; în luna următoare, Neculce e numit zlotaş, cu „răsura 120 lei", pentru a strînge, la acelaşi ţinut, banii „ce s-au scos la octombrie pentru mucarer" ; la 9 noiembrie, pentru nevoile solului leşesc ce mergea la Ţarigrad, se trimite carte vornicului Ion „să orînduiască 40 de stoguri de fîn din fînul gospod, ce iaste la Cîrligătură, să-l aducă aice la grajdiul gospod" ; pentru acelaşi sol şi oamenii lui, ţinutul trebuie să pregătească şi să trimită cai de schimb, iar „la 10 cai să vie şi cîte 2 oameni, ca să poarte grije cailor".[16] La 15 noiembrie dă o mărturie de judecată „din poronca măriei sale lui vodă", în pricina pentru o casă din Iaşi,[17] deci în afara jurisdicţiei sale de ispravnic, semn că domnitorul, neputînd face faţă, cu marii boieri, numeroaselor pricini venite la divan, mai apela, din cînd în cînd, la serviciile şi experienţa fostului „judecător cu leafă" ; la 20 decembrie, ca toţi ispravnicii de ţinuturi, Ion Neculce biv-vel-vornic trebuie să strîngă la Cîrligătură banii pentru mila făcută de domnie „bisericii Sfîntului Mormînt" [18] ; în fine, la 30 decembrie, o carte surprinzător de aspră, chiar ameninţătoare, din partea domnului, în legătură cu strîngerea impozitelor ; se pare că, în această privinţă, lucrurile nu mergeau prea bine în ţinutul Cîrligăturii şi Neculce se plînsese că nu poate împlini numărul „peceţilor", aşa cum s-au dat iniţial, pentru că mulţi oameni au fugit între

timp de prin sate ; dar domnul este neîndupleca: „să cerce dumnealui cu bună cercătură, ca să nu fie lipsă la somă, că, pe urmă, făcînd marea cercătură — adică o verificare din partea domniei — şi aflîndu-să oameni făr' de peceţi, va avea mare bănat şi scîrbă de la domnia mea".[19]

Cu puţin înainte de sfîrşitul anului, Mavrocordat făcuse uz de bogatele cunoştinţe ale lui Neculce în domeniul, atît de larg şi variat, al evoluţiei impozitelor în ţară. Urmărind să se documenteze cît mai bine pentru a putea perfecţiona, în folosul visteriei domneşti, sistemul de aşezare a dărilor, domnitorul se adresează, la 7 decembrie 1742, cronicarului, cerîndu-i un istoric al impozitelor în Moldova : „Iată că ţ-am trimis un izvod de dăjdile ci-au fost a domnilor trecuţi ; ci poroncim, dumneata, afară den izvod ce-i mai şti şi dumneata, şi dăjdile şi angherii, obiceiuri ci-au fost la domni trecuţi, şi care domni au adaos dăjdile, şi cari le-au scăzut, şi ce boieri au fost îndemnători, ori la adaos ori la scădere, ori la vreo dajde ce s-au adaos — de toate deamănuntul să ni faci nişte trătaji, şi să ne trimiţ. Aciasta poroncim".[20] La zi cu redactarea cronicii, în care referirile privitoare la aşezarea impozitelor abundă la fiecare domnie, nu i-a fost greu de loc lui Neculce să îndeplinească „poronca" domnească. În mai puţin de două săptămîni, la 19 decembrie acelaşi an, el îi şi trimite domnitorului „trătazul" cerut : „După poronca mării tale ca să fac trătaz de cîte oi ţinia minte că s-au făcut în ţară, şi obiceile, şi bune şi proaste, la ce domn ar fi ieşit, iată că ţ-am scris cît am ţinut minte şi le ştiu că sînt adevărate. Aşijdere şi cîte am audzit den oameni bătrîni, iarăşi li-am scris ; ce de aceli ci-am audzit, chizeş nu sînt".[21] Peste vreme n-a rămas însă mai mult decît această „corespondenţă" între domn şi fostul mare dregător, cunoscător de istorie, păstrată în amintita *Condică a lui Mavrocordat*, „trătazul" rătăcindu-se probabil printre hîrtiile purtate de domn, în repetatele lui alternări din scaunul Moldovei în cel al Ţării Româneşti.

Condica lui Mavrocordat nu merge mai departe de luna ianuarie 1743, în care nu mai găsim nimic despre Neculce, astfel că nu mai avem posibilitatea să cunoaştem amănunţit însărcinările ce-i vor fi revenit, în continuare, cronicarului nostru, în calitatea lui de ispravnic de ţinut, pînă la sfîrşitul domniei lui Constantin Mavrocordat — 20 iulie 1743.

Din alte acte ce s-au păstrat, îl aflăm, în această primă jumătate de an, dînd, tot acolo la Cîrligătură, cîteva cărţi de hotărnicie. Între acestea, prezintă interes mai ales hotărîrea dată de el în pricina iscată între clucerul Mihalache Sturdza, stăpînul Goeştilor, şi călugării de la Putna, deţinători ai moşiilor vecine, Onişcanii şi Sineştii. [22] Sturdza se plîngea că Sineştii, proprietatea mînăstirii Putna, îi împresoară o selişte, Vîrstaţii, ce ţine de Goeşti, pentru care mai avusese pîră cu călugării şi în anii anteriori. În calitatea lui de ispravnic, Neculce cheamă părţile cu actele de proprietate. Egumenul de Putna nu se prezintă, „că i-a rămas mînăstirea pustie de atîta vremi, zicînd că au zăbovit multă vreme la Eşi", dar împuterniceşte pe vechilul Sineştilor să susţină drepturile mînăstirii în baza vechii hotarnice a moşiei, datînd din anul 1500, de pe vremea lui Ştefan cel Mare. Vechilul moşiei mînăstireşti nu se prezintă însă nici el la cercetare. Probabil că, nesiguri pe actul lor de proprietate şi bănuind ostilitate din partea lui Neculce, cu care mai avuseseră cu cîţiva ani înainte, cum ştim, aprige dispute pentru hotarul dintre Ostriţa şi Boian, călugării de la Putna încercau să se sustragă unei cercetări organizate, spre a-şi asigura în felul acesta viitoare căi de atac la divan, faţă de hotărîrea ispravnicului de ţinut. În ciuda acestor încercări din partea călugărilor, Neculce, bizuindu-se pe cele ştiute de megieşii şi mazilii din împrejurimi, împreună cu ispravnicul de Sineşti şi cu Mihalache Sturdza clucerul, cercetează amănunţit hotarul, face o adevărată măsurătoare pe teren cu otgonul de 22 de stînjeni şi, în final, prin cartea din 17 martie 1743, dă „rămaşi" pe călugări. Cercetarea, făcută în lipsa uneia dintre părţi, nu este convingătoare, şi hotărîrea dată, trimisă la Iaşi, este infirmată, după numai trei zile, printr-o scrisoare, din nou plină de observaţii severe, din partea domnului : „carte hotarnică pe moşie Vîrstaţii cu Goeştii ci-ai trimis am văzut, dară lucru neales şi nehotărît nu vom să luăm, nici să căutăm, ce dumneata fiind ispravnicul acelui ţinut şi-ai toată putere divanului la mîna dumitale, un vechil a egumenului să fie, de n-a vrè să vie, trimite di-l adă şi le hotărăşti şi le socoteşti". [23]

Neculce nu va mai avea timp să reia, în domnia lui Constantin Mavrocordat, aşa cum indică domnul, judecarea acestei pricini, dar îl aflăm, în luna următoare, dînd o altă carte de hotărnicie, tot în aceste părţi, pentru clarificarea

disputei privitoare la o bucată de loc din Batireşti, numită „Rădiul Grozavei", aparţinînd lui Gavril Velicico, copil de casă, care era împresurată de moşia Sineşti a aceloraşi călugări de la Putna. Pricina mai fusese ridicată la divan de Velicico şi mai înainte, dar hotarnicii domneşti, trimişi acolo la 4 iulie 1742, nu reuşiseră „să aşeze lucrul." În cartea ce-o dă la 6 aprilie 1743, „Ion Neculce biv-vel-vornic, din mila măriei sale lui vodă ispravnicul ţinutului Cîrligăturii", după ce face istoricul acestei pricini, din care se vede că Velicico avea dreptate, îi „dă rămaşi" şi aici pe călugări : „Deci văzînd că nu vor să-şi ţie locul, precum scrie hotarnica lui Ştefan-vodă, ce umblă lăcomind şi împresurînd moşiile oamenilor — era, poate, şi reminiscenţa propriilor sale litigii purtate anterior cu călugării de la Putna pentru Boian — dat-am mărturia noastră (a se remarca din nou pluralul maiestăţii !) lui Velicico, ca să-şi stăpînească locul şi cu acel rădiu al Grozavei şi să ia de-a zeci stupi[lor] ce ar afla pre acel loc". [24]

Datorită prea numeroaselor însărcinări oficiale primite din partea lui Constantin Mavrocordat, cărora Neculce li s-a dedicat cu toată puterea lui de muncă, găsim în timpul domniei acestuia puţine acte care să vorbească despre treburi personale ale cronicarului : o nouă judecată cu răzeşii din Cuciur, înainte de august 1742, [25] împlinirea unor rămăşiţe de vădrărit pentru viile ce le avea pe la Bizingheşti, în ţinutul Putnei, în decembrie acelaşi an, [26] şi cumpărarea unei noi moşii, Priporeni, în ţinutul Dorohoiului, la 22 iunie 1743, de la nepotul său, călugărul Varlaam Ursachi, despre ale cărui numeroase tranzacţii funciare am vorbit mai înainte. Cronicarul nu va deţine multă vreme acest sat deoarece, curînd după cumpărare, i-a „întors banii", în baza dreptului de protimisis, un alt nepot, Vasile Silion, fiul unei surori a lui Varlaam, mai îndreptăţit la cumpărarea satului prin legătura mai apropiată de înrudire ce o avea cu vînzătorul. [27]

Cvasiidentitatea de nume dintre acest sat şi Prigorenii, din ţinutul Cîrligăturii, unde Neculce îşi avea şi reşedinţa, a creat confuzii care se păstrează şi astăzi în biografia cronicarului. [28] În afară de apropierea de nume nu există nici un fel de legătură între aceste două sate, fiind lipsită de temei şi afirmaţia din actul de vînzare, cu privire la provenienţa satului, prin care Varlaam Ursachi, spre a justifica în mai mare măsură dreptul de cumpărare al lui Neculce, arată că

„această moşiia mi se trage miia de la moşii strămoşii miei, Iordachi Cantacuzino ăl bătrîn care iaste şi dumisale unchiului Ion vornicul, moş". De fapt, Varlaam Ursachi moştenise Priporenii, prin tatăl său, stolnicul Dumitraşcu Ursachi, din marea avere a fostului vistier Gheorghe Ursachi, din vremea lui Gheorghe Duca, care, la rîndul lui, îi cumpărase, „drept 200 lei bătuţi", la 11 iunie 1668.[29] În schimb, Prigorenii se aflau în posesia familiei mamei cronicarului încă din 12 martie 1637 cînd marele vistier Iordache Cantacuzino, bunicul lui Neculce, îi cumpărase, „dreptu cinci sute de taleri de argint", de la „Tănasie biv-dvornic",[30] iar prin danii şi cumpărături vistierul le mai adăugase cu timpul, în vecinătate, seliştile Rîtul şi Biserica de piatră. Devenit, mai tîrziu, proprietarul satului, cronicarul îi adăuga, şi el, în 1704, „o bucată de loc din hotarul Tîrgului-Frumos", danie de la domnul Mihai Racoviţă, iar în 1707 o altă bucată, tot acolo, cumpărată de la urmaşii lui Grigore Hăbăşescul. După întoarcerea din Rusia, Neculce a desfăşurat, timp de cîţiva ani, cum am văzut, o adevărată campanie de plîngeri şi judecăţi la divanul domnesc spre a-i reîntregi hotarele, călcate de vecini în timpul celor nouă ani ai absenţei din ţară. Era moşia la care ţinea cel mai mult. Începînd din 1733 încoace, „aici la Prigoreni, în curţile de pe malul de deasupra heleşteului celui mare, şi-a scris multe dintre paginile cele mai frumoase ale cronicii lui, privind apele liniştite din faţă, dealurile ce se ridică de jur împrejur şi florile sălbatece şi frumoase ale cîmpului, cu care se aseamănă aproape fiece rînd din scrisul ce trebuia să cuprindă sufletul Moldovii lui dragi".[31]

Cumpărarea Priporenilor, din 22 iunie 1743, se făcea în ultimele săptămîni ale domniei lui Constantin Mavrocordat, căci „în luna lui iulie în şase dzile vinit-au şi lui Constantin-vodă veste de mazilie", iar la 20 iulie sosea şi capegi-başa cu firmanul de la Poartă. Domnia Moldovei fusese acordată fratelui domnului, Ioan, care, sătul să aştepte la Ţarigrad stipendiile frăţeşti trimise din ţară, spre a nu atenta la scaunul de la Iaşi, se hotărîse, în cele din urmă, să-l obţină pe cont propriu.

Această domnie, de doi ani, a lui Constantin Mavrocordat se bucură de aprecieri favorabile în cronica lui Neculce, nu numai pentru avantajele pe care domnul le-a creat boierimii, dar şi pentru o seamă de măsuri de ordin general care depăşesc caracterul mărginit al intereselor de clasă imediate.

Între acestea, Neculce apreciază în mod deosebit preocuparea domnului pentru dezvoltarea învăţămîntului — chiar şi în limbi străine —, ceea ce constituie un motiv de mîndrie şi laudă pentru „pămîntul nostru al Moldovii", fapt ce evidenţiază, încă o dată, atenţia constantă pe care cronicarul o acordă culturii şi faptelor de cultură. „Mai socotit-au măria sa Costantin-vodă pentru şcoali de învăţătură, de le-au mai întărit şcoalele cele elineşti şi cele sloveneşti. Aşijdere au mai făcut şcoali de învăţătură şi lătineşti şi arăpeşti, şi au dat ştire tuturor mazililor în toată ţara ca să-ş aducă copiii la învăţătură la şcoală, ca să înveţe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să să afle oameni învăţaţi şi în pămîntul nostru al Moldovii, precum sînt şi printr-alte ţări şi părţi de locu."

Cu această domnie a lui Constantin Mavrocordat se încheie şi cronica lui Neculce. Slăbit de bătrîneţe — avea, în 1743, 71 de ani — şi, în ultimul timp, de boală, el nu a mai avut puterea să adauge cronicii şi însemnările primilor ani ai domniei lui Ioan Mavrocordat. Chiar şi cei doi ani ai domniei lui Constantin Mavrocordat, bogaţi în fapte, dintre care multe l-au privit direct, sînt prezentaţi destul de succint şi se poate ca sfîrşitul, în care se vorbeşte de venirea în scaun a fratelui domnului, Ioan, să fie opera continuatorului lui Neculce în scrierea istoriei Moldovei, spătarul Ioan Canta, care preia şi introduce în cronica lui, cu schimbări neînsemnate, întregul capitol din Neculce privitor la Constantin Mavrocordat.[32] Totuşi, şi acum, ochii cronicarului urmăresc cu atenţie evenimentele din afara hotarelor Moldovei şi acest sfîrşit de cronică cuprinde şi episodul important al urcării pe tronul ţarilor ruşi a Elisabetei, fiica lui Petru cel Mare, în descrierea căruia reminiscenţe ale cunoştinţelor căpătate în pribegia din Rusia — ca denumirea celor două „polcuri împărăteşti", „Preobrajenschii polcu şi Simioneţschii polcu", „vărţile" de la porţile palatului imperial sau luarea „samoderjaviei", adică a conducerii, de către noua ţarină — aruncă o nostalgică culoare locală.

Ioan Mavrocordat a păstrat aproape neschimbată organizarea administrativă rămasă de la fratele său, pentru că servea intereselor visteriei domneşti, dar curînd a trebuit să mărească numărul „ciferturilor", spre a-şi putea acoperi, măcar în parte, însemnatele datorii contractate pentru plata obţinerii domniei. Nu putem afirma cu certitudine, după documentele cunoscute,

dacă Neculce şi-a păstrat şi el postul de ispravnic al ţinutului Cîrligăturii. Se pare totuşi că l-a păstrat, în ciuda vîrstei înaintate şi a stării sănătăţii, pentru că şi noul domn apelează la el pentru judecarea unor pricini de hotărnicie în cuprinsul ţinutului Cîrligăturii, iar într-un act, din februarie 1745, cronicarul vorbeşte de drepturile lui de „răsură", cuvenite asupra „cifertului" pe luna ianuarie.[33] La 25 mai 1744, îl aflăm pe Neculce hotărînd „din poronca luminatului mării sale domnului", pricina de hotar în Batireşti, dintre Gavril Velicico şi popa Hortolomei din Iaşi.[34] Cartea de mărturie dată de cronicar, în care se expune întreaga pricină, cu modul cum s-a desfăşurat judecata, este un model de procedură logică, ca şi de claritate şi cursivitate în redactare.

O altă hotărnicie e din 25 august 1744, în pricina, rămasă nehotărîtă din domnia anterioară, pentru seliştea Vîrstaţii a lui Mihalache Sturdza clucerul pe care o împresurau călugării de la Putna cu moşiile lor Oniţcanii şi Sineştii.[35] Plîngerii lui Sturdza i se mai alăturaseră şi alţi vecini ai Oniţcanilor şi Sineştilor — Năculeştii, călugării de la Bogdana, Gavril Velicico — împresuraţi, de asemenea, de cele două moşii mînăstireşti. În mărturia pe care o dă acum, Neculce informează pe domn că a „aflat că călugării de Putna îmblă rău, că nu vrea să scoată hotarnica lor ce au de la Ştefan-vodă cel Bun pe moşia lor Oneţcanii [...], ce ţine hotarnica ascunsă şi numai cu gurile lor împresură aceste moşii de mai sus numiti, cu lăcomia lor..." Printr-un vicleşug, Velicico reuşeşte să scoată un „suret" — copie — de pe hotarnica veche a călugărilor şi „arătîndu-ne suretul atunce şi călugării de Putna au scos hotarnica lor şi s-au potrivit cu suretul lui Velicico copil de casă". Se pun semne de hotar pe care, nemaiavînd încotro, le acceptă şi călugării de la Putna.

Un act, din 11 decembrie 1744, încheiat cu marele vornic Costache Razul,[36] arată că Neculce se îngrijea încă personal în acea vreme de treburile sale gospodăreşti, iar un altul din 5 ianuarie 1745, în care semna ca martor pentru o vînzare,[37] dovedeşte că mai era în putere să meargă pînă la Iaşi unde s-a făcut actul. Dar peste mai puţin de două luni, în 25 februarie 1745, îşi făcea ultimele socoteli băneşti într-un „izvod de ce sînt dator", urmat de însemnarea „de unde să dau aceşti bani", cuprinzînd 1300 lei la datorii şi 1786 lei la venituri.[38] Actul, semnat cu o mînă tremurîndă, slăbită de

bătrîneţe şi boală, prevedea, la datorii, şi cheltuielile pentru 40 de „sărindare", precum şi 116 lei pentru „astrucare", adică înmormîntare, în afară de „bucate", pentru pomeni, şi „ciară" pentru lumînări, semn că îşi simţea sfîrşitul aproape.

A murit la Prigoreni, încă în cursul anului 1745, probabil înainte de 15 octombrie, cînd se întăreşte de către domnie fiului său Gavril stăpînirea peste podul umblător pe Prut, aflător la moşia Boian.[39] Ultimele luni va fi fost bolnav, în pat, pentru că o seamă de treburi gospodăreşti, din intervalul 17 iulie şi 1 septembrie, sînt făcute de fiul Alexandru.[40] La 12 ianuarie 1746, un alt fiu, Ilie, biv-treti-spătar, vorbea de împărţeala averii răposatului său părinte Ion Neculce.[41]. A fost îngropat la Prigorenii Mici unde se născuse, lîngă zidul bisericii ce ar fi fost, după tradiţie, ctitoria lui. Cu timpul, biserica de aici s-a năruit şi odoarele ei, ca şi pomelnicul de lemn, în care sînt încrustate numele membrilor familiei cronicarului, începînd cu primii strămoşi de pe mamă, au fost mutate la biserica din satul vecin, Prigorenii Mari.

Tîrziu, prin 1934, s-a descoperit la Prigorenii Mici, în vecinătatea urmelor fostului conac al Neculceştilor, pe locul unde bătrînii spuneau că a existat cîndva o biserică, osemintele marelui cronicar, învelite în mătase şi închise într-un sicriu de stejar, alături de sicriul în care odihneau rămăşiţele pămînteşti ale soţiei. În mîna dreaptă avea un inel de aur masiv, cu pecete octogonală, pe care era săpată o cruce şi cîteva iniţiale în chirilice, a căror semnificaţie n-a fost deplin clarificată. Faptul a iscat atunci un oarecare interes în cercurile culturale oficiale, dar corespondenţele purtate de Academia Română şi Comisia Monumentelor Istorice cu organele administrative locale s-au prelungit, fără rezultat, pînă în 1941, cînd inelul de aur şi alte obiecte găsite în mormîntul cronicarului s-au pierdut în vălmăşagul războiului, o dată cu învăţătorul localnic care le deţinea.[42]

Apoi liniştea şi uitarea s-au aşternut din nou peste vechile despezi de la Prigoreni. Acum, în zilele noastre, memoria cronicarului primeşte deplina cinstire şi recunoaştere ce i se cuvin în conştiinţa urmaşilor. Satul Prigorenii Mici, pe meleagurile căruia, cu mai bine de două sute de ani în urmă, a ostenit în nobile îndeletniciri cronicarul, se numeşte astăzi Ion Neculce, ca şi şcoala de acolo. Numele lui se întîlneşte, de asemenea, pe frontispiciul unui liceu din capitala ţării, iar

bustul miniatural al patronului, lucrat de un profesor al liceului — sculptor —, constituie trofeul transmisibil care încununează anual meritele la învăţătură ale celui mai bun elev al şcolii.[43] Un alt artist plastic, Ion Vlad, i-a conturat chipul într-o sculptură de vie readucere aminte : cronicarul, cu pana în mînă, însemnînd faptele din istoria Moldovei, în cerdacul casei sale din Prigoreni.[44]

De curînd, pentru a-şi cinsti pe cel mai de seamă concetăţean, locuitorii Prigorenilor au aşezat în mijlocul satului un bust al cronicarului, creaţia sculptorului Eftimie Bîrleanu, care ni se pare că se apropie cel mai mult de imaginea aceluia care a fost Ion Neculce, aşa cum ne apare din cronica sa.[45]

Dar, alături de asemenea semne de cinstire — din care am reţinut numai cîteva — cel mai de preţ îl reprezintă zecile de mii de exemplare tipărite în ultimii ani din *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte,* minunatul monument pe care şi l-a ridicat singur, opera în care şi-a pus ce-a avut mai bun, tot sufletul lui de moldovean şi de patriot.

XII NECULCE OMUL, ISTORICUL ŞI SCRIITORUL

„Letopiseţul său mi-i carte de căpătâi, — şi de cîte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare."

Mihail Sadoveanu, Poezia populară

Deşi strămoşii veneau de pe meleaguri îndepărtate, cronicarul Ion Neculce s-a format sufleteşte în spiritul tradiţiilor româneşti, în care l-a crescut, de mic copil, bunica Alexandra Cantacuzino, „Iordăchioaia visterniceasa, bătrîna", romîncă originară din Bucovina. Prin intermediul acesteia, din povestirile ei, viitorul cronicar a luat cunoştinţă de fapte glorioase din istoria Moldovei, în centrul cărora se situa figura măreaţă, intrată în legendă, a lui Ştefan cel Mare, de largă circulaţie în popor în regiunea natală a bunicii, care i-au trezit de timpuriu dragostea de patrie, mîndria de moldovean şi interesul pentru istoria ţării sale.

Aplecarea naturală spre cunoaşterea faptelor istorice i-a fost stimulată şi potenţată de contactul, direct sau mai puţin direct, cu personalităţi de prestigiu ale istoriografiei noastre, ca stolnicul Constantin Cantacuzino şi, mai ales, Miron Costin, opera acestuia din urmă, binecunoscută de Neculce, constituind modelul şi imboldul principal care l-au determinat să-i continuie lucrul în scrierea istoriei Moldovei. O seamă de sentimente şi idei asemănătoare, care apropie operele celor doi cronicari — dragostea de ţară, ura înverşunată împotriva turcilor asupritori, spaţiul larg ce se acordă, în ambele cronici, evenimentelor din ţările vecine sau chiar mai îndepărtate de Moldova, sentimentul, e drept sporadic, de apropiere faţă de cei săraci şi umili, deşi boieri şi unul şi altul, idei programatice comune ca, de pildă, faptul că lectura letopiseţelor ţării constituie un mijloc de învăţătură pentru generaţiile viitoare,

precum şi unele întorsături de frază sau expresii identice — sînt un indiciu că Neculce a urmărit în mod deliberat să scrie istoria Moldovei în spiritul şi pe linia înaintaşului său, faţă de care, ca om, cetăţean, patriot şi istoric, cum rezultă din cronică, a nutrit o neascunsă admiraţie. Pornit să scrie istoria Moldovei în continuarea şi în spiritul predecesorului pe care şi l-a vrut ca mentor, Neculce a realizat o operă care îl leagă mai mult cronologic de acesta. Deosebirea de cultură şi temperament între cei doi, concretizată în cele din urmă în mijloacele de realizare, a făcut ca la Neculce, mai personal decît înaintaşul său, amorul propriu, animozitatea nereţinută faţă de unii contemporani, izbucnirea naturală, lipsită de controlul unei educaţii înalte, care îl apropie de felul de a reacţiona al omului din popor, să străbată de multe ori peste ideile conducătoare ce şi le propusese, preluate de la Miron Costin.

Boier feudal prin origine şi structură ideologică, Neculce a tins, asemenea înaintaşilor săi Cantacuzini, să se situeze, atît pe plan material, cît şi politic şi social, pe treptele cele mai de sus ale societăţii moldovene din acel timp. Fără să dispună de mijloacele materiale ale amintiţilor înaintaşi, dar mai ales fără să uzeze de practicile abuzive ale acestora în acapararea de noi proprietăţi — trăsătură care îl ridică peste mentalitatea rapace a contemporanilor — el s-a mulţumit să cumpere, ici şi colo, o vie, o frîntură de sat, o selişte mai mult sau mai puţin pustie, dar şi-a apărat cu aprigă înverşunare ceea ce considera un drept al său de neatins, satele moştenite de la părinţi sau primite zestre din partea soţiei, susţinînd cu tenacitate şi risipă de energie lungi şi repetate procese la divanele domneşti, împotriva acelora ce se atingeau de hotarele lor. Rezultatul favorabil, cu neînsemnate excepţii, al tuturor acestor procese, dovedeşte că el a urmărit — în limitele şi condiţiile epocii — o cauză de fiecare dată dreaptă.

Pe plan politic şi social a rîvnit să atingă, ca şi înaintaşii, cît mai înalte ranguri dregătoreşti. Ambiţiile lui în această direcţie, nesusţinute de Cantacuzinii moldoveni în viaţă, în serioasă scădere de prestigiu şi influenţă, s-au ataşat de noua relaţie de rudenie, realizată prin căsătorie, cu familia domnească a Cantemireştilor. Ajuns, într-o primă etapă, sub Antioh Cantemir, pînă la demnitatea de mare spătar şi chiar caimacam,

locţiitor al domnului, este curînd lăsat de-o parte sub domnii care urmează.

Dragostea de ţară, cultivată din copilărie, şi un sporit sentiment al demnităţii naţionale l-au împiedicat să se alăture marilor boieri ai timpului, în frunte cu Iordache Ruset, aplecaţi spre căpătuială, alături de noii slujbaşi greci ai domnilor. Cu aceste convingeri s-a alăturat, fără rezerve, tînărului domn Dimitrie Cantemir, în programul căruia se cuprindea eliberarea ţării de sub turci, iar pe plan intern creşterea prestigiului şi autorităţii domneşti, preludiu al reîntoarcerii vremurilor de independenţă şi glorie militară a Moldovei.

Devenit pentru scurt timp cel mai influent dregător al ţării şi primul sfetnic al domnului, avîntul aspiraţiilor lui patriotice, ca şi al lui Cantemir însuşi, a fost înfrînt de rezultatul nefavorabil al luptei de la Stănileşti, din 1711. Exilul prelungit timp de nouă ani în Rusia şi Polonia, ca şi lipsa unor perspective îndeajuns de încurajatoare, cu privire la reluarea luptei pentru eliberarea ţării de sub turci, au avut asupra lui un efect oarecum demobilizator. Revenit în ţară, abdică formal de la principiile îmbrăţişate în 1711, fapt ce-i permite recîştigarea averii şi reintrarea, cu timpul, sporadic şi nu pentru multă vreme, în mari dregătorii de divan, culminînd cu rangul de mare vornic al Ţării de Sus. În conştiinţa lui rămîne însă credincios idealului din 1711, sperînd încă o dată la împlinirea lui — şi de data aceasta zadarnic —, cu prilejul noului război ruso-turc din 1735—1739.

Dacă în viaţa publică, după întoarcerea din pribegie, n-a manifestat o opoziţie directă, activă, împotriva stărilor de fapt din ţară — sîntem în epoca fanariotismului — sentimentele lui de patriot, amărăciunea pentru suferinţele îndurate de ţară, pentru exploatarea cruntă a locuitorilor, la care se adaugă nemulţumirile personale pentru lipsa de atenţie cu care a fost privit de către cei mai mulţi dintre domni, se evidenţiază limpede şi pregnant în cronică prin critica aspră, necruţătoare, adresată împilatorilor turci, dar mai ales uneltelor acestora, domnitorii greci şi noii lor boieri şi slujitori aduşi din Fanar. Adeseori, acestora le sînt alăturaţi boieri autohtoni, sau chiar rude cantacuzineşti, care au înţeles să le facă jocul, asuprind poporul şi uneltind împotriva intereselor ţării. În această perspectivă, cronica sa este un vehement rechizitoriu, unul dintre protestele cele mai vii ale epocii împotriva asupritorilor, expresia înaltului patriotism de care cronicarul era animat.

Cronica lui Neculce nu este însă — lucru limpede pentru orice cititor — o simplă expunere liniară a faptelor cuprinse în perioada celor 82 de ani de istorie a Moldovei. Fie că adoptă şi prelucrează izvoare scrise sau orale, fie că redă evenimente la care a participat el însuşi — şi aceasta din urmă este situaţia începînd cu ultimii ani ai domniei lui Constantin Cantemir (1691—1693) — Neculce prezintă totul printr-o prismă personală, expune lucrurile dintr-un unghi propriu, corespunzînd, pe un plan mai larg, intereselor superioare ale ţării şi, pe un plan mai restrîns, propriilor sale interese. De fapt, aşa cum apare din cronică, este vorba de un mobil unic, aspiraţia pentru eliberarea ţării de sub turci, realizarea idealului din 1711, condiţie în care şi-ar găsi şi el locul de dregător de cinste, ce consideră că i se cuvine în divanul ţării.

Desigur că Neculce a fost un ambiţios. A rîvnit şi el, ca şi majoritatea feudalilor contemporani, să atingă ranguri cît mai înalte, ca numele lui să se amestece cît mai des în actele de conducere ale ţării. O dovadă în acest sens sînt menţiunile repetate pe care le face în cronică despre dregătoriile obţinute şi, în ultimă instanţă, pe alt plan, însăşi scrierea cronicii, operă pe care o realizează nu din porunca şi în slujba vreunui domn, ci din rîvnă şi ambiţie personală. Se poate afirma însă că dregătorul, cu dragoste de ţară, care şi-a văzut spulberat în două rînduri idealul patriotic al eliberării ţării de sub turci şi, o dată cu el, propriile năzuinţe spre ranguri dregătoreşti cît mai înalte, şi-a fixat în operă nu atît nemulţumirile unei cariere politice insuficient realizate, cît mai ales amărăciunea neîmplinirii marilor sale aspiraţii patriotice. Din această cauză, nota de accentuat subiectivism ce i se atribuie, după care atitudinea sa, pozitivă sau negativă, faţă de unul sau altul dintre domni s-ar datora numai măsurii în care a fost sau nu „miluit" cu dregătorii şi slujbe de către aceştia, [1] reflectarea, deci, a unor interese de natură strict personală, nu se poate argumenta şi susţine exclusiv pe această cale. Reacţia lui Neculce faţă de diversele administraţii domneşti, aşa cum reiese din întreaga sa atitudine din cronică, este în primul rînd efectul *poziţiei politice consecvente* pe care s-a situat cronicarul, în raport de interesele majore ale ţării. Atîta vreme cît a trăit Constantin Brîncoveanu, duşman ireductibil al Cantemireştilor, factor hotărîtor, după aprecierea lui Neculce, al înfrîngerii de la Stănileşti, domnii ridicaţi de acesta — Constantin Duca şi Mihai Raco-

viţă, fiecare de cîte două ori — sînt duşmanii cronicarului, iar domniile lor sever criticate. Înainte de perioada imixtiunii muntene a lui Brîncoveanu, focul criticii îl suportă Dumitraşcu Cantacuzino şi Gheorghe Duca, domnitori aserviţi total turcilor. După căderea lui Brîncoveanu, o a treia domnie a lui Racoviţă se bucură de aprecierile cronicarului nu numai pentru serviciile personale ce i le-a făcut domnul, ci şi pentru atitudinea filorusă a acestuia, pentru intenţia lui de a se alătura taberei creştine, cunoscută şi sesizată de cronicar încă de la sfîrşitul celei de-a doua domnii a lui Racoviţă. Încheierile judecăţilor purtate de Neculce în domnia a treia a lui Racoviţă, soldate cu sancţionarea domnească, în repetate rînduri, a „nevinovăţiei" cronicarului în evenimentele din 1711, consemnate de noi în capitolul respectiv, evidenţiază o anumită convingere politică intimă a lui Racoviţă, reţinută fără îndoială de finul observator al oamenilor care era Neculce. În continuare, cînd ţara suferă exploatarea din ce în ce mai nemiloasă a turcilor şi a uneltelor acestora, în acelaşi plan cenuşiu şi sub semnul aceloraşi critici severe se înscriu atît prima domnie a lui Constantin Mavrocordat, cînd Neculce a fost numai staroste de Putna, cît şi cele două domnii ale lui Grigore Ghica, în care el a deţinut, de fiecare dată, pentru o bucată de vreme, rangul înalt al vorniciei Ţării de Sus.

Abia după încheierea nefavorabilă a celui de al doilea război ruso-turc din 1735—1739, cînd cronicarul demobilizat sufleteşte nu mai întrezăreşte perspective de realizare a eliberării ţării de sub turci cu ajutorul Rusiei, slujbele relativ modeste, de judecător în Iaşi şi ispravnic al ţinutului Cîrligăturii, primite din partea lui Constantin Mavrocordat, se răsfrîng în comentarii favorabile asupra celei de-a doua domnii a acestuia. Chiar şi aici se poate avea în vedere un anume aspect obiectiv : încercările lui Mavrocordat de organizare administrativă şi de realizare a unui echilibru stabil în ţară, dar fără a atinge, bineînţeles, privilegiile boierilor, puteau fi apreciate de cronicar, sincer interesat de bunul mers al ţării, mai utile decît arbitrarul din domniile lui Grigore Ghica.

Ca *istoric*, Neculce se situează, în cele mai multe privinţe, pe acelaşi plan cu înaintaşii. Cronica lui, scrisă de pe poziţia marelui boier, intră în categoria ***letopiseţului nobiliar***, care apără interesele de clasă ale boierimii, deşi uneori ia poziţie şi pentru cei umili şi săraci. Ca şi Miron Costin, el vede în per-

soana domnului pe „unsul lui Dumnezeu" şi consideră că boierii trebuie să-i dea ascultare, manifestîndu-şi prin aceasta o anumită înclinare tradiţională, confirmată de încercarea de a actualiza figura lui Ştefan cel Mare în primele nouă povestiri din *O samă de cuvinte* şi de adeziunea totală ce o dă lui Dimitrie Cantemir, în programul căruia intra, printre altele, şi întărirea puterii domneşti. Om al veacului, valoarea sa de istoric este limitată şi de concepţia teologică pe care o pune la baza mersului evenimentelor istorice, după care totul se desfăşoară potrivit voinţei divine, Dumnezeu plătind în cele din urmă după măsura faptelor, bune sau rele. Legat îndeaproape de Cantemireşti şi participant cu trup şi suflet în disputa dintre aceştia şi Brîncoveanu, nu are suficientă perspectivă — şi nici pregătirea unui Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul sau Dimitrie Cantemir — pentru a vedea limpede legăturile de sînge dintre cele două ţări surori — Moldova şi Muntenia— iar o problemă capitală a istoriografiei noastre feudale, ca originea romană, abia este tangenţial atinsă în *Predoslovie.* Are însă conştiinţa deplinei însemnătăţi a cunoaşterii istoriei ţării şi a scrierii ei şi, în afară de *Predoslovie,* în cuprinsul cronicii apelează în repetate rînduri la contemporani şi la viitorime să ia aminte ca fapte reprobabile ale prezentului să nu se mai repete.

Document istoric însemnat pentru perioada din istoria Moldovei pe care o prezintă — dar nu unic, aşa cum este cronica lui Miron Costin, pentru că, pentru acelaşi interval de timp, pe întinderi mai mari sau mai mici, avem numeroase alte scrieri istorice contemporane [2] — cronica lui Neculce se ridică deasupra tuturor lucrărilor de acest fel din literatura noastră prin deosebita ei *valoare literară.*

De-a lungul expunerii noastre, am căutat să evidenţiem, fără a ne îndepărta prea mult de scopul ce ni l-am propus — prezentarea, în primul rînd, a *vieţii* cronicarului — unele dintre paginile cele mai realizate din opera lui Neculce, ca şi aspecte caracteristice ale artei sale literare. Am remarcat, astfel, marele său dar de povestitor, care face să trăiască din nou în faţa cititorilor fapte şi întîmplări ale trecutului, relatări dintre care unele pot fi considerate nuvele în embrion sau adevărate teme de roman (numirea ca domn a lui Gheorghe Ghica, prin sprijinul fostului prieten turc din copilărie, ajuns vizir ; ampla relatare a luptei de la Stănileşti etc.) ; talentul de reprezentare

aproape scenică a unor întîmplări (numirea din nou ca domn a lui Grigore Ghica în Ţara Românească, de către vizir, împotriva dorinţei şi aşteptărilor boierilor Cantacuzini ; neaşteptata ridicare în scaun a lui Iliaş Alexandru, adus la vizir de la înmormîntarea tatălui său); deosebita artă de portretist prin care ne-a lăsat, atît pe latura pozitivă cît şi pe cea negativă, o galerie întreagă de chipuri de contemporani — împăraţi, domni sau boieri ; sinceritatea cu care, în repetate rînduri, îşi manifestă dragostea fierbinte de ţară şi ura neţărmurită împotriva împilatorilor turci şi greci ; umorul, ironia sau sarcasmul ce punctează adeseori naraţiunea, scoţînd în evidenţă, sugestiv, poziţia cronicarului faţă de obiect ; utilizarea cu măiestrie a vorbirii în pilde, care îl situează drept un veritabil înaintaş al lui Anton Pann, Costache Negruzzi sau Ion Creangă ; caracterul oral şi limba naturală, lipsită de artificiozităţi, a expunerilor, prin care se alătură literaturii populare.

Prin aceste calităţi, opera lui Neculce s-a impus cititorilor curînd după publicarea ei, în 1845, de către Mihail Kogălniceanu. [3] O întreagă generaţie de scriitori, în frunte cu Alecsandri şi Bolintineanu şi-a făcut o datorie din a prelua şi prelucra în versuri, în scopuri patriotice, pentru marele public, în primul rînd istorisirile din *O samă de cuvinte*, privitoare la faptele de arme ale lui Ştefan cel Mare, atît de potrivite cu ideile curentului redeşteptării naţionale, iniţiat în literatură de generaţia patruzecioptistă. Mai tîrziu, noi rînduri de scriitori — Iorga, Sadoveanu, Ion Luca, Radu Boureanu, Dumitru Almaş şi alţii — şi-au găsit în opera lui Neculce izvorul de inspiraţie, dînd la iveală opere ce stau mărturie a marii bogăţii de fapte de viaţă şi de istorie pe care cronicarul nostru a ştiut să le scoată, cu măiestrie, din uitarea trecutului.

Şi acum, la sfîrşit de drum, socotim că nu putem oferi cronicarului, a cărui figură ne-am străduit s-o evocăm, un omagiu mai cald şi mai cuprinzător decît cuvintele marelui nostru prozator Mihail Sadoveanu care, cu sensibilitate de artist, sintetizîndu-i valorile literare, îşi revendică *letopiseţul* lui Neculce drept una din cărţile sale de căpătîi :

„Cugetarea ascuţită şi puţintel sceptică, pe care o găsim în proverbe, expresia colorată şi plastică, alternanţa de zîmbet şi tristeţă, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, — le găsim în cel dintăi povestitor artist al nostru, Ion Neculce, — care nu e un mare cărturar cum au fost Costineştii, şi

care vorbeşte ca un răzăş sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove, Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuşi. În marginile limbii simple şi înţelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseţi artistice. *Letopiseţul* său mi-i carte de căpătăi, — şi de cîte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare." [4]

Prin valorile artistice cu care a îmbogăţit literatura română, încă la începuturile ei, prin dragostea fierbinte de ţară, care răzbate din fiecare filă a cronicii sale, prin nobila ardoare cu care s-a dedicat luptei de eliberare a ţării de sub înrobitoarea suzeranitate turcească, prin simţămintele calde, de înţelegere faţă de nevoile celor săraci, Ion Neculce — scriitorul, istoricul şi patriotul — se înscrie, binemeritat, în rîndul oamenilor de seamă ai poporului român.

NOTE

CAPITOLUL I

1 Dimitrie Cantemir, spre a-şi acredita ascendenţe princiare, care să-i întărească drepturile de domnie în Moldova, a susţinut că familia sa se trage din hanul tătar Tamerlan (Timur-Lenk). Cf. *Istoria imperiului otoman,* trad. I. Hodoş, Buc., 1876, p. 539.

2 Date despre Cantacuzini, vezi în următoarele lucrări : I. Tanoviceanu, *Începutul Cantacuzineştilor în ţerile româneşti,* în *Arhiva,* Iaşi, III, 1892, nr. 1, pp. 14—43 ; Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor,* publ. şi adnot. de N. Iorga, Buc., 1902 ; N. Iorga, *Despre Cantacuzini,* Buc., 1902 ; I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Grig. Cantacuzino,* Buc., 1919 (se corectează şi unele erori ale lucrărilor precedente) ; idem, *Notices sur les Cantacuzène de XI-e au XVII-e siècles,* Buc., 1936.

O lacună în genealogia Cantacuzinilor, neclarificată încă, între ultimul descendent direct din ramura imperială, plecat din Constantinopol în 1453, şi restul Cantacuzinilor, ce apar acolo din nou la începutul sec. al XVI-lea, şi care merg apoi, fără întrerupere, pînă în zilele noastre (v. Filitti, *Arhiva Gh. Grig. Cantacuzino,* p. VII), a ridicat unele îndoieli în legătură cu descendenţa imperială a Cantacuzinilor ajunşi în ţările româneşti. Oricare ar fi adevărul istoric, faptul nu are o importanţă majoră pentru tema noastră, Cantacuzinii români, şi Neculce însuşi, avînd conştiinţa descendenţei lor din ramura imperială şi fiind recunoscuţi ca atare şi de contemporanii lor.

3 Cu privire la Iordache Cantacuzino, în afară de lucrările citate, vezi şi C. Andreescu şi C. A. Stoide, *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei,*

Buc., 1938, pp. 103—109, unde se indică şi sursele documentare. Tot acolo sînt informaţii despre Toma Cantacuzino.

4 Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, Buc., E.S.P.L.A., 1958, p. 169.

5 Miron Costin, *op. cit.*, pp. 121 şi 169.

6 *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 198.

7 Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, Buc., Ed. Ştiinţifică, 1961, p. 246 ; Al. Piru, *Literatura română veche*, Buc., E.P.L., 1961, p. 532 ; ed. a II-a, 1962, p. 497 ; Al. Piru, *Poeţii Văcăreşti*, Buc., Ed. Tineretului, 1967, p. 11.

8 Pentru tot ce priveşte pe Alexandra Cantacuzino, vezi : D. Velciu, *„Iordăchioaia visterniceasa", bunica dinspre mamă a cronicarului Ion Neculce*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, tom. XVI, 1967, nr. 3, pp. 449—466.

9 Referitor la tatăl cronicarului, toate datele, cu sursele documentare, la : D. Velciu, *Neculce vistierul, tatăl cronicarului Ion Neculce*, în *Limbă şi Literatură*, vol. 15, Buc., 1967, pp. 19—33.

10 I. Tanoviceanu, în *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, Buc., *Analele Acad. Rom.*, 1905, p. 16, a susţinut această ipoteză (mama cronicarului e numită acolo, greşit, Alexandra), infirmată argumentat de Iulian Marinescu (v. lucrarea din nota următoare, p. 5) şi de Aurora Ilieş, *Contribuţii la biografia cronicarului Ion Neculce*, în *Anuarul de filologie*, tom. XV, 1964, p. 167. Vezi şi lucrarea noastră : *„Iordăchioaia vistericeasa"...*, p. 461.

11 Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. IV, Buc., 1925, pp. 6 şi 63.

12 N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V., Buc., 1903, p. 41 ; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III/2, Iaşi, 1912, pp. 82 şi 107.

13 Mihai Costăchescu, *Satul Progorenii, cu trupurile sale Avrămenii şi Ritul*, în *Ioan Neculce, Buletinul Muzeului municipal Iaşi*, fasc. 5, Iaşi, 1925, pp. 52—53. V. şi Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 5 şi 83—84.

14 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 53.

15 *Ioan Neculce*, fasc. 8, Iaşi, 1930, p. 54.

16 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom. nr. XLIV/150, din 26 decembrie 1680.

17 Act din 22 mai 1685. Cf. Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 5.

18 N. Iorga, *Braşovul şi românii* (*Studii şi doc.*, vol. X), Buc., 1905, pp. 56, 83—84 şi 94—95 ; *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele statului de la Oraşul Braşov*, vol. I., Buc., 1955, pp. 4 (nr. 12), 4—5 (nr. 17) şi 24 (nr. 104).

19 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ed. acad. Iorgu Iordan (ed. a II-a), Buc., E.S.P.L.A., 1959, p. 97.
20 N. Iorga, *Studii și doc.*, V., pp. 405—406 ; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, pp. 118—119.
21 Radu Greceanu, *(Domnia lui Constantin Brîncoveanu)*, în *Cronicari munteni*, ed. îngrijită de M. Gregorian, cu un studiu introd. de Eugen Stănescu, vol. II, Buc., E.P.L., 1961, p. 143.

CAPITOLUL II

1 I. Tanoviceanu, *Cîteva notiți biografice asupra cronicarului Ioan Neculce*, în *Arhiva*, Iași, II, 1890, nr. 6, pp. 330—333 ; N. Iorga, *Studii și doc.*, V, Buc., 1903, pp. 55 și 592 ; Iulian Marinescu, *op cit.*, p. 67 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 51 ; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, Paris-București, 1930, pp. 212—214 (cu trad. franceză).
2 D. Velciu, *„Iordăchioaia visterniceasa"...*, pp. 456 și 464—465.
3 Cf. I. Minea, *Iașii în vremea Cantemireștilor*, în *Viața românească*, XV, 1923, nr. 8—9, pp. 237—245.
4 Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, trad. Radu Albala, Buc., E.S.P.L.A., 1960, p. 82.
5 Constantin Cantacuzino stolnicul, *Istoriia Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, E.P.L., 1861, p. 6. Vezi și *Cronicari munteni*, prefață de Al. Piru, antologie de Virgiliu Ene, text stabilit de M. Gregorian, Buc., Ed. Tineretului, (Col. Biblioteca școlarului, nr. 98), 1965, p. 217.

CAPITOLUL III

1 [Pseudo-] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. II, ed. a II-a, Buc., 1872, p. 39.
2 *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, VI, 1843, pp. 181—183, cu indicația „trimis din Iași" și semnătura „N..." Republicat, sub numele lui Costache Negruzzi, în *Păcatele tinereților*, Iași, 1857, pp. 153—158 și în alte ediții ulterioare.
3 *Familia*, Oradea, VI, 1870, nr. 23 din 7/19 iunie, pp. 268—270.
4 N. Bălcescu, *Logofătul Miron Costin*, în *Calendar popular pentru 1847*, Buc., pp. 41—47 (în prima formă a acestei biografii, din 1845, în *Magazin istoric*, Bălcescu nu folosise pe Neculce) ; Gh. Asachi,

Miron Costin, în *Almanah de învăţătură şi petrecere pe 1866*, Iaşi, pp. 8—18 (o formă anterioară în *Gazeta de Moldavia*) ; Gh. Tăutu, *Executarea fraţilor Costineşti*, în *Almanah pentru români pe 1857*, Iaşi (publ. şi în vol. *Brînduşe române*, Iaşi, 1868) ; D. Bolintineanu, *Miron Costin*, în *Legende noi*, Buc., 1862 (şi ed. ulterioare).

5 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. P. Pandrea, Buc., Ed. Tineretului, (col. Biblioteca şcolarului, nr. 113), 1965, p. 168.

6 Cf. *Istoria României*, vol. III, *ed. cit.*, p. 23.

7 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, p. 165.

8 Miron Costin, *op. cit.*, p. 90.

9 *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, studiu şi text de Dan Simonescu, Buc., 1939, p. 269.

10 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom. nr. CXX/64 ; cf. *Creşterea colecţiilor Academiei Române* pe anul 1909, p. 126.

11 [Pseudo-] Nicolae Costin, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, 1872, p. 143.

12 P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Buc., 1930, p. 103.

13 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom. nr. CXX/63 a, CXX/63 b, CXX/64, CXX/66. Cf. parţial *Creşterea col.*, 1909, p. 126.

14 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXII/65. Cf. *Creşterea col.*, 1909, p. 126.

15 Vezi despre el în *Ioan Neculce*, fasc. 8, p. 211 (spiţă genealogică).

16 *Ioan Neculce*, fasc. 3, Iaşi, 1923, p. 174.

17 [Pseudo-] N. Costin, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 55.

18 I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Ţifescu şi omorîrea lui Miron şi Velişco Costin*, Buc., *Analele Acad. Rom.*, 1910, pp. 7—8 şi 24.

19 Drag. Demetrescu, *Hatmanul Lupu Bogdan şi dascălul Ieremia Cacavela*, în *Biserica ortodoxă română*, XXXIII, 1909, nr. 4, pp. 349—406.

20 Gh. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Buc., 1962, Academia R.P.R., Instit. de st. rom.-sov., pp. 122—123.

21 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 38—39 ; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom. nr. CXX/72. Cf. *Creşterea col.*, 1909, p. 127

22 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 39—41.

23 *Idem, ibidem*, pp. 61—63.

CAPITOLUL IV

1 Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. îngr. de P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, vol. I, Buc., E.P.L., 1965, pp. XXVI şi 73—74, nota 2.
2 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 55.
3 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, III, pp. 118—119.
4 *Idem, ibidem,* pp. 123—124.
5 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. III/181, III/182 şi XIII/176, din 1 februarie 1705.
6 Expunerea care urmează este prezentată după D. Cantemir, *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, pp. 119—137.
7 V. Mihordea ş.a., *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea,* vol. II, *Moldova,* Buc., Ed. Acad. Republicii Socialiste România, 1966, pp. 108—109.
8 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/74. Cf. *Creşt. col.*, 1909, p. 127.
9 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera,* Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 76.
10 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, p. 156 ; Miron Costin, *Opere, ed. cit.*, pp. 238 şi 388.
11 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/71, datat greşit 27 sept. 1704, Cf. *Creşt. col.*, 1909, p. 127, cu aceeaşi dată greşită.
12 *Cronicari munteni,* vol. II, p. 262. V. şi p. 143.
13 Miron Costin, *Opere complete,* ed. V. A. Urechia, vol. I., Buc., 1886, pp. 216—217.
14 N. Iorga, *Studii şi documente,* vol. XXII, Buc., 1913, pp. 237—238 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, vol. IV, Cernăuţi, 1938, p. 223.
15 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 55 ; Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 84.
16 C. Constantinescu-Mirceşti şi I. Dragomirescu, *Hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească,* în *Studii şi articole de istorie,* vol. VI, Buc., 1964 (1965), pp. 79—80.
17 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXXVII/3.
18 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr LXXIV/35.
19 Radu Greceanu, în *Cronicari munteni,* II, p. 182.
20 Radu Popescu, *Istoriile Ţării Româneşti,* în *Cronicari munteni,* I, p. 510.
21 *Idem, ibidem,* p. 538.

22 Dan Simonescu, *Oraţiile domneşti în sărbători şi la nunţi*, în *Cercetări literare*, IV, 1940, pp. 29—32.
23 I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, pp. 17—18 ; N. Iorga, *Originea moldoveană a lui Ienăchiţă Văcărescu*, Buc., *Analele Acad. Rom.*, 1929, passim.
24 Cf. [Pseudo-] N. Costin, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 54.
25 *Creşterea col.*, 1909, p. 127.
26 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. XXII, Iaşi, 1929, p. 69.
27 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/81, Cf. Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 7.

CAPITOLUL V

1 N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. II (de la 1688 la 1750), ed. a II-a, Buc., 1926 (pe copertă 1928), p. 272.
2 N. Costin, *De domnia lui Dumitraşcu-vodă Cantemir*, în M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, II, 1872, pp. 99, 101, 110.
3 *Idem, ibidem*, p. 99.
4 *Idem, ibidem*, p. 109.
5 Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman, ed. cit.*, pp. 62—63, 62 notă, 272—273 notă, 271 şi notă. Pentru *Dumbrava Roşie* vezi şi *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, pp. 88—89.
6 Istoricul amănunţit al relaţiilor domnilor moldoveni şi munteni cu ruşii, la : Gh. Bezviconi, *op. cit.*, passim.
7 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, pp. 155—156.
8 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, pp. 105—108.

CAPITOLUL VI

1 N. Costin, *op. cit.*, pp. 99—100.
2 C. Şerban, *Jurnalul feldmareşalului B. P. Şeremetev despre campania de la Prut* (1711), în *Relaţii româno-ruse în trecut, studii şi conferinţe*, Buc., 1957, v. pp. 76—77.
3 *Idem, ibidem*, p. 78.
4 Dimitrie Cantemir susţine consecvent în opera sa, în mod greşit, că Bogdan al III-lea, fiul lui Ştefan cel Mare, ar fi fost primul domn care a închinat ţara turcilor, în baza unor „capitulaţii", ulterior nerespectate de turci. Cf. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, pp. 108, 154, 182.

5 N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni,* ed. a II-a, Buc., 1925, pp. 290—292.
6 N. Costin, *op. cit.,* p. 100.
7 C. Şerban, *op. cit.,* p. 82.
8 N. Costin, *op. cit.,* p. 102.
9 G. Ionescu-Gion, *Elementul pitoresc în cronicele române,* Buc., 1885, pp. 41—43.
10 O mică eroare a lui Neculce: 29 iunie 1711 a căzut într-o vineri, deci tot în „zi de post".
11 Între Neculce şi N. Costin, principalii cronicari care redau — ulterior, din memorie — aceste evenimente, sînt unele nepotriviri de date calendaristice. Datele reale le-am restabilit noi prin coroborarea indicaţiilor din cei doi cronicari.
12 D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman.* Citat după P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir,* p. 116.

CAPITOLUL VII

1 Ştefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia,* Buc., *Analele Acad. Rom.,* 1925, p. 6.
2 *Idem, ibidem,* pp. 7 şi 87.
3 C. Şerban, *op. cit.,* pp. 94—95.
4 Şt. Ciobanu, *op. cit.,* pp. 8—9 şi 145—146.
5 *Cronicari munteni,* vol. II, p. 187.
6 Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. acad. Iorgu Iordan, 1959, Introducere, pp. XX—XXI.
7 Şt. Ciobanu, *op. cit.,* pp. 137—138.
8 Iulian Marinescu, *op. cit.,* pp. 41—45.
9 Publicat de I. Tanoviceanu în *Arhiva,* Iaşi, IV, 1893, nr. 7—8, pp. 335—350 şi de Iulian Marinescu, *op. cit.,* pp. 47—58.
10 Iulian Marinescu, *op. cit.,* p. 56.
11 *Idem, ibidem,* p. 52.
12 *Idem, ibidem,* p. 53.
13 *Idem, ibidem,* p. 48.
14 *Idem, ibidem,* p. 58.
15 *Idem, ibidem,* p. 53.
16 Ion Neculce, *Letopiseţul...,* ed. cit., Introducere, p. XIX.
17 Buc., Ed. Academiei Române, 1878 (sub îngr. lui G. Sion).
18 Şt. Ciobanu, *op. cit.,* pp. 20—21 şi 135—137.
19 *Idem, ibidem,* p. 134.

20 *Idem, ibidem,* pp. 21—22 şi 137—138.
21 *Idem, ibidem,* p. 104.
22 Iulian Marinescu, *op. cit.,* pp. 45—46.
23 *Idem, ibidem,* p. 46.
24 Ion Neculce, *Letopisețul..., ed. cit.,* Introducere, p. LXXI.
25 *Idem, ibidem,* p. LXXII.
26 Bolşaia Sovetskaia Enţiclopedia, ed. a II-a, vol. 29, Moskva, 1954, p. 392, col. 1.
27 Ion Neculce, ed. cit., p. CXII, ref. G. Călinescu, în *Istoria literaturii române, de la origini pînă în prezent,* Bucureşti, 1941, p. 30, col. II.

CAPITOLUL VIII

1 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CIX/94 ; cf. *Creşt. col.,* 1909, p. 128.
2 V. mai sus, cap. VII, nota nr. 9. Pasajele citate care urmează provin din Iulian Marinescu, *op. cit.,* în special pp. 51—58.
3 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/89 ; cf. *Creşt. col.,* 1909, p. 128.
4 Pentru judecăţile cu aceştia, vezi : Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/91 ; nr. CXX/98, nr. CXX/101; cf. *Creşt. col.,* 1909, pp. 128—129.
5 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/100 ; cf. *Creşt. col.,* 1909, p. 128.
6 N. Iorga, *Un mitropolit în faţa unui cronicar — mitropolitul Sava şi Ion Neculce,* în *Biserica ortodoxă română,* LVI, 1938, nr. 11—12, pp. 715—718 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* IV, pp. 20—21.
7 Pentru judecăţile privitoare la Prigoreni, vezi : M. Costăchescu, *op. cit.,* pp. 57—59 ; Iulian Marinescu, *op. cit.,* p. 84 ; Gh. Ungureanu, în *Anuarul liceului şi şcoalelor comerciale M. Kogălniceanu din Iaşi,* pe anii 1922—1932, Iaşi, 1933, pp. 106—107. Pentru judecăţi din această perioadă, în legătură cu alte proprietăţi sau cu diverşi datornici, vezi : N. Iorga, *Studii şi doc.,* vol. III, Buc., 1901, pp. 42—43; Iulian Marinescu, *op. cit.,* pp. 58—60 şi 70—71 ; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CXX/87 şi nr. CXX/96 ; *Creşt. col.,* 1909, pp. 128—129.
8 Vezi : Iulian Marinescu, *op. cit.,* p .47 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* IV, p. 5 ; *Creşt. col.,* 1909, p. 128.
9 N. Iorga, *Studii şi doc.,* vol. XI, Buc., 1906, p. 94 ; *Ioan Neculce,* fasc. 3, p. 152 ; *Ioan Neculce,* fasc. 5, p. 324.
10 N. Iorga, *Studii şi doc.,* vol. VII, Buc., 1904, pp. 372—373 ; Iulian

Marinescu, *op. cit.*, p. 61 ; *Ioan Neculce*, fasc. 5, p. 324 ; fasc. 3, pp. 151—152.

11 N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 54.

12 Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 139 ; Al. Vianu, *Cu privire la relaţiile lui Mihai Racoviţă, ale spătarului Const. Gavriliţă şi ale serdarului Lupu Anastasă cu ruşii*, în *Analele rom.-sov.*, XVI, 1962, nr. 2, pp. 104—124.

13 *Ioan Neculce*, fasc. 5, pp. 162—165.

14 Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 97 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, vol. VI, Buc., 1942, p. 269 ; *Arhiva genealogică*, I, 1912, p. 152.

15 Vasile Alecsandri, *Opere*, ed. îngr. de G. C. Nicolescu şi Geta Rădulescu-Dulgheru, vol. III, Buc., E.P.L., 1966, pp. 204—211.

16 *Ioan Neculce*, fasc. 3, p. 82. Pentru ultima lui semnătură ca „biv-hatman", v. Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, p. 94.

17 I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, Buc., 1905, p. 15.

18 Miron Costin, *Opere*, ed. cit., 1958, p. 387.

19 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei, ed. cit.*, p. 155.

20 Sterie Stinghe, *Istoria biserecei Şcheailor Braşovului*, Braşov, 1899, pp. 97—100 ; cf. şi N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, vol. II, *ed. cit.*, p. 278, nota 4.

21 *Arhivele Basarabiei*, II, 1930, pp. 363—364.

22 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 64—66.

23 De multe ori, *dania* era o formă deghizată de cumpărătură, folosită de boierii latifundiari spre a obţine calitatea de „răzaşi", adică coproprietari în satul respectiv, după care aveau dreptul să cumpere deschis şi părţile altor proprietari din sat, adeseori pînă la acaparare totală a satului.

24 V. Mihordea ş.a., *op. cit.*, pp. 179—180. Menţiunea „biv" (fost) pe lîngă titlul de vornic nu se justifică, sau data actului este greşită. O identificare de semnătură, tot aici, p. 230, „Ion [Neculce] hatman", la un act din 20 ianuarie 1742, este de asemenea greşită, deoarece, la această dată, Neculce nu mai semna „hatman", după ce deţinuse dregătoria de „mare vornic".

25 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, p. 104.

26 V. mai sus, cap. II, nota nr. 1.

27 Cf. N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 55.

28 Ion Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, vol. I, Buc., 1907, p. 183.

29 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 60 ; Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 84—85.

30 *Literat. rom. de cerem. Condica lui Gheorgachi*, ed. Dan Simonescu, pp. 39—40.

31 Cronica atribuită lui N. Muste, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 68.

32 *Uricariul*, Iaşi, XXII, 1895, pp. 276—277 ; Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireştilor*, în *Ioan Neculce*, fasc. 9, partea I-a, Iaşi, 1931, pp. 11—12 (şi extras, Iaşi, 1931, pp. 21—23).

33 Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, Iaşi, 1934, p. 30.

34 Pentru Costin Darie, v. N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, Buc., 1904, p. 239 şi vol. XXII, p. 97 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, p. 189 ; *Creşt. col.*, 1909, pp. 130 şi 131 ; C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi a piscicultului în România*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1964, pp. 172—173 ; *Surete şi izvoade*, vol. XVII, Huşi, 1927, pp. LXII—LXIII ; I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, p. 18 ; N. Iorga, *Contribuţii la istoria bisericii noastre*, *Analele Acad. Rom.*, mem. secţ. ist., Buc., 1912, pp. 25—26.

35 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 68—69.

36 Pentru Gavril Neculce, v. N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 414 ; vol. VI, pp. 281, 283, 301—302, 303, 310—311, 330, 335, 343, 360—361, 362 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, p. 223 ; vol. V, Cernăuţi, 1939, pp. 4, 6, 8—9, 10, 13—14, 45—46, 47—48, 70—71 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 62 ; V. Mihordea ş.a., *op. cit.*, p. 260 ; *Arhiva geneal.*, II, 1913, pp. 48—49.

37 *Creşt. col.*, 1909, p. 127 ; N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXII, p. 61.

38 Pentru Ilie Neculce, v. N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 415 ; vol. VI, p. 331 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, V, pp. 80, 82, 83, 87 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 62 ; *Ioan Neculce*, fasc. 5, p. 184 ; *Arhiva geneal.*, II, 1913, pp. 48—49.

39 Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, Buc., 1938, p. 270.

40 Pentru Alexandru Neculce, v. M. Costăchescu, *op. cit.*, pp. 62—63 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, V, pp. 8—9, 80—82, 87 ; vol. VI, pp. 210, 239, 270 ; *Ioan Neculce*, fasc. 3, p. 78 ; fasc. 5, pp. 72, 184 ; fasc. 8, pp. 29, 55—56 ; Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 85, 89, 98 ; *Surete şi izvoade*, vol. VII, Iaşi, 1912, pp. 96—97, 100—101, 257—258, 258—260 ; vol. IX, Iaşi, 1914, p. 235 ; V. Mihordea ş.a., *op. cit.*, pp. 443—444, 472—473 ; I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, p. 18.

41 I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, pp. 18—19 ; v. şi arborele genealogic anexat lucrării.

42 Sever Zotta, *În jurul unui letopiseţ*, în *Arhiva geneal.*, II, 1913, pp. 127—138.

43 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc, rom., nr. LXII/4 ; cf. N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, *ed. cit.*, p. 278 şi nota 8.

CAPITOLUL IX

1 Miron Costin, *Opere, ed. cit., Comentarii...*, pp. 340—343.
2 Cf. art.: *Un manuscris inedit al cronicarului Ion Neculce*, în *Analele Universității C. I. Parhon, științe soc., filologie*, VI, 1957, nr. 10, pp. 35—49; v. și *Gazeta literară*, III, 1956, nr. 4 (98), p. 2.
3 *Surete și izvoade*, vol. XV, Iași, 1926, p. 2.
4 C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, Buc., 1914, pp. 45—46.
5 Liviu Onu, *O copie necunoscută a cronicilor moldovenești?* în *Studii și cercetări de bibliologie*, V, 1963, v. pp. 306 (stemă), 311—314.
6 Acad. Iorgu Iordan, *Studiul manuscriselor și problema transcrierii cronicii lui Ion Neculce*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, II, 1953, p. 239, nota 1.
7 *Idem, ibidem*, pp. 235—236. V. și *Analele Univ. C. I. Parhon*, 1956, nr. 7, pp. 79—84.
8 M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. I, 1872, pp. 29, nota 1 (la *De neamul moldovenilor*), p. 134, nota 2 și p. 137, nota 4 (la cronica lui Ureche).
9 Acad. Iorgu Iordan, *Studiul manuscriselor...*, p. 235, nota 3.
10 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngr. de P. P. Panaitescu (ed. a II-a), Buc., E.S.P.L.A., 1958, p. 117.
11 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, manuscrisul înregistrat sub nr. 254; cf. I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 112.
12 *Buciumul român*, Iași, I, 1875, pp. 17—18 și 548—549; N. Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. 38—41; *Tînărul scriitor*, VI, 1957, nr. 7, pp. 98—101.
13 *Tînărul scriitor*, nr. cit., p. 98.
14 Dan Simonescu [Recenzie la:] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O Samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan (ed. a II-a), 1959, în *Limba română*, X, 1961, v. pp. 179 și 182.
15 Simion Fl. Marian, *Tradiții poporane din Bucovina*, adunate de..., Buc., 1895, pp. 99—103, 111—114, 115, 127, 275 etc.
16 Simion Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan-vodă cel Mare și Sfînt, istorisiri și cîntece populare strînse la un loc de...*, ed. a III-a, sporită. Tip. Mînăstirii Neamțu, 1924.
17 *De la Dragoș la Cuza-vodă, legende populare românești*, antologie, prefață și note de V. Adăscăliței (Bibl. pt. toți, nr. 361), Buc., E.P.L., 1966. Lucrarea se încheie cu o bogată bibliografie cuprinzînd

numeroase culegeri de literatură populară privitoare la Ştefan cel Mare şi alţi domnitori români.

18 Gh. Cardaş, *Pagini de istorie literară românească. Scriitori vechi*, vol. I, (Bibl. Semănătorul, nr. 178—183), Arad, 1927, p. 273.

19 Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Buc., 1945, p. 196.

20 Ipoteză susţinută în lucrarea lui I. Şiadbei, *Izvoarele povestirilor din O samă de cuvinte* de Ion Neculce, în *Cercetări asupra cronicelor moldovene*, I, Iaşi, 1939, pp. 3—8.

21 Cf. Dan Simonescu, în *Limba română*, *nr. cit.*, p. 179.

22 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, pp. 23—24.

23 Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. a II-a, Buc., E.P.L., 1962, p. 396.

24 V. cap. V, nota 5.

25 Cf. Şerban Cioculescu, *Varietăţi filologice: Ion Neculce* (marginalii la *Literatura română veche* de Al. Piru), în *Viaţa românească*, XVI, 1963, nr. 5, p. 156.

26 N. Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 35, notă.

27 *Cronicari munteni*, vol. I, pp. 361, 365, 369—370, 390.

28 Al. Piru, *op. cit.*, p. 401.

29 C. A. Stoide, *Cronica lui Ion Neculce* (recenzie la *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, ed. I-a, Buc., 1955), în *Luceafărul de ziuă*, Braşov, II, 1957, nr. 2, p. 107.

30 Ilie Corfus, *Încă un „cuvînt" de-al lui Neculce se dovedeşte a nu fi legendă*, în *Studii*, XVII, 1964, nr. 3, pp. 597—598.

31 Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1913, vol. I, pp. 458—460 *(Purece spătar)*; vol. II, pp. 29—38 *(Purece pîrcălab de Hotin)*.

32 *Idem, ibidem*, ambele volume, cf. indicele de „nume de persoane", vol. II, p. 530 *(Moghila, Movilă, paharnic)*. V. şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, după „indice", pp. 289 şi 290 *(Moghila ceaşnic, Moghilă, Movilă)*.

33 Constantin Turcu, *Daniil Sihastru, figură istorică, legendară şi bisericească*, în *Studii şi cercetări istorice*, XX (III, serie nouă), Iaşi, 1947, pp. 246—260.

34 C. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, în *Studii de folclor şi literatură*, Buc., E.P.L., 1967, pp. 439—495.

35 N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, p. 154.

36 *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a*

doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, Buc., 1913.

37 *Ibidem*, p. 67.

38 M. Eminescu, *Opere*, vol. IV, *Poezii postume*, ed. critică îngr. de Perpessicius, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1952, pp. 349—353.

39 *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, 1913, p. 55.

40 Cf. Gr. Scorpan, *Ion Neculce*, în *Iașul nou*, II, 1950, nr. 8 (decembrie), v. pp. 70—71.

41 *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, 1913, p. 66.

CAPITOLUL X

1 Cf. Ariadna Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Const. Mavrocordat*, în *Studii*, XIV, 1961, nr. 4, pp. 939—968.

2 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. CCXVIII/8 ; v. și *Cronica Ghiculeștilor* (1695—1754), ed. îngr. de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Buc., Ed. Acad. Republicii Socialiste România, 1965, p. 373.

3 *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 472.

4 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, pp. 126—127.

5 Vezi pentru aceștea : *Crește. col.*, 1909, p. 129 ; Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 70—72 ; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. rom., nr. V/39, CXX/117, CXX/118 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 60.

6 N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 98—99 ; v. și *Ioan Neculce*, fasc. 6, Iași, 1927, p. 108.

7 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 72—75.

8 *Cronica Ghiculeștilor, ed. cit.*, p. 405—409.

9 Karl Marx, *Insemnări despre români*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 173.

10 M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. II, 1872, p. 401, notă.

11 Citat după *Istoria literaturii române*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1964, pp. 353—354.

12 Șerban Cioculescu, *La bicentenarul lui Neculce*, în *Varietăți critice*, Buc., E.P.L., 1966, p. 80.

13 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, pp. 168—169.

14 *Ioan Neculce*, fasc. 6, p. 92.

15 *Condica lui Mavrocordat*, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. nr. 237, f. 525 ; r. v. ; Cf. N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 439 (regestare echivocă).

16 *Surete şi izvoade,* vol. XXIV, Iaşi, 1930, p. 17.
17 N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, pp. 445—446 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* IV, pp. 182—184.
18 *Creşt. col.,* 1909, p. 130.
19 *Arhiva geneal.,* II, 1913, p. 48, notă. Despre o cumpărătură în Boian de la C. Perjul se vorbeşte şi într-un act din 14 mai 1739, v. Iulian Marinescu, *op. cit.,* p. 77.

CAPITOLUL XI

1 Pentru Aristarh, v. N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, p. 588 ; vol. XXI, Buc., 1911, pp. 138—141 ; Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* IV, pp. 27, 94, 99, 143, 144—145, 184, 220 ; vol. V, pp. 43, 70—71, 74—76 ; *Creşt. col.,* 1911, pp. 136, 137 ; an. 1912, p. 121 ; [Pseudo-] Enaki Kogălniceanu, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României,* III, 1872, p. 199.
2 *Cronica Ghiculeştilor, ed. cit.,* p. 547.
3 M. Kogălniceanu, *Cronicele României,* II, 1872, p. 417, notă.
4 N. Iorga, *Studii şi doc.,* vol. XVI, Buc., 1909, p. 328 ; *Creşt. col.,* 1915, p. 95.
5 Pentru Gh. Ursachi jicnicerul, v. în special Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* vol. IV şi V (după indice) ; *Arhiva geneal.,* I, 1912, p. 191.
6 Pentru Varlaam Ursachi, v. în special Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* vol. IV şi V (după indice) ; N. Iorga, *Studii şi doc.,* V, pp. 104, 236, 409, 583 ; *Ioan Neculce,* fasc. 2, Iaşi, 1922, pp. 296—298 ; fasc. 9, p. 85 ; *Surete şi izvoade,* vol. VII, Iaşi, 1912, pp. CXXIV—CXXV ; *Arhiva geneal.,* I, 1912, p. 192 ; V. Mihordea ş.a., *op. cit.,* pp. 194, 199—200, 275.
7 Sever Zotta, *Un proces verbal din 1742,* în *Arhiva geneal.,* I, 1912, pp. 182—195.
8 *Idem, ibidem,* pp. 195—196 ; *Ioan Neculce,* fasc. 3, pp. 135—138.
9 N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, pp. 257—258.
10 *Uricariul,* vol. II, Iaşi, 1889, p. 247.
11 Vezi N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, p. 207 şi urm.
12 *Idem, ibidem,* p. 345.
13 Teodor Bălan, *Doc. bucov.,* IV, pp. 196—197.
14 N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, pp. 261—262.
15 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. nr. 237, f. 527 şi urm. ; v. şi N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, p. 276 ; Const. Giurescu, *Despre boieri,* Buc., 1920, pp. 13—16.

16 N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, pp. 391, 395, 399.
17 Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, pp. 29—30.
18 N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 406.
19 *Idem, ibidem*, p. 407.
20 N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, pp. 291—292.
21 *Idem, ibidem*, p. 307.
22 M. Costăchescu, *Satul Goeştii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 3, p. 40 ; v. şi fasc. 4, Iaşi, 1924, p. 4.
23 M. Costăchescu, *ibidem*, pp. 40—41.
24 *Ioan Neculce*, fasc. 4, p. 11 ; cf. şi Arhivele statului din Bucureşti, catalog intern, doc. Mitropolia Moldovei, vol. I, p. 54, nr. 9.
25 Teodor Bălan, *Doc. bucov.*, IV, p. 212.
26 N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 405.
27 N. Iorga, *Studii şi doc.*, III, pp. 44—45.
28 Al. Piru, *op. cit.*, p. 394. Vezi : D. Velciu *„Iordăchioaia visterniceasa"...*, pp. 453—454, nota 42.
29 *Surete şi izvoade*, vol. IV, Iaşi, 1908, pp. 71—72.
30 M. Costăchescu, *Satul Prigorenii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 5, p. 47.
31 *Idem, ibidem*, p. 62.
32 *Spătarul Ioan Canta*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, 1872, pp. 183—185.
33 Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 81.
34 M. Costăchescu, *Sineştii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 4, p. 31.
35 M. Costăchescu, *Goeştii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 3, pp. 41—42 ; v. şi *Ioan Neculce*, fasc. 4, p. 5.
36 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 80—81.
37 *Uricariul*, vol. XX, Iaşi, 1892, pp. 92—94.
38 Iulian Marinescu, *op. cit.*, pp. 81—82.
39—40 *Creşt. col.*, 1909, p. 130.
41 I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni...*, p. 14.
42 Ioan Stupcanu, *Unde e mormîntul cronicarului Ion Neculce ?*, în *Universul*, LII, 1935, nr. 118, p. 6 ; N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXII, pp. 61—62 ; *Teodor Codrescu*, Iaşi, VI, 1936, p. 73 ; v. şi studiul recapitulativ al Pr. I. I. Vasiliu, *La Prigorenii cronicarului Ion Neculce (ce ştim despre mormîntul acestuia)*, în *Glasul Bisericii*, XXV, 1966, nr. 7—8, pp. 694—724.
43 Cf. *Informaţia Bucureştiului*, XIV, 1967, nr. 4307, p. 1.
44 *Contemporanul*, 1957, nr. 50 (584), p. 1.
45 Vezi reproducerea în *Magazin*, XII, 1968, nr. 535 din 6 ianuarie, p. 5.

CAPITOLUL XII

1 Şerban Cioculescu, *art. cit.*, în *Varietăţi critice*, pp. 82—84.
2 [Pseudo-] Nicolae Costin, *Letopiseţul anonim* 1661—1709, Nicolae Costin, [Pseudo-] N. Muste, Axinte Uricariul, [Pseudo-] Enaki Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronica Ghiculeştilor*, [Pseudo-] Alex. Amiras, Nicolae Chiparissa — ultimele trei în limba greacă — etc.
3 M. Kogălniceanu, *Letopiseţile Ţării Moldovei*, vol. II, Iaşi, 1845, pp. 193—464.
4 M. Sadoveanu, *Poezia populară*, discurs de recepţie la Acad. Română, Buc., 1923, p. 9. V. şi *Evocări*, Buc., E.S.P.L.A., 1954, p. 12.

*

Pentru întregirea referinţelor despre Neculce, v. D. Velciu, *Bibliografia lui Ion Neculce (opera cronicarului şi lucrările privitoare la viaţa şi opera lui)*, în *Limbă şi literatură*, vol. XII, 1966, pp. 503—536.

Notă

Nu s-au făcut trimiteri pentru pasajele citate din cronica lui Neculce, redate după ediţia acad. Iorgu Iordan, (ed. a II-a), Buc., E.S.P.L.A., 1959.

GLOSAR DE CUVINTE VECHI
(în afară de cele explicate sau parafrazate în text) [1]

(a se) acolisi — a se ţine de capul cuiva, a nu-i da pace.
angherii — corvezi, munci forţate.
arăpesc — arab, arăbesc.
balgiu — negustor turc care aproviziona Poarta cu miere din ţările noastre.
balotă — baltă.
başbulucbaş — şeful gărzii de la închisoarea curţii domneşti.
băcălii — mărfuri coloniale (stafide, smochine etc.).
beizadè — fiu de domn.
bilacoase — stofe de mătase scumpe.
bişug — belşug.
(a) borfăi — a jefui, a fura, a răscoli.
cabaniţă — manta luxoasă, cusută cu fireturi şi bogat împodobită.
caiuş — arcan, laţ de curea.
canavaţă — pînză groasă cu fire rare.
capegi-başa — comandant al capegiilor, care participa la instalarea şi mazilirea domnilor.
cămăraş — slujitor al cămării sau vistieriei domneşti.
cealmà — turban.
ceambul — detaşament de pradă.
ceauş — paznic sau însoţitor al prizonierilor.
chizeş — martor, garant, chezaş.

[1] Explicarea cuvintelor s-a dat după glosarul din ed. acad. Iorgu Iordan, pp. 391—422. Pentru cuvintele ce nu se găsesc acolo s-au folosit diferite instrumente lexicografice româneşti.

cilibiu — distins, nobil.
cin — tagmă, rang, treaptă socială.
clevite — cleveteli.
colegat — aliat, prieten, tovarăş de arme.
comînd — praznic după înmormîntare.
contăş — haină lungă, blănită, purtată de domni şi de boieri.
cumbarale — aruncătoare de obuze, bombe, ghiulele.
cupariu — boierinaş care avea atribuţia să umple cupele cu vin la masa domnului; paharnic.
cut — parte de sat, cătun.
darabani — soldaţi pedeştri, angajaţi cu plată.
desetină — dijmă, a zecea parte din produse, în special din stupi.
direse — acte, hîrtii de proprietate.
dîrvală — muncă istovitoare.
dub — închisoare.
(a) dvori — a face treabă, a gospodări.
faeşi — arătos, chipeş, voinic.
falce (de vie) — măsură de suprafaţă în agricultură în Moldova (14321,95 m.p.).
frenţit — sifilitic.
galben — monedă de aur, valorînd 1,5 lei.
giudeţ — judecată.
gospod — domnesc, care aparţine domnului, statului.
greime — grosul armatei, greul armatei.
gros — închisoare pentru oameni de rînd.
hagimesc — persan, oriental.
(a se) hămei — a se zăpăci, năuci, buimăci.
ici-aga — locţiitorul agăi.
ijderenie — origine.
imbrohor — intendent al grajdurilor sultanului în atribuţia căruia intra uneori şi mazilirea sau instalarea domnilor români.
ispisoc — act oficial de confirmare a unui privilegiu de proprietate.
istov — sfîrşit.
izvod — listă, tabel, condică.
jalobă — jalbă, plîngere.

jicnicer — rang boieresc, administrator al depozitelor de grîne aparţinînd domnului sau destinate cetăţilor turceşti.
joimir — soldat mercenar (mai ales polon).
lascav — prietenos, glumeţ.
lipcan — tătar de la Hotin (originar din Lituania).
mansipuri — slujbe, demnităţi.
mascur — porc.
meghistan — demnitar de frunte.
merţă — măsură de capacitate pentru cereale, egală cu 120 ocale sau jumătate chilă moldovenească.
mîrzac — căpetenie tătărască.
musaip — om de încredere al domnului.
năpastă — dare excepţională, apăsătoare şi nedreaptă ; învinuire nedreaptă.
năselnic — violent, brutal, crud.
nepriceştiut — neîmpărtăşit.
noaje — haită (de fiare).
obuz — tabără militară.
ocaz, ucaz — ordin, decret.
ocină — moşie, moşie părintească, baştină.
olat — ţinutul din jurul unei cetăţi.
omilenic — milos, omenos, binevoitor.
orînduială — dare, impozit.
ot (slv.) — de, de la.
pacele — blăni din picioare de animal.
pauce — timpane (instrumente de cîntat).
perifan — vestit, celebru.
podgheaz — incursiune cu scop de pradă.
pofală — strălucire, fast, pompă.
poiede — mulţime mare de oameni sau animale.
pojijie — bagaj, lucrurile unei gospodării.
polcovnic — colonel, comandantul unui polc.
(a) politici — a pune la cale, a aranja treburile.
pomăzanic — uns al lui Dumnezeu.
porucinic — locotenent.
postrig — origine, rang, provenienţă socială.
potronic — monedă cu valoare redusă, variabilă (10 bani, 6 bani, 15 parale).
privantu — provizii pentru armată.
prost — simplu.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
I Strămoşii şi părinţii 9
II Copilăria şi adolescenţa 24
III Primele dregătorii. Căsătoria, proprietar de moşii 39
IV În vîrtejul treburilor politice 61
V Sub Dimitrie Cantemir : primul sfetnic al domnului 85
VI Stănileşti, iulie 1711 94
VII Pribeag în Rusia şi Polonia 112
VIII Înapoi în ţară. Din nou în dregătorii înalte . 134
IX Pe urmele înaintaşilor în scrierea istoriei Moldovei 157
X Favoare şi dizgraţie 183
XI Ultimele însărcinări domneşti. Moartea . . 201
XII Neculce omul, istoricul şi scriitorul 217
Note 225
Glosar de cuvinte vechi 241

Redactor responsabil : ENE VIRGIL
Tehnoredactor : GHEORGHE CHIRU

Dat la cules 22.12.1967. Bun de tipar 31.05.1968. Apărut 1968. Comanda nr. 7858. Tiraj 20 160 Broşate 17 100+legate 3060. Hîrtie Tipar înalt B de 63 g/m². 540×840/16. Coli editoriale 14,5. Coli de tipar 15. A. 15 485. C.Z. pentru bibliotecile mici
8R—32

Tiparul executat sub comanda nr. 70 923 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România

Ion Neculce, sculptură de Corneliu Grecu

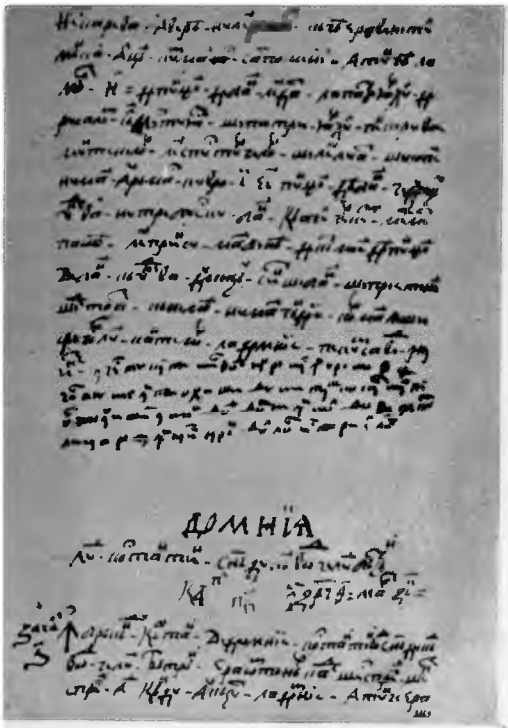

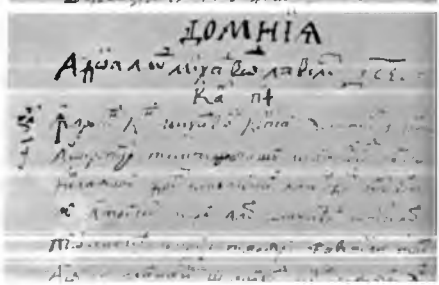

Paginile 264 verso şi 313 verso din **Cronica** lui Neculce.

Ion Neculce, sculptură de Ion Vlad

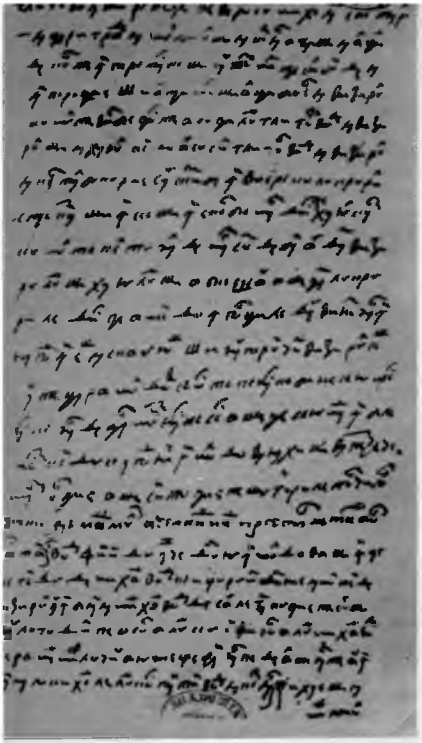

Pagină din **Cronică**, scrisă în întregime de mîna lui Neculce. Ms. nr. 253, fila 439 recto.

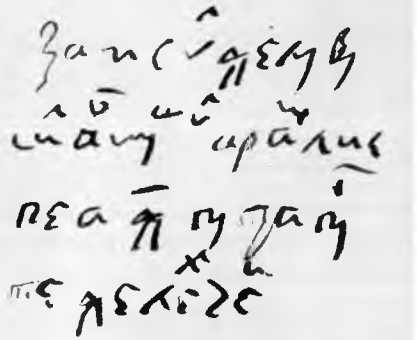

Însemnări ale lui Ion Neculce pe spatele unor zapise.

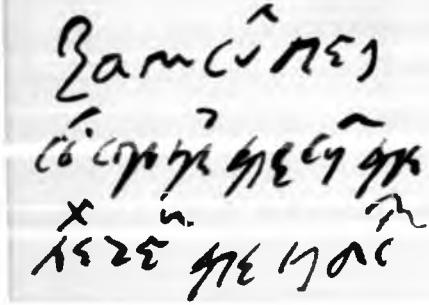

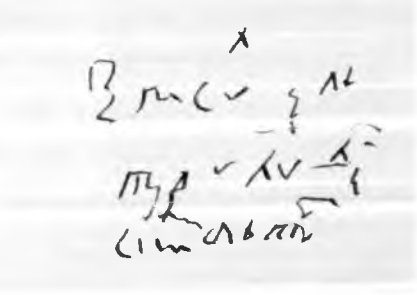

Mitropolitul Dosoftei

Domnitorul Constantin Cantemir

Ștefan cel Mare în fața Cetății Neamțului.
Litografie de Gh. Asachi.

Vedere asupra Iașilor — sec. al XVIII-lea.

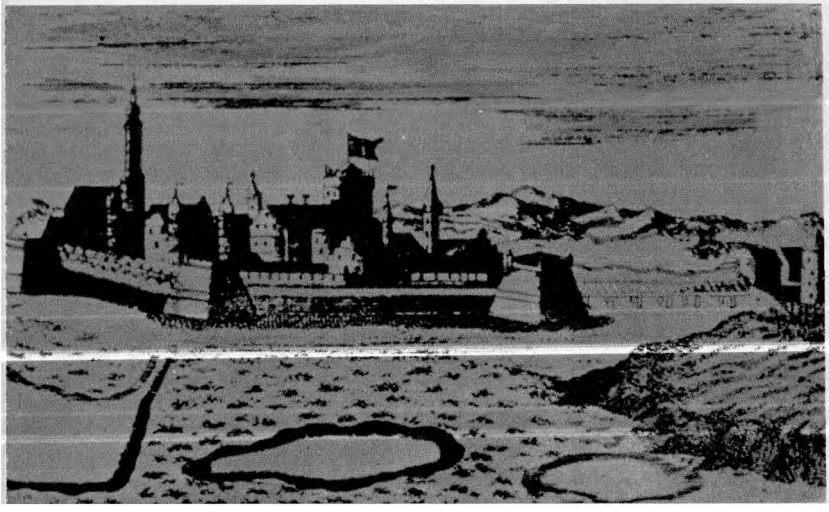

Miron Costin

Asediul Vienei (1683)

Şerban Cantacuzino,
domnitorul Ţării Româneşti.

Stolnicul Constantin Cantacuzino

Domnitorul Mihai Racoviță

Domnitorul Antioh Cantemir

Dimitrie Cantemir

Casandra, născută Cantacuzino,
soția lui Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir,
portret de tinerețe.

Petru cel Mare
și Dimitrie Cantemir în Iași.

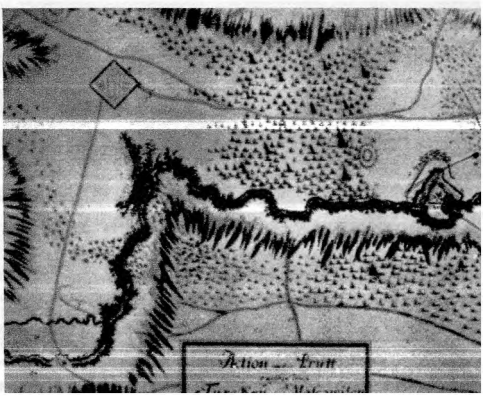

Planul luptei de la Stănilești (1711)

Petru cel Mare

Feldmareșalul Seremetiev

Petru cel Mare

Domnitorul Constantin Brîncoveanu

Decapitarea lui Constantin Brîncoveanu
și a fiilor săi, la Țarigrad (1714).

Domnitorul Nicolae Mavrocordat

Domnitorul Constantin Mavrocordat

Semnături ale lui Ion Neculce pe diferite acte din perioada 1700—1745.

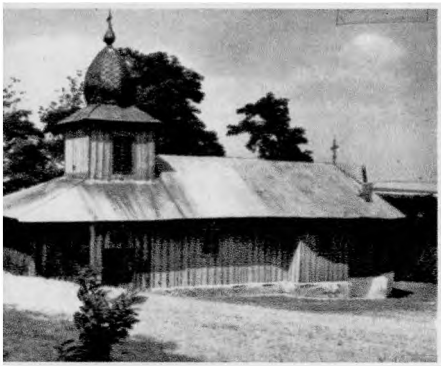

Vechea biserică din Prigorenii Mici, mutată în 1895 în satul Prigorenii Mari.

Fragmente din catapeteasma vechii biserici din Prigorenii Mici, mutată în prezent în satul Prigorenii Mari.

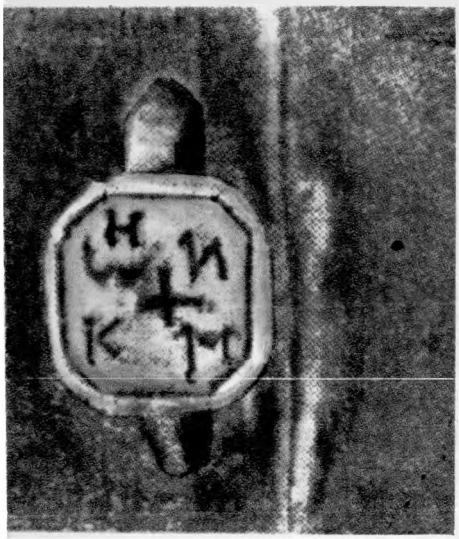

Inelul cu pecete octagonală, descoperit în mormîntul lui Neculce.

Biserica din Prigorenii Mici, azi satul Ion Neculce (reconstruită în 1938). În stînga, mormîntul lui Neculce.

LEI 8

EDITURA TINERETULU